CIHM
Microfiche
Series
(Monographs)

ICMH
Collection de
microfiches
(monographies)

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1998

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shall contain the symbol → (meaning "CONTINUED"), or the symbol ▽ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaîtra sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole → signifie "A SUIVRE", le symbole ▽ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

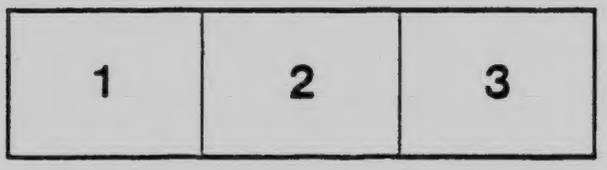

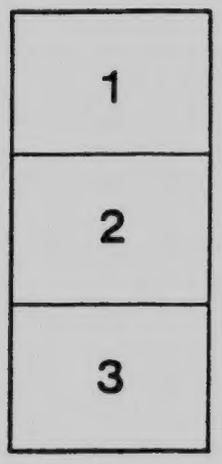

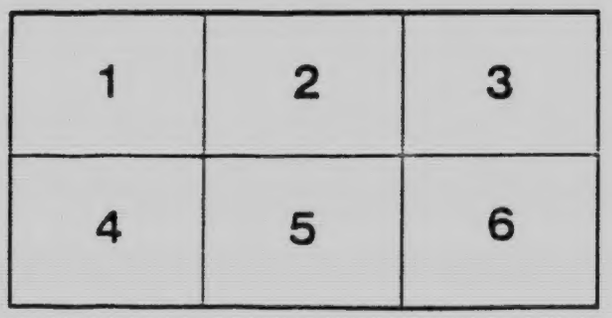

М. Шевченко

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ТОМ I

Про життя і твори Тараса Шевченка — написав Богдан Лепкий — Література — Матеріяли до процесів Шевченка — Листи Тараса Шевченка — Автобіоґрафічна замітка Т. Шевченка — Автобіоґрафічний лист Т. Шевченка — Спомин про старшого боярина Тараса Шевченка — Шевченко серед поетів славянства — написав Н. Корш.

редакциї - Богдан Лепкий і Н. Корш

HOME LIBRARY
WINNIPEG
REV. JOHN R. KOVALEVITCH

Київ-Ляйпціґ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ.

КОЛОМИЯ
Галицька Накладня.

WENNIPEG MAN.
Ukrainian Publischeng.

PG3948
S5
1920
v.1

Зміст книжки.

Сторона.

Про життя і твори Тараса Шевченка, написав Богдан Лепкий . . . . . 1—240

Розділ I . . . . . 1—13

(Батько й мати. Моринці й Кирилівка. Звенигородський повіт. Природа й суспільний побут. Кріпацтво. Перший портрет поета. Дід Тараса. Мінея й оповідання про Коліївщину. Сестра Катерина. Смерть матері. Пасинок і мачуха. Початок життевої траґедії. Оксана К . . . ко. Смерть батька. Тарас круглим сиротою. Богорський, Кошиць, Хлипнівський маляр. Шевченко кухтою і козачком.)

Розділ II . . . . . 13—17

(Двірська служба. Рисування. Вильна. Дуня Гашовська. Побут у Варшаві. Лямпі. Переїзд у Петербург. Ширяев. Літний Сад і Сошенко.)

Розділ III . . . . . 17—28

(Венеціянов, Григорович, Гребінка, Жуковскій, Брюлов. Шевченко рисує ґіпсові фіґури й кістяк. Перші успіхи. Старання, щоб йому добути волю. 22. квітня 1838 р. Шевченко й Брюлов. Малярство й поезія. Вище призвання. Клясицизм і романтизм. Розширення горізонту. Перший »Кобзарь«.)

Розділ IV . . . . . 29—54

(Найціннійша українська книжка. Розгляд »Кобзаря«. Його вплив на українську суспільність. Російська критика. Белінскій. Inde іга. Квітка про Шевченка. »Гайдамаки«. Історичний підклад. Зміст поеми. Її цінности й недостачі. Голоси критики. Нові шляхи. Другий портрет Шевченка. Шевченко вибірається на Україну.)

Сторона.

Розділ V . . . . . 54—69

(Перша поїздка Шевченка з Петербурга на Україну. Овідієві метаморфози. »Скрізь був я і скрізь плакав.« Князь Репнін. Шевченко і княжна Варвара. Поворот у Петербург. »Сон«. Ґенеза, зміст, будова, критика »Сну«. »Чигрин« і »Сова«. Вплив життя на твори Шевченка. Безпосередність.)

Розділ VI . . . . . 69—93

(Шевченко стає »свобідним художником«. Друга поїздка на Україну. Москва. Бодянський. Шевченко подорожує по Звенигородському й Канівському повіті. Київ. Ідейна молодіж і старші знайомі. Комісія для розбору »древнихъ актовъ«. Шевченко її співробітником. Його поїздки по Україні. Нові твори. Рік 1845 — найплідніший у життю Шевченка. »Гус«, »Невольник«, »Великий льох«, »Суботів«, »Наймичка«, »Кавказ«, »Посланіє«, »Холодний яр«, »Маленькій Марянї«, »Псалми Давидові«, »Минають дні«, »Три літа«, »Заповіт«.)

Розділ VII . . . . . 93—106

(Кирило-Методиївське брацтво. Його члени. Ґенеза товариства. Ціль і завдання. Статут і правильник. Шевченко і братчики. Суспільно-політичний підклад. Цензура й переслідування вільної думки. Ганна Барвінок. Кулішеве весілля. Шевченко бояриним. Великі сподівання. Грім з ясного неба. 5 квітня 1847 р.)

Розділ VIII . . . . . 106—113

(Шевченка везуть у Петербург. »III. отдѣленіе«. Слідство. Дубельт і Орлов. 13 віршів з цитаделі. Процес політичний і психічний. Очищення, самопізнання й самовідречення. »Свою Україну любіть!« Доклад Орлова. Милостивий присуд. Підпис царя. »Під найпильнійший догляд, заборонивши писати й рисувати«. »По-над полем іде«.)

Розділ IX . . . . . 113—132

(Шевченка висилають в Оренбург. Відїзд. Дорога. За десять діб 2000 верстов. В команді Оренбургського полка. Короткий побут в Оренбурзі. Стріча з засланцями. Дальша мандрівка. Орськ. Опис місця. Шевченків портрет перед засланням і тепер. Військова служба і як до неї ставився Шевченко? Казарма,

Сторона.

муштра. »Не збагнути мені цеї премудрости.« Заборона писати й рисувати. Захалявна книжечка. Твори на засланню. Думки. Їх краса й значіння. »Княжна«, »Иржавець«, »Чернець«, »Хустина«, »А. О. Козачковському«, »Москалева криниця«, »Варнак«. Княжна Варвара і шеф жандармів. Листи.)

Розділ X . . . . . 132—138

(Шевченкова недуга. Туга за рідним краєм. Листування з княжною Варварою. Експедиція над Аральське море. Нові враження і їх відгук у творах. Кос-Арал. »Царі«, »Титарівна«, »М[illegible]«. »Чума«, »Сотник«. Розгляд цих творів. Нові [illegible]

Розділ XI . . . . . 139—142

(Поворот з експедиції до Оренбурґа. Старання о дозвіл рисувати. Фата морґана. »Петрусь«.)

Розділ XII . . . . . 142—144

(Ісаїв. Донос. Трус. Арешт. Другий процес Шевченка. Траґедія Головка.)

Розділ XIII . . . . . 145—148

(Ново-Петровська кріпость. Місцевість. Кліма, спосіб життя. Останній етап. Обрядін і Потапов. Дядько. Осталося одно — терпіти. Іраклій Усков і його жінка. Новий донос.)

Розділ XIV . . . . . 149—151

(Останні ро[illegible] Миколи I. Нужда народу. Війна з Турками. Коне[illegible]ть реформи. Александер II. Сподівання. Перша амнестія минає Шевченка. »Широка дорога з раю, а в рай тільки стежечка«.)

Розділ XV . . . . . 151—161

(Амнестія. Москалева криниця і Дневник. Дожидання волі. Шевченко про свою будучність. Сни і спомини. Гумор. Остання ревізія. Лібельт і його книжка. 21 липня 1857 р.)

Розділ XVI . . . . . 161—164

(Шевченко вертає з прогнання. Морем на дряхлому човні. Астрахань. Сапожніков і »князь Пожарскій«. Береги Волги. Саратів. Гостина в Татяни Петрівної. Самара, Симбірськ, корабель і література.)

Сторона.

Розділ XVII . . . . . 165—186

(Нижній Новгород. Нова несподівана прикрість. Недуга. Шевченко оглядає й малює Нижній Новгород. Лектура, театр, клюб, товариство. Портрети. Революцийна література. »Неофіти«. Ґенеза, вплив, зміст твору, критика. Провідна думка »Неофітів«. »Неофіти«, Куліш і Щепкін. Висока вартість поеми і її враження на читача.)

Розділ XVIII . . . . . 187—191

(Катерина Піунівна. »Матрозс«. »Доля«, »Муза«, »Слава«, »Відьма«, »Русалка«, »Лілея«. Пращання з Нижнім Новгородом. Приїзд до Москви. Недуга очий. Гостина в княжни Варвари. Щепкин, Козачковський, Сергій Аксаков. Погодін і Шевірев.)

Розділ XIX . . . . . 192—202

(Приїзд до Петербурга. Гостина в Толстих. Привіт поета. Старов. Круг знайомих поета. Вірш Л. Сови. »Юродивий« і »Я не нездужаю«. Жемчужніков. Стріча з молодим Енґельгардтом. Мей. Йордан і Шевченкова праця над офортою. Ольдридж. Спомини Турґенева про Шевченка. Марковичка. Пляни нової праці для народнього добра. »Основа«. Шевченко мріє про сімейне життя. Мрії і дійсність.)

Розділ XX . . . . . 202—218

(Остання гостина на Україні. Кирилівка і стріча з сестрою. Гостина в Вартоломея Шевченка. Чудові, українські ночі. Шевченко шукає місця для власної хати. Ще оден донос і еще оден арешт. За Александра так само як і за Миколи. »Сестрі«, »Як би то ти, Богдане пяний«, три вірші. Клів, Сошенко, Чалий. Поворот у Петербург. »Марія.« Зміст. »Марія« — молитва за братів-кріпаків. Харита. »Селянська дівчина якраз добра для мене дружина«. Не так склалося, як ждалося. Лікера Полусмаківна. Останній роман. Шевченко готовить нове видання своїх творів. »Букварь«. Визвіл поетової родини з кріпацтва. »Коли-ж буде воля?«)

Розділ XXI . . . . . 218—222

(Недуга Тараса Шевченка. Його відвідують: Костомарів, Лазаревський, Честохівський. »От, якби мені

Сторона.

до-дому!« Останні уродини. Остання ніч. 26 лютого 1861. Яке життя, така й смерть. Тяжка доля. Тарасова слава. Шевченко й Україна.)

Розділ XXII . . . . . 222—225

(Шевченка ховають в Петербурзі. Промови. Петербурські Українці й могила Тарасова. Заходи, щоб тлінні останки поета перевести на Україну.)

Розділ XXIII . . . . . 225—235

(8. мая 1861. Промова Куліша. Тріюмфальний похід Тараса Шевченка на Україну. Приготовлення у Київі. Митрополит і ґубернатор. »Пусть внесутъ въ церковь!« «Мужик, та чин на йому ґенеральський«. Терновий вінок. Шевченко біля Канева. На Чернечій горі. Похорон і Тарасова могила. Промова протопопа Мацкевича. Обезпечення могили. Її перестрій. Свячені ножі і Тарасове слово. Сторожівня. Дивний усміх.)

Література . . . . . 236—240

Спис ілюстрацій.

Стор.

Хата, де родився Т. Шевченко (перебудована) 1
Кирилівка 2
Вулиця в Кирилівці. 3
Тарасів дід читає Мінею. (Столітнії очи, як зорі сіяли.) . . 6
Батьківська хата Т. Шевченка в Кирилівці. 7
Княжий замок у Вильні 13
Енґельгардт велить покарати Тараса (рис. Трутовського) . . 14
Варшава 15
Сошенко 18
Брюлов 19
Палета й пенялі Т. Шевченка. (В музею В. Тарновського.) . 19
Жуковскій 24
Євгеній Гребінка 25
Петербург. 26
Тарас Шевченко в молодому віці (Автопортрет.) 28
Штернберґів рисунок до »Кобзаря« 30
Григорій Квітка Основяненко 31
В. Г. Белінскій 32
Передплатний білет на »Гайдамаки« 41
Запорожець Максим Залізняк. (До поеми »Гайдамаки«.) . . 42
Архимандрит Мильхезедик Значко-Яворський. (До поеми »Гайдамаки«.) 43
Уманський сотник, Іван Гонта. (До поеми »Гайдамаки«.) . . 44
Смерть Титаря. (До поеми »Гайдамаки«.). 45
Гайдамаки виступають в поход. 46
Гайдамаки слухають кобзарської думи 48
Кн. М. Репнін 55
Княжна Репніна, в 40 роках. 56
Площа біля памятника Петра Великого в Петербурзі 60
»Первому — Вторая« 61
Шевченко за-молоду (зі свічкою. Автопортрет.) 70

Стор.
Осип Бодянський 71
Дніпро біля Київа — від памятника св. Володимира 72
Т. Шевченко в 1845 р. (Автопортрет олівцем.) 73
Богданова церква в Суботові. (Акварель Т. Шевченка.). . . 77
Богданові руїни в Суботові. (Акварель Т. Шевченка.). . . . 80
Вид з гори св. Володимира на передмістя Поділ і на пристань. 83
І. А. Катеринич. Акварелля Т. Шевченка з 1846 р. 88
Дніпро 90
Університет св. Володимира в Київі 92
П. Куліш 94
Микола Костомарів 94
О. Маркович 96
М. Гулак 97
Пильчиків. 98
Лавра. Вхід 99
Анна Білозерська. Ганна-Барвінок. (Кулішева.) 102
Коло Седнева. Сепія Т. Шевченка 103
Андріївська церква в Київі 105
Вид Петербурга 107
Орлов. 108
Андрій Лизогуб 115
Т. Шевченко (салдат) 116
Шевченкова карикатура на себе самого 118
Перстень Т. Шевченка. (В музею В. Тарновського.) 119
Боклажок і ножик Т. Шевченка. (В музею В. Тарновського.) 123
Шевченко, як салдат, 1848 р. 128
Над Аральським морем. Акварелля Т. Шевченка 133
Бутаков й Істомін в Кос Аралі. Сепія Т. Шевченка 137
Дім в Оренбурзі, в якому мешкав Т. Шевченко 139
Судня рада. (Із »Живописної України«.) 145
В Новопетровську. (Рисунок О. Куриласа.) 146
Іраклій Усков. 148
М. М. Лазаревський. 152
Ґраф Ф. Толстой, офорт Т. Шевченка 156
Тарас Шевченко 157
Цар Олександер II 161
Пароплав на Волзі 162
Береги Волги між Саратовом а Царициним 163
Ворота одного з домів у Саратові 164
Церковна вежа в Нижньому Новгороді. 165
Музей Тарновського в Чернигові. 183
Тарас Шевченко (в кожусі, в повний ріст. Фотографія.) . . 187
Московський університет. 189

Стор.
С. Аксаков 191
Ґраф Федір Толстой 192
Л. Жемчужніков 195
Мей. 196
Йордан 196
Ольдридж. Рисунок Т. Шевченка, олівцем. 1858 р. 197
Марія Марковичка. 199
Жіночий портрет, пензля Т. Шевченка 201
Стріча з сестрою. З образу Трутовського 203
Михайло Максимович 205
Р. А. Бруні. Офорт Тараса Шевченка з 1860 р. 206
Лікера Полусмаківна, рисунок Т. Шевченка 210
Тарас Шевченко, після повороту із заслання. Фотоґрафія. (Поет сидить, в цивільному вбранні.). 211
Лісовий пейсаж. Офорт Т. Шевченка 212
Вартоломей Шевченко 214
Саля в І. Кадецькім корпусі, де працювала комісія для визволу селян із кріпацтва. 217
Тарас Шевченко, під кінець життя 219
Тарас Шевченко в домовині. (Рисунок з природи.) 220
Посмертна маска Тараса Шевченка 222
Могила Т. Шевченка на Смоленському кладовищі в Петербурзі. (Рисунок Гр. Честохівського.) 224
Грицько Честохівський і Тарас Шевченко 226
Похорони Шевченка. (Фотоґрафія.) 228
Терновий вінок. (Рисунок О. Куриласа.). 229
Драгоманов 230
Копають могилу Тарасові. (Фотоґрафія.). 232
Первісна могила Шевченка на Чернечій Горі 233
Могила Т. Шевченка (тепер.) 233
Василь Тарновський 234
Могила Тараса Шевченка. (Верх. кургана.) 235
Будинок товариства імені Шевченка у Львові. 236
Т. Шевченко 491
Новопетровское укрѣпленіе съ Хивинской дороги 492

Матеріяли до процесів Тараса Шевченка . . . . . 243—276
Письмо III. »отдѣленія« до герцоґа Ляйхтенбергского . 243
Відповідь герцоґа Ляйхтенбергского на письмо »III. отдѣленія«. 243
Письмо, з яким Грішков віз Шевченка в Петербург. . 244
Посвідка видана Грішкову 245
Питання, які предложено Шевченкові на слідстві, дня 21 квітня 1847 р. 245

Стор.

Доклад графа А. О. Орлова . . . . . 251—268.
Письмо военного міністерства до коменданта окремого Оренбургського корпусу 268
Рапорт »за отсутствіемъ командира отдѣльнаго Оренбургскаго Корпуса« отъ начальника 23-й пѣхотной дивизіи« 268
Письмо ґенерала-ад. Ігнатова з 8 червня 1850 р. . . . 269
»Слѣдственное дѣло надъ рядовымъ Тарасомъ Шевченкою о полученіи имъ отъ разныхъ лицъ писемъ, посылки отъ себя таковыхъ и о причинахъ неисполненія имъ воспрещенія писать и рисоватьѣ . . . . . 269—275
Распоряженіе военнаго минестерства о рядовомъ Шевченкѣ отъ 9-го августа. . . . . 275—276

Листи Тараса Шевченка . . . . . 279—479

1839.

До М. Г. Шевченка, 15. XI. 1839, С.-Петербург . . . 279—280

1840.

До М. Г. Шевченка, 2. III. 1840, С.-Петербург . . . . 281—282

1841.

До Гр. Ѳед. Квітки, 8. XII. 1841, С.-Петербург . . . [illegible]

1842.

До Г. С. Тарновського, 26. III. 1842, С.-Петербург . . 282—283
До Я. Г. Кухаренка, 30. IX. 1842, С.-Петербург . . . 283—284

1843.

До Г. С. Тарновського, 25. I. 1843, С.-Петербург . . . 285—286
До В. И. Григоровича, 28. XII. 1843, Яготин. . . . . 287—288

1844.

До О. М. Бодянського, 15. (III.) 1844 (без місця). . . 288—289
До Я. Г. Кухаренка, 24. III. 1844 (без місця) . . . . 289—290
До О. М. Бодянського, 29. VI. 1844 (без місця) . . . 290—291
До Я. Г. Кухаренка, 26. XI. 1844, С.-Петербург . . . 291—292

1845.

До Я. Г. Кухаренка. Без дати . . . . . 292—293
До Я. Г. Кухаренка, 23. III., С.-Петербург 293

1846.

До Д. Г. Бібікова, 10. XII. 1846 . . . . . 293—294

1847.

До М. І. Костомарова, 1. II. 1847, Борзна 294
До И. И. Фундуклея, 16. VI. 1847 (мабуть Київ). . . 294—295
До А. І. Лизогуба, 22. X. 1847, Орська . . . . . 295—296

Стор.
До кн. Варвари Репніної, 24. X. 1847, Орська . . . . 296—297
До Андрія І. Лизогуба, 11. XII. 1847, Кріп. Орська . 297—299
До Василя Мат. Лазаревського, 20. XII. 1847, Кріп. Орська 299—301

184 .

До А. І. Лизогуба, 1. II. 1848, Кріп. Орська . . . . 301—303
До кн. Варвари Репніної, 25.—29. II. 1848, Кріп. Орська 303—306
До А. І. Лизогуба, 7. III. 1848, Кріп. Орська . . . . 307—308
До А. І. Лизогуба, 9. V. 1848, Кріп. Орська . . . . 308—309
До А. І. Лизогуба, 29. XII. 1848, Оренбург . . . . . 309—310

1849.

До А. І. Лизогуба, 8. XI. 1849, Оренбург 310
До кн. Варвари Репніної, 14. XI. 1849, Оренбург . . 310—312

1850.

До кн. Варвари Репніної, 1. I. 1850, Оренбург . . . 312—314
До В. А. Жуковского (без дати) . . . . . 314—315
До ? . . . . . (без дати) . . . . . 315—316
До О. М. Бодянського, 3. I. 1850 Оренбург . . . . . 316—318
До Ґенерала Дубельта, 10. I. 1850 (мабуть Оренбург) 318—319
До кн. Варвари Репніної, 7. III. 1850, Оренбург . . . 319—321
До А. І. Лизогуба, 14. III. 1850, Оренбург . . . . . 321—322

1851.

До кн. Варвари Репніної, 12. I. 1851, Новопетр. . . . 322—323
До кн. Варвари Репніної (без дати) . . . . . 323—324

1852.

До С. С. Артемовського, 1. VII. (мабуть Новопетр.) . . 324—326
До А. І. Козачковського, 16. VII., Новопетр. . . . . 326—328
До Федора Мих. Лазаревського, 2. VIII., Новопетр. . 329—330
До О. М. Бодянського, 15. XI. 1852, Новопетр. . . . 330—332
До Федора М. Лазаревського (без дати) 332

1853.

До Бронислава Залеского (без дати) . . . . . 332—334
До Бронислава Залеского, 20. V. 1853, Новопетр. . . 334—336
До С. С. Артемовського, 15. VI. 1853, Новопетр. . . . 336—339
До А. І. Козачковського, 30. VI. 1853, Новопетр. . . 339—340
До С. С. Артемовського, 6. X. 1853, Новопетр.. . . . 340—341

1854.

До Бронислава Залеского, січень? . . . . . 342—344
До Бронислава Залеского, 10. II. (рік непевний) . . . 344—347
До Я. Г. Кухаренка, 4.—16. IV. 1854, Новопетр.. . . 347—351
До А. І. Козачковського, 14. IV. 1854, Новопетр. . . 351—353
До О. М. Бодянського, 1. V. 1854, Новопетр. . . . . 353—354
До Бронислава Залеского, 6. VI. 1854, Новопетр. . . 354—357

Стор.
До Бронислава Залеского, 9. X. 1854, Новопетр. . . . 357—360
До О. М. Бодянського, 3. XI. 1854, Новопетр. . . . . 360—361
До Бронислава Залеского, 8. XI. 1854, Новопетр. . . 361—362

1855.

До Н. О. Осипова, 20. V. 1855, Новопетр. . . . . 362—368
До Бронислава Залеского, 25. IX. 1855, Новопетр. . . 368—371

1856.

До Зигмунта Сіраковского, 6. IV., Новопетр. 372
До А. П. (без дати) . . . . . 372—374
До Бронислава Залеского, 10. IV., Новопетр. . . . . 374—375
До Бронислава Залеского, 21. IV., Новопетр. . . . . 375—377
До ґрафині Толстої, 22. IV., Новопетр. . . . . 377—379
До Бронислава Залеского, 10. VI., Новопетр. . . . . 379—382
До С. С. Артемовського, 30. VI., Новопетр. . . . . 382—383
До М. Лазаревського, 8. X., Новопетр. . . . . 383—385
До Бронислава Залеского, 8. XI., Новопетр. . . . . 385—388
До його-ж. (Без дати.) . . . . . 388—390
До М. Лазаревського, 8. XII., Новопетровська кріп. . 390—391

1857.

До Ґрафині Толстої, 9. I. 1857, Новопетр. . . . . 392—395
До Бронислава Залеского, 10.—15. II., Новопетр. . . 395—399
До Я. Г. Кухаренка, 22. IV., Новопетр. . . . . 399—401
До М. Маркевича, 22. IV., Новопетр. . . . . 401—403
До М. Лазаревського, 22. IV., Новопетр. . . . . 403—405
До Бронислава Залеского, 8.—20. V., Новопетр. . . . 405—409
До М. М. Лазаревського, 20. V., Новопетр. . . . . 409—410
До Я. Кухаренка, 3.—30. VI., Новопетр. кріпость . . 410—412
До М. Лазаревського, 30. VI., Новопетровск. . . . . 412—413
До М. М. Лазаревського, 1.—21. VII., Новопетр. . . . 413—41[illegible]
До ґрафа Федора Толстого, 26. VII., Новопетр. (лист поданий в перекладі на укр. мову). . . . . 41[illegible]—415
До Бронислава Залеского, 10. VIII., Астрахань . . . 415—416
До М. М. Лазаревського, 14. VIII., Астрахань . . . . 416—417
До Я. Г. Кухаренка, 15. VIII., Астрахань . . . . . 417—418
До М. М. Лазаревського, 8. X., Н.-Новгород. . . . 418—419
До його-ж, 19. X., Н.-Новгород . . . . . 419—421
До М. С. Щепкина, 12. XI., Н.-Новгород . . . . . 421—422
До І. А. Ускова, 12. XI., Н.-Новгород. . . . . 422—423
До ґрафині Толстої, 12. XI., Н.-Новгород . . . . . 423—425
До М. М. Лазаревського, 18. XI., Н.-Новгород. . . . 425—426
До М. С. Щепкина, 5. XII., Н.-Новгород . . . . . 426—428
До П. А. Куліша, 5. XII., Н.-Новгород . . . . . 428—430
До Н. О. Осипова, 23. XII., Н.-Новгород . . . . . 430—431

Стор.

1858.

До ґрафині Толстої, 2. 1., Н.-Новгород . . . . . 431—432
До М. М. Лазаревського, 4. I., Н.-Новгород . . . . . 432—433
До П. А. Куліша, 4. I., Н.-Новгород . . . . . 433—434
До М. М. Лазаревського, 21. I., Н.-Новгород 434
До П. А. Куліша, 26. I., Н.-Новгород . . . . . 434—435
До К. В. Піунівної, 30. I., Н.-Новгород . . . . . 435—436
До М. С. Щепкина, 3. II., Н.-Новгород . . . . . 436—437
До М. А. Максимовича, 10. II., Н.-Новгород . . . . 437—438
До І. А. Ускова, 17. II., Н.-Новгород . . . . . 438—439
До М. М. Лазаревського, 22. II., Н.-Новгород 440
До його-ж, 25. II., Н.-Новгород . . . . . 440—441
До ґрафині Толстої, 5. III., Н.-Новгород. 441
До Я. Кухаренка. (Без дати.) . . . . . 442—443
До М. М. Лазаревського, 12. III., Москва 443
До його-ж, 19.—21. III., Москва. 444
До М. Максимовича, 5. IV., Петерб.. 444
До Грицька Честохівського (май, мабуть, Петербург) . 445
До І. Ускова, 4. VI. (Петербург, або Павловськ?) . . 445—446
До М. Щепкина, 13. XI. (мабуть Петербург) . . . . . 446—447
До М. Максимовичевої, 22. XI., С.-Петербург 447

1859.

До Я. Кухаренка. (Без дати.) 448
До його-ж, 17. I., С.-Петербург . . . . . 448—449
До М. Максимовичевої, 25. III. (мабуть Петербург) . . 449—450
До Миколи Макарова, 12. IV., Петербург 450
До М. Максимовичевої, 10. V., Петерб. . . . . 450—451
До М. Лазаревського, 10. VI., Межиріч 451
До В. Шевченка, 13. VII. (незвісне звідки) 451
До його-ж, 20. VIII., Прилуки . . . . . 451—452
До його-ж, 10. IX., С.-Петербург . . . . . 452—453
До В. Тарновського, 28. IX., Спб. 453
До Надежди Тарновської, 22. X., Спб. . . . . 453—454
До В. Шевченка, 2. XI. (мабуть Спб.) . . . . . 454—455
До його-ж, 7. XII. (мабуть Спб.) . . . . . 455—457
До А. Хропаля. (Без дати.) . . . . . 457—458
До Сошенка (без дати). 458

1860.

До В. Шевченка, 12. I., С.-Петерб. . . . . 458—459
До його-ж, 1. II., С.-Петербург 459
До його-ж (Лютий?) С. Петербург 460
До його-ж, 18. лютого, С.-Петербург . . . . . 460—461

Стор.
До його-ж, 23. марта, С.-Петербург 461
До В. Шевченка (Март?) С.-Петербург 462
До Я. Кухаренка, 25. III., С.-Петербург 462
До В. Шевченка, 28. III., С.-Петербург 463
До його-ж, 22. березня, С.-Петербург . . . . . 463—465
До Е. Ковалевського, 26. апріля, С.-Петербург 465
До В. Шевченка, 15. мая, С.-Петербург . . . . . 465—466
До Марка Вовчка, 25. мая, С.-Петербург . . . . . 466—467
До В. Шевченка, 29. VI., С.-Петербург. . . . . 467—468
До В. Шевченка, 1. VII., С.-Петербург. 468
До його-ж, 29. VII., С.-Петербург . . . . . 468—469
До В. В. Тарновського (молодшого), 7. VIII. 469
До Чалого, 11. августа, С.-Петербург 469
До В. Шевченка, 22. августа, С.-Петербург . . . . . 470—471
До його-ж, 5. октября, С.-Петербург . . . . . 471—473
До Чалого, 6 ноября, С.-Петербург 473
До В. Шевченка, 2. декабря, С.-Петербург 473
До Чалого, 2. декабря, С.-Петербург 474
До В. Шевченка, 23. декабря, С.-Петербург 474
До Якова В. Тарновського, 23. декабря, С.-Петербург 474—475
До Оболенского (без дати) 475
До ? (Без адреси й без дати.) . . . . . 475—476

1861.

До Чалого (январ?) 476
До Чалого, 4. января, С.-Петербург . . . . . 476—477
До Чалого, 12. января, С.-Петербург. 477
До В. Шевченка, 22. яеваря, С.-Петербург . . . . . 477—478
До його-ж, 29. января, С.-Петербург . . . . . 478—479
До В. В. Тарновського, 16. февраля, С.-Петербург . . 479
До Макрицкого, 24. февраля, С.-Петербург 479

Автобіоґрафічна замітка Т. Шевченка. (По його автоґрафу.) . . . . . 480—483
Автобіоґрафічний лист Т. Шевченка до редактора »Народнаго Чтенія« . . . . . 484—491
Спомин старшого боярина Тараса Шевченка на весіллі Пантелія Куліша й Олександри Кулішевої в 1847 р. 493—495
Шевченко серед поетів славянства. Написав Х. Корш. 496—518

I.

Батько Тараса Шевченка, Григорій Іванович, був кріпаком дідича Василя Василевича Енґельгардта з села Кирилівки[1]), Звенигородського повіту, Київської губернії.

Григорій Іванович Шевченко оженився з Катериною Бойківною, кріпачкою того-ж самого дідича Енґельгардта, з сусіднього села, Моринець.

Хата, де родився Т. Шевченко (перебудована).

Туди, через кілька літ після вінчання перебралися Григорій і Катерина Шевченки, на грунт і хату, яку купив їм був тесть по якомусь ледачому Копію.

В тій то хаті, у Моринцях, родився дня 25 лютого 1814р.ст.ст.найбільший український поет Тарас Шевченко[2]).

---

[1]) Тамошній народ говорить Керелівка.

[2]) Був він третьою з черги дитиною. Усіх дітий було 6: Микита, Катерина, Ірина, Тарас, Маруся й Осип. Катерина побралася з Красицьким, Ірина з Бойком, а Маруся вмерла дівчиною.

Хрестив Тараса Моринецький піп, Олексій Базаринський. Хрещеним батьком був Григорій Іванович Дяденко, житель села Моринець. (Гляди-фотографія із метрики Т. Шевченка, достарчена С. Ефремовим у ілюстрованім, ювилейнім додатку до No. 46 »Ради«. 25. II. 1914.) У метриках села Моринець Шевченки пишуться також Шевченко-Грушівський, або Грушівський-Шевченко.

Та Моринець Тарас навіть і не тямив, бо малим хлопцем перейшов з родичами в Кирилівку на грунт і хату, куплену від Тетерюка[1]).

У тій хаті в Кирилівці минула Тарасові його молодість.

Кирилівка.

Моринці лежать на границі Звенигородського й Канівського повіту, Кирилівка, від Моринець милю на південь. Оба села (осаджені в XVII ст.) великі й розкішно положені. Колись тонули вони в сутіні густих лісів, нині ліси вирубано, а все-ж таки околиця не набрала степового характеру. Багато садів, гаїв, байраків і розкішних лугів надають їй великого малярського привабу.

Звенигородський повіт, це частина Київщини, того так сказати, хребта України. Невелика примішка чужомовного населення, багато давних пісень, звичаїв, переказів, чимало місць, славних історичними подіями. (Досить згадати Корсунь, Вільшану й Лисянку, дальше Виду-

[1]) Мабуть 1816 р.

бицький та Межигірський манастир.) Від них віяло подихом давних, бурливих і кервавих, авсе-ж таки кращих часів.

Кирилівка велике й розлоге село (нині там набірається до 5000 душ). Широка вулиця, у зелених вишневих

Вулиця в Кирилівці.

садочках білі хати, мов діти, що в піжмурки граються.

Село! і серце одпочине.
Село на нашій Україні,
Неначе писанка.
Село
Зеленим гаєм поросло,
Цвитуть сади, біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво, а кругом
Широколисті тополі,
А там і ліс, і ліс і поле
І сині гори за Дніпром!
Сам Бог вітає над селом.

Таким привабливим образом відбилося, рідне село в душі нашого поета.

Та разом із тим непорочні очі дитини бачили тую чорну хмару, тую зловіщу тінь, яка падала на українську землю, бачили кріпацьку неволю села.

В тім гаю,
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло. Там неволя,
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають.

З одного боку розкішна краса української природи, з другого погань тодішнього політично-суспільного устрою, немов ясні й чорні колірі врилися у вразливу душу дитини й осталися до смерти одною із характеристичних прикмет поетичнього творення Шевченка, мов світла й тіні в образах Рембрандта.

То був час найвисшого розцвіту кріпацтва після жостокого вгашення Гайдамаччини й прилучення правобережньої України до Росії.

Силою сенатського указу з 7. октября 1792 »крѣпостные владѣльческіе люди и крестьяне заключаются и долженствуютъ заключаться въ числѣ имѣній, на которыхъ по продажамъ отъ одного другому купчія пишутся и совершаются у крѣпостныхъ дѣлъ, со взятьемъ въ казну пошлинъ, такъ, какъ на прочее недвижимое имѣніе«. Значиться, кріпаки з кінцем XVIII століття перестали бути людьми, а юридично увійшли в склад недвижимого маєтку[1]).

З ними поступали їх дідичі, не як із своїми ближніми, не як із людьми, а поводилися гірше ніж із безмовною скотиною. Обовязкова робота на панському полі дійшла до 5 а то й 6 днів у тиждень. Бували-ж і такі пани, що навіть у неділю свято кликали своїх людий до послуги двірської, у ліс на лови, тощо. Бували дідичі, що їхали

[1]) Крѣпостное населеніе въ Россіи по 10-й народной переписи. Статистическое изслѣдованіе А. Тройницкаго. Санктпетербургъ 1861.

у поле дивитися, як женці жнуть, а перед ними, як у Римі ліктори перед конвулями, їхали вози, навантажені різками. Били за що-будь без пощади. »Бийте до смерти; я самъ въ отвѣтѣ и никого не боюсь!« І дійсно не боялися дідичі нікого. Кріпак був безборонний, зданий на ласку й неласку свого поміщика. Він йому прокурор і суддя — все в одній особі — перша й остання судова інстанція. Кріпаків продавали як собак. »Бувало, що за ‚борзую суку‘ віддавав поміщик ціле село з кріпаками — пише оден священик Саратівської губернії.« »Бувало, наша дідичка набере хлопців та дівчат, душ трийцять, і веземо їх на ярмарок в Урюпіно. Розібемо шатро на базарі й продаемо. Найбільше купували вірмене. Кожнього року ми возили. І якого-ж то плачу було в селі, як було дідичка стане збіратися на ярмарок в Урюпіно« — читаемо в тих самих споминах. І навіть під оком самого царя в Петербурзі, на майдані близь царської палати продавали кріпаків — такий звичай пішов. Угорський подорожник Текелі з обуренням каже, що дідичі в карти своїх людий програють. Але хіба-ж це було найгірше лихо? А гаряча сковорода, а залізні з колючками нашийники, а всілякого крою диби, а ланцюхи до яких прикріплювано на ввесь вік безталанні жертви панського гніву, а годовання щенять жіночими грудьми — хіба-ж знае історія такі вигадки мук та знущання, яких не стосували би тодішні поміщики, щоб зробити своїх кріпаків ласкавими й слухняними? »Мужикъ сѣръ, но умъ не чортъ у него съѣлъ« — це був улюблений клич поміщицької культурницької діяльності[1]).

---

[1]) З багатої літератури по історії кріпацтва пригадуемо:
Д. Л. Мордовцевъ: Наканунѣ Воли.
В. И. Семевскій: Крестьянскій Вопросъ въ Россіи.
Кн. Н. Волконскій. Условія помѣщичьяго хозяйства при крѣпостномъ правѣ.
В. Повалишинъ. Рязанскіе помѣщики и ихъ крѣпостные.
И. Игнатовичъ. Помѣщичьи крестьяне наканунѣ освобожденія.
Извлеченія изъ секретныхъ отчетовъ Министерства внутреннихъ дѣлъ за 1836—56 годы.

Батьки Тараса Шевченка були кріпаками.

Григорій Іванович умів читати, стельмахував, а иноді й чумакувати доводилося. Не з бідного й не з темного роду він був. Мати — працьовита, дбайлива, тихої вдачі.

Столітнії очи, як зорі, сіяли,
А слово за словом сміялось, лилось.

Її образ, мов ікона святої мучениці, остався до смерті в душі Тараса чистим і ясним. Від неї впало золоте сяево на неодну жіночу постать в пізнійших поетових творах.

Живим воплоченням давної минувшини був Тарасовий дід, по батькові, Іван. Столітний старець, колишній гайдамака, чоловік письменний і бувалий.

Бувало в неділю, закривши Мінею, стане розказувати родині й сусідам про Залізняка й Гонту.

Столітні очи, як зорі сіяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Як Ляхи конали, як Сміла горіла . . .
Сусіди од страху, од жалю німіли,
І мені, малому, нераз довелось
За титаря плакать, — і ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.

Батьківська хата Т. Шевченка в Кирилівці.
(По рисунку самого поета.)

А таке могутне враження було з отсих оповідань, що Шевченко в багато літ пізнійше не забув подякувати дідови прегарними, простими словами:

Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її унукам тепер розказав.

З рідні найбільше любив Тарас свою старшу сестру, Катерину. Як мати пішла на панщину, вона піклувалася малим пустієм, бо Тарас був живої вдачі. І зачесала його й нагодувала й піснями плекала та розвивала вро-

джений поетичний дар. Не диво, що свою першу більшу поему охрестив поет іменем сестри — »Катерина«.

Рідна Тарасова хата була, як і другі сільські хати. До 8 ступнів довга, а до 6 широка, на численну родину досить таки тісна. Літом, то ще нічого, але зімою вона перемінювалася у якусь вязницю, в клітку, в котрій каралися безвинні люде — особливо діти.

У тому пеклі виростав Тарас Шевченко.

Портрету його з діточих літ не маемо. Бо кому й приходило тоді на думку малювати портрет замурзаного кріпацького хлопчика? Біограф Шевченка, О. Кониський, уявляе собі його так: білявий, оклецькуватий, меткий хлопець; цікавий і допитливий; босоногий, часто замурзаний, обірваний і пустотливий, але розважливий, розумний, перенятливий і добрий.

Такий хлопчина біжить бувало на леваду до річки і купаеться під навислими лопухами. Викупавшись прибіжить в сад, впаде під першою грушею, або яблунею, і засне спокійним, незворушеним сном. Проспавшися гаразд, глядить на далеку могилу й питаеться сам себе: »А що там далі, за могилою? Кажуть — залізні стовпи, що підпирають небо. Якби піти й подивитися на їх? А чомже й ні!« І побіг. Видрапався на могилу і дивиться на право й ліво. І по цей бік село, і по той бік село, а там, із-за темних садів визирае церква з банями й бляшаним дахом. Задумався Тарас. »Ні«, каже, »сьогодня вже пізно, не дійду до цих залізних стовпів, — нехай завтра з Катрею.«

І не розбіраючи довго, пустився з могили, куди очі бачили, в степ; — як-раз не в Кирилівку, а в Моринці. На щастя стріли хлопчика чумаки, забрали на віз і привезли до батьківської хати.

Смеркало, коли Тарас підходив до перелазу. Сімя вечеряла біля хати. »Прийшов, прийшов!« — радісно закричала старша Тарасова сестра, Катерина, взяла його на руки й посадила вечерять, називаючи приблудою. Повечерявши, поклала його в постіль, перехрестила й поцілувала.

Довго не міг заснути Тарас. »Події минулого дня не давали йому спокою.« Він заедно думав про залізні стовпи.

Такою мандрівкою було ціле життя поета, тільки не до залізних стовпів, що підпирають небо, а до воріт волі, які він рад був на розтвір відчинити перед своїм народом й перед цілим людством. Мандрував прямо перед себе, не шукаючи хитрих, крутих доріг, без облуди й лукавства, з серцем чистим, як серце дитини. А втомленого такою тяжкою мандрівкою на вічний сон приголубила слава . . .

Ледве Тарасови минуло 9 літ, як померла його бідна мати. Нужда та праця положили її молодою (на 32 році життя) у передчасну домовину[1]).

Батькові годі було без хазяйки з дрібними дітьми оставатися, — він оженився. Та ще до того з удовою, Оксаною Терещенчихою з Моринець.

Вона привела своїх трое дітий. Мачуха, введинята — пекло. Рідна хата, що перше хоч в ряди-годи, літом та неділею, рисувалася перед очами хлопця, мов ідиллічна картина на темному, злиденному побутовому фоні — вповилася тепер густим туманом; над нею повисли чорні хмари.

Тарас був хлопець жвавий і здоровий, він нераз побивав мачухиного злодійкуватого синка, Степанка і мачуха його дуже за це не злюбила, прямо ненавиділа. Доводилося Тарасові в бурянах сусіда Желеха шукати захисту перед її стусунами, або прямо втікати до сестри Катерини, гень аж у зелену Діброву.

---

[1]) «Я памятаю оден жалісний святий вечір на своїм віку. В осени ми поховали матір, а на святий вечір понесли вечерю до діда й проказавши: ‚святий вечір!‘ Прислали до васъ, діду, батько і . . . всі трое заголосили: — нам не можна було сказати: ‚і мати‘.

Таким сумним спомином згадує Шевченко втрату матері у своїй повісті ‚Близнята‘.

(Вона ще за життя матері (1823 р.) одружилася з Красицьким і перебралася жити в сусідне село, Зелену Діброву.) Одинокою потіхою осталася тепер Тарасові хіба одна Оксана К . . . ко, дівчина сусідка, товаришка діточих забав, якої Тарас не забув до смерти. Вони:

малими розійшлись
Та вже й не сходились ніколи.

Це його перше, нічим незаплямлене кохання, Беатріче нашого поета.

Та ще, поки жив батько — то якось терпів Тарас. Батько брав його з собою, як їхав чумакувати, посилав до дяка в науку[1]), жалував. Але на 12 році життя не стало й доброго батька.

Вміраючи казав він, що Тарасові маєтку не оставляє, бо він буде, або дуже славний чоловік, або велике ледащо.

Тарас став круглим сиротою. Ані родичів, ні маєтку, — нічого; навіть опікун його, дядько Павло, не дуже то брав його в опіку; це був, по пізнійшим словам самого Тараса, великий катюга.

Годі було Тарасові вдержатися в хаті. Пішов до дяка Богорського[2]) на дальшу науку. Богорський був нестяменний пяниця, Тараса держав він у себе не як учня, а як наймитка-послугача, який мусів носити йому воду, рубати дрова, то-що.

А коли хлопець вивчився добре читати, посилав його по покійникам з Псалтирою. Тарас читав голосно й гарно, — куди краще, ніж [illegible] дяк, і йому давали за це книш та коповика. Богорський забірав усе для себе, оставляючи за хлопцем тільки десяту копійчину. І за неї купував собі Тарас паперу, робив книжечку, обводив її хрестами й квітками та списував у ній усякі вірші.

[1]) До м[illegible]ієвої школи став Тарас ходити ще за життя матері. Учителюв[illegible]ам дяки Губський і Рубан під доглядом попа Нестеровського [illegible]лкого прислано до Кирилівки 1819 р.

[2]) Богорського настановлено дяком 1824 р.

Так в-зарання стала проявлятися у його охота до рисунків та до віршовання.

Перекалатавши якось у Богорського два роки, кинув Тарас рідне село й утік до недалечкого містечка Лисянки — шукати людий, »щоб добру навчили«.

Особливо тягнуло його до малювання.

В Лисянці повернувся він до маляря-діякона, але був це плохий учитель; Тарас кинув його й поплентавсь у Тарасівку до маляря-дячка, що малював великомученика Микиту й ворожив з руки. Оглянувши ліву руку хлопця дяк-ворожбит рішуче заявив, що з його нічого путнього не вийде — не то маляр, але навіть швець, або бондар.

Так скінчилася Тарасова мандрівка за добрими людьми. Засумований вернув він у рідне село та став за громадського пастуха. На ті часи натякає поет в прегарній думці.

»Мені тринадцятий минало,
Я пас ягнята за селом.«

Природа чарами своїми горнула його до себе. Йому було »любо, неначе в Бога«. Любо — поки не згадав, що він сирота, людина безприютна, самотна.

»Не дав мені Бог нічого!
І хлинули сльози . . .
Тяжкі сльози . . .«

В тую хвилину прибігла Оксана, що недалеко від його при самій дорозі плоскінь вибірала. Привітала, втерла сльози і . . . поцілувала.

Неначе сонце засияло,
Неначе все на світі стало
Моє: лани, гаї, сади . . .
І ми, жартуючи, погнали
Чужі ягнята до води.

Цей вірш, це документ першого психольогічного аналізу Шевченка — першого пробудження його незвичайного »я«,

Моменту цього поет не забув мабуть ніколи.

1841 р. в Петербурзі він звертається до Оксани К . . . ко ось із якими щирими словами:

Чи правда, Оксано, чужа чорнобрива,
І ти не згадаєш того сироту,
Що в сірій свитині, бувало, — щасливий,
Як побачить диво — твою красоту;
Кого ти без мови, без слова навчила
Очима, душою; серцем розмовлять,
З ким ти усміхалась, плакала, журилась,
Кому ти любила Петруся співать?
І ти не згадаєш . . . Оксано! Оксано!

Довго й далеко лунатиме цей крик: Оксано!

Але який з його пастух? Зачитається бувало, або задумається, а вівці тимчасом зайдуть у збіжжя та натворять шкоди.

Хотів був старший Тарасів брат, М[illegible]ита, привчити його хліборобства, або стельмаства, та [illegible], коли й до того в Тараса не було ніякої охоти. Ки[illegible]вало роботу, та йде світами блукати. Його тягнуло до иншого діла — до поезії та до мистецтва.

Віддали його на службу до Кирилівського попа Кошиця.

Тут зразу порядкував у хаті, а дальше — возив сливки до Бурт і Шполи на продаж та відвозив поповича в Богуслав до школи. Вечерами читав собі, що хотів, або рисував, коли мав охоту.

Та хоч не з-гірше діялось йому в Кошиців, кинув їх та пішов у Хлипнівку, що славилась на всі села довкола своїми малярями. Оден з них признав за Тарасом хист до малярського діла, тілько казав, щоби він приніс на письмі, що дідич годиться віддати його на науку.

Управителем маєтків Енгельгардта був тоді Дмитренко. Він жив у Вільшаній[1]).

[1]) Усі ці села в Звенигородському повіті, недалеко від себе.

До його й пішов Тарас. Але Дмитренко, замісць щоб дати потрібне письмо, звелів узяти хлопця до пекарні, щоб учився куховарства.

Вештається Тарас у кухні, та як тілько кухар його не бачить — шусть у сад! Сховається в корчах, розгорне свої малюнки (а призбірав був їх уже споро) рисує та виспівує, аж луна кругом розлягається.

Побачив Дмитренко, що славного куховара з Тараса не матиме й тому приділив його до служби молодому Павлові Василевичові, Енгельгардтові гвардейському офіцерові, для якого якраз тоді набірали челядь, за козачка. Переодягли Тараса в дреліховий каптан й широкі шаравари та повезли (в осені 1829 року) у Вильну.

II.

Панський козачок, — невелика, але скучна робота. Сиди в сінях біля дверий та жди, поки пан не гукне, щоб

Княжий замок у Вильні.

подав люльку, або шклянку води, яка стоїть біля його. А поїде пан куди, так дожидай його у передній, хоч би цілу ніч, мов собака.

Для жвавого й від природи непокірливого Тараса така служба не могла бути по душі. Він вкорочував собі

Енґельгардт велить покарати Тараса.

довгі години дожидання рисованнем та співаннем гайдамацьких пісень.

Одного разу в день цар-ських уродин, пан пішов на пир у касино, а Тарас запалив свічку й давай рисувати козака Платова. Занятий роботою, не чув, як минали години за годинами і, як пізно в ночі, вернувся пан. Заставши хлопця за рисованнем та ще при свічці, розсердився дуже й казав його на другу днину здорово випороти на конюшні.

Але рисунок був добрий і Енгельгардт післав Тараса на науку, бо хотів з його мати дві'ського пор-

третиста[1]). Зразу вчився Тарас у Вильні, а дальше в Варшаві, в славного маляря Лямпі (сина).

Тут не тільки малярства навчився Тарас, але й польської мови та прочитав деякі твори з польської літератури, бо познайомився був з одною дівчиною, Полькою, (воль-

Варшава.

ною), Дунею Гашовською, яка йому ще геть пізнійше, бо аж 1857 року, снилася. Видно — не була це звичайна знайомість, котра легко забувається.

Побут у Варшаві й наука в Лямпі не трівали довго. Забунтували Поляки, й Енгельгардт, щоб не переживати

[1]) Тодішні пани часто-густо держали собі своїх власних артистів-кріпаків: архітектів, співаків, музикантів, малярів. Були це, на думку Шевченка, найнещасливійші з нещасливих. Як тяжко погодити службу мистецтву з службою панським примхам! Як тяжко ранком бути за лакея, а в-вечір грати в концерті!

Шевченко спочував в долею таких безталанних, чого доказом гарно змальовані портрети артистів-кріпаків у його прозових творах.

повстання у Варшаві, переїхав у Петербург. За ним пішла і його служба, а між нею й Тарас. Дорога не була легка.

До Петербурга наспіли вони під весну 1831 р.

Тут Шевченка повернуто знову в лакеї. Наука припинилася. Що лиш 1832 року, після »невідступного прохання« віддав Енгельгардт Тараса на дальшу науку до маляря Ширяева, зробивши з ним контракт на чотири роки, щоб учень вийшов із »школи »вишколеним малярем.

»Ширяев був цеховим майстром живописного й малярного цеху. Завжди було в його трьох, а інколи й більше замарузів — в демикитонових халатах; це його учні, а коли була потреба, він найшов поденно, а то й місячно — одного, або й десять костромських мужиків-малярів і шклярів. Значить, у свойому цеху він не останній майстер, і по вмілости і по грошві[1]).« Це була людина груба й матеріялістична, без тонких гуманних почувань, одна з тих, по словам самого Шевченка, що проживши свою молодість у бруді та в недолі, й видіставши-ся опісля якось на світ божий, не вірять жадній теорії, до добробуту не бачать инших стежок, крім тих, якими самі йшли і коли, мовляв, їх доля не гладила по головці, то за щож вони мають других гладити?

І не гладив Ширяев своїх учеників, а радше дряпав. Вони у його були мов невільники які. Між ними й Шевченко.

Зрозуміти душу молодого хлопця, що рвався кудись дальше, в райдужню країну краси, хотів стати мистцем, Ширяев не вмів, чи прямо не хотів. Робота, заробітки, гроші — тільки всього.

По Варшавськім майстрі-артисті, цей Петербурський ремісник грошероб, був для Тараса дуже немилою несподіванкою.

---

[1]) «Артист» — Тараса Шевченка.

Його життєва трагедія прибрала нові форми. Шевченко мусів спати на горищу, малювати стіни й красити паркани.

Та всеж таки, як талановитий рисівник, він і в Ширяева незабаром вибився на верх. Саме тоді архітект Кавос перероблював у середині Великий театр. Ширяев провадив малярські роботи. На всі орнаменти й арабески, що оздоблюють пляфон того театру, Шевченко робив рисунки по вказівкам Кавоса, а сам Ширяев компонував усякі трафарати.

Поруч такої обовязкової праці Тарас валюбки бігав у літний сад, і відрисовував усякі статуї, що обезображують його, починаючи »з вертких богинь, солодко всміхнених, а кінчаючи вродливим Гераклитом і Проклитом. Відрисував також кілька горорізб, що оздоблюють деякі будинки«[1]).

Раз, припадком, на тому місці, де велику алею Літного Саду перерізує поперечня, і де, окружений богами й богинями Сатурн, жере власну дитину, стрінув Тараса Шевченка його земляк, Іван Сошенко, з Богуслава, Київської губернії, з того самого Богуслава, про який у думі співається і в який, недавно тому, возив Тарас поповича Кошиця до школи. Зацікавлений видом худорлявого, замурзаного хлопця, з розумними, тихими очима, який сидячи на ведрі, рисував жостокого Сатурна, Сошенко почав з ним розмову. Довідавшися хто він і що робить і в кого працює, запросив його до себе.

Цей момент мав превелике, рішаюче значіння для дальшого життя поета.

III.

Сошенко познайомив Тараса з відомим артистом і дуже гарним чоловіком О. Г. Венеціяновим, який не од-

[1]) »Художник.« Автобіографічна повість Т. Шевченка. Повний зборник творів Т. Г. Шевченка. Катеринослав 1914. Стр. 568.

ному молодому маляреві подав помічну руку, з дуже впливовим конференц-секретарем Академії штук, земляком, В. І. Григоровичем, з відомим українським поетом Гребінкою, з учителем царевича, славним російським поетом Василем А. Жуковским, і з кумиром тодішнього російського артистичного світа, Карлом П. Брюловим. Таким чином Шевченко, неначе перейшов у якийсь инший світ, у якому було стільки нового й гарного для його, багато від природи вивінованої душі.

Сошенко.

Сошенко пішов до Ширяева і просив дозволу, щоб Тарас міг приходити до його на кватиру. Ширяев, хоч нерадо, згодився на це. Дальше примістив Сошенко свого protégé в античній ґалерії, щоб він тоді, як там нема лекцій, рисував із ґіпсових статуй. За допомогою І. В. Григоровича впровадив його до Товариства »Поощренія Художниковъ«, де Тарас вперше познакомився з рисунком із людського кістяка.

Крім того став Тарас прібувати своїх сил також у композиції. Група Едипа, Антиґони й Полиника, (на основі лектури Озерова) вийшла, як на перший початок, дуже вдатно. Сошенкові подобався цей твір своєю простотою. Молоді артисти на перші спроби беруть звичайно чимало осіб і заплутуються, Шевченко підібрав три, виявляючи своєрідний нахил до гармонії й концентрації артистичнього вислову.

Тим часом минала зима, а з весною треба-б було Тарасові вертати до свойого ремесла, красити криші й паркани. Щоб не допустити до цього, Сошенко згодився

зробити портрет із Ширяева, а за це Шевченко мав бути відпущений на місяць із його робітні.

За цей час благородні душі: Венеціянов, ґраф Вельгорский, Брюлов і другі пильно старалися, щоб викупити Тараса з неволі, бо бачили, що в таких умовах, як тепер, годі йому вчиться. Справа не йшла легко. Сам Брюлов потрудився був до Енґельгардта, думаючи, що його славне імя матиме вплив на твердосердного пана. Але вернувши з візити назвав Енґельгардта »найбільшою свинею у торжських пантофлях« а Енґельгардт, із свого боку, прозвав Брюлова »дикарем«.

Брюлов.

Тоді спрібував щастя звісний філянтроп, Венеціянов. Але Енґельгардт про ніяку філянтропію й чути не хотів. Зажадав 2500 рублів.

Палета й пензлі Т. Шевченка.
(В музею В. Тарновського.)

Отсі великі, як на той час гроші, треба було конче добути, щоб купити Тарасові волю. Він же за нею так тужив, що аж тяжко занедужав.

Купити. Але як? І придумано таке: Брюлов намалював портрет Жуковского, його розіграно в льотерію і — Енгельгардт зробив »відпускну«. Свідками на ній підписалися: ґр. Вельгорскій, Жуковскій і Брюлов.

Сталося це 22 квітня 1838 р.

Шевченкові було тоді 24 роки.

---

22 квітня 1838 р. це найяснійший день у житті нашого великого поета, день, який його робив неначе другим чоловіком.

Тепер він вольний, тепер йому скрізь двері відчинені, тепер він може вчиться, може собою розпоряжати, як чоловік, бо перше він був, ніби раб безсильний та безсловесний, якого могли бити, кривдити, продати.

Яка переміна!

Вчора грубошкурий майстер Ширяев, а нині великий мистець Брюлов, вчора нужденне горище й громадка нещасливих челядників, і лайка, і журба о кусок хліба, а нині — салі академії і товариство високоосвічених, гарних людий і надія на славу.

Тарас не годен був освоїтися з думкою про своє щастя. »Він, хоч і брався до роботи, але робота йому чапіла. Покладе було в портфель свою роботу, візьме отпускний акт, перечитає його, перехреститься, поцілує і заплаче.« Так каже про себе Тарас у своїй повісті »Художник«.

»В божественній, безсмертній природі багато — пребагато прекрасного, але-ж торжество й вінець безсмертної краси есть лице чоловіка, напоене щастям.« Таким щасливим був тоді Тарас.

Коли пошили йому нову одежу пішов із Сошенком до »Губернского Правленія« і там зареєстрували акт визволення.

Другого дня о 10 годині в ранці явилися у Брюлова.

З того дня почав Шевченко ходити до академії на кошти товариства »Поощренія Художників«.

Незабаром після цього Сошенко покинув Петербург і скінчилася його опіка над Шевченком. Тарас тепер прилип цілою душею до Карла Павловича й незабаром зробився його найбільш улюбленим учнем.

Був прямо захоплений своїм великим і благим учителем і отсе щире захоплення переховав у душі до смерти. Любив його прегарну кучеряву голову, його слова, »яких не годен перенести на папір, бо вони-б скамяніли«, любив його образи, на які глядів з одушевленням. Кращих відносих між учеником а вчителем-годі собі й уявити.

»Я майже й не виходжу від Брюлова, тільки ночувати ходжу до дому — пише Шевченко в »Художнику«, — а часом у Брюлова й ночую . . . Брюлов кличе мене перебратися зовсім до його, але мені — ніяково.«

Відносини отсі тим паче можуть дивувати, що Брюлов і Шевченко були величі із двох планет.

Брюлов плястик і тільки плястик. Він чув перше усього форму, дальше краску, особливо червону. Малював оком. Як артист, стояв на пограничу клясичної і модерної штуки, як чоловік,— був ростиною перенесеною з »дального юга в сторону сіверную«. Людина з природи добра й гуманна, але без інтересу до суспільних і політичних питань, без отсих ніжних, мов волоски, корінців, якими дерево тягне поживу з воздуху.

Шевченко-ж, від дитини, рисуючи співав. Це дуже для його характерестичне.

Виспівував і плакав, мережаючи листочки в бурянах малим хлопчиком бувши, вигукував на ввесь сад, рисуючи у Вільшані, як кухта, — навіть в прихожій Енґельгардта копіював Платова з гайдамацькими піснями на устах.

Був це маляр-співак, для якого найгарнійший краевид без чоловіка не мав принади, для якого щастя на людському обличчю було найвищим твором штуки, у якого звук мав краску, а краска хотіла мати звук. Артист не вбивав у йому чоловіка, суспільника, патріота, борця. Коли-б йому хто завдав був питання: життя для штуки, чи штука для життя? — він мабуть відповів би був: життя для правди й добра людського.

Його духовий розвиток йшов семимилевими кроками.

Вже по році науки в академії дістав срібну медаль, його рисунки купували видавці до всіляких видань, ставав молодим, звісним артистом.

А все-ж таки, він став писати вірші. »Українська сувора муза довго цуралася мого смаку, схибленого життям у школі, в панській прихожій, в заїздних домах та в мійських кватирах; та коли подих свободи вернув моїм почуванням чистоту дитинних літ, проведених під убогою батьківською стріхою, вона, спасибі їй, обняла й приголубила мене на чужині«, — пише про себе Тарас. В розкішній робітні Брюлова йому ввижалися українські степи, села, могили, з могил вставали наші бідолашні гетьмани; неначе докоряли йому, що відбіг від рідної землі, що забув про її красу й горе, що не обізветься за їх словом добрим.

І молодий маляр кидав пензель і брав перо в руки. Забував про мистецтво, яке йому давало гарний заробіток, медалі, славу а витрачував час на писання віршів, які поки-що не давали нічого, а в будучності мали принести тільки горя і муки.

Вище призвання — тай годі!

Та не тільки »вище призвання« — була й друга непереможна сила, що пхала Тарасові перо в руки й казала: пиши!

Тою силою була туга за рідним краєм.

»Син мужицький — він в серці носив, він із села виніс глибоке привязання до села, до землі, до тихого,

сільського, хліборобського життя. Шевченко вилеліяв в серці своїм, пораненім ударами життя, непереможну тугу за тихим, сільським життєм, і перед його очима стає безнастанно картина тихого українського села, перед ним вічно стоїть привид ідиллічного сільського щастя[1]).«

Доки був кріпаком, доти занятий службою, битий і зневажуваний, не мав навіть часу на тую аналізу субтельних почувань, без яких справжня поезія не може обійтися. Тепер, почувши себе вольним, попавши в товариство гарних, образованих людий, Москалів, Німців, Поляків і своїх, начитавшися чимало книжок, літературних і наукових, він розвинув у собі енергію думки, силу чуття, міць уяви. Перед ним раз-у-раз з'являвся образ вольного й закріпощеного чоловіка, вольної і поневоленої країни, правди й кривди на землі . . .

»Ти тут тепер одягаєшся гарно, буваєш у театрі, слухаєш концертів, живеш серед гарних, умних людий, одним словом раюєш, а що діється там, у тебе, дома, на Україні? . . .«

І все частійш перед очима його душі з'являлася отся його далека, люба Україна, із своїми лугами, степами, із своїми вишневими садочками, повними пахощів і соловейкового співу, із своїми могилами, начиненими благородним трупом і овіяними споминами славної минувшими, із своїми селами, що потапали в морі сучасного пекла. Прочитані книжки, Енеїда, Псевдо-Кониський, Бантиш Каменський і инші скріпляли цей психічний процес, викликали »тіні мучеників, бідолашних гетьманів наших«. »Прекрасна, безталанна Україна, в усій своїй мелянхолійній і непорочній красі« ставала перед ним і кликала: »Промов за мене!« І несвідомо, покоряючись отсій великій силі, молодий артист, забувши про золоту медаль і про »божественного« вчителя, кидав пензель, а

[1]) Микола Ганкевич. Туга за рідним краєм. «Вістник союза визволення України.» II. рік. Ч. 11—12.

брав перо в руку, щоб погордженим, осміяним, зневаженим словом »свинопасів і гречкосіїв« творити нові, небувалі досі малюнки. Окруження докидувало свою цеглину. Жуковскій і Гребінка — це-ж були поети! Жуковскій — сонце під захід, Гребінка — вечірня зірниця. Їх знав Шевченко особисто, не тільки як поетів, але й як людий, добрих, гуманних, гарних. І ціла атмосфера, так сказати, наладована була поезією. Французький клясицизм судорожно держався ще солідних, шановних сальонів, романтизм, як новий бог, підбивав молоді серця. Під звук ґітар і шпінетів співали ще, відцвитаючі красавиці: »Пятнадцать мнѣ лѣтъ минуло«, »Вечеркомъ въ румяну зерю«, »Кто могъ любить такъ страстно«, »Всѣхъ цвѣточковъ болѣ«, »Голубка«, то-що, а між тим Пушкін, свіжим, чистим голосом викликав на літературний бій старі традиції, в імя свободи почувань і щирости, невимушености форм.

Жуковскій.

. . . дорогою свободною иди,
Куда влечетъ тебя свободный умъ!

Лермонтов на небувалий досі педестал підносив індивідуалізм і як ніхто перед ним, яркими колірами малював скуку безділля, Жуковскій знайомив Росію в знаменитих переводах з кращими творами західньо-европейської літера-

тури. Епікурейська муза робила місце музі »мести й печали«. Імена: Ґете, Шіллер, Гейне, Байрон, Бальзак, Діккенс, набірали в Петербурзі чим-раз більше змісту.

Польську романтичну поезію знав Шевченко ще з Варшави й Вильни — перед ним значиться нараз відчинився чарівний, великий світ поезії і — він увійшов туди.

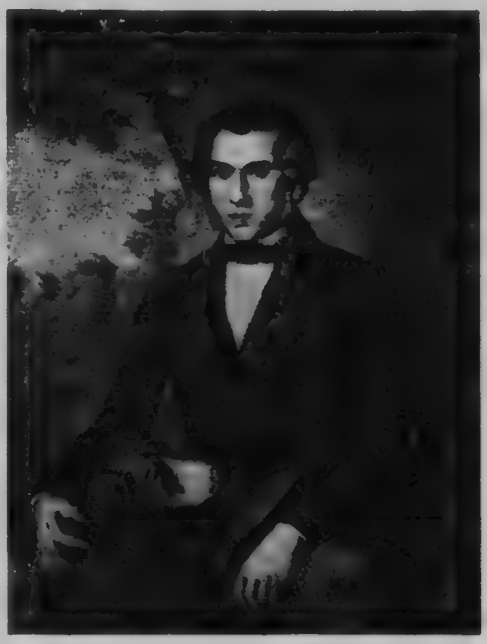

Евгеній Гребінка.

»Хто його знає, відкіль несеться, — несеться пісня, складаються стихи, дивлюсь, — уже й забув, про що думав, а мерщій напишеш те, що навіялось« — так характеризує ґенезу своїх перших творів сам автор. Та придивляючись до них, ми бачимо, що не так то легко родилися отсі ґраціозні, легкі, мов шум степового вітру розвійні ритми й рими. Це видно з першої думки у »Кобзарі«, котра починається словами:

Думи мої, думи мої!
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало
Як свою дитину?

Таке питання міг поставити поет, який не тільки співав, але й думав: на що і чому він співає?, який аналізував свою роботу. Із докінчення тої думки:

Привітайже, моя ненько!
Моя Україно!
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину! —

Петербург.

з того щирого короткого прохання слідно, що поет уважав свої вірші як дарунок для рідного краю — значиться, на свої твори гляди, як на працю поважну, як на діло небуденне, святе.

І справді, Шевченко являється з-разу поетом свідомим, готовим мистцем. Таких перших спроб, як Пушкінові ліцейські стихотворення ми від його не маємо.

Першим відомим його твором, написаним в місячну

ніч в Літному саду есть балляда »Причинна«. Перший акорд, який він ударив на своїй бандурі це:

Реве та стогне Дніпр широкий.
Сердитий вітер завива,
До-долу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

Який могучий акорд! Ні сліду того невправного шукання тонів, того непевного дотику струн, який чується звичайно у перших творах молодих, хоч-би й найбільших поетів. Навпаки — Шевченко вдаряє в свій інструмент з-разу з вправою й сміливостю досвідного мистця.

Слушно каже Др. Єнзен, що мало є примірів у історії світової літератури, »щоб молодий 25 поет явл ся таким дозрілим артистом«. Тема й форма, музичний і плястичний елемент, опівідання й чуття, драматична вставка танка русалок — усе так орґанічно сплетене в цілість, так майстерно збудоване, що читач і критик стає розоружений тим поетичнім дивом, тою незвичайною і небувалою красою.

В змісті» Причинни« почувається якісь далекі відгуки завмираючого сантементалізму, висить над нею фіолетна імла пануючого тоді романтизму, але крізь цей сантементалізм пробивається щире почуття (»Така її доля«), а крізь романтичний туман пробиваються живі коліри українського краєвиду, типу, жанру. Хоч з-далека ніби пригадуються балляди Бірґера, Міцкевича, Жуковского, але з кожнього словечка чується якусь нову силу, якусь свіжу, живу струю нової поезії. Так, це бе новий ключ української пісні, нова, потужня струя вливається в море світової літератури.

В »Причинні« бачимо задатки пізнійшого великого поета. Щирість чуття, легкість вислову, теплота кольору, ґраціозність і невимушеність форми. Видно маляря і музика в одній особі. Зараз таки перший образ вражає нас рівно і як твір плястичний і як музичний. Шевченко вміє з нічного Наддніпрянського краєвиду вибрати його сущі, високопоетичні прикмети, вміє усе дрібне, менше вартне відкинути, а головне звязати в нероздільну цілість — вміє творити.

До долу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

Хіба-ж можна краще передати враження бурі, того природнього явища, коли небеса схиляються до землі, а земля, немов рада-б знятися в гору, коли живлá природи ведуть бій о якусь недосяжну гармонію, о з'єдинення частин в цілість! А музика слова — хіба-ж вона тут, в тих перших Шевченкових віршах не шукає якогось нового музичного канону? Досить переаналізувати звук за звуком отсі два стихи: »Реве та стогне Дніпр широкий« і »Та ясень раз-у-раз скрипів«, щоб сказати: так. В »Причинні« видно нового творця, який рівно сильно, вправно й певн. орудує звуками й колірами, акордами й малярськими плямами, уявою і чуттєм — видно нового й великого поета.

Тарас Шевченко (в молодому віці).

Таким остається Шевченко до смерти. Хвилястої лінії, від першого виступу на верхівя і з-відси до повільного завмирання творчих сил у його нема. Він зміняє свої струни, підбірає нові акорди, на свою палету кладе що-раз нові краски, але від »Причинни« до »Марії« він є все тим самим вітхненим, щирим, великим мистцем.

IV.

Перше видання творів Тараса Шевченка, подібно як і перше видання Котляревського »Енеїди« завдячумо до якоїсь міри припадкові.

Під кінець 1839 р. пізнався із Тарасом у Гребінки дідич із Полтавщини, Петро Мартос і бував у його кватирі на Василевськім Острові. Шевченко згодився намалювати з його портрет акварельними красками. Прийшовши раз на сеанс, Мартос, припадково підняв із землі кусок записаного паперу й прочитав на йому слова:

Червоною гадюкою
Несе Альта вісти,
Щоб летіли крюки з поля,
Ляшків-панків їсти.

Слово по слові — виявилося, що Шевченко не тільки малює, але й вірші пише. Має їх повну скринку під постелею. Мартос зацікавився поетичніми творами бувшого кріпака. Попрохав їх у Шевченка, прочитав, захопився і поніс — до когож би — як не до відомого українського поета Гребінки?[1]) Отсему-то припадкові й завдячуємо найцінніщу українську книжку — »Кобзаря«.

Появилася вона коштом Мартоса у Петербурзі 1840 р. п. з. »Кобзарь«. Сборникъ стихотвореній Т. Шевченка. С,Петербургъ1840 г. Въ типографіи Фишера.ИзданіеМ-саП.

Невеличка, чепурна книжечка з рисунком поетового друга, артиста Штернберга — кобзар і хлопчик. Надруковано в ній:

Думи мої, думи мої, лихо мені з вами. — Перебендя. — Катерина. — Тополя. — На-що мені чорні брови, на-що карі очі. — До українського писаки. (До Основяненка,) — Іван Підкова. — Тарасова ніч.

---

[1]) Гребінка знав мабуть уже перед тим Шевченкові твори, бо 18. XI. 1838 писав він до Квітки: »е тут оден земляк Шевченко, що то за завзятий писати вірші! Як що напише, так тільки цмокни і вдар руками об поли . . .«

Небагато, а бсеж таки як багато! Тяжко знайти другу книжку у світі, щоб для долі народу мала таке превелике значіння, як »Кобзарь« для України. Це було щось так несподіваного, нового, щось так глибоко з душі народу добутого, що годі було опертися його силі. Цей »Кобзарь« прямо чуда творив. Сонних будив, збитих із народнього шляху на праву дорогу навертав, старим грішникам приспану совість розбурхував, ерихонською трубою гремів. Кожній з нас чує це по собі, що то за книжка! Навіть пани, які »терпѣть не могли украинскаго языка!«, не тільки радо слухали Тарасового слова, але й сльозами заливалися. Байдужність до рідного слова зникала, розвівалася, як імла, коли сонце зійде.

Штернбергів рисунок до І. видання »Кобзаря«.

Дійсно, неначе сонцем, був »Кобзарь«. Найкраще це могутне враження від Тарасового дебюту висловив оден із українських вельмож, старий письменник Квітка. Йому, як казав, — аж волосся на голові піднімалося, коли читав »Кобзаря«, »я його притулив до серця, бо дуже шаную вас, і ваші думки кріпко лягають на душу«.

Дійсно кріпко лягають на душу народу твори Тараса Шевченка, а волосся на голові ще й нині піднімається; нам і ворогам нашим. Ворогам-на думку, що вони з Україною робили, нам іза того, що ми так багато ще не зробили, з того, що нам робити велів »Кобзарь«.

Зовсім інакше стріла Шевченкового »Кобзаря« тодішня російська критика. »Появу Кобзаря в друку, каже М. Чалий повітали російські критики однодушним глумом над українською мовою й народностю.« Не відстав в[illegible] гурту навіть нас[illegible]лійший між ними »неистовый Виссаріон« (Белінский), який не зжахнувся сказати: »хорошая литература, которая только и дышетъ, что простоватостью, крестьянскаго языка и дубоватостью крестьянскаго ума!« І не диво. Російська література цих часів перенята була сальоновою атмосферою, а від Шевченкових віршів віяло селом і селянином — »несло́ дьогтем«, — як висловився Гоголь, Гоголь, котрого так високо ставив Тарас! Вона йшла в розріз із стремліннями западників, а російські славянофіли, поки що, також не мали приводу тішитися нею, бо була в їй для того славянофільства найбільша небезпека — видимий сепаратизм. Як слушно каже Ефремів »наші письменники Полтавсько-харківської школи з своєю невиразністю

Григорій Квітка Основяненко.

в національних поглядах та політичним консерватизмом могли вживатися під одним дахом навіть із такими непевними добродіями, як видавець обскурантного »Маяка« Бурачок. Діяльність Шевченка вивела справу з такого невиразного становища. Питання стало руба: маючи такі таланти, як Шевченко, українське письменство повинно буде йти своїм окремим шляхом, розвиватися з себе і для себе і в процесі розвитку, видима річ, одтягати частину літературних сил од російського письменства, що звиклося вже було з думкою про свою універсальну вагу для цілої Росії[1]).«

В. Г Белінскій.

Inde ira!

На щастя, Шевченко не дуже то й турбувався неприхильним становищем російської критики[2]). Він сказав собі: »хоч і мужицький, аби поет« і незабаром на пораду, щоб понехав свою мертву мову, а писав, як Гоголь, по російськи, дасть у передмові до »Гайдамаків« знамениту відправу:

»Спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки, шкода,
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.«

Шевченко знав уже тоді вагу рідного слова і слово це хотів покласти на сторожі народу. — І поклав! До його

[1]) Сергій Ефремов. Історія українського письменства. Стр.269.
[2]) Библіотека для чтенія 1840 т. 39, отд. 6, стр. 14—16.
Корсаковъ П. Маякъ 1840 No. 6.
Отечественныя записки 1340 No. 5, т. 10.
Сынъ Отечества 1840 т. 2, кн. 4.

»Кобзаря« справа літературньої мови у нас, мимо Котляревського, була нерішена, можна було перечитися, як нам писати й такі суперечки йшли; після його не повинно було бути двох думок. Він словом, мов мечем, розтяв цей Гордийський узол. Вмер Котляревський, автор »Енеїди« а на його місці ставав Шевченко, автор »Кобзаря«. Котляревський сміявся, Шевченко плакав, тужив, мертвих будив, живих поривав, хмари ламав.

Мабуть нема поета, якого перший виступ мав-би такий успіх, таке значіння, таку вагу; нема поета який би так скоро, автодидактно, майже без підмоги вийшов на такі верхівя, на яких з'явився Шевченко у »Кобзарі«. Недавний кріпак і неук попадає в товариство вольних високообразованих людий, переважно чужинців, Москалів і Поляків і не затрачує народнього почуття, кругом себе бачить чужу культуру, а не губить задатків своєї рідньої, пізнає чужі літератури й не піддається їх впливам та ще й свою пускає на новий, широкий шлях, чує кругом чужу мову, а свою підносить на висоту досконалої літературньої мови[1]), живе кільканацять літ серед переможців і не піддається їм, лиш починає боротьбу Давида з Ґоліятом.

Безпримірна поява.

Придивімся до цього першого »Кобзаря« близше.

»Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!« —

Це неначе літературне »Credo« молодого поета. Тут маємо і генезу його літературньої праці, тут бачимо його ціль і високе завдання.

»Серце мліло, не хотіло
Співать на чужині.«

[1]) Бере полтавську мову Котляревського і Харківську Квітки, що в них гарного мішає в наддніпрянський говір, центральний орган усьої української словесної теріторії, збогачує архаїзмами із церковно-славянської лексіки та з літописних кладів і творить орган, який став нашим літературним і суспільно-побутовим органом.

Не хотіло, а він чув, що співати треба, що пора поруч кобзарів, »сліпих небораків« й інтеліґентові-співцеві настроїти ліру.

»Нехай думка, як той ворон,
Літає та краче,
А серденько соловейком
Щебече та плаче
Нишком,«

Йому байдуже, як чужинці поставляться до його творів, він їх співає для своїх.

»В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну, . . .
Там найдете щире серце
І слово ласкаве,
Там найдете щиру правду,
А ще, може, й славу . . .«

І знайшли . . .

В »Перебенді« Шевченко розвиває дальше це своє поетичне »Вірую« — малює постать народнього поета віщуна, »що людям тугу розгоняє, хоч сам світом нудить«.

Малюнок єднає у собі черти українського »Кобзаря« з прикметами романтичного західно-европейського співця. Народові він співає про Чалого, Сербина, про Лазаря, то знову вшкварить Горлицю, або Шинкарку, а від людий іде на могилу з Богом розмовляти.

Кругом його степ, як море
Широке, синіє;
За могилою могила,
А там — тілько мріє.
Сивий ус, стару чуприну
Вітер розвіває,
То приляже та послуха,
Як кобзарь співає,
Як серце сміється, сліпі очі плачуть . . .
Послуха, повіє . . .

Старий заховавсь
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люде не чули, — бо то Боже слово,
То серце по волі з Богом розмовля, —
То серце щебече Господнюю славу,
А думка край світа на хмарі гуля.

Молодий поет, значиться, не обмежує свого творення на вуличню пісню, для розваги й веселощів спрацьованого, горем прибитого люду, ні, він хоче думками своїми край світа літати, широкими крилами свого духа бити блакітнее небо, питати сонце, де воно ночує, питати море, що воно шумить, питати чорну гору, чого вона стоїть німою? — хоче бути поетом фільозофом, всюдисущим духом, умом, що розвязує незбагнуті тайни буття — як старозавітний псальмопівець, як нові великі ґенії-поети.

На залежність »Перебенді« від Міцкевича (Impowizacya, Dudarz, Pieśń Wajdeloty вказував Др. Франко, Проф. Третяк і Др. О. Колесса[1]).

На модель постаті »Перебенді« вказує сам Шевченко в своїй повісті »Близнята«. »Містик-филозоф (себто Сковорода) надіне було сиву свитину да соломяний бриль, візьме флейту і піде собі в світ за очі! Піде було верстов за 30 в село Березань; по дорозі зайде на високу стародавню могилу Виблу, зайде на те едине, щоб набрати там властивого едине богам дару — натхнення і, набравши його поспішає поділити його з Якимом Лукашевичем в Березані . . . Сидить на лавці під брамою і читає йому імпровізацію про звязок душі людської з світилами небесними.«

---

[1]) »Перебендя« Т. Г. Шевченка с переднім словом Ів. Франка. (Літ. Наук. Бібл. Кн. 1, Львів 1889, стр. 10—11.)

»Про вплив Міцкевича на поезию Шевченка.« Написав Осип Третяк Краків 1892, стр. 19.

Н. В. Дашкевичь »Отзывъ о сочиненіи г. Петрова: »Оч. ист. укр. лит. XIX ст.« Петерб. 1888. Стр. 173—174.

Про Сковороду, як автора пісень-співанок був Шевченко не високої думки, але про його, як философа-просвітителя висказувався він з великою пошаною; бачив у йому одного з тих, »що з Богом розмовляють«.

В третім творі »Тополя« дає Шевченко найкрасшу українську балляду, ще більш викінчену, більш гармонійну і на скрізь українську, ніж »Причинна«. Скільки балляд стрічаємо в світовій літературі, а нічо подібного до »Тополі« не знайдемо. Це ніби далекий, дуже далекий, більш музично-драматичний відгук Овідієвої метаморфози про Філемона й Бавкиду (згадає про їх поет пізнійше у своїй прозовій повісті).

Туга за милим, що дівчину перетворює в тополю, — це зміст твору. Але як тая переміна збувається, як поет передає почування покинутої, її розмову з ворожкою, її ліки, яку пісню вкладає в уста безталанної!

»Плавай, плавай, лебедонько
По синьому мору,
Рости, рости, тополенько,
Все в-гору, та в-гору!«

Ні, після такої пісні годі довше жити життем нормальної людини.

»Не вернулася до-дому,
Не діждала пари . . .
Тонка — тонка та висока —
До самої хмари.«

Овид описує, як руки Філемона й Бавкиди перемінялися в галуззя, як із їх виростали вітки й покривалися листям, а Шевченко каже своїй дівчині заспівати пісню, після якої вам ясно, що вона з людини стала тополею.

Як поет-мистець Шевченко в »Тополі« являється відразу скінченим, великим, одним із найбільших творців. Велит в мініятурному творі.

»Іван Підкова«, »До Основяненка« й »Тарасова ніч« — це перші історично-патріотичні твори Шевченка.

В них по словам Єфремова[1]) »поет платить ще велику подать художньому романтизму та оспівуванню минулого України під впливом загального напряму в тодішньому письменстві та специфічних обставин українського життя тих часів«. Це яскраві кольоритні малюнки з української історії, з яких чутно жаль за тим, що було а минуло, чутно протест проти того, що над дітьми козацькими поганці панують, чутно гнів до ворога, який знущається й сміється над нами.

Смійся, лютий враже
Та не дуже!
Бо все згине,
Слава не поляже.

Минувшина не верне, але живою останеться дума про неї, свідомість, чим ми колись були. З неї зродиться нова сила народня, нова доба нашої історії. Молодий поет не вдоволяється мрійливою тугою за прошлим свого народу, він зараз таки в перших творах стремить до історичної програми, пробує в давні мінорні акорди наших пісень втрутити нові, мужеські, надійні звуки. В памяті його живе ще Бантиш-Каменський, Історія Руссів Полетики, Українські мельодії Маркевича, але перед ним звенять вже якісь нові мельодії історичних просторів. Це його власне добро, його питьомий поетичний доробок, бо, як знову слушно завважує Єфремів, у Петербурзі не було тоді нікого, хто-б глибше й яснійше дивився на минуле й сучасне України. Суцільного, певного й повного світогляду, ясна річ, Шевченко ще тоді не мав. Бачив лихо, але до коріння його не вмів дібратися (пора на це наспіє, що лиш пізнійше), не одно він прямо скидає на »лихих людий«, котрих близше й не називає. Взаїмени до Польщі і її шляхоцько-февдального устрою і до Росії з її кріпацько-деспотичним ладом у його що-лиш зарисо-

[1]) »Історія українського письменства«, видання трете. Київ 1917. Стр. 233.

вуються, як важкі питання без відповіді, але цілий корпус української справи вже в першому »Кобзарі« поставлений куди ширше й виразнійше ніж у всіх попередників Шевченка разом.

Першою великою, і дивно! — зівсім оригінальною поемою в »Кобзарі« являеьтся »Катерина« присвячена Жуковскому на память 22 апріля 1838 р.

Заплата гідна великого діла. 751 віршів — це вже малюнок на більші розміри, малюнок реальний та-не реалістичний. Тут уже критик, що любить шукати за літературними впливами, любить рід героїнь виводити Бог-вість від яких праматірок, стае безрадним. Ні в німецькій, ні в польській, ні в російській літературі нічо подібного нема. (Найкращий доказ, що Шевченко вмів давати з власної душі, вмів творити.)

Зміст поеми найзвичайнійший у світі, ще звичайнійший у тодішній Україні. Москаль зводить дівчину Катерину, цурається рідного сина, безталанну матір відштовкуе від своїх стремен і тручае її під лід.

В кілька літ пізнійше їде шестернею в берлині поруч своеї законної жінки — стрічае торбинками обвішаного повожатого Івася, мабуть пізнае його і — відвертається від його.

Берлин рушив, а Івася
Курява покрила.

Одна з подій, яким »ність числа«. Розказуе її поет віршом простим, невишуканим, способом чисто народнім, та так то щиро, так сердечно, немов його це оповідання самого дуже, а дуже болить, немов тут про його рідну сестру бесіда говориться.

Так, це й справді одно з найдіймавійших питань Шевченка — питань суспільно-моральної кривди — насили. Це питання, котре йому ніколи з ума не сходило і мов червона нитка переткалося крізь цілу його літературну працю.

Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине . . .

це ніби не скомпоноване, а з народньої пісні взяте.

Катерино, серце моє!
Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?

Кличе безрадний поет.

Вміла мати брови дати,
Карі оченята,
Та не вміла на сім світі
Щастя — долі дати. —

Голосить він разом з безталанною героїнею своєї поеми. А тут вже:

Сидить батько кінець стола,
На руки схилився;
Не дивиться на світ божий,
Тяжко зажурився.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледве ледве
Вимовляє доні:
»Що, весілля, доню моя?
А де-ж твоя пара?
Де світелки з друженьками,
Старости бояра?

Хіба доволі виїмків, щоб пригадати і так, мабуть найбільше звісну поему Шевченка. Остається ще в першому »Кобзарі« думка:

На-що мені чорні брови?
На-що карі очи?
На-що літа молодії,
Веселі дівочі?

Це перша з тих думок, шедеврів української літератури, якими Шевченко збагатив нашу лірику. Як ніхто перед ним і ніхто після його аж до Франкового »Зівялого листя« підійшов він під характер народньої пісні, ніхто не підслухав так її музики й не відчув щирої нути. Коли багато поетів мріяло об тім, щоб їх твори стали загальним добром, так власне думки Шевченка осягнули цей ідеал.

Вони найкращий міст єднання між людовим а писаним творенням, сінтез словесності й письменства.

Як неприхильно повитала російська критика першого »Кобзаря«, так щиро приняли його свої.

Земляки не тільки читали »Кобзаря«, але й виучували його на-память. Це був той соловей, якого благовістив Гребінка, тільки-ж у того солов'я був від разу якийсь поетичний, широкий, вірлиний лет, якась сміливість летіти кудись далеко — далеко, у вічність.

Українські письменники від-разу зрозуміли, що отсе явився поміж ними той співець-мессія, якого вони навіть сподіватися не мали відваги, а захоплення це найкраще висловив старий Квітка у листі до Тараса, кажучи, що йому аж волосся на голові піднялося, коли почав читати »Кобзаря«. »Я його притулив до серця, бо дуже шаную вас і ваші думки кріпко лягають на душу.«

Справді надивуватися не можна, як Шевченко, не маючи систематичної шкільної освіти, так скоро здобув собі широкий погляд на наше минуле й теперішне життя і від-разу виступив з такою власною, гладкою, гнучкою, кольоритною літературною формою.

Що-ж він міг читати крім тих нечисленних творів української літератури від Котляревського? »Історію Руссов« Полетики, Бантиша Каменського та дещо з літописей (Рубина). А прецінь він так добре зрозумів дух Запорожжя і дух Руїни, прецінь так тепло передав голос і зойк степу, стони могил, тугу за волею і славою.

Отсей перший, можна сказати, небувалий успіх, не запаморочив його, не здержав у тяжкій праці над собою. Він читав книжки: польські, російські (Міцкевич, Залескі, Лелевель, Пушкін, Жуковскій), знайомився з літературою німецькою й англійською (Шекспір, Гете, Шіллер і Кернер, Валтер Скотт в переводах) пізнавав життя старинних Греків і Римлян та вглублювався у святе письмо, з яким не розлучався до смерти.

В рік після »Кобзаря« виходять »Гайдамаки«[1]), найбільша поема Шевченкова. (Ледве-не-ледве випустив їх цензурний комітет із своїх митарств.)

Передплатний білет на »Гайдамаки.«

»Гайдамаки«, це великий, грізний, луною пожеж озарений, пурпуром крові облитий образ подій 1768 року. Історичний підклад поеми в загальних нарисах такий. Після 1714 року стала Київщина й Браславщина знову залюднюватися. Вертали внуки й правнуки тих польських панів, що повтікали були за часів Хмельницького й Палія. Стали вони відновлювати городи й села, стали людям всіляке добро обіцяти. Обіцяли та не додержували. Незабаром з'являли давні орендарі, езуїти, двірські козаки — вертала минувшина з усіми своїми кривдами й насильствами. Та народ, привиклий до волі, хоч і гіркої, а все таки волі, не хотів голови пхати в нове ярмо, вистругане на давний модель.

Тоді то збіралися ватаги всілякого народу, волочилися по краю, палили, грабували й мордували панів і жидів. Їх називали гайдамаками. Цей рух обняв тоді

[1]) »Гайдамакы.« Поэма Т. Шевченка С.-Петербургъ 1841 г. Въ типографіи Сычева 131 ст. 120. Ц. 1 р. 50 к. Съ предисловіемъ и примѣчаніями.

мало не цілу Київщину, Браславщину й Поділля. На-силу Польща, обравши королем Августа III. здавила цю пожежу. Помагало їй московське військо. Та незабаром, бо 1750 р. счинилося нове гайдамацьке повстання. Поруйновано тоді Умань, Винницю, Летичів, Хвастів та Радомисль.

Найгрізнійша пожежа вибухла 1768 р. До давного гніту добавилися були тоді ще й утиски, які діялися православному людові, і взагалі людям не католицької віри, яких Поляки прозивали »діссідентами«, від католицьких пропаґандистів. Таким способом гайдамаки боролися ніби не тільки проти суспільного й економічного, але й проти релігійного угніту, що додавало їм в очах населення окремої поваги. Московський уряд грав дволичну ролю. Йому на-руку була анархія в Польщі. За його допомогою склалася »Радомська конфедерація«, що обороняла діссідентів. Проти неї боролися конфедерати барські і в краю настала домашня війна з усіми своїми грізними проявами. Поміж народом пішла чутка, що цариця Катерина післала на Вкраїну золоту грамоту, щоб народ піднімався на Ляхів і жидів. Появилися »свячені« і вози »з залізною таранню«. На чолі Гайдамаків став січовий дід, Максим Залізняк, що спасався у Медведівському манастирі, біля Чигирина. Пожежа росла й кріпшала. Ігумен Мотронівського манастиря Мельхеседик Значко-Яворський доливав до огня оливи.

Запорожець Максим Залізняк.

На підмогу повстанцям ішли Запорожці. Повстання обгортало цілу польську Україну, яка тільки й мріла, щоб скинути з себе чуже ярмо, получитися з лівобічною своєю сестрою та відновити гетьманщину. Перестрашені пани й жиди крилися по городах. Умань, обсипаний валами й обезпечений ровами та вооружений 32 гарматами, став найнадійнійшою твердинею пансько-жидівською. Залізняк зібрав чималі сили під Чигирином. Московське військо не встрявало в діло.

Архимандрит Мельхиседек Значко-Яворський.

»Колії«, так прозивали тоді Гайдамаків, пішли на Лисянку, зробили там керваву Вартоломееву ніч і потягли на Умань. Проти його вислав уманський управитель, Младанович надворних козаків Потоцького під проводом полковників Маґнушевского й Обуха та сотників Гонти й Уласенка. Гонта, освічений і багатий чоловік, побачивши, що гайдамаччину можна би перемінити з аґрарно-соціяльного руху в національне визвольне повстання, перейшов із своїм військом на сторону Залізняка. 18 червня, в полудне підступили Залізняк і Гонта під Умань. Трицять годин трівала облога. Твердиню добуто. Дві добі лютували колії у городі й нищили ворогів без пощади. Погибло чимало жінок й дітий. В Умані зроблено раду і Залізняка проголошено гетьманом, Гонту—Уманським полковником.

Гайдамацький рух став ширитися, мов степова пожежа. Обгортав крім Коліївщини й Браславщини ще й Поділля та Полісся. Справа прибірала великі й небажані розміри, не тільки для Польщі але й для Москви. Вони порозумілися й взялися спільно гасити самостійницький рух. З Петербурга прислано наказ ґенералу Кречетникові, командантові московських військ на теріторії польської України, щоб здавити гайдамаччину. Гайдамаки про це не знали; вірили, що Москалі сприймають їх, як оборонцям православної віри і дали себе підійти. Старшину запросив полковник Донських козаків Ґрев на пир, там їх заарештовано, гайдамацьких [illegible] ружив і почав суд. [illegible] шину били нагайками [illegible] гричі в день. В-решті [illegible] дамаків розділено. Гонту з козаками й посполитими, що були з Польської України, віддано Польщі [illegible] Лівобереж[illegible] випроваджено в К[illegible] Польська комісія, під [illegible] одом Браніцкого засу[illegible] 70 [illegible]ник, [illegible] коліївщині на смерть, Гонту покарано [illegible] страшними муками.

На такому грізному [illegible] молодий наш поет свою [illegible] Коліївщина, ще й нині не [illegible] історичних джерелам у всіх своїх детайлях, в часах Шевч[illegible] більше по традиції, чим по докум[illegible] звичайно, малювала поодинокі моменти [illegible], не висліджуючи причин ру[illegible] не відкриваючи усіх пружин і їх спрямлання в механі[illegible] цеї спонтанічної події. Зна-

Уманський сотник, Іван Гонта.

[illegible] — молодий автор узяв на себе завдання над міру [illegible], коли до його твору прикладати вимоги, які ставимо звичайно до історичних поем. Він міг дати тільки такий малюнок, який малював собі народ у своїй уяві. Тоді повинен був обережно закрити своє [illegible], як автор і історичний судя. Нехай говорить переказ. Цього Шевченко не зробив. Він занадто стояв по стороні Гайдамаків, йому хотілося оборонити їх перед закидом звичайного розбишацтва, а [illegible]вити на педестал оборонців народ[illegible]волі, не тільки [illegible]льно економічне але й політичної. Це одно. А друге. У своїй поемі дав він крім загально-народньої драми, дві окремі драматичні події, а саме Галайда Оксана і Гонта й його діти, коли не числити окремою, смерть млїївського Титаря.

[illegible]йдамаки« (смерть Титаря).

Супроти того, головний герой великої поеми Ярема-Галайда (з яким почасти ідентифікує себе автор) усувається на другий плян перед трагічною постаттю Гонти, а героїня Оксана(еротична пригадка Оксани К-ко) грає в цілій великій події ролю виключно пасивну. Центральним моментом поеми стає зворушливий образ смерти, й похорону Гонтових дітий, образ так болючий, що на його годі дивитися, як не всяк годен дивитися на Репінового Івана Грозного. Поетичне враження переходить міру витрівалости людської душі і викликує протест читача (чого доказом кри-

тика Драгоманова, який факт морду дітий рідним батьком називає канібальством).

Архітектонічна будова зраджує теж немалі промахи. Прольоґ і інтродукція забірають 322 вірші, епільоґ знову 130, разом 452 вірші, на 2540 віршів цілої поеми. Епічне оповідання переходить в лірично- романтичні розмови й розливисті міркування самого автора, метрум раз-ураз зміняється, в половині поеми прозова вставка, крім того вставки народніх пісень. Коліри, якими поет малює подію надто яркі, домінує чорвона краска, (мов у робітні Брюлова) почувається брак психольоґічного аналізу збірного руху й поодиноких дієвих осіб. Поема в цілості робить враження панорами, а не образу, викінченого мистецького твору, у якім есть тільки те, що хотів автор мати, тільки найважнійше, найвартнійше, довготрівале. Мається враження, що розбурхана хвиля подій 1768 р. захоплює автора і несе його з собою, що тема ним володіє, а не він темою. Подекуди видно, як це говориться, шви, кидаються в очі анахронізми, помічаються невиправлені зміни, які хотів автор перевести в свойому творі. Це не такий суцільний, ориґінальний малюнок, як »Катерина«, як пізнійша »Наймичка« і »Невольник«, слідно вплив Вальт. Скотта, Ґощиньского (Z. Kaniowski), Чайковского (Вернигора).

»Гайдамаки« (виступають в поход).

А все-ж таки »Гайдамаки«, це щось зівсім несподіваного, майже неімовірного, коли дивитися на їх, з історично-літературної точки. Які поеми історичні мали ми перед »Гайдамаками«, в яких умовах і з яким підготовленнем творив їх Шевченко, як скоро їх писав, яку літературну вправу й школу мав за собою!?

А все-ж таки загальний настрій коліївщини передав нам поет у ярких, зворушливих ескізах, все-ж таки 1768 рік стає перед нами в цілій своїй грізній величі, все-ж таки читача проймає жах, жаль і трівога, трівога о долю народу, котрий так траґічно бореться цілі століття о волю. Сам Шевченко був на-скрізь культурною, чоловіколюбною вдачею, у війнах він не кохався, на боротьбу, навіть за волю, глядів, як на конечне зло, він не годен був крівавому военному ділу дати того тепла, того артистичного героїзму, не годен був піднести його до такої цінности, яку це діло має в »Іліяді« та в инших історичних поемах. Але за те, зло, яке чинить кожда війна чоловікові, він передав незвичайно гарно, щиро, сердечно.

Минають дні, минає літо,
А Україна, знай, горить;
По селах плачуть голі діти:
Батьків немає.
Шелестить
Пожовкле листя по діброві,
Гуляють хмари, сонце спить;
Ніде не чуть людської мови;
Звір тілько виє, йде в село,
Де чує трупи.
. . . . . .
Люде, люде!
Коли то в вас буде
Того добра, що маєте?
Чудні, чудні люде!
. . . . . .

Ні, коли мова про етичну вартість твору, то нема сумніву, що наміром Шевченка не було розбурхувати канібальські інстинкти, а навпаки, коли він ставив нам перед очі крівавий образ коліївщини, то робив це тому, щоб показати до якого лиха доводить людство суспільна й національна кривда. Крівавими малюнками »Гайдамаків« закликав своїх і чужих, щоб спамяталися, щоб перечеркнули давні порахунки а почали життя нове, людське, чесне, справедливе.

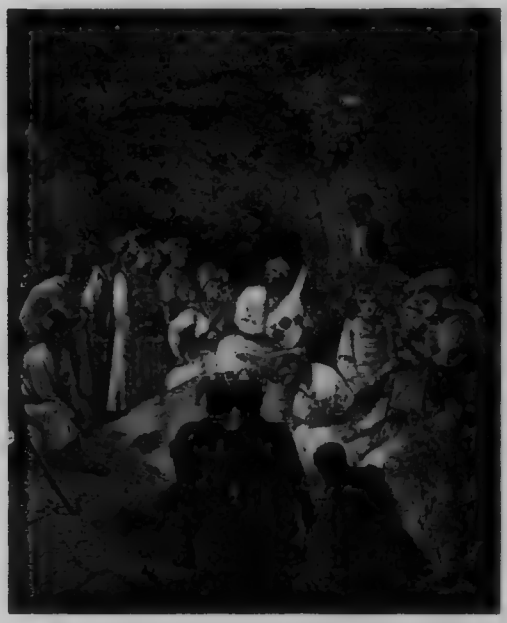

Гайдамаки слухають кобзарської думи.

Не його вина, що кликав даремно і не його вина, що люде вичитують з »Гайдамаків« не те, що він хотів сказати.

І з артистичного боку »Гайдамаки« не є безвартістним твором. Єсть там епізоди, єсть місця такої краси, такої сили, що нічо красшого й нічо сильнійшого не годні ми з нашої ліри добути.

О Боже мій милий!
Тяжко жить на світі, а хочеться жить:
Хочеться дивитись, як сонечко сяє,
Хочеться послухать, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить,
Або чорнобрива в гаю заспіває . .
О Боже мій милий, як весело жить

Або:

У гаю, гаю
Вітру немає;
Місяць високо,
Зіроньки сяють.
Вийди серденько —
Я виглядаю.

Або:

Гетьмани, гетьмани! Як-би то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували, —
Заплакали-б тяжко, бо ви-б не пізнали
Козацької слави убогих руїн!

Або:

Од Конашевича і досі
Пожáр не гасне, люди мруть
Конають в тюрмах, голі, босі . . .
Діти нехрещені ростуть,
Козацькі діти; а дівчата,
Землі козацької краса,
У Ляха вяне, як перш мати,
І непокритая коса
Стидóм січеться; карі очи
В неволі гаснуть; розкувать
Козак сестру свою не хоче,
Сам не соромиться конать
В ярмі у ляха!

То знову:

Я сирота з Вільшаної,
Сирота, бабусю!
Батька Ляхи замучили,
А мене — боюся,
Боюсь згадать, моя сиза! —
Узяли з собою.
Не розпитуй, бабусенько,
Що було зо мною і т. д.

Або отсі грізні, незабутні слова:

»Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Подивіться! Ви за неї —
Й я за неї гину.

. . . . . .

Без васильків і без рути
Спочивайте, діти,
Та благайте, просіть Бога,
Нехай на сім світі
Мене за вас покарає,
За гріх цей великий!«

І просьба була вислухана . . .

Ні! хто надто низко цінить »Гайдамаки«, хто підсуває їх авторові канібальські наміри, грішить проти правді. Тільки — це твір, котрого не годилося популяризувати без підходячих коментарів, без доброго вступного слова.

Критика приняла »Гайдамаків« не краще »Кобзаря«. »Если господа кобзари думають своими поэмами принести пользу низшему классу своихъ соотчичей, то въ этомъ они очень ошибаются: ихъ поэмы, не смотря на обиліе самыхъ вульгарныхъ и площадныхъ словъ и выраженій, лишены простоты вымысла и разсказа, наполнены вычурами и замишками, свойственными всѣмъ плохимъ піитамъ, — часто нисколько не народны, хотя подкрѣпляются ссылками на исторію, пѣсни и преданія, — и слѣдовательно по всѣмъ этимъ причинамъ — они не понятны простому народу и не имѣютъ въ себѣ ничего съ нимъ симпатизирующаго.« (Отечеств. Зап. 1842, кн. 5.)

Як на їх дивилися »дорогі земляки«, Шевченко, покищо, не знав. Не диво, що писав до Грицька Тарновського[1]) »може й там над ними сміються так, як тут Москалі. Зовуть мене ентузіястом, сиріч дурнем. Бог їм звидить!

[1]) Основа. С. Петербург 1862. Май. Стр. 6.

Нехай я буду й мужицький поет, аби тільки поет, то мені більше нічого й не треба«.

Коли рівняти отсю відповідь на критику Белінского, повну глуму із кобзарів, і плохих піітів, повну презирства й менторства та легковаження якогось там молодого хахлацького віршописа, то симпатія мусить остатися по стороні Шевченка. За Белінським останеться одно — примір, як часто помиляються навіть такі добрі критики, яким безперечно був »неістовий Висаріон« і як часто грішать такі добрі люди, яким безперечно він був[1]).

Гайдамаки, попри свої безперечні похибки, були й останутся висловом протесту проти угніту й кривди, образом ярким, повним контрастів, дісгармонії, суворости, мабуть недалеким від того, чим була дійсність.

Для самого Шевченка була ця поема поглядом позад себе, на перший період життя і творчости.

»На ту Україну,
Де ходили гайдамаки
З святими ножами, —
На ті шляхи, що ‚він' міряв
Малими ногами.«

Оповідання столітного діда, народня традиція, стихійне почуття кривди, що висіло в повітрі, і з молоком матері вливалося в орґанізм дітий — лишалося за ним. Перед собою він бачив нові шляхи: автопсії, аналізу, дослідів, активного співділання.

Якже виглядав Шевченко на цьому переломі?

Це вже, розуміється не замурване хлопя, не челядник запачканий хварбами, не кріпачок, готовий кожньої хви-

[1]) На закиди польської критики, немов-би Тарас хотів у »Гайдамаках« розбудити кровожадні почуття народу, поет неначе заздалегідь дав дуже ясну відповідь у передмові: »серце болить, а розказувать треба; нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялися; нехай братаються знова з своїми ворогами; нехай житом-пшеницею, як золотом покрита нерозмежованою останеться на віки од моря і до моря славянськая земля!«

лини сповнити хоч-би який приказ свого пана-дідича, а мущина, свідомий своеї гідности, високого хисту, великого завдання.

Високе чоло, глибоко осаджені, темно-сиві очи, невеликі, повні, різко викроені уста, буйна, на лівий бік зачесана чуприна, лице й вуса вибриті, лиш біля уший оставлені невеличкі, темнорусяві, як і волосся, бокобороди. Старанно вдягнений, з хусткою, високо, (як тоді було в моді) від ковніром повязаною. Дивлячись на поли свого лискучого плаща він думав: »чи давно то я в замараному халаті, не відважувався про таке вбрання й гадати, а тепер! Сотню карбованців викидаю на оттакий плащ! Просто Овідієві метаморфози! А то бувало розживешся як небудь на коповика й несеш його в райок, не розбіраючи, який там спектакль; за коповика було до смаку нарегочуся і гірко наплачуся, да так, що иншому й за цілий вік його не доведеться так плакати і так реготати. Чи давно це було? Не далі як учора — і така переміна! Тепер вже я не інак іду в театр, як в кресла, і рідко коли беру місце за креслами. А дивитися іду не так, на що трапиться, а іду або на бенефіс, або вибіраючи спектакль добрий[1]).

Крім Брюлова він дуже близько живе тепер із малярем Штернберґом, Німцем, з яким мешкае на одній кватирі, і який впроваджуе його в поважні доми німецькі в Петербурзі. »В суботу до Йоахима, а в неділю до Шмідта та до Фіцтума. Ви бачите, що всі мої знайомі — Німці, але які гарні Німці. Я просто закоханий в отсих Німців[2]).« У Шмідтів приходить йому на думку споруджувати літературні вечорі. Після чаю читають. Першого вечора Шевченко, другого Штернберґ, — на переміну. Тарас знакомиться з творами Ґетого, Шіллера, Вальтер Скотта, Кернера, слухае Моцартової сонати, Бетговенового квінтету, вечеряе в ресторані з Карлом Павловичем, часто

[1]) Художник. Ibidem стр. 593.
[2]) Ibidem стр. 587.

оден—одного провідують, або йдуть гуляти на острови Петровський і Крестовський, щоб там малювати чорну ялину, або білу березу. Буває також у Поляка, Леонарда Демского, у якого єсть гарна бібліотека грецьких, римських, німецьких, французьких і польських авторів — між иншими »червоного історика« Лелевеля.

»Бідолашний Демський [illegible] ле опісля Тарас — не діждався і доки крига на Н[illegible]шила — помер — яко сущий праведник, тихо, спокійно, наче заснув.«

І тоді Тарас склав йому на грудях охолоднілі руки, поцілував у зимне чоло и закривши покривалом, пішов піклуватися похоронами, як Самарянин. Покликав попа з церкви св. Станіслава, з сторожем узяли убогу домовину й рушили в далеку дорогу.

Для Шевченка приязнь була заєдно, чимсь великим, щирим, поважним.

Отсих кілька цитатів знакомить нас дещо з тодішним Тарасом, решту дасть його автобіографічна повість, листи і твори. Щоб його портрет в повний ріст можна собі покласти перед очи, щоб бачити, як він ріс із козачка-кріпачка у поета-велитня на це треба-б далеко більше матеріялу, ніж той, яким ми нині розпоряджаємо. Процес росту кожнього великого чоловіка — річ незвичайно трудна для історика, у Шевченка тим труднійша, бо він виріс неімовірно скоро, нагло й серед виїмкових обставин.

»Кобзарем« і »Гайдамаками« добув собі Шевченко відоме імя по всій Україні, розуміється, зразу головно серед інтеліґентів. Тоді то й почалися його нові знакомства, з відомими людьми.

Року 1841 і з початком 42 познайомився Шевченко із земляками: Корбе, Миколою Марковичем (істориком), Семеном Артемовським, Щепкіном, Гр. Тарновським і Яковом Кухаренком, які приїздили з України в Петербург. (З О. Бодянським познайомився Тарас щойно 1843, в переїзді через Москву.)

Не диво, що тимбільше тягнуло тепер Тараса на Україну. Рад був не тільки побачити своїх безталанних свояків, але й відвідати отсих нових знайомих та приклонників.

»Ох! Якби мені можна було приїхать до солов'я! — весело-б було, та не знаю« — писав у одному листі, а Тарновського прохав: »Коли приїду, то не виганяйте місяць, або другий, бо в мене й на Україні, окроме вас, нема пристанища; а я вам щонебудь намалюю[1]).«

V.

На пролітку 1843 року вибрався Шевченко з Петербурга в Україну. Попрощав її 15 літним хлопцем-козачком, а тепер їхав туди в гості майже трицятьлітним мущиною, відомим артистом, автором »Кобзаря« і »Гайдамаків«.

Яка переміна! Передше його діло було сторожити дверий панського кабінеіту, а тепер він ставав на сторожі вітчини й народу.

Прямо Овідієві метаморфози!

Колись гляділи на його, мов на раба безправного та безсловесного, а тепер великі пани, запрошували його до себе в гості та справляли гучні бенкети, щоб вшанувати молодого, незвичайного чоловіка, до якого доля всміхнулась такою чарівною усмішкою.

Літом 1843 р. поїхав у Чернигівщину й Полтавщину, щоб побути у своїх давних і нових знайомих та приятелів: Тарновських, Гребінки, Репніна, Чужбинського й инших. Відтак поїхав на Хортицю, де колись була Запорожська Січ, побув у Києві, у Межигорського Спаса і навідався до рідної Кирилівки.

Сумна гостина.

---

[1]) Основа. 1862. Май.

Як чоловік, як Тарас Шевченко, він не міг бути незадоволеним, тими доказами пошани, в якою його скрізь приймали, тими пишними пирами й веселими гуляннями, але, як український патріот, як народній поет (а за такого держав себе Тарас від першого разу), не міг він байдуже кругом себе глядіти, бо те, що він там побачив, було прямо страшне.

Кн. М. Репнін.

Народ стогнав у неволі, в темноті, в нужді, свої пани не згірш чужих, орали хлопами, Україна була в них хіба на слові, а на ділі: оден тяжкий глум над нею; на Січі росла картопля, свідки слави дідівщини, наші історичні памятки, кропивою заростали — одним словом — над Україною здавалося повисбув палець аглади.

»Скрізь був я і скрізь плакав« — говорив він потім, а вже-ж кервавими слезами мусіла плакати його вразлива душа в Кирилівці, коли він побачив, як його сестри й брати дальше, мов невольники на чужому лані працювали.

Коли де по-правді відпочивав Тарас тоді душею, так це хіба в Яготині у старого князя Репніна, бувшого київського ґенерал-ґубернатора, який попав у неласку царську й на селі доживав свого праведного віку.

У князя Репніна була донька, кн. [illegible]рвара, з якою поет спрятелювався, яку називав своїм добрим ангелом хоронителем і яка до бувшого кріпака у серці

свойому зберігла щиру прихильність, і більше як прихильність — любов.

І коли Шевченко вивіз із України які гарні особисті враження й переживання — так перше всього були це спомини із Яготина, незатерті образи виїмкового українського маґната і його виїмково гарної, образованої, духово ще більше, чим матеріяльно, багатої доні Варвари.

Княжна Репніна в рр. 1840.

З сильними враженнями, з головою повною образів кривди, насили, знущання, з серцем повним жалю, горечі й обурення вернув молодий поет у Петербург.

Артистичним висловом тих сильних вражінь та почувань являються твори, що повстали в Петербурзі після першої подорожжі Шевченка на Україну.

»Кобзарь« і »Гайдамаки« мали в собі по-при молодечий романтизм багато тої мрійливости, тої чутливости, якими оповиті бувають твори, писані далеко від рідної землі і від близьких серцю людий, мали окремий кольорит розлуки. Дніпро, степи, могили, рідна пісня, фантастичні оповідання, спомини колишньої славної минувшини, водили пером поета. У віршах він згадував, тужив, фантазував.

Тепер місце туги і мрії зайняла дійсність, — страшна, сувора, невблагана дійсність життя. А що тої дійсности він не міг перемінити, бо стояв супроти неї майже безсильним, з одинокою збруєю в руці — із поетичним словом,

так мимохіть з глибин душі на її плесо добуваються тепер почуття горечі, озлоблення, іронії й сатири.

Починається новий розділ у книзі Шевченкового творення, а першого сторінкою у тому новому розділі являється »Сон«.

Написаний він 8. VII. 1844 р. в Петербурзі під свіжими враженнями першої подорожжі на Україну після майже 15 літньої розлуки, тоді, коли ще образи життя політичного, суспільного, товариського й родинного, яке він побачив у вітчині, товпилися кругом його, стихійно й безладно, коли він ще не упорядкував був їх у своїй голові, не запанував над ними, не годен був поставитися до них спокійно й критично. Він вернув з України в Петербург з великою раною в душі, котрої не годен був загоїти. Це й видно у »Сні«, у його загальній будові та в викінченню поодиноких частин. Не треба нам далеко шукати за причинами, чому Шевченко збудував »Сон« у формі панорами, в якій образ пересувається за образом, чим-раз дальше, з полудня на північ, аж до статуї Петра та пристольної салі Миколи.

Це подиктувала йому його власна недавна подорож з України в північну Пальміру. Як ті образи пересувалися недавно перед ним у життю, так він їх пересуває тепер перед очима читачів у поезії. Чому-ж тих образів не малює реально, лиш надає їм скіцові, фантастичні контури привидів сонних, — на це можна всіляко відповісти.

Реальний образ того, що побачив Шевченко на Україні після 15 літ розлуки, потрібувавби дуже великого полотна й дуже широких рам. Це мусіла-б бути епопея на міру Дантової »Божественної комедії«, а Шевченко куди пізнійше, бо 1857 року називає епопею формою для себе цілком новою[1]).

---

[1]) Сегодня же принимаюсь за »Сатрапа и Дервиша«, и если Богъ поможетъ окончить съ успѣхомъ, то посвящу его честнымъ, щедрымъ и благороднымъ землякамъ моимъ. Мнѣ хочется написать »Сатрапа« въ формѣ эпопеи. Эта форма для меня совершенно новая. Не знаю, какъ я съ нею слажу? (Дневник Тараса Шевченка, 13 грудня 1857 р.)

Форма-ж сну, візії, давала поетові спромогу малювати в скороченнях, иноді тільки в загальних рисах, те, що, схвилювало до дна його душу. Епопея вимагала багато осіб, епізодів, викінчення, вимагала спокійного епічного настрою, відповідної перспективи, а Шевченко творив вульканічно, неначе під диктатом якоїсь вищої сили, котра йому казала, що він, не тільки поет-артист, але й речник свого покривдженого народу.

Чому-ж він не вибрав якоїсь иньшої форми для такого образу аль-фреско, приміром записок в дороги, або оповідання, споминів, то-що, це пояснює нам до якоїсь міри його пізнійший »Дневник«, у якому повно усяких снів. Видно, що це вже лежало у його вдачі, подібно, як лежало воно у вдачі багатьох иньших поетів[1]). І святе письмо, з яким з-давна носився Шевченко, могло йому підсунути таку форму.

Вертаючи домів з бенкету, поет міркував собі, які то неситі, хитрі, невблагані та облудні бувають на світі люде, а коли здорово захропів, то приснився йому дивний сон. Буцім-то сова летить лугами — байраками та глибокими ярами, а він »за нею та за нею, летить й прощається з землею«. Бачить чудовий ранок на Україні, — із степами, ланами, гаями, із співом соловейків та ранньою, чистою росою. А неначе контраст до того чарівного образу побачив, як з каліки знімали латану свитину, як вдову розпинали за подушне, як її єдиного сина віддавали у військо, як мати пшеницю на панщині жала, а її голодна дитина під тином мерла. Побачив і те, що його заєдно діймаво боліло, покритку, котра з дитиною снувалася по світі, бо її, ні свої, ні чужі, не хотіли до хати впустити.

Летить дальше і бачить сніги, ліси та болота, а з-під землі чує брязк кайданів. Це каторжні, що копають золото, щоб »неситому пельку залити«. А між ними »цар-

[1]) В українській літературі досить пригадати знаменитий сон князя Святослава в »Слова о полку Ігоревім«, і деякі твори Франка.

волі«, увінчаний штемпом, робить свою тяжку працю тихо, не нарікаючи й не благаючи свого гнобитиля о ласку[1]) Ще дальше бачить на багновищі, серед тяжкого туману город із стома церквами — столицю. Муштруються нагодовані та закайданені москалі, стоять церкви й палати, снуються пузаті пани й чути крик: »ура! ура!« Стрічає землячка з цинковими гузиками, здеморалізованого »мерзенного каламаря«, й увіходить в палати.

Тут його терпіливості край! Образ набірає характеру їдкої сатири . . .

Кругом блюдолизи, а між ними він високий, сердитий, і вона, мов засушений опеньок, тонка довгонога та ще й головою хитає[2]).

Цар цвенькає,
А диво цариця,
Мов та чапля між птахами,
Скаче, бадьориться.

Блюдоливи, аж потом обливаються, щоб то близче стати коло самих, а ті довгенько в-двох похожали, мов надуті сичі, й розмовляли з собою, а дальше вона сіла на двиглику, а він підійшов до найстаршого із достойників, [illegible] не затопить його в пику, а цей молодшого в пузо, [illegible] дший ще меншого межи плечі, а той меншого, а [illegible] й малого! Так пішло аж за високі пороги, аж на вулицю, де одні других мішали та верещали:

»Гуля наш батюшка, гуля.
Ура! ура! ура-а-а!«

Зареготався поет і пішов оглядати город, дивуючись, як на такому багновищі могли повиростати такі величаві будівлі. Аж побачив коня, який летів на осліп, а на йому їздець з протягненою рукою, мов-би світ увесь хотів

[1]) Це мабуть образ одного з Декабристів, до яких Шевченко відносився завсіди з великим поважанням.

[2]) Царь Микола і його жінка, карикатура, якої цариця ніколи не могла Шевченкові простити.

загарбати для себе. Це статуя Петра Великого, на якій наковано: »Первому — Вторая«[1]).

Се той первий, ще розпинав
Нашу Україну,
А Вторая доконала
Вдову — сиротину.

Кличе поет і його серце наповнюється великим жалем за тими козаками, що клали із своїх кісток підставу під

Площа біля памятника Петра Великого в Петербурзі.

отсей монумент російської деспотії, він згадує нещасливого наказного гетьмана Полуботка, замученого голодом і бачить душі жертв Петрових, що мов хмара пташків спускаються гад його мусянжовою головою і кидають на неї проклони.

Між тим збудився Петербург до щоденнього життя: робітники йшли до праці, москалі муштрувалися, заспані дівчата вертали з нічних, поганих заробітків, ад о урядів поспішали чиновники, щоб »підписувати та драти

[1]) На гранітовій підставі памятника Петрови Великому в Петербурзі викована надпис: »Petro Primo — Catharina Secunda« Памятник збудований французьким різбарем Фальконетом і вихвалений Пушкином. На його Шевченко не міг дивитися без злості. (Спомини Микешина.)

із батька і з брата«. Між ними багато української молоді »московською блекотою« напоєної.

»Україно, Україно!
Отсе твої діти.«

Кличе з розпукою поет і ще раз іде в царські палати, щоб подивитися, що там таке твориться.

»Первому — Вторая.«

Неначе з берлога медвідь, виліз він, випучив баньки з лоба та як гукне — й дивися, усе, що кругом було, пузаті, челядь, москалі провалилося в землю. А тоді він понурив голову, став лагідний,

Мов кошеня — такий чудний! . . .
Я, як засміявся!
Він і почув, та як гикне!
Я й перелякався,
Та й прокинувсь.

Такий це був »Сон«.

В диспозиції його бачимо (це зазначили майже всі критики), багато нерівномірности, багато, так сказати-б, архітекторічних похибок. Образі кріпацького пекла, на початку поеми, які повинні-б творити її зруб, виведені, скіцово, а малюнки столиці, які є неначе вищими поверхами тої будівлі, куди ширші й більше викінчені; вони придавлюють її, вбивають у землю. Можна-б сказати, що поет непотрібно дячи заходить у царські палати, через те подія повторюється до якоїсь міри і надає творові зайву розтянутість. Можна й цей закид робити, що за багато, слушної врешті, горечі й обурення, паде на царя, а натомісць майже не згадується тут про тих провінціональних цариків, про тих панів-собачників, що так упрямо піддержували тодішний суспільний, лад на Україні. Чимало закидів можна ставити до »Сну«. Але-ж у відповідь, годиться пригадати, що твір збудований із видержанням архітектонічни хрозмірів, твір, викінчений рівномірно у всіх частях, втратив-би характер сну, не був-би »якимсь чудним дивом, яке сниться тільки юродивим та пяницям«. Це бачить і сам поет і тому на кінці поеми каже:

»Не здивуйте,
Брати мої милі;
Я не своє розказував
А те, що приснилось.«

Високої поетичної вартости годі відмовити »Сновіі«[1]). Вона криється перш усього в чудових описах природи (Лечу. Дивлюся, — аж світає), а дальше в глибоко ліричних вставках (Душе моя убогая), ще дальше в високо патріотичних моментах (»Із города, із глухова«, »І ми сковані з тобою«).

Для української літератури має »Сон« своє окреме значіння, якого чужий критик не годен гідно оцінити.

[1]) Робить це д-р Альфред Єнзен Taras Schewtschenko. Стр. 122.

Це перша спроба дати великий, загальний, хоч-би тільки скіцово начеркнений образ народнього горя і кривди. Ніколи досі українська поезія не спромоглася на таке відважне, сильне, живе слово, повне жалю й болю, гніву й обурення, туги й їдкої, гіркої сатири. Як обережно малював Котляревський картину суспільного побуту на Україні з кінцем XVIII. століття, як уважно маскував він свій дійсний намір фантастичним одягом травестії, а як сміло, як невстрашено виступав молодий Тарас на бій із всемогучим противником, мов Давид із Голіятом. І не тільки у тім противнику бачить Шевченко причину лиха — ні, він пильно розглядається також поміж своїми власними земляками, шукаючи й за ними вини. Від »Сну« починаеьтся свідома самокритика, аналіз нашого народнього »я«, бажання рокрити правду, хоч-би вона була й незнати як болюча, хоч-би прийшлося своїх передових людий »пяними« назвати, хоч-би прийшлося кинути їм у лице таке обидливе слово, як отсе: »варшавське сміття« й отся »грязь Москви«[1]:

Сон написаний 8. липня 1844 р. в Петербурзі, ходив з-разу, як твір на-скрізь нецензурний у відписах. Він то й стався одною з причин Шевченкового арешту й прогнання. Видно це з питань, які поставлено йому дня 21 квітня 1847 р. під-час слідства[2]).

Критика приняла »Сон« неоднаково.

Драгоманів назвав його приміром »розтріпаности« поета[3]). Франко, зіставлюючи »Сон« з »Кавказом«, сказав,

[1]) Дорогою тією пішов Куліш у другій добі своєї літературної діяльності та, на жаль, зайшов на манівці, за-далеко загнався, ведений своєю палкою вдачею та заедно разшарпуваний двома душами, які скривалися в його дивній, незвичайно сконструованій вдачі.

[2]) С. В. 15. Съ какою цѣлью вы сочиняли стихи, могущіе возмущать умы Малороссіянъ противъ нашего правительства.

[3]) »Громада.« 1879, No. 4, стр. 187.

що обі отсі поеми, це оскарження темного царства за теперішні й минувші кривди України, тільки »Сон« — оскарження з більше партикулярного, українського становища а »Кавказ« побудований на ширшій, можна сказати, на загально-людській основі[1]).

Омелян Огоновський[2]) вважає »Сон« вислідом тої переміни, яка збулася в поглядах поета, коли він збувся староковацького патріотизму, а перенявся обуренням до царської самоволі.

Єфремов тої думки, що в поезіях »Сон«, »Кавказ« і »Юродивий« Шевченко являється апостолом політичної волі, бо знає він, що обі вони, суспільна й політична свобода тісно з собою звязані, і що одна неволя другу родить і одна з одної підпомогу має.

На його думку трудно знайти другого поета, щоб так умів вишукати дошкульне місце в супротивника й завдати такого тяжкого удару, не лякаючись за це кари од розгніваного ворога. »Тонка іронія, безощадний сарказм, обурення гнівне — все пускає він у діло, щоб здискредитувати систему гніту й безправности«[3]).

Вищої артистичної вартости відмовляє йому Єнзен[4]).

Як бачимо погляди критиків сильно розбігаються, залежно від того, з якої точки котрий з них глядить. . . (Єфремов із становиска української літератури, не шукаючи загальних світових вартостий — Драгоманов з загального.)

При »Сні«, як і при багатьох иньших Шевченкових політичних творах діється авторові кривда тому, бо він у цих творах на-скрізь національний.

---

[1]) »Причинки до оцінення поезій Т. Шевченка« (»Сьвіт«, Львів 1881, стр. 197).

[2]) Кобзарь Тараса Шевченка. Частина перша. У Львові 1893, стр. XCIX.

[3]) Сергій Єфремов. Шевченко. Збірка. Київ 1914. Стр. 26.

[4]) Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben von Alfred Jensen. Wien 1916. Стр. 117.

Там-же (сторона 104) пише цей критик: »Сон« це їдка сатира, це під впливом Данта та Міцкевича начеркненний образ фантастичної подорожі з України до Петербурга.

Така-ж кривда діється й иншим оригінальним поетам, яких твори наскрізь овіяні ароматом рідного краю, його радощів і горя. Вони для чужинців не зрозумілі, а часто й своїми недоцінені, коли отсі свої хочуть станути на якомусь, ніби-то загально-людському становищі[1]). Вже одна наскрізь оригінальна мова, вірш і загалом форма, стають на перешкоді чужому, або відчуженому критикові.

Вже Франко 1891 р. вказав був на залежність »Сну« від Міцкевича »Petersburga«[2]), »Dzia-дів« і »Przeglądu wojska« та Пушкінової поеми »Мѣдный всадникъ«[3]).

Dr. Jensen додав ще й Дантову »Божественну комедію«. Тілько, і таких знаменитих та великих творів, впливає на невеличку Шевченкову поему, що-ж з неї тоді останеться? Вони її геть придавлять, заллють словами й думками, сторощать оригінальність наміру так, що останеться якийсь хиба марний зліпок, якийсь конґльомерат, одним словом »чужий жупан не на мене шитий«.

А ви-ж нічого подібного не відчуваєте, читаючи »Сон«.

Навіть читач, який добре тямить Данта, Міцкевича й Пушкіна читає »Сон«, не думаючи про »Petersburg«, »Божественну« і »Меднаво всадніка«.

Хто шукає впливів, той їх конечно дошукається у кожнім творі, особливе більшої ваги, та ще в політичному творі.

А до того, тяжко не дошукатися впливів такого ґенія, як Данте, а коли не його так Шекспіра та Ґетого. Кілько-ж то поем та повістий знайдеться у світовій літературі, яких

---

[1]) Великий польский поет Словацкий і великий Українець, російський письменник Гоголь, можуть тут бути примірами.

[2]) »Зоря.« 1891. Стр. 89.

[3]) Др. Третяк. »Про вплив Міцкевича і т. д.« Краків. Стр. 21 до 31.

заложення не можна-би зробити залежним від Прометея, Дон Хуана, Фавста й Гамлета?

Але чи це шукання впливів конечне та потрібне, коли якийсь твір являється у своїй остаточній формі, як щось нового, оригінального, коли він має якусь видиму ціль, якесь своє нове завдання? Чи треба мандрівку Шевченка з України до Петербурга робити залежною від мандрівки Данта по пеклі, коли Шевченко сам не-давно що-лиш таку мандрівку перебув і не потрібував цеї ідеї позичати в італійського ґенія? Чи треба підсувати Шевченкові підзор позичок в описах Петербурга та Петрового памятника, коли він сам мешкав у Петербурзі і тії палати над Невою і той мосяжковий памятник що днини на власні очі бачив? Може яке слово і який зворот та порівнання й попадуться у його, подібні до зворотів і порівнань Міцкевича й Пушкіна, але хіба-ж кожньому з нас не попадаються на уста подібні слова зворити й порівнання?

Не в тім річ, чи в подробицях єсть щось подібного, а в тім, чи цілість являється твором новим, оригінальним, творчим.

А сумніву нема, що поема »Сон« єсть таким новим твором. Хочби десятьох поетів писало було про статую Петрову, Шевченко, як український поет, живучи в Петербурзі, мусів про неї написати. Не годен був мовчки перейти попри цей монумент поневолення рідного краю і народу.

З того-ж джерела, що »Сон« витікає »Чигрин« і »Сова«.

За-що боролись ми з панами?
За-що ми різались з Ордами?
За-що скородили списами
Татарські ребра? Засівали,

І рудою поливали,
І шаблями скородили,
Що-ж на ниві уродило?

Питається поет на руїні колишньої гетьманщини (Чигирин). І, ніби якийсь голос від степу, відповідає він на це:

Уродила рута, рута, —
Волі нашої отрута.
Заснула Вкраїна,
Буряном укрилась, цвіллю зацвіла
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.

Який це бурян, яка цвіль, калюжа, болото і яке дупло і яких у його гадюк напущено, не тяжко догадатися, тому хто знає, як висловлювався поет про наших перевертнів, про панів-Иродів, про тую московську отруту, про те гадюче кодло, яке скрізь по Україні кишіло.

Коли-ж отся погань переведеться? не вже-ж ми за таке добро кров свою так щедро проливали? Коли?

І замісць відповіді поет каже:

Спи-ж повитий Жидовою,
Поки сонце стане,
Поки тії недолітки
Поростуть — гетьмани!

У відновленню гетьманщини значиться, бачив тоді Шевченко спасення рідного народу.

У »Сові« доторкається він тої рани, яка його так діймаво боліла, тодішньої мілітарної системи в Россії.

Убога вдова має сина, одинака. Це її уся любов і надія.

І день і ніч працювала,
Подушне платила . . .
І синові за три копи
Жупанок купила,
Щоб і воно — удовине —
До школи ходило.

Виріс син, гарний, добрий, розумний. Вже й жениться пора. Аж нараз — стали хлопців у кайдани кувати. І, як звичайно тоді бувало, у кого сила й гроші, у того й правда.

Кожній викрутиться, а

У вдови оден син,
Та й той як-раз під аршин.

Осталася самою. Стара, немічна, тяжким горем прибита. Пішла в найми. За кусок хліба, жидам воду носить. Та й того, кажуть, не варта. Прогнали . . . Прийшлося — Христа ради просити . . . А його нема! . . . Колиж він прийде? . . . Мусить прийти . . . І вийшла за село, сіла на вигоні и дивиться в поле на дорогу, чи він не йде.

І світає, і смеркає,
А москаля — її сина —
Немає, немає.

Отсі твори мають окреме, переломове місце в творчості Шевченка і в українській ідеольоґії. Український романтизм, сентиментальне ідеалізовання народнього життя, виключно малярський ефект в поглядах на нашу минувшину чим дальше, тим більше стане усуватися на задній плян, а наперед висунеться бажання розкрити правду, хоч-би вона була не знать як болюча, хоч-би прийшлося передових людий »пяними« назвати, хоч-би, хоч-би треба було своїм таки людям кинути в лице таке обидлево слово, як отсе »варшавське сміття« і отся »грязь Москви«.

Нема ради, нема спасенія без правди!

Що й нові російські твори, оповідання з життя простого народу Григоровича й Турґенева, що й зміна напрямку в писаннях Гоголя причинилися до такого звороту у Шевченка, це можливе, але наймогутнійше впливало

на його тепер, як заедно, життя. Тяжко знайти поета, який так безпосередно відзивався-би на зовнішні враження, якого твори були-би неначе артистичним відгуком жизні. Тому-то вони й роблять иноді враження нарисів, імпровізацій, поетичніх нотат. Це вже прикмета його артистичної майстерні, його духової кузні, яка так, а не инакше-свої архитвори виковувала. Дорогоцінний металь вили, вався иноді без форми і застигав на-скорі так, як цього дух поета бажав.

VI.

Дня 22 марця 1845 р. скінчив Тарас Шевченко науку в Петербурзькій Академії мистецтва й одержав дипльом »Свобідного Художника«.

На другий день, себ-то 23 марця, писав він до Якова Кухаренка: »Отамане. Я сьогодня Петербург покидаю. Буду літом у Таганрозі, то будь ласкав, напиши до мене, як там шлях найти до твого гнізда«[1]). Листи просить Шевченко слати в Миргородський повіт, в село Маріїнське.

24 марця 1845 рушив з Петербурга на Україну[2]).

По дорозі поступив у Москву, де побачився із своїм другом Щепкиним та з істориком проф. О. Бодянським, якого прохав ще перше у листах, щоб він компонував йому текст до видів України[3]). Значиться, Шевченко їхав на Україну з окремим, особливим наміром рисувати нашу старовину, тих »свідків слави, дідівщини«, до яких відносився заедно з такою любовю. Ще перед святами приїхав до Київа[1]); а звідси через Васильків, Білу Церкву й Лисянку прибув на свята до Будищ.

---

[1]) Твори Т. Шевченка. Видання В. Яковенка. 1911. том другий. Стр. 350.

[2]) »Зоря.« 1894. Стр. 5. Повѣсти и поэмы Шевченка. Київ 1888. Стр. 364 й далі.

Кониський, Тарас Шевченко-Грушівський Том І. Стр. 148.

[3]) »Нарисую види, які есть на Україні, чи то історією, чи красотою прикметні . . . а текст історичний будете ви компонувать«. Видання Яковенка, як вище, сторона 349.

Скільки історичних споминів мимохіть пересунулося перед очима поета і яким контрастом являлися вони супроти буденього, дійсного життя!

Цілий май подорожував Шевченко дальше по Звенигородському та Канівському повіті, відвідуючи знайомих та рисуючи. За ввесь той час, аж до осені 1845 р. не писав нічого. В його голові збіралися матеріяли до творів, які повстали того-ж року в осені.

Шевченко за-молоду (автопортрет).

У Київі зійшовся поет з гуртком патріотичної, освіченої молодіжі (Куліш, Максимович, Пильчиків, Андрузький, Білозерський і другі), яка перенята була визвольними кличами і кличі тії, особливо-ж визволення народу з кріпацтва, заходилася нести й проповідувати між українськими панами. Вже отся одна ідея мусіла зближити нашого поета до гуртка »україністів«, як пізнійше уряд назвав членів цього гуртка[2]).

З одного боку старші знайомі, відомі українські пани[3]), з другого ентузіястична молодіж, це була сфера, у яку

[1]) Кониський Op. cit. стр. 150.

[2]) Куліш: »Хуторна поезія«, стр. 8.

Для них молодий, геніяльний поет, та ще дитина люду, являвся, мов післанець з неба, мов »видиме оправдання їхнього нахтнення з вин«.

[3]) »Придививсь і прислухався до останків козацької традиції (у паньских сімях), познайомився з людьми, що колись училися в заграничних університетах, півперек перейшли Европу в Напо-

тепер попав Шевченко. Що атмосфера така не могла зле впливати на формування історично-суспільних поглядів молодого поета — це певно. У його духовій робітні протягом весни й літа 1845 р. велася перебудова, йшли приготовання до нових праць, до иньших, як передше творів. Дрібних, ліричних віршів він тепер не пише. Немов відпочиває й набірає широкого віддиху до більших творів.

Осип Бодянський.

Поки-що заходиться, щоб у Київі знайти собі ґрунт до прожитку. Знайомі стараються примістити його при »коммиссіі для розбора древнихъ актовъ«, яка ворґанізувалася в столиці України перед двома роками (1843), а до якої належали знайомі поета: Максимович, Юзефович, Іванішев, Селенін і другі. В круг ділання тої комісії входила також опіка над археольоґічними й історичними памятниками української минувшини. Шевченко, як відомий тоді артист маляр, являвся для неї дуже бажаним співробітником[1]).

лєонських походах, належали до тайних конституційних товариств, що потворили ся були в останніх часах панования Олександра І., а й тепер ще, закопавшися в тихих хуторах і дворах придніпрянської України, під попелом чудацтва і здичіння хоронили іскри святого огню, — любови до всього, що чесне й добре.« Франко. »Зоря.« 1891. Стр. 87.

[1]) Дипльом, »Живописна Україна«, »Русскіе Полководцы« Полевого і т. д.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

ANSI and ISO TEST CHART No. 2

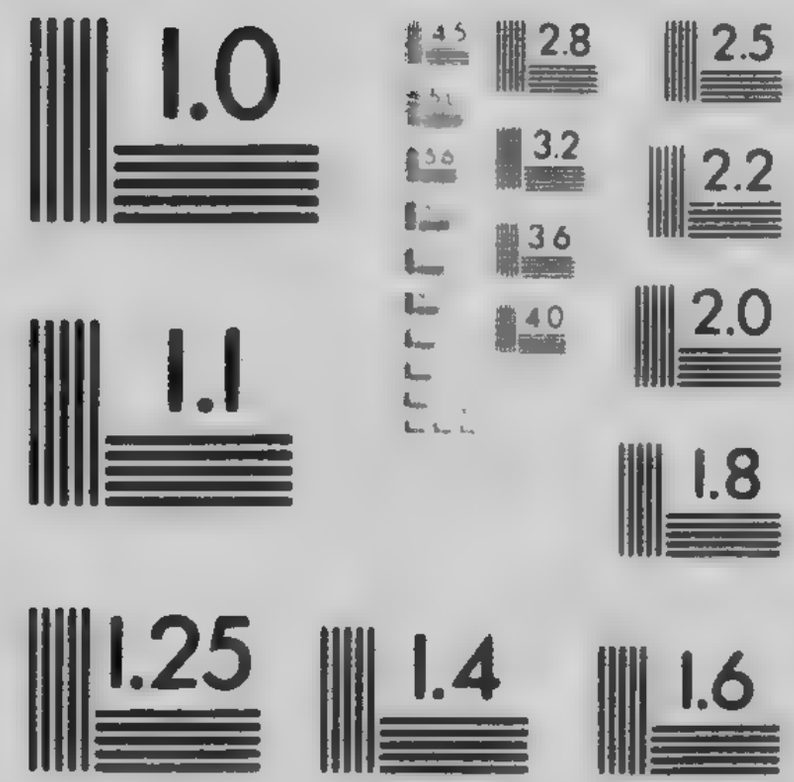

APPLIED IMAGE Inc

Поки робилися отсі заходи, Шевченко рушив на лівобережну Україну, провідати деяких своїх знайомих. Був також у Ромнах на славнім ярмарку, де можна було стрінути багато людий, мов на якому карнавалі. Тут і справді приглянувся поет до тодішнього панства.

В серпні їздив Шевченко по Переяславському повіті і в Переяславі познайомився з лікарем і професором духовної семинарії Козачковським.

Пніпро біля Київа — від памятника св. Володимира.

В листопаді дістав наказ ґенерал-ґубернатора Бібікова, їхати в Полтавщину »для нѣкоторыхъ розысканій«.

Бібіков наказував йому довідатися, які є по Полтавщині могили, давні руїни і в-загалі останки життя й історичних подій і, коли можна поробити з них малюнки[1]).

Здається, що Шевченко не дожидався цього приказу на письмі, лиш знаючи, що він буде даний, поспішив у дорогу, робити любе діло.

Здається, перше відвідав Густинь і Густинський монастир, а дальше подався у Дехтярі и Переяслав. Тут він

[1]) Кониський Тарас Шевченко-Грушівський. Том I, стр. 163.

наспів у жовтні, трохи хорий, лічив його Козачковський. Подужавши, він весь свій час віддав змалюванню видів з Переяславської старовини. З Переяслава їздив у Андруші, Трахтемирів, Монастирище, Потоки, Василівку й Вюнища. Скрізь промовляла до його старовина, коли не будівлями та руїнами, то історичними споминами.

Т. Шевченко в 1845 р. (Автопортрет олівцем.)

Добутком тої мандрівки були численні нові твори.

І так: у Миргороді повстили дві поезії *»Не завидуй багатому«* й *»Не женися на багатій«*, в Маріїнськім *»Еретик, або Іван Гус«*, та одна з більших поем, *»Невольник«*, в Переяславі *»Наймичка«*, і *»Кавказ«*, у Вюнищах *»Посланіє«*, *»Холодний Яр«*, *»Псалми Давидові«*, *»Минають дні«*, вкінці знову в Переяславі, під вражінням тяжкої недуги, славний *»Заповіт«*.

І з огляду на число й на вартість творів, рік 1845 являється найплідніщим і найвартнійшим у житті поета.

Перегляньмо ці твори.

Коли не числити двох коротких віршиків: »Не завидуй багатому« й »Не женися на багатій«, то на чолі великих творів 1845 року стоїть »Еретик«, або »Іван Гус«, поема у якій Шевченко виступає в обороні чеської національної віри, Гуситизму, та її творця Івана Гуса, котрий за свої переконання потерпів смерть на кострі в Констанці, року

1415. Імпульз до написания »Гуса« дала Шевченкові мабуть його гостина в Осипа Бодянського, в Москві, 1844 р. Бодянський перекладав на російську мову Шафарикові «Славянські старинности« (Stazožitnosti Slovanske), які 1844 р. вийшли також в перекладі Баньковского на мову польську. Оба земляки, поет і гісторик, говорили про славянське питання і не могли не спинитися на такій видній постатті в славяиському світі, яким був тоді Щафарик. Від його перейшли мабуть на відродродження чеського народу і на його історію. Шевченкова ввага спинилася на одному з найбільших Чехів, на Яні Гусі, якому він і віддав честь у своїй поемі.

Поема присвячена Шафарикові, з чого й видно, що Шевченко вже тоді став був зазирати поза границі російського славянофільства, зачеркуючи для своїх славянолюбних ідей дуже широке коло.

Та ще видно з поеми, що Шевченкове славянофільство тісно звязане з вольнодумством, з охотою

Розкуватись — одностайне,
Односердне стати
За Евангеліє правди,
За темнії люде.

Шевченко зживався із героями своїх творів, він і Гуса утожсамлює із собою.

»Поборюсь!

За правду Бог! Да совершиться! . . .«

Так каже Гус, а читач чує, що це говорить Шевченко про себе: Поборюсь за правду!

У Гусі Шевченко виступає на бій з брехнею, з тим суспільним і політичним устроєм, який построено на кривді та неправді.

І коли він кінчить свою поему про чеського апостола волі словами: »Пострівайте, — он над головою! старий

Жижка з Таборова махнув булавою!« — то читач чує, що поет говорить це не тільки за чеський, але й за свій народ. Пострівайте, недолюдки, прийде час, коли підростуть чедолітки гетьм ни і над поневоленим українським людом махне булава визволення.

Івана Гуса не мож назвати викінченою епічною поемою. Бракує їй історичного, добре простудіованого підкладу. Стрічаються навіть грубші похибки з того боку. (Гус не роздер папської буллі; на собор в Констанцу явилися не всі три тодішні папи, бо це було неможливе, а лиш оден, Йоан XXIII. і т. д.)

На отсю поему глядіти треба, як на поетичне дружне посланіє українського молодого поета до братнього, чеського народу, посланіє із словами віри й любови, із надією, що правда побідить, хочби її й на кострах вороги наші палили.

Шевченко тільки в прозі вмів спокійно оповідати, вірш, поривав його звичайно з собою, мов розбурхана хвиля і він, за нечисленними виїмками (пр. Наймичка), епічних поем, в европейськім розумінню цього слова, не дав. В побутових й історичних писаннях над малярем, над співаком брав верх суспільний і політичний діяч, апостол нового життя, реформатор.

Так і тут.

Та це не обнижує вартости »Гуса«. Як поетично-політичне посланіє являється він твором дуже оригінальним, повним сили й могутнього, щирого вислову.

Такі частини як: »Кругом неправда і неволя« належать до найсильнійшого, що в українській мові було написано.

Зовсім друге: »Невольник«. Це поема, у якій ідиллічне вяжеться з траґічним в якесь своєрідне, одно. (Подібно вяжеться сатира з ліризмом в »Гоголевих старосвітських поміщиках«). В »Невольнику« повно малюнків, і то роблених дуже ясними й чистими красками, з

нашого давного побуту, прегарні типи старого козака й української хуторянки, дуже живі жанрові сценки. А попри це в розмові старого козака з плеканцем Степаном, бренить щира туга за давним козацьким духом, який туманом раннім розвіявся по степові, та пробивається тихий докір, що суспільність забула живі »мисліте« і що вона, не по молодецьки, а якось по чернечому »харамаркає«. В ідейнім заложенню твору бачиться поділ нашої історії на добу славних дідів, поганих батьків, та маленьких унуків, поділ, який в Шевченкових творах нераз приходить до слова. Поема цікава також своєю вставкою »Думою«, у якій молодий кобзар-Шевченко хотів ударити в тон давних козаків-кобзарів. Чи потрафив? — можна ріжно відповісти, але, що чув духа дум краще ніж усі, що під них підроблювалися, це певне.

І тут, як у »Гусі«, деякі похибки історичні (хронольогія подій) і тут, як там велика простота й щирість.

Оттак, тату! Я щасливий,
Що очей не маю, —
Що нічого того в світі
Не бачу й не знаю . . .
Ляхи були, — усе взяли,
Кров повипивали,
А Москалі і світ божий
В путо закували.

Дивно стає, як можна таку трагічну думку висловити так просто, щиро, без сліду якого не-будь патосу.

Простота і щирість — це прикмети Шевченкових творів. У його зміст — це головна річ, зовнішний вираз річ менше важна.

Найчільнійшим твором 1845 р. являється »Великий льох«.

Певно, що й при цій Шевченковій поемі, як і при кожній иншій, можна-би за джерелами шукати по цілій світовій літературі, але, хто знає гаразд твори нашого ґенія і його життя, хто розуміє його вдачу й неначе бачить його духову кузню, той певний, що його твори витікали не з поем і книжок чужих авторів, лиш з власних переживань. Це було головне й певне джерело. Шевченко писав те, що пережив, чим щире перенявся, що глибоко

Богданова церква в Суботові. Акварель.
(Музей Тарновського.)

запало в його душу. І на прогнанню, коли була йому нагода писати російською мовою, він не брався до переводів, ані переспівів та перерібок лиш перетворював у прозі свої власні колишні поеми та писав повісти, основані на власних переживаннях.

Як у »Сні« дає нам Шевченко поетичний образ своєї їзди з України в Петербург, так »Великий Льох« являється вислідом того перебування поета віч-на-віч з українською старовиною, того оглядання й рисовання руїн і могил, того дотику його теплої руки до зимної, трухлої домовини, у якій похоронена наша минувшість.

Шевченко з-давна прислухáвся до голосу могил і руїн[1]) і в містерії »Великий Льох«, промовив до нас образами й візіями, які вони йому навіяли.

Драматична поема, польського поета Адама Міцкевича, »Dziady«, у якій також виступають покутуючі душі, могла мати деякий вплив на переведення ідеї в дійсність, але сама ідея виникла з глибоких переживань нашого поета. Уявім собі ґенезу »Великого Льоху« так: Поет з-давна цікавився могилами й руїнами, був навіть свідомий якогось дивного привязання до цих німих свідків живої давнини. Вер йому веліли розглянути їх блище й змалювати. Їздив, слухав оповідань, рисував — і мимохіть вязав минуле з теперішнім. Народня леґенда про великий Богдановий льох[2]) дала останній товчок і, між 16 а 21. X. 1845 у »славнім городі Миргороді« являється містерія: »Великий льох«.

Шевченкові рисунки: Богданова церква в Суботові« і »Богданові руїни в Суботові«[3]) скріпляють цей погляд.

В селі Суботові, колишньому хуторі Богдана Хмельницького, есть два підземелля, так звані Богданові льохи, великий і малий. Народ оповідає, що там схоронені скарби великого гетьмана і що тоді, як Москаль розпаде льох, станеться на Україні щось незвичайного.

---

[1]) Сліди стрічаємо скрізь у його творах (»Холодний Яр«, »Свято в Чигирині« і т. д.), а в »Дневнику«, 13 серпня він каже ясно: Я люблю археольоґію, й поважаю людей, що посвятилися цій таємничій матері історії і я в-повні признаю пожиток таких розкопок. Але лучше, як-би були не розкопували нашої славної Савор-могили. Дивне й навіть нерозумне привязання до німих, нічого не говорячих могил! Цілий день і вечер я все співав:

У степу могила
З вітром говорила:
Повій, вітре буйнесенький
Щоб я не чорніла!

[2]) Кобзарь видання Доманицького. С.-Петерб. 1908. Стр. 621.

[3]) Тарас Шевченко, як маляр написав Ол. Новицький Львів — Москва 1914, стр. 32 (ілюстрації).

Ото-ж Москалі збіраються розкопувати Богданові льохи. Знають це три душі, сідають на похиленому хресті[1]) Суботівської церкви і дожидаються, бо так сказав Петрові Бог, що, як Москаль розкопа Великий льох, тоді їх в небо повпускають.

Перша душа, це дівчина-відданиця Прися. Вона гралася з Юрусем гетьманенком і бувала в гетьманських палатах, але тяжкий гріх на душу взяла, перейшла гетьманові в-повні дорогу, коли він їхав у Переяслав Москві присягати. І за те її тепер сестрички у рай не впускають.

Друга душа-це бідна дівчина, яка напоїла коня цареві Петрові, в Батурині, коли він по зруйнованню цеї гетьманської столиці, вертався у Москву. За це вона й досі над козацькими степами літає, не знаючи, за що її карають. Мабуть, »що всякому [illegible]жила, годила, що цареві московському коня напоїла«. Третя душа, це Канівська дитина, якої гріх такий, що вона всміхнулася, побачивши тую пишну галеру, якою їхала цариця Катерина в Канів по Дніпрові. Вона була малою дитиною і не розуміла, що »тая цариця-лютий ворог України, голодна вовчиця«. А отож її за це й досі не хочуть на митарства пустити.

Смеркається і душі відлітають в Чуту, з-вікіль буде чути, що робитимуть Москалі з Богдановим льохом.

А тим часом надлетіли три ворони: українська, російська і польська та сіли на маяку в лісі. Українська хвалиться, що спалила Польщу з королями, але й козаків не пощадила. Наймала їх, продавала й думала, що у війнах Хмельницького до решти їх винищить. Та вони, погані, за Мазепи знову віджили. Але вона їх дальше мордувала, в Батурині, в Фінляндії, на Орелі та на Ладозі — скрізь, де лиш була нагода. Та, що вона й не робила, як їй на підмогу й не спішилися Москалі та инші вороги, Україна осталася не зруйнованою, а цеї ночі

---

[1]) На рисунку Шевченка: »Богданова [illegible]ва«, видно добре цей, на право похилений хрест.

мають там родитися два близьнята, оден, як Гонта, а другий зрадник запроданець, що катам до помочі стане.

Польська ворона — це хвалько. Вона величається, що »в Парижі була з Радзивилом та Потоцьким три злоті пропила«.

Третя, московська, величається своїми указами, тим, скільки вона душ передушила та характеризує себе словами: »Съ Татарами пошутила, съ мучителемъ покутила, съ Петрухою попила, да все нѣмцамъ продала.«

Богданові руїни в Суботові. Акварель.
(Музей Тарновського.)

Але всі три вони згідні у тому, що нового Гонту, українського Івана, треба зробити нешкідливим: треба йому чинами скрутити руки, розтопленим золотом залляти очі, а коли й це не поможе, замучити його всіми злами і муками. Але Українська ворона на при-кінці каже, що його треба поховати, поки сліпі люде, а то буде за пізно.

З тим і розлітаються, а надходять три лірники-оден сліпий, другий кривий, а третий горбатий. Почули, що в Суботів до розкопування Богданового льоху зійдеться багато люду, так ідуть мирянам про Богдана співати. Бачать понаставлювані хвиґури і толкують кожній по

свойому, по-що їх Москалі понаставляли. А поки-що, сідають під берестом, щоб відпочати та покріпитися, а там, щоб і поспати.

День великий,
Ще будем співати.«

Заснули. А між тим, Москалі докопалися до черепка, гнилого корита й кістяка в кайданах. Ісправник »трохи не сказився, що нічого, бачиш, взяти« а побачивши лірників і довідавшися, що вони прийшли тут співати про Богдана, казав їх по московськи випарити.

Так малий льох в Суботові
Москва розкопала,
Великого-ж того льоху
Ще й не рошукалось.

Такий зміст Шевченкової містерії.

Бачимо, що будова »Великого льоху«, добре обдумана й старанно переведена. З того боку Шевченкова поема нічим не нагадує Міцкевичових »Дзядів«, котрі мають свобідну, архітектонічно невикінчену форму новітньої драми.

Із змісту »Великого льоху« бачимо, що Шевченко у свойому вертепі, побутованому біля Суботівської церкви, не посуває куклами, виструганими й прибраними на подобу реальних людий, тільки орудує алегоріями: 3 душі, 3 ворони, 3 лірники. Що йно на прикінці, немов якусь інтермедію, дає реальну, гумористично трактовану сценку з ісправником, котрий являється на подобу карикатурної вертепної смерти, яка приходить і всіх розганяє із сцени. Ціла тоді будівля »Великого льоху« складається: 1) з коротенького вступу, неначе з декорації сценічної (таблиця з надписю в Шекспірівському театрі), 2) з властивої містерії (три сцени; душі, ворони, лірники) і 3) з закінчення,

виведеного на взір інтермедій. У властивій містерії орудує поет алеґоріями.

Алеґорії може кожній по свойому з'ясовувати і поки сам автор не дасть нам якогось ключа в руки, годі певно сказати, котра розвязка правдива. Такий ключ, на мою думку, дає нам Шевченко у віршу »Суботів«, написанім того самого дня, коли викінчено »Великий льох« (21. X. 1845) і на тому самому місці (Миргород). Поет, немов, боїться, що його містерія не досить зрозуміла і тому у віршу »Суботів« висловлює свою політичну думку. Для його церква, яку збудував Хмельницький в Переяславському договорі, це церква-домовина, гріб України. Хмельницький думав, що в тій церкві будуть молитися Москалі й Українці, ділячися спільним добром. А вийшло не те, Москаль не ділиться добром і лихом, лиш лупить з України останню шкуру; навіть могил не щадить, розриваючи їх та шукаючи гроший.

Але Шевченко вірить, що тая церква-домовина, себ-то Переяславський договір розвалиться і що з-під неї встане вільна, самостійна Україна, яка розвіє тьму неволі, засвітить світ правди і дасть спромогу своїм дітям помолитися на волі.

Це провідна ідея, ключ, яким попрібуємо відчинити містичний твір поета.

Три душі, (відданиця, дівчина й дитина) покутують за це, що прогрішилися супроти самостійної України. Перша тим, що в-повні перейшла дорогу Хмельницкому у Переяслав, друга, що напоїла Петрового коня[1]), третя, що всміхнулася, коли на Україну йшла золочена галера Катерини.

Значиться — поет вибрав три рішаючі моменти з нової Української історії, коли важилася судьба нашої незалежности народньої і державної і приглянувся, як народ поставився до своєї справи. Народ, (селянство) пішов на-зустріч намірам Хмельницького (перейшов

[1]) Того, що змальований у »Сні« на монументі.

йому шлях з поганими коновками), напоїв коня Петрові, коли він їхав із зруйнованого Батурина (себ-то не підпер заходів Мазепи біля відбудовання української незалежної держави), а в кінці до золоченої ґалери Катерини, до її русифікацийної політики віднісся з дитячою, нерозумною усмішкою.

Значиться: три душі — це гріхи трьох поколїн українського простонародця. Чому-ж поет вибрав три душі

Вид з гори св. Володимира на передмістя Поділ і на пристань.

дівчат, а не мущин? Тому, бо народ прогрішився не в віку своєї чужеської зрілости, а так казати-б жіночим розумом, а навіть (ізза своєї непросвіченности), немов у дитячому віці. Перед ним не зачинено дверий до раю, його лиш на митарства по-ки-що не пускають, кажуть літати понад козацькими степами доти, поки Москаль »усе позабірає, поки розкопа »Великий Льох«.

На цьому місці треба нам спинитися, що-б зрозуміти його.

Москаль, замісць з козаком добро й лихо по-приятельськи ділити (як сподівався Хмельницький) усе від нас

забірає, грабує нас, тепер і могили розриває, шукаючи гроший. Нехай бере! Чим гірше, тим краще, бо всеж таки колись станеться те, що мусить статися, пробудиться свідомість народу — настане момент протесту. У »Великім льоху« поховав Хмельницький не свої маєтки, а свідомість національної самостійности, угодою Переяславською він угасив тую пожежу, яка зайнялася на Україні, втишив велику бурю народнього гніву, мести й завзяття. Москва своїми насильствами, грабежами, своїми русифікацийними й централістичними безправствами доведе до того, що народ знову повстане[1]), знову розбудиться його самостійницька свідомість — буде розкопаний »Великий льох« України.

Що йно тоді історичні гріхи нашого простонородия знайдуть своє опрощення і три душі увійдуть до раю. Друга трійця це три ворони: українська, польська, й московська. Вони себе вже при першій появі достаточно характеризують. Українська — іронічним висловом про Хмельницького (крав Богдан крам[2])) польська — хвальбою, що вона була в Парижі, а московська на-пів загадочною, на пів пяною пісонькою про козу й чорта.

Українська ворона найбільше говорить, польська більше на паву подобає, а московська коротко збірає свої заслуги, подаючи три періоди російської історії: татарський, Грозного й Петра Великого. У всіх їх одна думка: здавити всякі добрі змагання народів, та закріпити на своїх теріторіах панования кривди й насильства.

Кого-ж вони представлюють? Нікого иньшого, як тих, що ми їх привикли прозивати круками та воронами: реакцію, упрямий консерватизм, охоту здавити всяку нову думку, новий розгін в країну правди й волі. Ті ворони, це неначе злі демони трьох славянських народів, які ніяк не годні звести між собою порахунків, а через те й кожній у себе дома не годен запровадити нового, кращого ладу.

---

[1]) Встане Україна і розвіє тьму неволі. (»Суботів.«)

[2]) Це-б то волю України, яку продав злодіям.

Як три душі покутовали за гріхи темного народу, так три чорні гайворони кракають в імені верховодячих сфер, польського можновладства, українських старшин та московського боярства й чиновництва, які за-вдяки непросвіченности всіх трьох народів мали головний вплив на їх життя-буття.

Всі вони бояться якогось Івана местника, котрий має прийти на світ, тоді як розкоповатимуть Великий льох. Але разом з ним зродиться його брат-близнюк, Іван-зрадник, що піде рука-в-руку з катами.

Цей Іван — це наймістичнійша постать в поемі. Ми знаємо, що Шевченко ждав апостола правди й науки, що він і по-за Уралом блукаючи шукав кроткого пророка, що були в його бажання, щоб явився якийсь новий український Мессія. Можливо, що цього нового Мессію має тут на думці поет. Але він боїться, щоб разом з таким чоловіком не прийшов на світ якийсь новий запроданець, якийсь Тетеря, Сава, чи Брюховецький.

Три ворони у тому згідні, що того нового Івана треба зробити нешкідливим, царськими чинами його звязати, або золотом осліпити, або прямо поховати, поки народ не прозрить і не піде за ним.

Третя трійця, це лірники: сліпий, кривий і горбатий. Хто вони таке? Чи не наша інтеліґенція, учені й письменники Шевченкових часів? Тут Москва розкопує Богдановий льох, а вони йдуть гробокопателям до праці приспівувати; вони несуть на московський базар українські пісні, оповідання, працюють на хосен ворога — ради хліба, ради заробітку.

»Оттут берест, посідаємо, поїмо, що єсть в торбині, та переспимося . . .« А праця для рідного народу? . . . »День великий ще будемо співати . . .«

Не трьох, було нас, а багато, дуже багато лірників, сліпих, кривих і таких горбатих, що їх навіть домовина не могла випростувати.

Який влучний, який невміручий символ!

А Москва заєдно копає. Ісправник піклується, щоби хто не помішав, сроваджує мордате начальство, кричить, вештається. Це знову характеристика праці чиновництва на Україні.

І докопалися, — але до чого? До черепка, гнилого корита й кістяка в кайданах. Що-ж це знову за добро?

Це ті частини українського народу, що пішли під московський заступ; ті зрусифіковані українські пани, ґенерали, ті дворяни-собачники, трухло нашої минувшини: кістяки в кайданах.

Закінчення містерії має в собі щось пророчого. Незабаром сталося дійсно, щось таке, що описав Шевченко на при-кінці »Великого льоху«. Не одного з тих, що Москалям приспівували при їхній роботі, випарено в московській бані прохолоді. Неоден з Українців, які зрікалися ідеї самостійности й незалежности державної, обмежуючи своє українство до етнографії, до народньої пісні й мови (для домашнього обіходу)—діждався несподіваної нагороди. Навіть »тоже малороссів« не щадив московський режім.

»Великий льох« був новостю в нашій літературі і з боку форми і з боку змісту. Поет підібрав драматичний діяльоґ на взір давних містерій і таким способом усунув на бік ці монольоґи, поуки й гадки, які прямо від себе за́любки вплітав у епічне оповідання в »Гайдамаках«. Що-ж торкається змісту, то бачимо в »Великому льоху« спробу синтетичного зіставлення поглядів на взаїмени України, Польщі и Россії, стремління — ураїнську ідеольоґію поставити на ширшому грунті.

Критика ставилася до містерії »Великий льох«, так сказати-б, з резервою. Рішучого суду про її стійність довгий час годі було почути.

Драгоманів у своїй статті »Шевченко, українофіли і соціялізм«[1]) з-легка тільки доторкається отсього замітного твору

Він каже, що Шевченко в »Великому льоху« показує себе ворогом Богдана Хмельницького, який »присяг Москві« і прихильником Мазепи, якого вояків »порізала Москва« в Батурині і під Полтавою, а найбільше »славного Полуботка«, який у »Історіи Русов« малюється, як останній Катон козацької републики.«

Що Шевченко з усіх гетьманів найвисше ставив Мазепу, це виявилося також на слідстві Кирило-Медотіївського брацтва, але, щоб він був »ворогом« Хмельницького, того сказати не можна. Шевченко критикував тільки нещасливий крок батька Богдана, його Переяславську угоду, але він не міг забути його побід, його великих визвольних старань.

Дальше наводить Драгоманів, що Шевченко у »Великому льоху« пророкує народини нового Гонти, який розпустить волю на всій Україні і що виступає тут »ясним сепаратистом«.

Що-ж до загальної вартости поеми, Драгоманів обмежився до одного тільки закиду, а саме, що Шевченко »зійшов тут на противну поезії алеґорію«. О скільки цей закид стійний — осудить сам читач.

В останніх літах стрінувся »Великий льох« з иншою, більше прихильною оцінкою.

І так Др. Єнзен[2]) називає його твором глибоко оригінальним, містикою навіяним, на народніх повіррях основаним. Він каже, що цей надзвичайний твір, який Шевченко назвав містеріею, хоч і має у свойому пророчому тоні і в таємничому настрою[3]) деякі відгуки Міцкевичових »Дзядів« і польської »української школи, то всеж таки його оригінальність безперечна, бо він виходить із старого українського народнього переказу.

[1]) »Громада«. 1879. No. 4.
[2]) Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben. Стр. 122 до 123.
[3]) Gespensterhaft.

Найосновнійшу розвідку про »Великий льох« написав Др. Сімович[1]). Він прібував з'ясувати значіння алеґорій та пояснити провідну думку поеми. Додав також цінні літературні й історичні пояснення.

»Великий льох«, твір оригінальний, добре обдуманий і старанно викінчений. Оригінальний думкою і формою. Думкою про незалежність і волю України, які скриваються у свідомости і незіпсутости широких кругів нашого простонароддя. Хоч московський лад на Україні розкопав малий льох Хмельницького (себто здеморалізував на е панство, а почасти й інтеліґенцію), то докопався у йому тільки до черепка, гнилого корита й до кістяка в кайданах, а »Великий льох«, себто свідомість своеї окремішности, бажання волі й незалежности в широких кругах народу осталися неткнутими. На цей скарб покладае поет свою сильну надію, надію, що »встане Україна і розвіе тьму неволі«. На свідомости народній, він сподіється, буде збудована нова церква (вольна Україна), а стара Богданова церква (Переяславська угода) розпадеться.

І. А. Катеринич.
(Акварель Т. Шевченка з 1846 р.)

---

[1]) »Великий льох« Тараса Шевченка з передмовою й поясненнями Др. Василя Сімовича. Відень 1915.

Неначе доповненням »Великого льоху« являється, тої самої днини, (21. X. 1845) написаний »Суботів«, який кінчиться сильним акордом надії, що:

Церква домовина
Розвалиться, а з-під неї
Встане Україна,
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!

Тою »церквою домовиною« називає поет не що инше, як Переяславську угоду, яка основувалася на фальшивій вірі, що Москаль буде з козаком добром і лихом ділиться. Шевченко вірить, що тая домовина порохом розсипеться і що Україна вибеться на волю й заживе, як самостійна держава.

Від отсих великих історично-політичних творів переходить поет в »Наймичці« в країну чистої штуки, коли можна до Шевченкових творів приложити цей модерний термін. Чиста штука — бо дійсно »Наймичка« являється чимсь так чистим, ясним, білим, мов статуя з карарийського мармору. Це наче старша сестра »Катерини«, яка гріх свій покутує не під ледом, а в тихій, святій саможертві. Апотеоза материнської любови, оден з найгарнійших малюнків української жінки, твір писаний у евангельському настрою, без злости, злоби, без усякого людського гріха.

Архитвір . . .

Зовсім в иншому настрою написаний »Кавказ«, Він присвячений Якову де-Бальмін, зукраїнщено потомкові французької, панської родини, приятелеві Ш[illegible]енка, що погиб у бою з Черкесами.

Увагу поета на долю кавказських гірняків звернув був його приятель Яків Кухаренко, війна, яку Росія провадила на Кавказі від 1843 р. заставила його близче

приглянутися до тих людий, що так хоробро боронились перед російськими ширителями культури, а смерть друга дала останній товчок до написання отсего пламенного обжалування російської нахабности.

Стаючи в обороні нещасливих Черкесів, Шевченко боронив волю перед насилою, виходив на бій з царатом.

Невмірущий образ Прометея ставав його власним символом. »Кавказ« — це початок українського прометеізму.

»Кавказ«, як артистичний твір — несуцільний. По-

Дніпро.

чаток має повагу якоїсь релігійної псальми. Друга частина (від: »Чурек і сакля« до: »По закону апостола«) це бистра струя, мов полин гіркої іронії, третя (від: »По закону«), ніби громи, які кидає проповідник на своїх злочинних слухачів, остання-ж (І тебе загнали, мій друже єдиний) сердечна, щира лірика. Звести такі далекі від себе почуття і настрої в одну згармонізовану цілість неможливо. »Кавказ« вибухає перед читачем як вулькан, що з нутра свойого кидає раз полумінь, дим,

сірку то знову горячу ляву, в якій стопились всілякі елементи.

По силі, вибуховости, безпосередности »Кавказ« не має рівного собі твору. Ця поема валить, торощить, палить, вбиває іронією, морозить правдою, сліпить блискавками порівнань, поки в сердечнім спомині друга не знайде кінцевого тихого акорду. Це зівсім виїмкова річ...

Менше сили, більше зрівноваження й спокою має політично-дидактична поема: »До мертвих і живих і ненароджених земляків моїх« і т. д. Шевченко звертається тут з докорами до своїх земляків за це, що вони удержують кріпацький устрій, що не люблять рідного краю, що на чужині шукають для себе вдоволення, значиться, не творять власної культури, що не вчаться, так як треба, що не мають свого власного погляду на рідну справу, що фальшиво толкують історію власного народу, що гірше ворога свою власну матір розпинають. А на кінці три прикази: вчіться, пізнайте правду і обніміть найменшого брата, або иншими словами просвіта, наука і братерство, це ліки на нашу тяжку національну недугу.

В »Посланію« есть місця великої поетичної сили, есть вислід енергічної праці ума, есть охота послужити добрій справі — та менше у йому краси.

»Холодний яр«, (оборона Гайдамаччини), »Маленькій Марянї«, »Псалми Давидові«, прегарна думка: »Минають дні«, поетичний огляд: »Три літа«, і політичний тестамент: »Заповіт« доповнюють богату й дорогоцінну спадьщину, яку Шевченко з 1845 року оставив свому народови.

»Заповіт« став до якоїсь міри політичною проґрамою українського народу, доповненнем національного гимну »Ще не вмерла Україна«, котрий похибково теж приписувано Шевченкові. Написаний »Заповіт« під вражіннем недуги, перебутої в Переяславі. Перша строфа-це прохання, щоб поета поховали серед степу, на могилі, звідкіля булоби видно Дніпро й булоби чутно його гнівливо-сумо-

витий рев. Там не тільки його тлінні останки, але й душа так довго вітатиме, як довго не визволиться народ.

Тільки тоді він покине і лани і гори і полине до самого Бога. Поки це не станеться, він не хоче вірити, щоб Бог був і щоб він міг дивитися на таку кривду, яка діється українському народові.

Тож: поховайте мене а сами вставайте на те, щоб порвати кайдани і щоб окропити волю ворожою »злою« (тільки — злою!) кровю.

Університет св. Володимира, Київ.

На правдиві поминки поета прийде пора, що-лиш у семі великій, вольній, обновленій, серед мира, тоді, як втишиться розбурхане море визвольної боротьби, тоді, як люди стануть говорити незлобивим, тихим словом братерства, любові і згоди. . .

За того півтора року, як Шевченко покінчив науку і відвідав Україну, він дозрів, виріс в повний ріст і розвинувся понад усякі сподівання.

Такого поета не було досі на Україні — це розумів усякий, це й він сам мусів розуміти.

Це вже не був український кобзар, що оспівує славу й недолю рідного краю, це був облечитель людий неситих, пророк, що прийшов благовістити любов, правду і згоду.

Так на його й дивилися тепер. Його вірші переписували свої й чужі, вчилися їх на-память, були й такі, що виучувалися української мови, щоб читати та розуміти »Кобзаря«. На-жаль, багато дечого, що тепер понаписував Шевченко, могло тільки тайно поширюватися між близькими й знайомими поета. Були це переважно нецензурні твори, як нецензурною була тоді в Россії правда.

VII.

Саме тоді, як Шевченко став на вершку свого вітхнення і промовив огненним словом, немов якийсь післанець з неба, в Київі склався гурт молодих людий, переважно студентів, що поклали собі завданнем ширити визвольні й братолюбні ідеї[1]). Визволити народ з кріпацтва, просві-

[1]) В Києві, завдяки недавно основаному університетови св. Володимира, другому на Україні, перебувало тоді багато інтеліґентних людий, особливо молодіжи, усіх трьох народностий, російської, польсекої й української. Над Києвом здавна висіла вольнодумна атмосфера. Тут ще 1818 року повстала була одна з найцікавійших массонських льож »Соединених Славян«, а 1823 року орґанізується тут спілка »Общество Соединенкыхъ Славянъ« — яке стояло на програмі основаного в Росії, по повороті російської армії із заграниці »Союза Благоденстія«. Члени цього союза, переважно офіцери, обовязувалися заняти важні становища в державі й добувати права для народу, внесеннєм кріпацтва починаючи. Члени тої організації вславилися пізнійше своїм революцийним виступом 14 декабря 1825 р. і звідти прозвані були Декабристами. Головні їх сили як-раз набіралися в Подільщині та Київщині.

Там служив полковник Пестель, і полковники Артамон Муравьев, Швейковскій, Митьков, Аврамов і Норов. В рішаючий момент, мали вони із своїми полками йти на Петербург, щоб оволодіти столицею. Невдатний заговір, шість місяців тяжких мук в Петропавловській кріпости, страшний присуд, пятьох повішених людий, пламенні вірші одного з них (Риліева), до того деякі українського змісту — це був той крівавий спомин, який не минає безслідно.

Дух Пестеля вітав над Київською землею. Що кращі люди не могли байдуже ставитися до його, він ходив за ними й нагадував, що — »требаб робити«. Часи-ж не змінилися, лиш погіршилися. Микола стояв на вершині свого деспотизму. Надходив 1848 рік.

тити його, показати правду й довести до того, щоб утворилася велика славянська спілка, у якій кожній народ мав-би своє самоврядовання, а всі разом творили-б одну

Панталеймон Куліш.

Микола Костомарів.

велику, кріпку й поступову державу — це в головних нарисах програма Кирило-Методіївського брацтва.

Членом цього тайного товариства був, пізнійший славний історик, Микола Костомарів, який в серпні 1845 р. перейшов з ґімназії в Ровні учителем до І. ґімназії в Київі, а літом слідуючого року став професором руської історії в Київському університеті[1]).

Сам, не тільки учений, але й поет, зібрав довкола себе гурток молодих ентузіястів, романтиків, людий, що

[1]) Під впливом Максимовича й українських повістий Гоголя ним, по його власним словам (автобіоґрафія) оволоділа страсть до всього українського. Він виходив із себе, чуючи як невіжі, яких тоді було багато, з презирством відзивалися про »хахлів« і як кожне українське слово будило оден тільки сміх. Він загадав писати по українськи. Але як? Треба вчитися від народу, треба приближитися до його. І отсе він став говорити з »хахлами«, став ходити на вечірниці й збірати пісні.

хотіли щось гарного й доброго робити. Між ними були: Микола І. Гулак, який недавно скінчив був університет в Дерпті й готовився до маґістерського іспиту, його свояк Навроцький, учителі: Василь І. Біловерський і Дмитро Пильчиків, дідич Савич, студенти: А. Маркович, Андрузський, Посяда, Тулуп і пізнійший товариш Тараса, славний письменник Панталеймон Куліш

Кружок мав статут в 6 §§ зредаґований Костомаровим і правильник, що складався з 11 точок[1]).

Статут був неначе начерком конституції нової загально-славянської держави-спілки, а правильник між

[1]) Коли рівнати його з масонською ложою »Соединенныхъ Славянъ«, то являється воно більш реальним. Замісць фантастичного церемоніялу й містичних форм — конкретна програма, як-би зарадити громадському горю, як-би пізнати правду й визволити ся нею. Широка програма брацтва розпадається на дві части, на працю внутрішню й зовнішню роботу. Зовнішня — це перестрій славянського світа, на основі єднання, зближення й вирівнання усяких порахунків між поодинокими славянськими народами, а внутрішня — заходи коло піддвигнення, просвічення й визволення українського народу. Брацтво поклало собі метою ширити поміж славянами ідею єднання й федерації на основі непорушної волі й автономности кождого народу, що пристане до загально-федеративної спілки. Кожній нарід матиме свою власну управу (правленіе народное) і творити буде свою окрему республику (Рѣчь посполитую). Він орудуватиме сам своїми справами, цілком незалежно від других, розвиваючи свою власну мову, літературу, свій власний суспільний уряд. Від кожнього мають вибіратися посли на загальний сойм (славянское собраніе), на якому рішатимуться загальні справи. На чолі кожньої республики має стояти на означений час вибраний правитель. Такий же правитель мав стояти на чолі цілої спілки. На прапорі брацтва була виписана загальна рівність і однакове для всіх громадян право, воля особи й віри, скасовання всяких станових привилеїв а надто викорінення рабства й всякого пониження нищих кляс, загальна народня просвіта, вселюдне виборче право, виборність урядників і т. и. До такого устрою думали братчики дійти дорогою виховання молодіжи, поширеннем просвіти й літератури, словом: мирною пропаґандою по евангельським правилам »любви«, кротости и терпѣнія а з понеханнем девіза; »ціль освячує средства«. (Сергій Ефремов. Шевченко. Київ 1914. Сторона 13 і 14.)

Внутрішня праця звернена була головно в напрямі просвіти, бо освіта тісно вязалася із справою народнього відродження.

иншими постановляв, що кожній член, приступаючи до товариства, присягає всі свої сили й дарування присвятити здійсненню програми і коли-би він попався у руки гонителів, то товаришів своїх не видасть.

Братчики носили перстені зі словами: »Кирило й Методій, январ 1846 р.« і мали свою печатку з виґравірованою надписсю: »уразумѣйте истину и истина освободитъ васъ.«

Вже 5 пункт статута говорив про обовязкову науку для народа, тим більше, що тільки освічені люди, на думку братчиків, могли брати участь у порядкованню громадськими справами, а 8 пункт містив постанову про »повсемістне« поширення грамотности. В тій цілі Маркович мав видавати українською мовою »Сельское Чтеніе« для народу. За співробітників зголосилися були: Гулак, Куліш, Костомарів і другі. Гулак особливу увагу звертав на заснування народніх шкіл та на видавання популярних книжок для народу.

О. Маркович.

У Куліша знайдено навіть готову просьбу до царя о дозвіл на це. Цей-же Куліш оповідає (у »Хуторній поезії«), що була гадка проповідувати серед українських панів визволення народу з кріпацтва дорогою просвіти[1]).

О-скільки доля України лежала братчикам на серці видно з характеристичних проклямацій до »братьевъ великороссіянъ и поляковъ«. (Виступають тут Кирило-Методиївці, як речники України, котру Поляки й Москалі »распяли и растерзали« і закликають одних й других

[1]) Ibidem 215.

ради »общаго спасенія«, занехати дальшу кривду, і пристати до славянської спілки.) В другім посланію, зверненім до Українців обох берегів Дніпра кажеться: »Если вы объ этомъ станете прилежно думать, то когда придетъ пора заговорить объ этомъ, Господь даруетъ вамъ смыслъ и уразумѣніе.«

Програма, як бачимо дуже велика і, як на ці часи, дуже радикальна, дарма, що під девізою святих Кирила й Методія складена. Маючи за собою традицію, маючи й незабутніх мучеників декабристів, про яких память живою була в Россії й на Україні, а на яких часто-густо можна було всилати ся, братчики могли були мати, як каже Ефремов, великий вплив на формування демократично-федералістичних думок для цілої Росії, колиб . . . та об тім буде річ пізнійше.

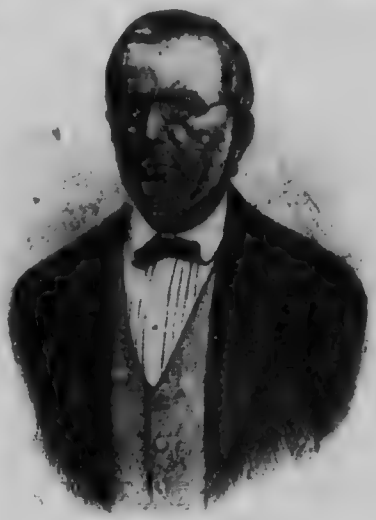

М. Гулак.

В таку хвилину і в такий то гурт інтеліґентної, ідейної молодіжи попав був, приїхавши у Київ, Тарас Шевченко.

Для його була це новина. Круг людий, серед яких обертався він у Петербурзі, хоч певно, що не байдужний до питань суспільно-політичних, все-ж таки не був звязаний ніякою проґрамою, так що кожній робив своє діло а про загальне більш говорилося, чим робилося. Це-ж, що тепер Шевченко застав у Київі, це була конспірація, звідкіля-б не дивитися—акт революцийний. Шевченко, вроджений бунтар, не міг байдуже ставитися до такого гурту. Чи формально належав до брацтва, чи ні,

але був йому близький. Діяльної участи не міг брати, бо часто-густо виїздив із Київа. З того однак, що у Київі написав дуже мало, а всі його так численні й великі твори родилися по провінціональним містам і селам, видно як отсе товариське життя забірало весь його час і сили у Києві. А що провідні думки братства промов ляли йому до серця, найкраще видно з »Посланія« і »Гуса«. Братчики привітали Тараса не-то як кобзаря, а як національного пророка і ставилися до його з високим поважанням. Куліш[1]) каже у »Хуторній поезії«: коли говорено коли не-будь по правді, що серце ожило, що очі загорілися, що над чоловіком засвітився полумяний язик, то це було тодів Києві.« Спів Шевченка був для братчиків гуком воскресної труби архангела. Сухій проґрамі він давав румянець життя, давав їй поетичню принаду, кристалізував її у такім короткім, ядернім і поетичнім вислові як незабутне: »щоб усі Славяни стали рідними братами і синами сонця правди.« Словами цими, як немож краще Шевченко відмежовував наше, українське славянофілство від російського і давав різку відповідь на клич Пушкіна щоб усі славянські ріки зливалися в російському морі! Правдиве демократичне славянофілство, без укритого російського імперіялізму, без тої нехоті до гнилого за-

Дмитро Пильчиків.

[1]) Куліш був учителем в »Дворянському« училищі на Подолі. З Шевченком вони знайомі були ще з 1843 р. 1845 року (в осені) він перейшов на службу в Петербург, звідки приїздив на Україну.

паду, яка мов червона нитка тягнеться слідом »восточників« — ще з давних, княжих часів, від полеміки о опрісноки починаючи.

Братчики сходилися на тайні засідання в мешканню колежського секретаря Гулака Артемовського за Софійською оградою, в домі протоерея Завадського. Вели підземну роботу. Інакше тоді й не можна було. Це-ж були часи найбільшого угніту нової думки, славні Миколаївські часи![1])

Лавра. Вхід.

І що лиш тоді, як ми пригадаємо собі ці невиносимо тяжкі часи Миколаївської темряви, ці Іродові гонення всякої нової думки, всякого, хочби як обережнього поступу, що лиш тоді зрозуміємо, яке небезпечне для себе діло затіяли Кирило-методиївські братчики, що лиш тоді зможемо

---

[1]) Александра І. виховувала його образована бабка, Катерина II. — Микола на лекціях своїх професорів дрімав, або рисував карикатури, а опісля (до чого сам у своїм письмі до дітий признається), на іспит виучував що-будь »безъ плода и пользы для будущаго« — і так кінчив свої науки. Заце-ж добровільно годинами цілими стояв на варті і наслідуючи вояків вправлявся в лайці і проклонах. (Шильдер. Николай І. и его царствованіе. Том І, стр. 20—22.) Будучи в Англії не познайомився, як колись Петро Великий, з парляментом, а проводив час в офіцерських кругах. Виріс грубим, безсердечним, ворогом до всього гарного, нового, гуманного. Привіт, який зготовили йому декабристи в хвилину вступлення на пристіл, наповнив його ще гіршою злобою й неохотою до всяких поступовців. До самої смерти не хотів помилувати, заговірників, що 20 літ каралися по каторгах далеких. Рад

як слід зрозуміти дійсно подиву гідну відчагу, з якою Шевченко писав свої твори й проголошував свої бунтарські погляди. Коли »Борисъ Годуновъ« виходив пошмато-

---

був викорінити у своїй державі вільну думку, знищити науку, спинити і так дуже слабу просвіту. По цензурному уставу з 1838 року, заборонені були »всякія разсужденія о правительственныхъ мѣрахъ«. Коли »Сѣверная Пчела« зробила докір поліції, що вона не-гаразд пильнує ізвощиків, які в дощ жадають Бог вість скільки за їзду, то навіть це вважалося недопускаемим критикованнем власти і сейчас появився царський приказ, »Дабы впредь не было допускаемо въ печати никакихъ, хотя бы и косвенныхъ порицаній правительства (?) . . .«

Навіть із святого письма не смів промінь просвіти свобідно падати на голову прибитого народу.

В Петербурзі спалено на кострі десятки тисяч книг Нового завіта й Псалтирі, в переводі на російську мову, бо Святе Письмо, мовляв, дане Господом Богом для священиків, а не для мирян. Доходило до того, що хотіли вичеркувати з акафіста до Покрови Божої Матери деякі слова, за їх революцийність. Жалували, що Евангеліе така загально-звісна книга, а то-б і його не заш.кодило пропустити крізь огонь цензурного очищення.

Це церковні книги, — а щож казати про світські? Міністер Уваров прямо казав. »Хочу, щоби спинилася література. Тоді й відпічну собі.« А цензора Красовського він хвалив словами: »Красовський в мене, що на увязі собака. Сплю спокійно.« Цензур появилася безліч: общая, духовная, военная, иностранная, театральная, газетная, учительськая, жандармская а над ними, неначе якась надцензура, »Верховный негласный комитетъ«. Слушно кажуть, що в Росії за жадним злочинцем і душегубом не стежило тоді стільки очий, що за новою книжкою. Коли Краевскій і кн. Одоевскій подали прошення о дозвіл на нову часопись, Микола І. відповів: »і без того досить!« Року 1844 загально поважаному професорові Грановскому на прошення дозволу для »Ежемѣсячного Обозрѣнія« прийшла найвища відповідь: »Не нужно.«

Являлися окремі розпорядки, щоб не уживати таких небезпечних слів як, »конституція, депутат, вибори, народна воля, потреби робітницької кляси«, не вільно було і згадувати про недолю кріпаків, про знущання над їми поміщиків, про те, як живе народ в инших державах. Цензура вичеркувала імена героїв з історії Греції і Риму. (В. Семевскій. Крестьянскій вопросъ въ Россіи въ XVIII. въ первой половинѣ XIX в. т. II. Кр. вон. въ царств. Ник. т. I. Дневникъ Никитенко, т. I. ст. 508. Книга Скабичевского про цензуру і другі.)

Професора Бодянського заслали в Казань за це, що, як секретар Московского Исторического Общества допустив до видання книги

ваним зпід царського цензорського олівця, то що казати про »Сон« і »Кавказ«? Коли міністер тупотів на Соловйова, за його думку про Несторову літопись, то щож мав він робити з Шевченком за його історичні погляди?

Флетчера про порядки в Росії за панування Івана Грозного. Міністер Шахматов кричав на славного історика Соловьева, мов на ученика за це, що він у лекціях про літопись Нестора викладав, що літопись ця переховалася до нас в неповному виді і що тяжко відтворити її первісний текст. Цензор Елагин вичеркнув в книзі про Сібір місце, в якому говорилось що на Сібірі їздять собаками, другий цензор перечеркнув в научній книзі розділ о »вредныхъ грибахъ«, бо »гриби, це пісна страва російського народу«. Одну книжку знищили, бо як казав военний міністер: »Вона тим гірш шкідлива, що в ній, що слово, то правда«; Вичеркували такі слова, як »движеніе умовъ« як »силы природы«, не пропускали в куховарській книзі навіть таких небезпечних порад, як отся, щоб пироги покласти у »вольний духъ«. З »Мертвих Душ« Гоголя вичеркнено образ собаки, яка закинувши голову на хребет вила протяжливо, а друга відхватувала на-скоро, мов паламар« — бо паламар, звісно, »церковное лицо«. Подібної долі зазнавав Грибоедов і Пушкін. »Мѣднаго Всадника« видрукувано, що йно по смерті поета, а »Борисъ Годуновъ« вийшов із цензури самого царя Миколая І. таким поцарапаним, що здавалося, немов це не драма, а збірка драмарал, тичних відривків.

Коли Краевскій став друкувати по смерті Пушкіна його твори, ґенерал Дуббельт закликав його до себе й кричав на його: »На-що? По-що! Досить тої драні надруковано за його життя.«

Найбільшого російського поета, забитого в двобою чужинцем Льовелясом, хоронено в н[illegible] при участі жандармів і не дозволювано писати некрологів, бо, »за багато честі«. »Хіба-ж Пушкін був ґенеабо міністер?«

Так ставився Микола І. до найбільших людий свого часу, щож говорити про звичайних робітників ума?

Іх-чим менше, тим лучше!

»Дійшло до мого відома, писав Микола І. — що часто кріпостні люди вчаться у ґімназіях і инших наукових заведеннях. Від цього двояка шкода. З одного боку, ці молоді люди приходять до школи із шкідливими звичками й заражують ними своїх товаришів, . . . з другого, талановитійші з них привикають до способу життя, до »образу мыслей« і понять, невідповідних їхньому »состоянію«. Отже — зачинити двері ґімназій та університетів перед синами кріпаків на сім спустів.

»Умѣй стоять передъ начальствомъ, а остальное все вздоръ.« (Князь С. П. Трубецкой. Время царствован. Николая І.)

Анна Білозерська, Ганна Барвінок (Кулішева), по шкіцу Горуновича.

Під весну 1846 братчики роз'їхалися. Гулак поїхав у Петербург до іспиту, Савич за границю, Білозерський і Пильчиків у Полтаву на вчителів до школи кадетського корпуса, а Куліш у Борзенський повіт в маєток Білозерських, вінчатися з Анною М. Білозерською, пізнійшою письменницею Ганною Барвінок. Туди запрошено й Тараса на боярина.

Шевченко раював щастям своїх другів. Ходячи по світлиці співав свою улюблену пісню: »Ой зійди, зійди ти зіронько та вечірная«, — а співав він так гарно, що гості втихли й зійшлися слухати того співу. Ганна Барвінок до смерти цього співу не забула і ще 26 лютого 1911 р. щирими словами про його згадала[1]).

[1]) »Коли ти бувало, заложивши руки за спину, мигтиш по хатах, співаючи свою »Зіроньку«, ми забували тоді про те, що ми на землі, — тепер по всяк час те я памятаю . . . Те віднеслось в далечінь, а і досі Твоя пісня почувається чулою.«

В оден момент дійшло до того, що Ганна Кулішева, із панського роду Білозерських, поцілувала руку бувшого кріпака, молодого чоловіка Тараса Шевченка, та ще перед смертю казала: »Мене Господь уповажив, що я могла хоч цім Тобі виректи мою прихильность до Тебе — мученика.«

На тому весіллю постановлено, що молода Ганна віддасть свої клейноди, щоб Шевченко поїхав до Італії вчитися дальше малярства. Шевченко не мав знати від кого гроші на його науку йдуть, бо може-б був такої жертви не прийняв. Все склалось гарно і він в гарному настрою від'їхав із весілля, з гостинної Оленівки до своїх знайомих в околиці. Побув довше в дідича Андрія Ли-

Коло Седнева. Сепія.
(Музей Тарновського.)

зогуба в Седневі, що те-ж залюбки брався до малярської справи, а звідсі, 5 квітня 1847 року, їхав у Київ на весілля Миколи Костомарова, у якого мав бути, як і в Куліша, за старшого боярина.

Їхав убраний по святочному — не прочуваючи лиха. На-впаки, перед ним розтвиралися вигляди на гарну й щасливу будучину. Його ще в лютім 1847 р. іменовано учителем малярства при Київськім університеті і він був певний, що незабаром почне свою працю.

Пригода, от-ся показує нам який то ентузіязм будив Шевченко серед молодшого українського панства. А що запал цей мав глибше коріння, видно з постанови Ганни Кулішевої, продати свої клейноди на виїзд Шевченка до Італії.

Між тим Петров ще 28 лютого 1847[1]) р. доніс помічникови попечителя учебного округа М. В. Юзифовичові про Кирило-Методиївське брацтво і подав членів цього тайного товариства. Юзефович, перше всього, поспішився увільнити Шевченка з Археографічної комісиї, при якій він був рисівником-співробітником, а 3 марта разом з Петровом явився у попечителя научного округа, де Петров на писмі подав свій донос. Ґенерал-ґубернатор Бібіков був тоді в Петербурзі. Туди переслано йому донос і 17 марта передано його шефові жандармів гр. Орлову.

Донос зробив велике враження. Це-ж було на передодні революції в середній Европі, а в момент найтяжшого гнету всякої нової і вольної думки в Россії, тоді, коли там урядувало десять цензур, коли з акафіста до Покрова Божої Матері хотіли вечеркувати деякі слова за їх революцийність, коли жалували, що Евангеліє така загально-звісна книжка, а то і його не зашкодило-б перепустити крізь огонь цензурного очищення. Було це тоді, як з університетських курсів усували науку фільозофії, як на Соловьева гримав міністер, мов на ученика, як Бодянського заслали в Казань, за це, що він допустив до видання книжки Флетчера про порядки в часах Грозного — тоді як твори Пушкіна й Гоголя називав Дуббельт »дранню« і як законом стала мудрість: »умѣй стоять передъ начальствомъ, а остальное все вздоръ«.

І тоді у Київі думають про якусь славянську федерацію, сходяться, радять — ні це щось прямо неімовірного! Начальство взялося остро до рі[illegible]

Перше всього — братчик[illegible] арештов[illegible] Куліша у Варшаві, як вибірався за границю, [illegible]ловитися на професора фільольоґії, Гулака в Петербурзі, Костомарова

[1]) Він жив за стіною кватири Гулака. Запримітив, що у Гулака збірається чималий гурт молодіжі, у який встрявають також поважні люди, як приміром професор Костомарів. Це йому мусіло видатися підозрілим [illegible]ом. Став прислухуватися крізь стіну і підслухав дещо, а де[illegible] підійшов до Гулака, здобув його довірря і довідався про істьо[illegible]ня тайного товариства.

на передодні шлюбу, инших, де кого попали. Слідство повинно було вестися в Петербурзі, під проводом Орлова й Дуббельта, а під оком самого Миколи І. котрому, що днини давали звіт про розвій справи.

Шевченко, не знаючи й не прочуваючи нічого, спішився у Київ до Костомарова, до його благої »матусі«, до товаришів, до праці в університеті. Які рожеві сподівання снувалися по голові молодого, здорового, повного запалу маляря і поета!

Андріївська церков, Київ.

Ось вже і Лавру видно, ось Дніпро . . . пором . . . беріг . . . візок . . . Нараз, мов ізпід землі вилізли жандарми й поліцейські.

»Ви Тарас Шевченко?«

»Я. А чого вам треба?«

»Арештуємо вас.«

І повезли його до Фундуклея.

»Що це ви, Тарасе Григоровичу, у фраку і в білому галстуху?« — спитав його ґубернатор.

»Я поспішав на вінчання до Костомарова за боярина

й тому в Броварах, заки перепрягли коний, я й переодянувся«, — відповів Тарас.

»Га, куди молодий, туди й жених« — промовив, всміхаючися Фундуклей і Шевченка відправили в кутузку, до якої запроторювали найгірших злочинців, приловлених на гарячому вчинку.

Сталося це 5 квітня 1847 року.

Шевченко знову опинився в неволі.

На другий день в товаристві квартального надзирателя Ґрішкова і одного жандарма виправлено Тараса Шевченка до Петербурга, де під боком царя мало бути переведене слідство.

У дорозі Шевченко поводився певно й спокійно, навіть жартовливо, так, що на одній стації смотритель питав, хто кого везе в арешт — Шевченко Ґрішкова, чи Ґрішков Шевченка?

VIII.

За той час, як Шевченко їхав у Петербург »III атдаленіе« післало письмо до президента Академії Художеств, герцога Максиміліяня Лейхтенбергского з питанням, чи Шевченко »находиться й нині при академії« і яка там про його гадка?

На це герцог відповів шефові жандармів гр. Орлову, що Тарас Шевченко став 1845 р. вольним артистом і що він тепер від академії не залежить. Цей сам Шевченко (писав герцоґ), складає також українські вірші, які подобаються людям, що блище знайомі з Україною. »Він був заєдно чоловіком моральним, може дещо надто мрійливим приклонником української старовини, але на всякий спосіб нічо небезпечного про його до відома академії не доходило.«

Шевченка доставлено в »III атделеніе« дня 17 квітня 1847 р. Разом з ним привезено й ці його твори, листи та рисунки, які знайдено в його підчас трусу. Між віршами був »Сон«, а між листами попався оден від Квітки, у якому знаменитий український повістяр прозивав Росіян »дурними кацапами«. В инших листах Шевченкові знайомі величали Тараса »останнім козаком«, а навіть »отаманом«.

При трусі знайдено також три пістолети.

Це був обтяжуючий матеріял.

Вид Петербурга

Дня 21 квітня переслухано Шевченка. Він заявив, що до »Славянського Общества« (себ-то до Кир. Метод. брацтва) не належав і тому його статута й програму праці не знає. Українські вірші писав, бо вони подобаются його землякам. Ще в Петербурзі чув він »дерзости и порицання на Государя и Правительство«, а на Україні побачив нужду і страшний гніт селян від дідичів, посесорів та шляхтичів-економів і все це діялося і діється іменем царя і правительства. Тому не міг мовчати.

Дня 15 мая поставили Шевченка око-в-око з Андрувським. Цей зізнавав, що обжалований, Тарас Шевченко, був представником скрайних Українців у брацтві, яке хотіло привернути Гетьманщину і що діяльність цього брацтва з виїздом Шевченка з Київа втихала, а з приїздом оживлювалася. Шевченко з усіх гетьманів найвище ставив Мазепу а на вечерах у Костомарова читав »пасквільні стихи«.

Слідство тяглося більше місяця. Вели його найвищі й найвправнійші царські слідчі, ґенерал-ад'ютант ґраф

Орлов, шеф жандармів і начальник III відділу та ґенерал-ляйтенант Дуббельт, начальник штабу корп. жандармів. Вели, розуміється, при помочі всіх тоді так гарно випрактикованих способів[1]): підступу, деморалізації, терору. Орлов тупав ногами, кричав і страшив карою смерти.

Орлов.

Коли додати цей настрій, яким обдають інтеліґентного молодого чоловіка холодні та гидкі мури вязниці й умови вязничного життя, то зрозумілим буде, чому деякі з обжалованих упали духом.

Але Шевченко держався кріпко та ще й других піддержував, особливе Костомарова. »Не журись, казав до його, ще ми будемо разом жити!«

І віршів не кидав писати. Повстало їх у цитаделі 13.

А саме: Ой одна я, одна — За байраком байрак — Мені однаково — Чого ти ходиш на могилу? — Три шляхи — Н. І. Костомарову — Вечір — Не спалося — Рано в ранці ново-

---

[1]) »Тюрьму Петербургскую,
Справки, доносы, жандармовъ любезности,
Все — и раздольную степь Оренбургскую
И ея крѣпости. Въ нуждѣ, неизвѣсности
Жилъ онъ солдатомъ съ солдатами жалкими;
Жилъ, оскорбляемый всякимъ невѣждою.
Могъ умереть онъ, конечно, подъ палками,
Можетъ, и жилъ только этой надеждою . . .«
(Некрасов.)

бранці — Вневолі тяжко — Чи ми ще зійдемося знову! — Понад полем іде, не покоси кладе.

Чудова збірка!

Від пісні: »Ой одна я одна, як билинонька в полі« до грізного образу: »Понад полем іде, не покоси кладе« — яка широка скаля гадок, почувань, образів! А посередині величава думка: »Мені однаково« — наймогутнійший вислів патріотизму в цілій українській літературі, вірш, якому рівного нема. Що станеться зі мною, чи пустять мене з тюрми, чи може доведеться в снігах на чужині, і в забуттю, ще зимнійшім від снігу, на віки заснути — однаковісенько мені!

Та не однаково мені,
Як Україну злі люде
Присплять лукаві, і в огні
Її окраденую збудять
Ох, не однаково мені!

Тільки чуття, таку глибоку думку про саможертву одиниці для добра народу такими звичайними висловити словами, це мало кому й мало коли у світі повелося. »Називаюся міліон, бо за міліони терплю« — кличе Міцкевич, виступаючи на бій за долю свого народу з всемогучим Богом. А Шевченко без ґесту героя, без патосу артиста, як чоловік, і тільки чоловік, із серця переповненого жалем, немов говорить: мене нема, а есть тільки турбота про долю рідної країни.

І дійшовши до тої точки самовідречення він дякує Богові, що нема у його близької людини, яка його зневолила-би памятати про своє »я«

Молюся, Господи, молюсь,
Хвалить Тебе не перестану,
Що я ні з ким не поділю
Мою тюрму, мої кайдани.

У мурах цитаделі переходить Шевченко процес само-

освідомлення. Глибоко, дуже глибоко загливає у власну душу, очищується сам в собі, в своїх думках, в своїх могучих переживаннях, мов золото в огні і з того психічного процесу виходить суцільним, чистим, божеськи правим. Що було буденнього, звичайного, пилом припорошеного, паде із його душі, остається серце велике, любиче, чисте, мов хрусталь.

Не клене ворогів, що позбавили його волі, не лихословить їх, не кличе кари, лиш прощає їм з великим, одиноким смутком, що »не в Украйні буде жить, людий і Господа любить«.

І не тільки сам дійшов до такого, евангельського погляду на світ і людий, але й товарішів недолі за собою кличе:

Годіть,
Смирітеся, молітесь Богу,
І згадуйте оден другого!
Свою Україну любіть,
Любіть її во время люте,
В останню тяжкую мінуту
За неї Господа моліть!

Кращої ради не міг ніхто тоді дати тій громадці молодіжи, що переживала пекло »московської тортури«. Гнулися душею, ломилися у собі, оден на другого ставав, товариш на товариша піднімав руку — якуж велику ціну мала для них така проста, а глибокоумна порада! І не тільки для них, для цих 10 братчиків у петербурській цитаделі, але й для численних пізнійших мучеників за правду й волю і для цілих поколінь українських діячів. І нині кращої ради над отсе просте, а правдиве: »свою Україну любіть!« — годі для українського народу підібрати . . .

В цитаделі росте Шевченко у велитня думки й чуття, стає поетом, свідомим свого »я« — супроти світа, життя, людий . . .

Слідство не зломило його, а скріпило в собі . . .

Врешті граф Орлов предложив цареві дуже просторий, вичерпуючий доклад, на якому собственною рукою Ево Величества дня 28 мая 1847 р. дописано одно-одиноке слово: »исполнить«.

Слово, яке рівналося згибови пальця в ділі, яким римські цісарі в Колізею рішали про смерть і життя безталанних ґлядіяторів.

В докладі Орлова було сказано про Шевченка, що він »замісць, щоб вічно плекати в своїй душі благовійні почування до осіб, Всемилостивійшої родини, яка зволила викупити його з неволі, складав українські вірші, сильно бунтарського змісту. В них він, то плаче над поневоленою, безталанною Україною, то вихвалює козацькі вольности за часів гетьманщини, то неімовірно сміло клевече та жовчію плює на членів Імператорського дому, забуваючи, що це його добродії. А тому, що все заборонене принаджує людий слабого характеру, Шевченко придбав собі поміж своїми земляками славу знаменитого, українського письменника і тому-то його вірші двічи шкідливі й небезпечні. З улюбленими віршами на Україні могли-б зародитися а там і вкорінитися переконання, про мнимі гаразди часів гетьманщини, про те, що вернути отсі часи було-би щастям і, що Україна могла-би істнувати як окрема держава. Дивлячись на надзвичайне поважання всіх українських славяністів до Шевченка й до його творів, з-разу думали ми, що був він, коли не діячем помежи ними, так оруддям, яким вони хотіли похіснуватися у своїх намірах; та, з одного боку, наміри ті не були такі то важні, як з першого разу виглядало, а з другого, Шевченко став писати свої бунтарські твори ще з 1837 р. коли славянські ідеї не займали київських учених; і слідство ціле доказує, що Шевченко не належав до Українсько-славянського товариства, а працював окреме, захоплюючися своєю власною зіпсутостю. А всеж таки ізза бунтарського духа і через сміливість, яка пере-

ходить всякі границі, треба його вважати одним із важних винуватців«. А дальше каже ґраф Орлов у свойому докладі, що справу переведено дуже строго, і можна бути переконаним, що вона зівсім вичерпана, що й сліду українсько-славянського товариства не осталося і що з арештованням Шевченка й Куліша відпали українофілам найдіяльнійші сили, чого однак не можна сказати про Славянофілів в-загалі, про яких буде поданий окремий найпідданнійший доклад.

На основі такого предложення граф Орлов визначує на десятьох обжалованих всілякої міри кари. А для Шевченка придумує таку: »Художника Шевченка, за складання бунтарських і у великій мірі непристойних віршів, як людину кріпкої будови тіла, вислати рядовим в Оренбурський окремий корпус, з правом вислуги, поручивши властям, щоб пильно його берегли та щоб він ніяк не міг писати бунтарських і пасквільних творів«.

На присуді власною рукою олівцем дописав цар Микола: »Під найпильнійший догляд, заборонивши писати й рисувати«.

30 мая Шевченка й товаришів прикликано, щоб вислухали, як гр. Орлов казав, милосердного присуду.

Яке враження зробив отсей дійсно милосердний присуд на нашого поета, бачимо з вірша »По-над полем іде«, написаного тої самої днини, себ-то 30 мая 1847 р.

Вірш овіяний якоюсь таємною грозою, але мужеський і сильний, навіть своїм ритмом. Поет розуміє, що над ним повисла важка рука деспота, що засуджено його на повільну смерть, але він не плаче, не гнеться мов лоза, лиш кидає грізне мементо, що та-ж сама смерть і царів не минає.

Він не упав духом, як деякі з його товаришів, лиш остався невгнутим, як оден із них — Гулак.

В паперах III. отд. есть урядове письмо, немов-то Шевченко »выражалъ глубочайшую благодарность« за

кару, яка його постигла і виявляв »искреннѣйшее раскаяніе«, але того письма поет наш не підписав, це мабудь фальсифікат, скомпонований у відомих жандармських цілях.

IX.

По оповіщенню наймилостивійшого присуду Шевченка передано з опіки »третяво атделенія« в розпорядок военного міністерства, а це відправило його з фельд'єгером Віддером з Петербурга в Оренбург.

31 мая, ранком, випроваджено його з тюремної келії й посаджено на віз. Сідаючи, глянув поет на тюремні вікна і в одному з їх побачив свого друга, Миколу Костомарова. Зняв шапку й привітно всміхнувся.

Заторохтіли колеса й віз пустився в далеку дорогу. За десять діб переїхав Шевченко з фельд'єгером майже 2000 верст, заїхавши тільки одного почтового коня. Пити, їсти, відпочивати можна було тільки тоді, як перепрягали коний.

Так дуже спішилися вивезти в безпечне місце небезпечного українського співця-бунтаря.

9 червня був він уже в розпорядженню команди окремого оренбурського корпуса. 11 червня від заступника неприсутного команданта цього корпуса, начальника 23 піхотної дивізії, ґенерал-ляйтенанта Толмачева вислано до міністерства війни таке звідомлення:

»Вашій ексцеленції маю честь донести, що виряжений за No. 303 під дозором фельд'єгера Віддера рядовий Тарас Шевченко, відданий у військову службу з художників С.-Пет. Академії за складання бунтарських творів, наспів у Оренбург 9 червня в 11 годині з-полудня і зачислений до 5 оренбурського лінійного баталіона та що над ним заряджено найпильнійший догляд.«

В Оренбурзі перебувало тоді чи-мало Поляків-засланців, а з Українців був Лазаревський, Сергій Левицький і другі. Було це прямо місто засланців. У Лазаревського

зібрались Українці та щире вітали звісного свого поета. Після Петербурської тюрми, та після пекольної їзди поет відпочав душею та на-жаль він навіть в Оренбурзі не міг довго оставатися. Пятий баталіон стояв тоді в кріпості Орськ, в глухій пустині, 267 верст від Оренбурга на схід, в степу, і туди пігнали Шевченка.

»Отсе вона, ота славетная Орська фортеця, — майже в голос промовив я, і мені стало сумно, нестерпуче сумно, неначе мене, Бог знає, яке лихо мало спіткати в цій фортеці, а страшна пустеля, що оточала її, здалася мені розгорнутою могилою, що готова живим мене поглинути. Невже так сильно впливає декорація на нашу уяву? . . . А виходить, що так. Наближаючись до фортеци, я думав (чудні думи!), чи співають пісень в цій фортеці і ладен був Бог знає на що закластись, що не співають. З такою декорацією можлива тілько мертва мовчанка, яку перепиняють иноді тілько важкі зітхання, а не гучні пісні. Рушаючи все далі та далі по широкому, ледві тронутому зеленню лугові, я вже виразно міг бачити фортецу. Біла плямка — то була невеличка камяна церква нагорі, а червовобура-бинда — то покрівлі казенних будинків, як от: казарм, цейхгаузів і т. п.

Переїхавши деревляний, на дуже тонких палях, місток, ми опинилися в середині фортеци. Це був великий майдан, з трьох боків окопаний ровом та відповідної вишини окопом, а з четвертого боку протікав Урал. Оце вам і фортеца. Недаром Киргізи називають її Яман-Кали[1]) По мойому так це найкраще назвище для неї. На місці оцієї Яман-Кали колисьто думали засновати областне місто. Гарне було-б місто, хоч, правду кажучи, і Оренбург що до місцевости не багато чим переважає. Перший план цієї сонної картини оживляло ось-що: юрба штимпованих вязнів лагодила дорогу за-для приїзда корпусного командира, а близше казарм по майдані муштровались салдати[2])«.

---

[1]) Ялман Кал, по татарськи: погане мисце.

[2]) Шевченкова повість: »Близнята«.

Тут приміщено Шевченка в касарні кріпості дня 23 червня 1847 року.

Зміряли його (2 аршини й 5 вершків), записали рядовим у 5 лінійний баталіон, дали йому номер (191) дали військовий, затісний на його одяг і заставили нести зненавиджену військову службу.

Всі, що стрічалися з Тарасом до заслання (Репніни, Тарновський, Капнист, Лизогуб, Кулішева й инші) говорять про його прекрасну вдачу, миле обличчя, кріпке здоровля.

Андрій Лизогуб.

Костомарів у своїй автобіографії вказує на такі риси поета. »З першого погляду не було в Шевченка нічого привабливого, нічого теплого; навпаки-він був сухий, холодний, хоча простий і нецеремонний. З недовіррям він міряв свої слова й рухи. Він поводився так, як дуже часто поводиться вельми честна людина і добрий Українець, стрічаючись з чоловіком незнайомим: чим більше останній хоче виявити свою щирість, тим більш він обережний. Інакше воно й не може бути в народі, що часто бачить округ себе лукавство, оману й двоедушність«. Петрашівець, Момбелі, малює 1847 року такий портрет поета. »Середнього росту, широкоплечий, і в-загалі кремезний, у стану широкий по особливому складу кісток, але у всякім разі не товстий; обличчя округле, борода й вуси завжди виголені, бакенбарди-ж навкруг всього обличчя, чуприна підстрижена по козацькому, але зачісана назад; він не чорнявий і не білявий, але все-ж швидче чорнявий, не тільки чуприною, але й коліром червонуватого тіла;

риси обличчя звичайні; загальний вираз виявляє відвагу; невеликі очи блищать енерґією.«

Так ім явився Шевченко в Орську.

Вже це одно, що його закинуто з любої, гарної України в погані, пусті степи, було для його великою карою. Шевченко був маляр і поет, любив природу, любив гарні краєвиди, а тут кругом його була німа для уха і мертва для ока пустиня. Шевченко був патріот, для його велику вагу мали могили, руїни, свідки слави-дідівщини, він залюбки оглядав їх та описував у своїх творах, або малював у образах. А тут, куди не глянь, усьо чуже, скучне, нецікаве.

Т. Шевченко
салдат 1848 р.

Шевченко був вдачі живої, товариської. Він над усе в світі любив товариство добрих, гарних, умних та образованих людий. І людий таких стрічав він у Петербурзі, в Київі, скрізь, де не повернувся. За ті, не довгі літа волі, які він пережив, скільки він їх пізнав! — А тут товариство вояків, зіпсутих службою і неволею, або людий, які у військову службу попали прямо за злочин.

Шевченко цілою душею ненавидів військової служби[1]), отсеї безглуздої муштри, яка замісць вишколювати доброго жовніра, давала тільки нагоду тупоумному офіцерові, або до шпіку й кості зіпсутому унтерови придиратися до безталанної жертви-салдата та знущатися над

---

[1]) »Коли-б я був душогубом і кровопийцем,— каже він,— то й тоді не можна-б було для мене придумати гіршої кари.«

Кара тим страшнійша, коли пригадати собі, як виглядала в-загалі військова служба за темних Миколаївських часів, а з-окрема якою вона могла бути в азийській пустині під дозором грубих, непросвічених офіцерів, які побут свій у тім далекім, не-

ним. О скілько-ж це знущання було діймавійше, коли жертвою неосвіченого унтера являвся такий високоосвічений інтеліґент, яким безперечно був Тарас Шевченко! Шевченко любив у життю не вибагливу, але гарну й чисту обстанову. А тут? Бруд і нехарство, бійка і лайка, непристійні співи й сороміцькі дотепи, — одним словом: казарма.

Ні, справді, сам діявол не міг для його придумати страшнійшої кари!

Прибувши, зараз представив ся начальству, починаючи від коменданта й кінчаючи фельдфеблем.

Підчас представлення в міру зменшення военної ієрархії, стріча ставала все брутальнійшою, і коли дійшла черга до ротного коменданта, поручника-пяниці, цей погрозив поетові різками, як що він буде погано поводитися.

По такому то привіті почалося нове життя Шевченка — салдата. О 6 годині будив казарму барабан і жовніри спішили на муштру, вчитися маршу та оруди оружжем. По трьох годинах науки — трохи нікчемної страви й знову дві годині муштри, після того школа, вечера і о 9 товариство лежало на вояцьких причах у смердячій хаті, розбіраючи між собою події минулої днини, кому нині спороли плечі, а кому вибили зуба.

Бійка, галас, крик, сороміцькі, непристійні співи, бруд, нехарство й піянство, от-що було тепер кругом Тараса, який так любив чисту, білу хату, привітні роз-

---

привітнім краю вважали мукою для себе і злість свою виливали на нещасливих салдатів. »До того-ж, пише Шевченко в »Дневнику«, мені заборонено малювати. Однято найблагороднійшу частину мого вбогого життя. Трибунал під проводом самого сатани не спромігся-б на такий холодний, нелюдський присуд.«

Не так тяжко покарано товаришів Шевченка.

Гулака засуджено на три роки вязниці у Шліссельбурзі, Куліша заслано в Тулу, Марковича в Орел, Білозерського в Олонецький край, Костомарова, після року кріпости, у Саратів.

мови між добрими людьми, гарні образи й мудрі книги. А тут — ані чим ока звеселити, ані чим душу потішити, ані з ким тугу за рідним краем розігнати. Куди не ступить, мов тінь стежить за ним дядько.

Страшна річ бути позбавленим людського товариства, не бачити людини й не чути голосу людського. Ще гірше, коли це сталося насильно й коли ви не знаете, як довго у такій самоті пробуватимете. Та не менше невиносимо, коли чоловік знае, що за кожнім його рухом і за кожнім кроком, стежить око недоброго сторожа. Свідомість цього може довести не то до розпуки, а й до божевілля. Незвичайно болюче відчував поет свое вояцьке звання, воно було йому противне, а до муштри не підходив він, ані віком, ані будовою тіла.

Полковник Косарев, комендант тої роти, до якіо належав Шевченко, розказуе. »Досить тільки під-час науки глянути на постать Шевченка »подъ ружьемъ«, щоб у вас з'явились сміх і горе. Більш усього труднoприходив йому »тихій учебный шагъ«, коли постать Шевченка »съ перевальцомъ« ніяк не могла зберегти рівноваги, стоячи на одній нозі . . .« »Не збагнути мені ціеі премудрости; хоч лягай тай помірай« — з одчаем говорив поет Косареву. Таким його бачимо на карикатурі, яку сам на себе нарисував та ще й підписав: »Отъ так jак бачите!«

Шевченкова карикатура на себе самого.

Добрий салдат не вийшов з його ніколи. »В незабутній

день проголошення присуду сказав я собі, що в мене жовніра не зроблять. І не зробили« — пише поет пізнійше у свойому дневнику.

Найгірше дошкулювало йому те, що не міг писати й малювати. На це він і найчастійше нарікав та жалувався. «Писать заборонили за те, що писав я бунтарські твори, але за що-ж заборонили мені рисувати? . . . Дивитися на предмет, а не мати спромоги, нарисувати його — це-ж мука! . . . Коли-б мені вільно було рисувати, то я-б і в сірій шинелі не тужив, поки не дотягнув-би до могили«.

О дозвіл рисувати старалися для його його приятелі. Вже з початком 1848 року, питається Третє атделеніє оренбурського коменданта, В. А. Обручева, як веде себе Шевченко і який »образъ его мыслей?« Відповідь випала прихильно. Комендант баталіону, Мешков, відповів що Шевченко веде себе гарно і що він заслугує, щоб дозволено йому рисувати. Але відповідь пішла урядовою дорогою, а така дорога була безконечно довга.

Тим часом оставалося одно: ждати й страдати. А що непереможна сила тягнула Шевченка до писання і рисовання, так він почав братися на способи, щоб обійти страшний царський присуд. Крадьки писав, »дрібненько мережав свої книжечки«, та щоби хто не побачив, ховав їх за халявою.

Перстень Т. Шевченка. (В музею Тарновського.)

Так з'являлися невольницькі думки Тараса Шевченка, твори незвичайної краси, короткі, прості, а с льні своїми гадками й почуваннями. Серед вонючої казарми розцвіталися квіти, буйні, кольоритні, ароматні. Ось вони: Думи мої, думи мої, ви мої єдині! Сонце заходить, гори чорніють, — Мені тринацятий минало, — Згадайте, братія моя, — Не гріє сонце на чужині, — Оден у другого питаєм, — Самому чудно, — Ой стрічечку до стрічечки, — То так і я тепер пишу, — А ну-мо знову віршовать! — Ой гляну я подивлюся.

Перший віршик, який написав Шевченко в Орську це:

Думи мої, думи мої!
Ви мої єдині!
Не кидайте хоч ви мене
При лихій годині.
Прилітайте сизокрилі
Мої голубята,
Ізза Дніпра широкого
У степ погуляти
З Киргізами убогими!
Вони вже убогі,
Уже голі та на волі
Ще моляться Богу.
Прилітайте-ж, мої любі!
Тихими речами
Привітаю вас, як діток,
І заплачу з вами.

Цікаве порівнання з віршом »Думи мої«, написаним у Петербурзі 1839 року. Тоді Шевченко посилав свої думи на Україну і просив, щоб вона їх привітала, мов свою дитину, а нині закликав він їх із України »в степи погуляти«. Там було більше молодечого запалу, більше охоти до розмови, тут більша простота, безпосередність

та певність вислову. Цікаве, що поет, попавши серед обдертих Киргізів, сейчас у першому віршу заявляю своє спочування до них. Хоч сам у тяжкім горю, відчиняє серце для горя чужого народу. Зломання бадьорої вдачі вичерпання сил, притуплення гарячого й ніжного чуття ані в отсім, ані в пізнійших поезіях, написаних в Орську, не видно. Навпаки туга за рідним краєм робить поета неначе ще більше вразливим на красу України. Образи, мальовані з памяті, виходять немовто ще більше одуховненими, ніж малюнки з природи.

Зоре моя вечірняя!
Зійди над горою, —
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає;
Як широка сокорина
Віти розпустила,
А над самою водою
Верба похилилась, —
Аж по воді розіслала
Зелені віти,
А на вітах гойдаються
Нехрещені діти.

Контури й краски краєвиду зливаються тут з віруваннями народніми в якусь прегарну поетичну мрію.

Так само другий образ:

Село! І серце одночине . . .
Село на нашій Україні,
Неначе писанка:
. . . . . .

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє;
Радіють люди що одпочинуть.
А я дивлюся і серцем лину
В темний садочок на Україну,
. . . . . .
Чорніе поле, і гай, і гори,
На сине небо виходить зоря.
Ой зоре, зоре, — і сльози кануть.
Чи ти зійшла вже й на Україні?

Усьо, чим гарна українська земля, небо, природа, люди, побут, — являеться тепер перед безталанним поетом у повній величі, мов щось найдорощого в світі, найсвятійшого, единого, а втраченого на віки.

І читаючи отсі думки, ми маемо враження, немов поет, на перекір судьбі, те, що втратив у життю, творить у пісні. Втираючи невольницькі сльози він згадуе свої давні, благі літа:

»Де, як, і що робилось?
Було що справді, а що снилось?
Які моря перепливав?
І темний гайок зелененький,
І чорнобривка молоденька,
І місяць з зорями сіяв,
І соловейко на калині
То затихав, то щебетав,
Святого Бога вихваляв.
І все то, все то в Україні?«

А згадавши, поет мав одно одніське бажання:

Коли небудь,
Хоч на старість стати
На тих горах окрадених,
У маленькій хаті;

Хоча серце замучене,
Поточене горем,
Принести і положити
На Дніпрових горах!

Невольницькі думки Тараса Шевченка це дрібні, але дорогоцінні архитвори української поезії, і не тільки української, бо і в світовій літературі мало таких гарних, щирих, таких безпосередних творів. Поет, запроторений в чужі, далекі степи, відтятий від свого товариства, від літературного світа, не маючи певності, чи його поезії попадуться колинебудь у руки ширшого, читаючого загалу, пише їх неначе з другого світа, оставивши за собою, гень далеко, всяку ввагу на критику, на смак літературний, на ріжні життеві порахунки. Це розмова з власним своїм серцем, і з Богом, душевна сповідь, поезія — і більш нічого.

Та не тільки короткі думки зацвіли запахущими квітками на сторінках захалявної книжечки, в Орську написав Шевченко також декілька більших творів.

Боклажок і ножик Т. Шевченка.

Перший з них, це поема: »Княжна«.

Мотив, той що у драмах англійського поета Шеллі (Родина Ченчіх) і польського Юлія Словацкого: Беатрікс Ченчі. І в них і в Шевченка героєм являється магнат — деспот, який, маючи за собою маєтки, власть, значіння і не оглядаючися на нічо, стає з чоловіка виродом, звірюкою і в гріхах своїх паде все нище, й нище, не спиняючись навіть перед страшною, поганою кривдою своєї власної дитини.

Час минає,
А потім крик, а потім ґвалт
І плач почули із палат, —
Почули сови . . . Потім знову
Не чуть нічого . . . І в той час
Скирти і клуня зайнялись —
І зорі зникли . . .

Осоромлена донька підпалила палати власного батька пішла в монастир . . . І вмерла тут . . .

Сумна й грізна поема. Шевченко нераз описував кривду, яка діялася нашим селянським дівчатам від панської сваволі, тут доторкнувся він того самого гріха, тільки ще тящого, бо содомського, в мурах панського будинку, в княжій сімї. А гріх цей виростає перед нашими очами на ґрунті того самого несправедливого суспільного устрою, тих нездорових побутових відносин, де одиниця, пяна багацтвом, владою, значінням, перестає числитися з божими й людськими законами, де нехтується святе чуття любови, для лакомства лукавого, для заспокоєння грубих інстинктів.

Не весело на світі жить,
Коли нема кого любить.

Отсі знаменні слова вплітає поет в стрічки своєї поеми, немов пересторогу для людий, які, щоб вдоволити власне тіло, насилують своїх ближніх.

Як би розказать
Про якого небудь одного маґната
Історію-правди, то перелякать
Саме пекло можна! А Данта старого
Полупанком нашим можна здивувать.

Каже Шевченко в другій поемі, написаній в Орській кріпості, в поемі »Иржавець«.[1])

[1]) Примір, як Шевченко доповнює у новій поемі думки, висказані давнійше, як новий твір навязує до давнійшого. Ще оден доказ, що „Кобзаря" треба друкувати хронольогічнось, не інакше.

Історія безталанної княжни, це як-раз така історія — правда, якою можна-би й старого Данта здивувати.

Поемка »Иржавець« заснована на народньому вірованню, немов-то образ Пресвятої, який Запорожці, вернувшися з Криму, поставили в мурованім храмі в Иржавці, плаче ревними сльозами за колишньою Січею, гетьманщиною та за козаками.

Кобзарі нам розказили
Про войни і чвари,
Про тяжкеє лихоліття,
Про лютії кари,
Що Ляхи нам завдавали,
Як нас роспинали,
Що-ж діялось по Шведчині, —
Т[illegible] Ляхи-б злякались,
Оні[illegible]-б з переляку
Пяні небораки!
Оттак її воеводи,
Петрові собаки,
Рвали, гризли . . .

З »Иржавеця« бачимо, як критично, і як сміливо ставився Шевченко до історичних подій. Коли українські письменники до Мазепи й Петра відносилися дуже обережно, або й ставали проти Мазепи, то Шевченко не боявся сказати правду. Він назвав Петрових воеводів собаками, котрі рвали й гризли Україну. Тим, що Петро творив з бідним українським нарадом після полтавської битви, можна-би, по словам Шевченка, навіть і Ляхів злякати, можна-би довести їх до того, що вони, пяні небораки, оніміли-б з переляку![1])

Третя поема, написана в Орській кріпості, це безсмертний »Чернець«.

---

[1]) Так само ставився Шевченко до Петра й до полтавської події ще й ранійше, в поемах »Сон« і »Великий льох«. Підчас процесу Кир. Мет. брацтва виявилося, шо він Мазепу найвище поважав і цінив з усіх гетьманів . . . Мазепинець . . .

У Київі на Подолі
Було колись і ніколи
Не вернеться, що діялося,
Не вернеться сподіване . . .
Не вернеться . . . А я, брате,
Таки буду сподіватись
Таки буду виглядати,
Жалю серцю завдавати.

Каже поет у вступі, заявляючи таким чином свою непохитну віру у поворот минулого, в поворот української волі, самостійности, власного свого державного устрою. І сподівання свої вяже він з постатею Семена Палія, запорожця. В першій частині поеми малює нам Шевченко живий, кольоритний образець, як старий запорожець іде в монастир спасати душу. В другій ставить нам перед очі велику постать патріота, який навіть у монастирських мурах, навіть тоді, коли йому смерть зазирає в очі, не кидає турботи про рідну землю.

Бере письмо святе в руку,
Голосно читає,
А думкою старий чернець
Далеко літає.

Музика . . . танці . . . і Бердичів . . . кайдани бряскають . . . Москва . . . Бори, сніги і . . . Енісей . . . І покотилися з очей на рясу сльози . . .

Ні, він не годен забути своєї Борзни і Хвастовщини, не годен для спасення душі забути рідної України.

До утрені завив з дзвіниці
Великий дзвін; чернець мій встав,
Надів клобук, взяв патерицю,
Перехрестився, чотки взяв . . .
І за Україну молиться
Святий чернець пошкандибав.

Отсей портрет Палія в манастирі; це безперечно оден з найвеличавійших, з найбільше артистичних малюнків Шевченка. Правда, що деякі черти нагадують нам самого Шевченка (як нагадує Монна Ліза свого творця, Леонарда да Вінчі),[1]) але цілість виринає перед нами, мов з'ява, мов воскресення із мертвих. Без сильного, артистичного зворушення Українець не годень читати »Черця«, хоч-би читав його разів сто.

За »Черцем« написана »Хустина«, прегарна своєю формою і тим чисто народнім поетичним настроєм.

Ведуть коня вороного, —
Розбиті копита,
А на йому сіделечко
Хустиною вкрите.

Багато біоґрафічного матеріялу містить у собі поетичний лист: А. О. Ковачковському. Тут пригадує собі поет, як він колись крився перед учителем дяком, мережаючи маленькі книжечки і як тепер, на старість, мусить знову з своїми віршами ховатися. Пригадує собі, які то у нас степи і які тут, описує своє життя в казармі і кличе »Не дай, Боже, в чужім краю, згинуть у неволі . . .«

В Орську написана також »Москалева криниця«, поема про праведного Максима, чоловіка без жовчі й без злоби, справжнього християнина, який навчився найбільшої науки — ближнім прощати. У наймах виріс, тяжкою працею доробився копійчини, оженився. Та лихі люди позавидували добра: хату спалили, жінку звели; пішла з москалями. Максим не мстився, не зненавидів людий, ні, навпаки, — коли його шваґра, сина вдовиці, постригли в рекрути, пішов його виручати. У війську навчився письма, набрався досвіду і вернув калікою в село. Помагав ближнім, навчав їх милосердя, любови, прощення, »і собаки не кусали Москаля Максима«.

---

[1]) Насувается на думку порівнання з »Вишенським« Івана Франка.

А щоби прислужитися громаді й оставити по собі якусь трівалу памятку, викопав власними руками криницю.

Оттак живіть, недоуки,
То й жить не остине.

кінчить поет свою поему, цікаву не тільки малюнком по евангельськи праведної людини, але також і формою. Оповідання йде під диктат і переривається діяльоґом, між тим що диктує і тим що пише. Тема про праведного Максима видимо зацікавила поета і він до неї верне в кілька літ пізнійше.

Т. Шевченко як салдат, 1848 р.

Останній з більших творів, написаних в Орську, це: »Варнак«.

У формі оповідання розкриває поет перед нами траґедію недомученого варнака.

Він родився в одному селі над Іквою, а виріс у панських покоях, куди його забрали паничам на іграшку. Там і читати навчився. А як паничі пішли у ґвардію, вернув до свого діла, до праці на ріллі. Покохав сусідову дочку й думав женитися. Та не довелося. Приїхав панич і осоромив дівчину. Тоді у серці покривдженого парубка вродилася ідея крівавої пімсти. Кинув рало й пішов у писарі. Два роки писарював і за той час дібрав собі »добрих хлопців« — товаришів. На третій рік приїхали паничі женитися.

Нічого кращого сам Бог
Не бачив на землі великій.
Як молодії ті були . . .

А він їх напав, як вертали від вінчання з костела, і — перерізав. А тоді пішов із товаришами шукати нової хати в зеленій діброві. Три роки нападав, мордував, різав, аж остогидло. І отсе, щоб не нудить світом, думав себе самого зарізати. Вже вийшов був з ножем у халяві з броварського лісу, щоб зарізатись та, коли глянув на наш святий Київ, на його церкви, на це святе диво — нараз, мов переродився.

Подивився кругом себе —
І, перехрестившись,
Пішов собі тихо в Київ
Святим помолитись,
Та суда — суда людського
У людий просити«.

А людський суд загнав його варнаком аж над Єлек . . . »Варнак« це противенство до праведного Максима, чоловік з гарячою кровю, пристрасний, мстивий. А мимо того — оден момент — і з ним діється чудо. Він перероджується у собі. Це чудо творить образ святого нашого Київа.

Отсе переглянули ми твори, написані в Орську, протягом одного року, від весни 1847 р. до весни 1848 р. Як бачимо, період часу незвичайно плідний, не дивлячись на погані життєві умови. Рік 1845, це найплідніший рік у життю Шевченка. Тоді побут на Україні, знакомство з гарними людьми, великі сподівання впливали на те, що Шевченко так багато творив, тепер (року 1847—48) несподіваний, страшний удар, неначе відчиняв джерело дум і пісень.

Від 1845—1848 рр. це час, коли Шевченко доходив до верхів свого поетичного розвитку, час, коли він був найсильнійший, коли мав найбільшу охоту творити. І безперечно, що період цей міг був потрівати довго, цілі десятки літ, бо поет наш був чоловік сильний, здоровий,

енерґічний — та як-раз тоді лиха доля поклала на його свою жостоку руку, привалила каменем неволі живу струю поезії — привалила на довго, на десять літ.

Кривди, яка таким робом сталася для нашої літератури, культури, для розвитку українського життя, повернути й направити ніяк не можна. Це втрата, якій немає ціни.

Блище із щоденними настроями Шевченка в Орській кріпости знакомлять нас отсі вірші:

Приходить ніч в смердячу хату
Осядуть думи, розібють
На стократь серце і надію,
І те, що вимовить не вмію . . .
І все на світі проженуть,
І спинять ніч: часи літами,
Віками глухо потечуть,
І я крівавими слезами
Нераз постелю омочу . . .
Благаю Бога, щоб свитало:
Мов волі-світу, сонця жду.
Цвіркун замовкне, »зорю« бють, —
Благаю Бога, щоб смеркало,
Бо на позорище ведуть
Старого дурня муштрувати . . .

Неволя тим тящою здавалася Тарасові, що на довгий час припинилося його листування з приятелями.

Ні листів, ні книжок, крім Біблії. Аж А. І. Лизогуб із Седнева прислав йому Шекспіра. Господи, яка-ж це була радість для прогнанця-поета! Зараз відписав та ще долучив письмо до кн. Варвари Репніної. У тому письмі каже: »Ви невно розсміялиб-ся, коли-б тепер побачили мене. З'образіть собі неповоротного ґарнізонного салдата, нечесаного, неголеного, з дивовижними вусами, — от-це буду я! Смішно, а сльози котяться.«

Довго не відписувала дорога приятелька поета, бо й не скоро йшла почта з Орська до Яготина й назад. Аж в

лютім 1848 року дістав письмо від неї. Читав, поки не вивчив на-память. А в день своїх уродин посилав таку відповідь: »Я неначе з твердого сну проснуся, коли дістану лист від кого-небудь, що не відцурався мене. Ваше-ж письмо перенесло мене з мрачної казарми на мою родину і у Ваш чудовий Яготин. Яка це розкіш, уявляти собі цих, що споминають о мені, хоча таких дуже мало. Але щасливий, хто вдоволяється малим, — а я тепер належу до найщасливійших. Бесідуючи з Вами, святкую 25 лютого не гучно, як бувало колись, але так тихо й так весело, як ніколи не святкував . . .«

»Пріидѣте вси труждающіися и обремененніи, и Азъ упокою вы« — кінчив третьої днини, бо гук, крик, балабайка не давали йому вести розмову з людиною, котру він дуже близько приймав до свого потолоченого серця. І княжна не забувала про його. Блага заступниця, у листі, повнім спочуття до людського горя, мов у гарнім літературнім творі, просила шефа жандармів, щоб дозволив Шевченкові рисувати, бо »справедливість стається жостокою, коли переступає границі«.

На це дістала відповідь, яка свідчить, що до нащадка коханців Екатерини II. треба було иншими словами добіратися. Адресат показався негідним листа.

Шеф жандармів відповів княжні погрозою . . .

Так жив Тарас Шевченко в неволі. Додати-б хіба треба, що познакомився з деякими Поляками-повстанцями, як з Сераковским, Броніславом Залеским й поетом Антонієм Совою. З Залеским остався у дружніх зносинах і присвятив йому замітний стих »Ляхам«[1]). Знакомства отсі мали деяке значіння у формації поглядів нашого поета на українсько-польські відносини, але,

[1]) Кореспонденція їх зберігається в одній із польських інституцій у Львові (Zakladimicnia Ossolińskich) — та покористуватися нею нема спромоги, кураторія не дозволяє.

розуміється почуття кривди, якої зазнав наш народ від польської аґресивности захитати не могли. Не народи а ксьондзи й маґнати, по думці поета, запалили наш тихий рай.

Подай-же руку козакови
І серце чистеє подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай.

Иншими словами значить: народ польський мусить серце своє очистити із прежніх гріхів і руку до згоди з українським братом подати на основах того братерства, яке проповідував Христос.

X.

Тим-часом неволя робила своє.

Шевченко занедужав на гостець, який його страшенно мучив, а дальше на цингу. В листі до Лизогуба пише Тарас: ». . . спіткала мене тут цинга люта, і я тепер мов Іов на гноїщі, тільки мене ніхто не провідає. Так мені тепер тяжко, так тяжко, що як-би не надія, хоч колв небудь побачити свою безталанну Україну, то благав-би Господа о смерти«. Кріпке здоровля марніло, волос став випадати, чоло підлазило в-гору, голова хилила ся в-діл.

В листі на свої уродини пише Тарас до кн. Варвари Репнін: »Весною жде нас похід у степ на берег Аральського моря для ставлення нової кріпости. Бувалі в таких походах порівнують тутешне життя в Орській кріпости з раєм. Як-же то там мусить бути, коли тут рай! Але ніхто, як Бог! Одно мене журить, що туди не ходить почта; і прийдеться рік, а може й три (коли переживу) не мати звістки ні від кого близького мому серцю . . .«

Весною 1848 р., Шевченка вирядили ще далі на південь на Аральське озеро. Їхала туди військово-научна експедиція для розслідів Аралу і його берегів. Провадив її капітан-ляйтенант Бутаков. Йому приділено під-офіцера

Над Аральським Морем. (Акварель з часів експедиції.)

Вернера для ботанічних й ґеольоґічних студій, а Шевченка для рисування карт і видів.

Експедиція мала характер военного походу. Дві роти жовнірів, дві сотні уральських козаків, Киргізи, гармати, верблюди[1]).

В степу було гарячо, курява закривала світ. Але ранки лучалися чудові; безкраїй степ, застелений сріблистим ковилем, ніде ані куща, ні балки, нічогісінько.

Мимо трудів і втоми Шевченко з-разу почував себе добре. Нові враження, невидані краевиди, спромога писати й рисувати. Офіцери поводилися з ним гарно, ділилися хлібом, сіллю і походним шатром.

19 червня табор прибув до Раїма і став збивати судна, щоб пуститися на озеро-море.

Готово! Парус розпустили . . .
Посунули по синій хвилі
Поміж Кугою в Сир Дарю,
Байдару, та баркас чималий . . .

Плавання по Аральському морі скоро надокучило Шевченкові. Вода у йому погана, мов сонна і небо над нею не цікаве, мов невмите. По морі плавають острови з перегнилих, водних ростин. На одному з них Шевченко, відбившись від товариства, мало й не остався на-віки. Попав був у таке душевне отупіння.

І воздух тутешній не добре впливав на поетове здоровля. Став недомагати. Запустив довгу бороду — старівся передчасно.

Першу зиму перебув в Раїмськім укріпленню та в форті Кос-Арал. Тут працював дуже пильно над новими

---

[1]) Шевченко в »Близнецах« додає, що в обозі експедиції було 3000 возів і 1000 верблюдів.

»Першого дня — каже він — я нічого не бачив і не чув опріч хмари куряви та возів, Башкирів, верблюдів, на-пів голих Киргізів — погоничів при верблюдах. Другого дня ранок був чудовий. Перед нами був рівний без краю степ, застелений ковилем, немов скатертиною. Ніде ні куща, ні балки, нічогісенько . . .«

своїми творами. Тут написані: Царі, Титарівна, Марина, Чума, Сотник і багато дрібних ліричних творів, великої літературної вартости.

У вступі до »Царів« каже поет, що наскучили йому отсі пани, паничі та покритки, що рад-би він на коронованих головах свою оскому зігнати.

І зігнав.

Давид і Вирсавія, Амон і Фамир, Давид і Самантянина, Володимир і Рогніда — цілі драми, страшні, грізні, керваві — пересуваются перед очима читача.

А крізь них снується давня нитка: »де нема святої волі не буде там добра ніколи . . .« Навіть у палатах царів, навіть там, де, здавалося-б, життя повинно бути розкішне.

Особливе цікава IV пісня, »Рогніда й Володимир.«

За Полоцком, неначе хмара,
Чорніє курява. Біжать
І отроки й старі бояри
Із Литви князя зустрічать,
Сама Рогніда з Рогволодом
Пішли з дівчатами, з народом.

Шевченко дав доказ, як він умів вслухатися в голос нашої давнини, як умів підібрати мову, ритму до образу з нашої минувшини.

»Титарівна«, це поема з тих часів, коли ще в нас борці ходили. Тоді бідний парібок, Микита полюбив, багату титарівну, а вона насміялася з його. Та тяжко спокутувала цю провину. Микита пішов з села, а на четвертий рік вернув у синій шапці і в жупані — вернув борцем. Почав ходити до титаря у садочок. Скінчилося тим, що титарівна привела дитину й поклала її на цямрині.

А Микита
Виліз із калини,
Тай й укинув у криницю.

Зійшлася громада и присудила живою похоронити титарівну.

В поемі »Марина« вертає Шевченко до давного мотиву, до насили пана над дівчиною кріпачкою.

Пан взяв дівчину Марину до двора, прибрав, годив, та за це домагався любови.

Вона якийсь час терпіла, а там — зарізала пана, а палати з димом пустила.

»Чума« це реальний і дуже плястичний малюнок чуми на Україні. »Замовкли дзвони на дзвіниці, сумують комини без диму, а за городами, за тином могили чорнії ростуть.«

Село
На-вік замовкло, оніміло
І кропивою поросло.
Гробокопателі ходили,
Та й ті під хатами лягли.
Ніхто не вийшов в-ранці з хати,
Щоб їх, сердешних, поховати, —
Під хатами і погнили.

Це оден з кращих Шевченкових малюнків.

»Сотник« це на-пів поема, на-пів драма. Мотив дещо скидається на Дон Карльоса й на Словацкого »Мазепу«. Батько хоче женитися з вихованицею, а вона любить його молодого сина. З ним і втікає.

Драматичні частини мають багато життя (розмова Насті з сотником, сина з батьком, дівчини з сотниченком), епічні партії невикінчені, монольоґи сотника переходять в оповідання поета та в його дидактичні міркування.

Найкраще, що Шевченко написав у Кос-Аралі це — думки.

— Немає гірше, як в неволі про волю згадувать . . . Як-би зострілися ми знову, — І небо не вмите, і заспані хвилі. — І знов мені не привезла нічого почта з України! — За сонцем хмаронька пливе. — Заросли шляхи тернами, — І золотої й дорогої. —

Деякі з них, як ось: І небо невмите, За сонцем хмаронька пливе, Заросли шляхи тернами, — належать до Шевченкових архитворів.

Бутаков й Істомін в Кос-Аралі. (Сепія Т. Шевченка.)

Глибоке, щире чуття, цікава, ясна думка знаходять собі вислів ядерний, простий, сильний — рівно добрий тоді, коли поет промовляє плястичним образом і тоді, коли музикою передає настрій. Ліра, що добула з себе

такі твори мала мабуть багато й ріжнородних струн, від тонких, мов осіннє павутиння до тих, що дзвенять, мов архангельські сурми. А що найбільше тягне нас до Шевченкових думок, це тая щирість і безпретенсийність їхнього вислову. Це справжній чоловік, це тая нага душа, про яку мріє модерна поезія і штука. Ніде ніякої бічної цілі, лиш одна, одинока — сказати, що на серці лежить. Це не писання віршів, лиш творчість в повнім значінню слова, артистичне обявлення.

Мені легше в неволі,
Як я їх складаю:
Зза Дніпра мов далекого
Слова прилітають
І стеляться на папері
Плачучи, сміючись,
Мов ті діти і радують
Одиноку душу
Убогую.
Любо мені.
Любо мені в ними,
Мов батькові багатому
З дітками малими.
І радий я, і веселий
І Бога благаю.
Щоб не приспав моїх думок
В далекому кр[illegible]

Хотіло-бся переписати цілу ду[illegible] не [illegible] отою, [illegible]е й другі, бо всі вони такі гарні [illegible] такі [illegible] й не вимушені, прямо: думки, [illegible]

В Кос-Аралі Шевченко лі[illegible] шучо [illegible] на Шевченком [illegible]ком.

Коли всі твори, написані протягом ро[illegible] Кос-Ар[illegible] порівняв-би хто з золотим вінцем, який собі [illegible] кувати на свою мученицьку голову, то [illegible] вірші, як »Ой люлі, люлі«, або »Ой чого ти почо[illegible]ілоє, [illegible]еба-б назвати жемчугами у тій артистичній короні

XI.

Першого листопада 1849 р. вернув Тарас Шевченко [illegible] експедиції до Оренбурга, а Бутаков подав рапорт, що Шевченко потрібний йому тут, щоб викінчити рисунки з Аральского моря, які мали бути предложені военному міністерству.

Крім того стали добрі люди старатися, щоб поетові [illegible] було писати й малювати.

[illegible] начальник оренбурського краю, В. А. Перов[illegible] [illegible]в до Дуббельта письмо, в якім всилався на те, [illegible] веде себе добре, [illegible] брав корисну участь в [illegible] ю [illegible]ує на скорбут, отже заслугує на [illegible] [illegible]обл[illegible] були деякі пільги.

[illegible] поет [illegible]исав 10 січня 1850 р. письмо до Дуб[illegible]льта, в якому [illegible]же: »Благаю одної ласки — дозволу [illegible]вати. Я на молому житю нічого гр шного не рисував. Свідком мені Бог. Ви як сліпому втворите мені очі й оживете душу.«

Дім в Оренбурзі, в якому мешкав Т. Шевченко.

Між тим жилося поетові в Оренбурзі не найгірше. Він мешкав не в казармі, а в домі К. И. Ґерна, адютанта Обручева. Не робив військової служби, ходив у цивільній одежі, обертався в інтеліґентнім товаристві, особливе Поляків, яких тут перебувало тоді чи-мало на засланні. З деякими сприятелювався Шевченко. Особливе близко з Брониславом Залеским.

Такі життеві умови сприяли літературній праці.

Зпід Тарасового пера поплили нові, гарні твори.

Лічу в неволі дні і ночі —
І лік забуваю!
О, Господи! Як-то тяжко
Ті дні минають!
А літа пливуть за ними,
Пливуть собі стиха,
Забірають за собою
І добро і лихо . . .

Це оден з кращих автобіоґрафічних віршів поета, який дуже добре передає нам тодішній його душевний настрій. Якась тиха резиґнація, якась ніби далека надія, а серед них постанова жити й працювати.

Нехай, як буде, так і буде
Чи то плисти, чи то брести,
Хоч доведеться розпястись,
А я таки мережать буду
Тихенько білі листи.

Перед ним з'являється навіть, мов фата-морґана, привид власної хати над Дніпром і безталаної, першої любки, Оксани, і сімейного життя, до якого заедно скучав поет, привид, — який на-жаль так і остався привидом, нездійненою поетичною мрією.

Я тілько хаточку в тім раї
Благав, і досі ще благаю,
Щоб хоч умерти на Дніпрі,
Хоч на малесенькій горі.

Серед таких умов і серед такого-то душевного настрою написана в Оренбурзі одна з кращих Шевченкових поем, »Петрусь«. Це поема любови безталанної ґенеральші до пастушка Петруся. Ґенеральшу насильно віддали були за старого, нелюбого ґенерала. Але любов домагається своїх прав — ґенеральша полюбила Петруся і, хоч як старалася це »грішне почуття« вбити в свойому серці, хоч і до Київа на прощу їздила — не помогло.

Не їла три дні й не пила,
Вернувшись з прощі, і три ночі
Не спала; впали карі очі,
Засохли губи, і в-ночи
Щось ходя шепче, сміючись.
Аж тиждень так собі нудила,
А потім трути розвела
І ґенерала напоїла
Та й спать упоравшись лягла.

Приїхали судові й підзор пав на ґенеральшу. Та тоді безталанний Петрусь узяв вину на себе.

Я зробив,
Я ґенерала отруїв,
А ви не знаєте нічого!« —

За те заслали його в Сибір.

Моліте Господа, дівчата!
Моліте Господа, щоб мати
І вас оттак не завдала
За ґенерала, за палати,
І вас оттак не продала.
Любітесь, діточки, весною! . . .
На світі є кого любить
І без користі, молодою,
Пренепорочною, святою,
В малій хатині буде жить
Любов та чистая, і буде
Святий покой ваш стерегти
І в домовині.

В »Петрусю«, як і в багатоьх инших своїх творах Шевченко стає в обороні святої, вольної, непримушеної любови, як основного камення щасливого життя людини. Де насилують отсе природне почуття — там про добро й мови бути не може, там заєдно діло кінчиться злочином, траґедією — бо насила над любовю, це злочин, а злочин тілько злочин родить . . .

Неначе контрастом до вірша: »А я так мало, небагато благав у Бога«, являється автобіоґрафічний твір: »Як-би ви знали паничі«, у якому поет змалював чорними, але правдивими красками свою батьківську хату і свої сімейні відносини. Не-мало автобіоґрафічного матеріялу криється також у другім творі: »Буває, в неволі иноді згадаю« а також у прегарній думці: »І станом гнучим і красою«.

»Огні горять« та »І досі сниться« це знову такі дрібні а великої ціни архитвори Шевченкової лірики, як і давнійші думки в Кос Аралу — алмази у його поетичньому вінку.

XII.

Саме в тую пору, як Шевченко сподівався, що старання добрих людий принесуть деякі полекші для його, лиха доля готовила йому новий, найстрашнійший удар. Прапорщик Ісаїв з особистої пімсти зробив донос на поета, що він, не дивлячись на царський присуд, який заборонював йому писати й малювати, малює, й пише.

Обручев, у якого руки попав цей нікчемний донос, знав про пільги, якими користувався Шевченко але він боявся, щоб Ісаїв не звернувся до III атделенія і тому поквапився потрусити поета.

Трус цей переведено між 26—27 квітня 1850 року. У Шевченка знайдено цивільний одяг, деякі книжки, (Біблія, Шекспір, Лермонтов, Пушкін, тощо) порт[illegible] паперами, касету з фарбами та багато листів і вір[illegible]

27 квітня поет сидів уже на головній варті, а 12 мая відправлено його знову в Орськ у казарму. 8 червня

видав Ґенерал-адют. Игнатьев приказ, щоб »рядового Шевченка, який нарушив заборону писати й рисувати, піддати острому арештові й держати його, поки не буде переведено слідство в тому ділі. При слідстві треба мати на вваві, що ком. 5-го Оренб. Лін. бат. і всі блищі начальники повинні бути покарані за пільги, дані »этому преступникови«, котрого провина була їм звісна«.

Приказ цей наспів до Оренбурга 23 червня, а 24 вислав Обручев до Орська зарядження, щоб Шевченка посадити в Орську на »гавптвахті«, поки не приїде туди окремий слідчий.

Слідчим назначено підполк. Чигира і він, від 28 червня до 5 липня, перевів новий другий процес Шевченка.

Шевченкові предложено, як і на першому процесі, питання на письмі, на які він позинен був дати відповідь[1]).

Для Шевченка процес отсей був двічи прикрий, бо тут ходило не тільки о нього самого, але також о багато людий, які, спочуваючи йому в недолі, писали до його листи, турбувалися ним та несли йому поміч. Шевченко мусів у своїх відповіддях числитися з кожнім словом, щоб добрим людям не відплатити каменем за хліб.

Рівночасно велося слідство в тій самій справі в Петербурзі, яке й покінчилося присудом, що »рядовий

---

[1]) Перше питанне звучало: Какъ тебя зовутъ, чей ты сынъ, какъ твоя фамілія, і т. д. Друге: Котораго мѣсяця и числа 1847 г. прибылъ ты въ лин. Оренбургскій бат. Чрезъ кого получалъ письма, извѣстно-ли было начальникамъ какъ о получаемыхъ тобою письмахъ, такъ и объ отвѣтахъ тобою писанныхъ. Трете: Въ 1848 г. котораго числа и мѣсяца ты командированъ на Раимъ і т. д. Четверте: Котораго мѣсяца и числа отправился съ Раима и прибылъ въ Оренбургъ въ вѣдѣніе капитанъ-лейтенанта Бутакова і т. д. Пяте: Относительно отобранныхъ у тебя стиховъ, пѣсень и рисунковъ, обязываешься показать: 1) Стихи, подъ No. 23 и 24, твоего-ли сочиненія, въ какомъ году и мѣсяцѣ и гдѣ они тобою писались, при комъ ты ихъ писалъ или объявлялъ, что стихи твоего сочиненія; съ такою же подробностью объясни; 2. о сочиненныхъ тобою на малороссійскомъ языкѣ стиховъ и пѣсень и 3. о времени и мѣстѣ, когда и гдѣ и при комъ рисованы тобою карандашемъ рисунки, въ двухъ книжкахъ сказанные?

Шевченко винуватий, бо він, не дивлячись на найвищу заборону, позволяв собі писати й рисувати а іноді ходив також в цивільному одязі. Але що в письмах нема нічого злочиного, так само як і в рисунках, за виїмком кількох »неблагопристойних сцен«, а в листах виявляються тільки дружні почування і добра воля помогти йому в тяжкій долі, так: коли місцеве слідство нічого більше не викрие, то вистарчить держати його в арешті, вважаючи пильно, щоби він ніяким способом не міг переступити заборони, не міг писати й рисувати«. Цар, читаючи цей другий присуд, особливу увагу звернув на це, що Шевченко де-коли ходив у цивільному вбранні, чому, на його думку, особливе винуватими являються його начальники.

Ця увага так перестрашила місцеві власти, що вони держали дальше Шевченка на головній варті й зарядили доходження в справі цивільної одежі.

Аж 26 серпня наспіло нове письмо военного міністерства, щоб рядового Тараса Шевченка по визволенню з арешту перевести на службу під найпильнійший догляд ротного коменданта в одну із рот Оренб. Лін No. 1. баталіона в Новопетровській кріпості, щоб його туди відправити як найскорше і щоби він міг прибути в Гурев городок, (при впаді Урала у Касп. море), заки скінчиться мореплавба.

Таким присудом і покінчився другий процес Шевченка. Крім поета потерпіли ще: майор Мешков, Федір Лазаревський, Лизогуб, Репніна, Сергій Левицький та маґістер харківського університета Н. М. Головко. Про останнього писав Сергій Левицький в одному листі, немов то він казав: хоч не стало Шевченка, так на його місці осталося 1000 людий, які готові постояти за це, що говорив Шевченко.

В Головка зроблено трус, підчас котрого зденервований молодий учений стрілив до квартального надзирателя, а тотім вистрілом з револьвера позбавив себе життя.

XIII.

Коли це діялось, Шевченко плив рікою Уралом в Гурев, а звідси 13 жовтня почтова лодка привезла в Ново-Петроградську кріпость разом з почтою також »політичного злочинця рядового Лін. Оренб. Бат. No. 1. Тараса Шевченка«.

В Ново-Петровській кріпості довершилася чаша його терпіння.

Новопетровський форт лежить на східньому побережжі Каспія, на півострові Мангишлак. Його збудовано 1846 р., щоб утихомирити ворохобливих колись Киргізів.

Судня Рада. (Із »живописної України« Т. Шевченка 1844 р.)

Місцевість незвичайно сумна й нудна. З одного боку море, а з трьох сторін безкрайй степ — пустиня.

Форт збудовано на скелі, верстов зо дві від моря. На-вкруги ні дерева, ні одного корча. У форті кілька гармат і дві роти залоги, в тім яких 20 людий офіцерів.

Недалеко форту нуждений городок. У йому кілька крамниць і шинок. Вода в городі і в кріпості погана, солоновата, люди гасять спрагу горілкою.

Це одинока розрада.

Воздух поганий, нездоровий. Цілу весну, осінь і зиму скиглить острий східний вітер, літом спека, дощ мало коли перепадає.

Літом ще сяк-так. Хоч почту іноді з Астрахані привезуть. Тільки й новості. Але зимою, коли сніг білим покривалом вкрне пустиню, коли замерзне море, Новопетровськ стає подібний до великої труни.

Він зівсім відтятий від світа і від життя.

Тут довелося нашому поетові пережити цілих 7 довгих-предовгих літ, довелось йому змарнувати свої найкращі мужеські літа, тут на його пророчисті уста наложено холодну печать мовчання. Яка це мука леліяти в душі мрії і думи й не мати спромоги виявити їх для світа, ненародженими вбивати і у мовчанню, мов у глибоченній криниці хоронити. цього звичайний чоловік, не поет, не

В Новопетровську

годен зрозуміти. Кривда, яка сталася таким способом Україні й цілому людству не має собі рівної.

За ввесь час побуту в Новопетровську він не написав ані одного вірша, по крайній мірі нічо не дійшло до нас, крім перерібки »Москалевої криниці«, за яку узявся поет, щойно тоді, як довідався про своє визволення з неволі.

Та не випереджуймо подій.

Комендантом Новопетровського форту був полковник Маєвскій, чоловік добрий і людяний. Але він не міг помочи безталанному поетові, бо прикази, які дістав з Петербурга звучали надто грізно. Безпосередними зверх-

никами Шевченка були: шт.-кап. Потапов, та його помічник, поручик Обрядін. Потапов, людина малоосвічена, груба, Обрядін — тип поганого тодішнього офіцера, який готовий був на все, навіть на крадіж грошей, які на його руки приходили для підчинених [illegible] салдатів.

Таким людям попав наш поет у руки.

»Ти за політичне дістався у салдати?« — спитав його при першій стрічі Потапов.

»Да« — відповів Шевченко.

»Не — »да«, а точно так, ваше благородіе« — поправив його Потапов.

Звісно, після такої стрічі не було що доброго сподіватися. Шевченка закинули в казарму, приставили до його дядька, і стали гонити на муштру та на роботи.

Дядько старався, як мога вірно, сповнити своє діло, навіть чоботи перетрушував у Шевченка, чи не ховає він там якого куска паперу. Потапов був теж не гірший. Він бувало, ні з того, ні з цього пічне на пляцу вивертати у Шевченка кишені, щоб впевнитися, чи не переступає він царської заборони.

Та й муштра дошкулювала йому до живого.

Шевченко, як знаємо, ненавидів військової служби, а Потапов конечно хотів зробити з його бравого жовніра, щоб він марширував з рушницею рівно, наче по струні, щоб вивчився »тихого, учебного шагу«.

»Не навчитися мені отсій премудрості, — казав поет, — хоч ляж та помірай«.

Перші два роки у Новопетровській кріпості минули йому, мов у пеклі. Навіть листа не давали написати і коли-б не сильна воля, коли-б не надія, що він всеж таки верне колись на свою любу Україну, коли-б не свідомість, що у йому криється великий дар божий, власність безталанного народу — дар поезії, — він може-б руку був підняв на себе.

А так — витерпів, і все-ж таки діждався деякої полекші. Через два роки після того, як заслано Шевченка

в Новопетровське, прислано туди на коменданта майора Ускова, чоловіка образованого й незвичайно доброго.

Він змилосердився над безталанним поетом і став йому помагати в горю. Запрошував до себе на дозмову, а літом дозволяв пересиджувати в свойому городі.

Іраклій Усков.

Жінка коменданта, Агата, не менче прихильно відносилася до Шевченка, а маленька донечка Ускових теж щире полюбила лисого дядю.

Офіцери стали тож пізнавати Шевченка й цінити його, за великий ум та за щиру вдачу. »Иноді найде на його така хвиля, що сидить, мов неживий — розказують про його — та сумний — сумний глядить кудись в-далечінь. Зате иноді, хоч і не — часто, так уже розходиться, розговориться стане сипати ріжні свої вигадки та приказки,—а знав їх тьму! — або почне вдавати купців, попів, дяків, старообрядовців, — тоді просто кінця не було сміху та веселощам . . .[1])«.

Та навіть отсе добро стало лихих людий в очі колоти. Пішов донос на Шевченка та не Ускових до ґенерал-губернатора Перовского. На щастя Перовский з доносу не зробив ужитку і таким чином дав змогу поетові-засланцеві перебути тяжкі літа неволі. А тим-часом стало благовіститися на світ.

---

[1]) »На Сыръ-Дарьѣ у ротнаго командира.« »Кіевская Старина« т. XXIV. 1889. Перевід: »Зоря« 1884.

XIV.

Нужда народу, голод, страшні недуги, бунти — кожньому ставало ясно, що дальше так не може бути, що кріпацтво доживає свого віку, стає нісенітницею, що треба якоїсь реформи[1]).

---

[1]) Нужда народу дійшла була під кінець царювання Миколи І. до того, що селяни не бачили хліба, а живилися грибами, всякими корінцями й зелениною. Марніли й гинули, як мухи. Після польського повстання уряд говорив народові, що вся біда від Поляків-дідичів. Селяни повірили й помагали цей бунт давити, думаючи, що й справді, коли не буде панів, то й панщини не буде. Але з-годом життя стало вертати до давнього. Як не самі дідичі — Поляки, то їх сини вертали до своїх маєтків на Україні і ще гірше давили селян. Тоді селяни стали бунтуватися. Уряд побачив, що дальше так не може лишитися, що конечно треба реформи. Зладжено інвентарі, себ-то списи, який де маєток і які повинности селян у йому. Та великої пільги не було з того селянству, як із заборони жидам мешкати на Волині та на Поділлю у пограничній полосі. Пішла вість, що це фальшиві інвентарі, а правдиві списки дідичі поховали перед народом.

І народ знову став бунтуватися. До того 1853 року прийшла на край страшна холера, а тиф у Київі »клав горами покоси«. На додаток, в осени 1853 року почалася війна з Туреччиною, ніби за зневаження церкви, а в-дійсности, щоб добути Царгород. У тій війні виявилася вся гниль царського уряду, хабарництва, здирства, злодійства. Пагодін писав: »Наш ум отупів, воля ослабла, дух упав, темнота поширилася, подлість усюди взяла верх, слово закостеніло, думка припинилася, люди змаліли, добулися найнищі інстинкти, »и жалкая посредственность, пошлость, взяли въ свои руки по всѣмъ вѣдомствамъ бразды правленія«. Що найлучші люди в Росії стали чим-раз голоснійше домагатися »великої реформи«. В Льондоні заснував російську друкарню Герцен і почав вольнодумну пропаґанду слова. Вольнодумців переслідували, карали, але питання з дневного порядку годі було зняти. Кріпацтво держалося тільки дуже острими й нелюдськими законами. (В. И. Семевскій. Крестьянскій вопросъ.)

Семевскій каже, що трудно перечислити всі кари з »пытками и истязательными орудіями«, якими зневолювано селян до ненавидженого кріпацтва.

По »уложенію 1845« за подання жалоби на дідича кріпака дожидала кара різками до 50 ударів.

Навіть ті, що з милосерддя писали такі жалоби були карані тюрмою і втратою свого чину.

Кріпаки відбирали собі життя, або бунтувалися, иншої ради не мали. Одно і друге було для уряду сильно небажане. Року

На додаток 1853 р. почалася війна з Туреччиною, ніби за зневаження церкви, а в-дійсности, щоб добути Царгород. У тій війні виявилася вся гниль царського уряду, всьо лихо тодішнього суспільного й державного устрою. Що кращі люди стали чимраз голоснійше домагатися нових порядків, а в першій мірі, знесення кріпацтва.

Отсі голоси, хоч дуже-дуже з-далека, але все таки доходили й до Шевченка і певно піддержували й кріпили його.

1843 збунтувалося 40 000 кріпаків Оренбурської губернії. Туди післано 10 000 війська, для усмирення й покарання бунту. На другий рік бунти вибухли в 15 губерніях, 1846 р. в знову в 15, 1847 р. в 16, 1849 р. в 9 в 1850 р. в одній Курській губернії забунтувало 10 000 селян.

Всіх бунтів по звітам міністерства справ внутрішніх було від року 1826 по 1854—554!

Коли подумати скільки втрат в людях і в грошах коштувало отсе удержання кріпацтва, то аж страшно робиться!

Та на тім не конець. »Бродяжництво й розбишацтво«, це були рідні діти кріпацтва.

Року 1851 спіймано й засаджено в остроги 31 556 бродягів, людий, які зрікалися хати, родини, всього і з душею тільки йшли в світ за-очи, щоб спастися від зненавидженого ярма. Творили ся цілі ватаги, вибірали собі отаманів і з ними мусів уряд вести безнастанну домашню війну.

І отсе цар Миколай І. на засіданню »Государственного Совѣта« (1842 р.) мусів признати, що кріпостне право, есть зло очевидне і для всіх »ощутительное«, але доторкатися його було-би злом ще гірш погубним.

Тоді деякі з благороднійших дідичів самі додумалися до того, щоб увільняти своїх кріпаків. Оден з подільских магнатів хотів було 1845 р. дати волю і землю всім своїм кріпосним. Дійшло це до відома царя, зложено окрему комісію і рішено, що дідич не має права давати волі і землі своїм кріпакам. На цім і скінчилося. Гірше вийшов оден пензенський поміщик Селіванов, який увільнив 250 кріпаків та ще в тій справі листувався з професором Кавеліним. Його покликано в III. отдѣленіе (там де й Шевченко був суджений) і звісний Дуббельт кричав на його: »Ті глупости навіяли вам такі мерзенники, як Бакунін, Герцен та їм подібні.« Почалось слідство, яке завершилося »височайшою резолюцією«: »заслати Селіванова у Вятську губернію »за превратный образъ мыслей.«

Правительство стояло на тому, що власть дідича, есть орудця й підпора самодержавної власти і що кріпацтво, це таке, глибоко вкорінене дерево, яке отінює і церкву і пристіл.

18 лютого 1855 умер цар Микола, а на пристолі сів його син, Александер II.

Сподівання стали прибірати реальні форми. Повіяло ніби якоюсь далекою весною . . . Молодий цар, ученик Жуковского, не схоче оставатися таким деспотом, яким був його батько; дарує людям волю. Прийде амнестія, і політичних не минуть.

Але воля не спішилася.

Праця над великою реформою поступала з-вільна в-перед, а перша амнестія минула нашого поета. Кажуть, що цариця-мати сама счеркнула його із списка представлених до помилування. Не могла простити йому того »засушенного опенька«.

Безталанного поета, немовби хто обухом по голові вдарив. Це видно з листу, який він на сам Великдень писав до графині Толстої. В тому листі благав її, щоб друга, сподівана амнестія не минула його.

7 квітня Михайло Лазаревський повідомив Шевченка, що незабаром випустять його на волю. 22 квітня відписував йому поет: »Христос воскрес, брате мій любий! удався-ж мені сьогоднішній великдень! такого святого, радісного великодня у мене ще й зроду небуло. Як раз 7 апріля прийшла до нас почта і привезла твою дорогую посилку і твое радосное письмо от 17 січня. Я трохи не одурів, прочитавши його; та ще як закурив твою гавану, то так мені, друже мій единий, запахло волею, що я заплакав як тая дитина«.

Але радість була трохи передчасна. Як дуже спішилися вивезти Шевченка з України, так зовсім не поспішалися, щоб повернути його туди. »Широка дорога в раю, а в рай тільки стежечка, та й та колючим терном поросла«.

XV.

2 мая 1857 року Михайло Лазаревський повідомив Шевченка, що цар Александер II. підписав амнестію.

Яке враження зробила на поета ця звістка видно з того, що він 16. мая скінчив »Москалеву криницю«, а незабаром, бо 10 червня забрався до зготовлення »журнала«. Неначе нова сила й охота до праці вступила у його душу, немов починав нове життя. »Протягом цих десяти літ, писав Шевченко у дневнику, бачив я дармо те, що не всякому доводиться бачити; але як я глядів на все це? так, як арештант глядить із закратованого вікна вязниці на веселий поїзд весільний. Сама згадка про минуле, про те, що я тоді бачив, наводить на мене жах; а що-ж було-би, як-би я записав ту понуру декорацію і ті простацькі особи, з котрими довелося мені відіграти мою понуру, монотонну, десятилітню драму! Минаймо, минаймо мою минувшість, лукава моя памяти! . . . Звернімся до того, що світле і тихе, як наш український вечер осінний, та запишемо все, що бачив і чув, і все, що серце перекаже.«

М. М. Лазаревський.
(Малюнок Т. Шевченка з 1858 р.)

І дякуючи цьому дневникові маємо тепер докладнійші звістки про останні тижні побуту поета в неволі, і про поворот його в Европу.

З дневника довідуємося, що Шевченко з-разу думав їхати через Кізляр і Ставропіль в Катеринодар до свого друга Кухаренка. Від його через Крим, Полтаву, Київ до Минська й Несвіжа, а наконець до Чиркович до Бр. Залеского. Відси, через Вильну в Петербург. Та в листу

Лазаревського побачив, що перше-всього треба йому поспішати в Петербург, щоб подякувати Толстим. »... вони єдині справники мого визволення і їм належиться мій поклін.«

Й Шевченко став лаштуватися до такої дороги.

»Тепер- (записує 16 червня)-коли вже довідалися про моє визволення мої найблизчі начальники, фельдфебель та командир роти, позволили мені, не увільняючи від муштри і варти, в свобідний від служби час пробувати на городі, і за це я їм дуже вдячний. На городі, чи в саді літня резиденція нашої комендантки, і я тепер перебуваю весь вільний час в її родині.« А дальше: »Воля і подорож мене цілком пролигнули. Ще спасибі Кулішеві, що догадався прислати книжок, а то я не знав би, що з собою робити. Особливо вдячний я йому за »Записки о Южной Руси«. Небавом буду цю книжку на-память знати. Вона мені так живо, так чарівничо живо нагадала мою прекрасну Україну, що я немов із живими бесіду[illegible] з її славними лірниками й кобзарями.«

[illegible] 18. червня записує Шевченко: »Нині я, точні[illegible] рано як і вчера прийшов на город, довго лежав [illegible]бою, слухав іволг[illegible] і на-конець заснув. Приснився мені Межигірський [illegible], Дзвінкова криниця, а потім Видубицький мо[illegible], потім Петербург і моя люба академія. Від недавна зачали мріятися мені в сні знайомі, давно невидані предмети. Чи скоро я побачу все це на яві? ...«

Чи скоро? — питання, яке не сходило тепер з голови поета. Він одної хвилини рад-би був перелетіти на Україну, побачити свою родину, своїх старих, добрих другів. А тут урядові папері, без яких не міг покинути Новопетровської кріпості, не приходили.

Він пильно вижидав кожньої почти і за кожнім разом, як вона не привезла нічо для його, ні про його, попадав у смуток.

»І знову туга й ожидання безконечне. — Записує у дневнику 18. червня. — Не вже-ж від 16. квітня до нині не могли видати в штабі розпорядження про мене? Студені, байдужні люди! . . . Як твердо й шпарко виконується приказ арештувати, так на-впаки мляво й холодно виконується приказ — освободити; а виконують прикази ці-ж самі люди. Чому-ж така ріжниця? В році 1847, в тім самім місяці, мене на сему добу доставили з Петербурга в Оренбург, а тепер дай Боже на семий місяць дістати приказ, щоби відобрати від мене ераріяльні річи й не давати мені дальше удержання.«

І поет, дожидаючи увільнення з неволі, розбірав кривду, яку йому заподіяно над-міру жостоким царським присудом. »Август, поганин, засилаючи Назона до хижих Готів, не заборонив йому писати й малювати, а християнин Микола заборонив мені одно й друге. Оба кати, але оден із тих катів-християнин і християнин XIX-ого віку, на очах у котрого виросла найбільша в світі держава, виросла на підвалинах Христового заповіту.«

Роздумує, чому його за тільки літ військової служби не авансували. »Бездушному сатрапові й прислужникові царя привиділося, що мене викуплено з кріпацтва й виховано коштом царя, а я, ніби-то й віддячив свому добродію тим, що намалював із його карикатуру. Так за це нехай-же, мовляв, мордується невдячний! Не знаю, звідки взялася отся дурна байка, знаю тілько, що вона мене дорого коштує.«

Та потішається поет думкою, що: »все отсе невимовне горе минуло, ніби не чіпляючися мене, найменшого сліду не лишаючи по собі . . . Здається мені, що я й нині точнісенько такий самий, який був і десять літ тому на-зад. Ані оден рис у мойому внутрішньому образі не перемінився. Чи добре це? Добре, бодай мені здається. І я з глубини душі дякую мойому всемогучому Сотворителеві, що не дав страшному досвідові торкнутися своїми

залізними кігтями моїх переконань і молодечосвіжих вірувань. Де-що прояснилося, викруглилося, прибрало природнійший розмір і вид; але це вислід невпинно летючого Сатурна, а не гіркого досвіду.«

І Шевченко стає пильно контролювати себе.

Роздумуючи над »Москалевою криницею« — пише: »Вірші вийшли майже однакої доброти з попередніми моїми віршами, тілько трохи тугійші й більш уривисті. Та це нічого: дасть Бог, вирвуся на волю і вони у мене поллються плавнійше, свобіднійше, простійше й веселійше.«

Немов орел, якого довго тримали в клітці, простує крила й прібує, чи вони ще спосібні до лету. Спосібні . . . Не так з малярством. Тут Шевченко не вірить собі. »Про живопись тепер мені годі й думати. Це було-б похоже на віру, що на вербі виростуть грушки. Я й перше не був навіть мірним живописцем, а тепер тим менше. Десять літ без вправи спосібні зробити й з великого віртуоза найзвичайнійшого скрипулу. Значить, про живопись нема мені що й думати. А я гадаю посвятитися цілком ритовництву аква-тінта . . . Першим моїм штихом буде казарма, з образу Теньера, про котрий мій незабутній учитель Карло Брюлов, сказав, що варто з Америки приїхати, щоби подивитися на цей чудовий твір.«

Що постанова була кріпка, видно з пізнійшого листу до графа Федора Петровича Толстого, у якому каже Шевченко. »Творчим артистом я не можу бути; про таке щастя було-би й нерозумно думати; але я, по приїзді до академії, при помочі божій та добрих і світлих людий, буду ритовником al aqua tinta . . . сподіваюся зробити що-небудь достойне улюбленої штуки, ширити через ритівництво славу славних артистів, ширити в суспільності смак до доброго й прекрасного.«

Тут, як бачимо, поет не доцінював себе, як артиста-плястика.

Деякі його краевиди й портрети критика ставить високо, а про офортний портрет гр. Толстого каже Іван Труш, що під ним сміло міг-би підписатися й сам Рембрандт[1]).

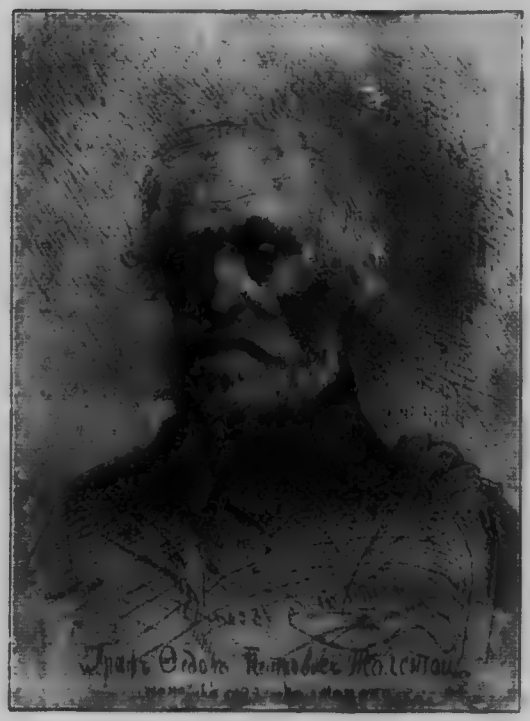

Граф Ф. П. Толстой, офорт Т. Шевченка.

Дня 29 записує Шевченко у дневнику: »Ще як був я малою дитиною, одна старенька бабуся, що завмірала, так мені говорила: »Широкий, битий шлях із раю, а в рай вузенька стежечка, та й та колючим терном поросла.« І вона говорила правду. . .«

Терен, це ті перешкоди, які не пускали поета на волю. Скучне дожидання скорочував він собі писанням дневника. Пригадував добрих й лукавих приятелів, до життеписі докидував цінні додатки. З одного боку Афанасев, Борквіц, Апрелев, з другого Лазаревський, Кухаренко й другі. »Пошли, Господи, всім людям таку дружбу й такого друга, як Лазаревський! Але винищ той хабаз, що поріс на ниві благороднійшого чуття!«

[1]) Неділя«, 1911. Ч. 16—17. Іван Труш. Альбом малюнків Т. Шевченка.

У споминах забренить иноді й щире-весела нута, як отся пригадка про Афанасева й його самовар. Шевченко дивувався, з якого джерела випливають в Афанасева такі довжевні стихотвори, аж побувши з ним 1846 року переконався, що по-просту творив їх самовар. »Не самовар

Тарас Шевченко.

казав собі подавати цей поет, а натхніння.« Шевченко-ж за це заплатив у рахунку готелевім 23 карбованці.

Із таких гумористичних пригадок видно, що автор »Кобзаря« був чоловік із природи веселий, спосібний щире сумувати, але й сердечне сміятися, як українська народня пісня.

Найчастійше згадує тепер Шевченко свого улюбленого вчителя, Брюлова і ніби совість докоряє йому, що не кинув усього, та не пішов за ним. »Чим я доказав, що я

користувався наставами й дружним довіррем артиста величного на весь світ? Нічим, а нічим. До його недоладного оженення й після доладного розводу я жив у його на кватирі, чи ліпше сказати, в його майстерні. І що-ж я робив? чим займався в цім святім місці? . . . Дивно подумати . . . я займався тоді складаннем ураїнських віршів, котрі опісля такою страшною вагою упали на мою убогу душу. Перед його чудовими творами я задумувався, я голубив у свойому серці мого сліпця-кобзаря та моїх лютих гайдамаків. В його прекрасно-розкішній майстерні, мов у жаркому дикому степу над Дніпром, миготіли передо мною мученицькі тіні наших гетьманів. Передо мною розстелявся степ, засіяний могилами. Передо мною красувалася моя прекрасна, моя бідна Україна, в усій своїй, непорочній, мелянхолійній красі . . . Дивне, всемогуче призвання. Я знав добре, що живопись — моя будуча професія, мій хліб насущний. І замісць того, щоби прослідити її глибокі тайни, та ще за приводом такого вчителя, як безсмертний Брюлов, я складав вірші, за котрі мені ніхто ані гроша не заплатив, і за котрі наконець позбавили мене свободи, а котрі я, не зважаючи на всемогучу нелюдську заборону, все таки нишком складаю. І навіть думаю часом про надруковання (розуміється під иншим іменем) цих плаксивих і худорлявих дітий своїх. Справді, дивно невгомонне призвання!«

Цінний документ для дослідників над ґенезою Шевченкових перших творів і в-загалі над зрозумінням Шевченка, як поета. Якесь вище призвання веліло йому бути не малярем, а перш усього поетом, хоч практичний розум наказував як раз щось противного. І що йно тепер розуміємо, чому наш поет не зражувався критикою, ба навіть прямо вуличними нападами російських критиків на його, чому Гоголеві хлібом за каміння платив, чому, хоч як тужив за малярством, мережані книжечки з віршами а не шкіцовники з рисунками у чоботі ховав.

Призвання — та й годі!

Дивно вражають нас у тому признанню слова: не зважаючи на заборону все таки складаю вірші.

Знаємо, що вірш »І досі сниться« написаний в Оренбурзі, 1850 року, а »Москалева криниця« 16. V. 1857 в Новопетровську. Значиться більше як шість літ не писав Шевченко поезій. »Москалеву Криницю« творив, а властиво перетворював після листу Лазаревського, у якому цей приятель поздоровляв його з волею. Значиться й так дуже скриватися не було чого. Шевченко на вступі свого дневника, впевнює нас, що писатиме правду, »що бачив і чув, і все що серце перекаже«, а під днем 7. липня вписує одну неімовірну пригоду у свою »правдиву хроніку«. Значиться, що коли каже: »вірші нишком складаю«, так і складав їх. Воно і погодитися з гадкою не легко, щоб поет, який під-час слідства в Петербурзі, і в Оренбурзі і в Орську, і в Сир Дарії, скрізь не кидав пера, а противно, навіть багато творив, тепер, протягом більше ніж шести літ, ані одного віршика не написав. Мимохіть з'являється здогад, що може й писав їх, тільки не дійшли вони до нас, як і ціла спадщина доходила частинами, а не гуртом . . .

Перед заходом сонце иноді таки добре припікає. Так і неволя перед своїм кінцем давала себе Шевченкові добре почути. Особливе зненавиджена військова служба. Приїхав баталіонний командир і Шевченка вивели на огляд. Від 5 години до 7 рано рота рівнялася, о 7 у всій своїй величі з'явився »рудий« гість. Мордував бідних салдатів, а між ними й поета до 10 рано, а по обіді всі конфірмовані мусіли ставитися на ще гірший спит. Шевченко ні на зерно не рушив в-перед по шляху військової освіти. По іспиті командант кождого по черзі питався за-що сповняє солодкий для серця обовязок жовніра.

»Ти за-що?« — спитався, звертаючись до мене.

Я відповів. »За написання бунтівничих віршів, ваше високоблагородіє.«

»Сподіваюся, що більше писати не будеш.«

»Цей огляд — додає поет — так придушив мої блискучі рожеві гадки, так мене збентежив, що як-би я не мав у себе в руках листу Лазаревського, то я-би зовсім знемігся під гнетом цього тяжкого враження.«

І не тільки візити комендантів, але й місцеві офіцери, люди переважно безідейні, малопросвічені і пяниці безтяменні надокучували Тарасови. Оден із них, якийсь Кампіоні, навіть жалобу подав був на його, за якусь мниму обиду та ще в нетверезому стані, а на ділі через це, що поет не хотів у його товаристві »пянствувати«. Прийшлося Шевченкові перепрошувати обидженого офіцера та ще й заплатити чверть відра горіьки. »Поганці! — кличе поет — та ще й патентовані поганці.«

Дожидування скорочував собі поет читанням книжок. Між иншими читав Лібельта »Estetyka, czyli umnictwo piękne«. На перший погляд польський філозоф видався йому містиком й непрактиком у штуці. Його »Umnictwo« приходило йому твердим, кислим і нудким. Згодом пізнав його блище й Лібельт покращав у його очах, але все-таки остався »школярем«. Шевченко годився з ним на тому, що релігія у давних й нових народів все була джерелом і підоймою штук красних, але не писався на думку, немов-то чоловік-творець в сфері штук, стоїтьвище природи, яка есть обмежена незмінними границями, а чоловік ні.

Мабуть під впливом Лібельта аналізує Шевченко вдачу українського й російського народу, українське й великоруське село, українську любов до природи й російську вроджену антипатію до зелені, до цеї живої, блискучої зорі, всміхаючоїся матери-природи.

І такі праці вели поета до того самого висліду що й поетичні твори, до туги за рідним краєм, до охоти побачити його чим-скорше. »О мій бідний, мій прекрасний, мій любий краю! чи скоро я буду дихати живучим, солодким повітрем?« І поет стежить за подувом вітру, чи сприяє він почтовим кораблям, чи ні. Числить у думці час, коли

такий корабель може наспіти і де він саме тепер на морі бути може.

»О першій годині в ночи вітер подув із південнього сходу. Вітер тихий, рівний, такий власне, якого треба нашому почтовому човну.«

В неділю 21 липня пішов Шевченко до кріпости, щоб оголитися. (Від пригоди із Уральцями, які коло форта на острові Кос-Аралі побачивши його з широкою, мов лопата бородою, взяли за мученика за віру й просили благословення, Шевченко двічи в тиждень голився.) Від першого підофіцера Куліха почув, що о 9 годині в-ранці приплив почтовий пароплав, Ласточка. Оголившись, придушив жаль й вертався до городу. Виходячи із кріпості зустрів шпитального наглядача Б-ва й він перший повітав його з волею.

Цар Олександер II.

»Сталося це 21 липня 1857 р. о 11 годині рано« — додає Шевченко, підчеркуючи важність цеї хвилини у свойому життю.

Але ще й тепер не було ясно, як і куди може Шевченко їхати. Військові власти ждали відповідних приказів. А для Шевченка кожній день ставав роком.

XVI.

В-кінці, 31 липня, Іраклій Усков нагло згодився дати йому пашпорт прямо до Петербурга. Другого дня він дотримав слова а третього, себто о 9 годині в вечір,

опустив Тарас Шевченко Новопетровську кріпость і по тридневім щасливім плаванню по морі на дряхлому рибацькому човні прибув до Астрахані.

Було це тоді зовсім нікчемне, осоружне місто. Ані реставрації, ні гостинниці, а поетові треба було тут кілька днів на пароплав ждати. Остаточно наняв якусь комірку за 20 копійок на добу й розжився.

Та незабаром і тут знайшов гарних людий.

Земляки, в більшій части Кияни, дуже щиро й ра-

Пароплав на Волзі.

дісно та по братерськи витали славного свого поета, що вертався у рідний край із далекого заслання.

Тут відновив Шевченко знакомство з Александром Сапожніковим, великим багачем, який запросив його на пароход »Князь Пожарський«, що мав Сапожнікова із цілим товариством відвезти до Нижнього Новгорода. Шевченко мав уже білет за 5 рублів від пароходного товариства »Меркурій«, та тепер звернув цей білет у контору, щоб його дали безплатно такому бідоласі, що навіть 5 рублів на їзду не має і сам дн 22 серпня вянідплив з товариством Сапожнікова з Астраханя.

Дорога була прегарна. Товариство поводилося з Шевченком дуже уважливо, ввічливо, хоч просто, немов тямило, що треба йому віддячити за все, що він перетерпів на засланню. Береги Волги з кожньою годиною ставали вищими й принаднійшими. Поет жалував, що годі було їх малювати, бо чердак трясся і контури берегів скоро змінялися.

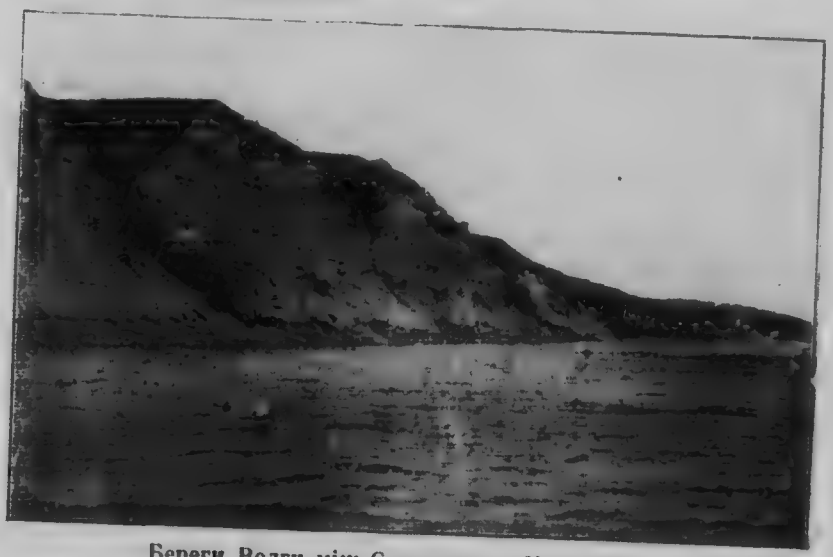

Береги Волги між Саратовом а Царициним.

Приїхавши до Саратова, відвідав Татяну Петрівну Костомарову, матір свого друга Миколи. Показувала йому листи свого сина з-за границі, лепесточки фіялок, прислані із Штокгольму.

»І, Господи! чого ми з нею не згадували, о чім не говорили!«

В дальшій дорозі на кораблі завелися літературні вечері. Сапожніков читав »Собачий пир« у переводі Бенедиктова, капітан корабля Киткін тогож Бенедиктова »Входъ запрещается« і »Кающуюся Россію« Хомякова, Панченко »Губернскіе Очерки« Салтікова. Поет приклонювався перед Щедріном і кликав: »Гоголе, наш без-

смертний Гоголе! Якою радістю тішилася-б благородна душа твоя, побачивши довкола себе таких ґеніяльних учеників своїх. Други мої, щирі мої! Пишіть, подайте голос за отсю бідну, брудну голоту, за цього безсловесного зневаженого смерда.«

В Самарі зайшов до найлучшого ресторану. »Здѣсь русскій духъ, здѣсь Русью пахнетъ«, се-б то лоєм, спаленною і всяким можливим паскудством.

Ворота одного з домів у Саратові.

Переїжджаючи попри Симбірск жалував, що не міг оглянути памятника Карамзіна.

За те корабель спинився біля Казані і Шевченко зробив два нариси з того города. В вечір, їдучи дальше, читали на кораблі »Наливайка« і »Войнаровського«. Шевченко мабуть живо пригадав собі Риліева і його сумну долю. 19 вересня в 11 годині рано »Князь Пожарский« запустив якор напроти Нижнього Новгорода.

XVII.

Дня 19 вересня[1]) 1857 р. в 11 годині рано причалив корабель »Князь Пожарський«, на якому Шевченко вертав із заслання, до берега Волги біля Нижнього - Новгорода.

Тут стрінула нашого поета нова, несподівана пригода.

Поліція задержала його, маючи приказ відставити »рядового Т. Г. Шевченко« в Уральськ[2]).

На-щастя поліцмайстром у Нижньому був тоді земляк, полковник Лапа, а ґебернатором трохи ліберальний Муравйов (не вешатель!). Вони зрозуміли тяжке положення поета і післали в Оренбурґ лікарське свідоцтво, немов-то він тяжко недужий і такої тяжкої дороги не може відбути. Від себе написав Шевченко лист до ґрафа Федора Толстого, щоби він викло-

Церковна вежа в Нижньому Новгороді.

[1]) Таку дату подає Шевченко у двох листах, а саме: до М. М. Лазаревського з дня 8 жовтня і до І. Я. Ускова з дня 12 листопада т. р. У Дневнику-ж есть дата 20 вересня, яку приняв Кониський у біоґрафії Шевченка (т. II, стр. 170). Беру дату, яку подав поет у двох листах.

[2]) Комендант Новопетровської кріпості, не знаючи, що амнестія, видана Шевченкові, була не повна (йому не дозволялося жити

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

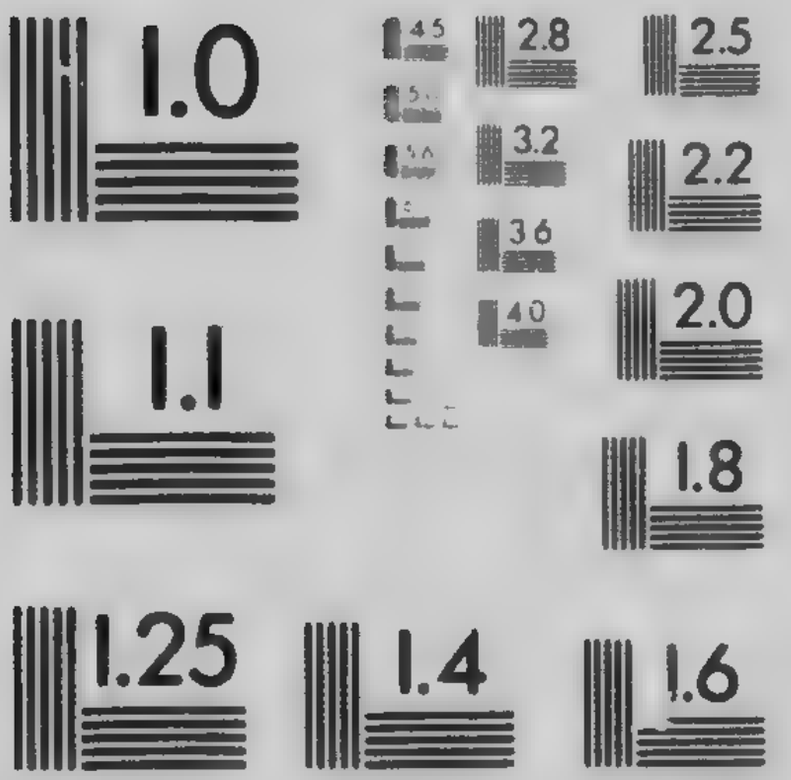

APPLIED IMAGE Inc
Rochester New York USA
716, 482 3300 Phone
716, 288 5989 Fax

потав йому дозвіл хоч два роки прожити в Петербурзі, для дальшої праці в Академії[1]).

Заки наспіло рішення довелося нашому поетові малощо не цілого пів року проживати у Нижньому Новгороді. В листі до М. М. Лазаревського (19 жовтня) пише він: »В Оренбург уже давно писано із Нижнього, але із Оренбурга ще нема нічого, що се зо мною буде, а тим часом живу собі добре і весело отут меж добрими людьми[2]).«

З листу до ґрафині Толстої[3]) видно, що приключка з задержаннем у Новгороді з-разу збентежила була поета. Він не знав, що таке сталося[4]). Але незабаром, як чоловік привиклий до ударів судьби, втихомирився і сказав собі: все таки воно до кращого йде. Поет навіть жартує собі кажучи, що немов-то між кірґізською пустинею, а північною Пальмірою йому треба було де-не-будь зупинитися, щоб у столиці не явитися »настоящим Киргізом«.

Мимо слоти й болота він радо ходив по городу, оглядаючи церкви і всілякі будівлі. Благовіщенський собор, церква св. Георгія, Кремль робили на його гарне враження, натомість не подобався йому новий собор. »Це велика ступа з пятьма короткими товчками[5]).« Не хотілося йому

в обох столицях), дав був білет на проїзд до Петербурга. Коли-ж довідався про обмеження, то післав у Астрахань наказ до свого ад'ютанта Бурцова, щоб поета спинено в Астрахані, а коли його тут нема, то в Нижньому, щоб відібрано йому білет і вислано в Уральськ. Приказ наспів до Нижнього скорше, чим поет надіхав і поліція його сейчас тут задержала.

[1]) О це саме просить він також М. М. Лазаревського в листі з дня 8 жовтня.

[2]) Теж саме пише Шевченко й до Ускова 12 листоп.: »Мнѣ здѣсь пока хорошо. Нижегородская аристократія принимаетъ меня радушно и за работу платитъ, не торгуясь, 25 рублей серебромъ за портретъ, нарисованный карандашомъ. Деньги у меня есть. Теперъ мнѣ только не достаетъ столицы, а то все, слава Богу, имѣю, начиная съ здоровья.«

[3]) 20 листопада.

[4]) Це саме видно також з листу до М. М. Лазаревського, 19 жовтня.

[5]) »Дневник« Тараса Шевченка, 20 вересня 1857 р.

вірити, що-б це був твір Константина Тона і мимохіть питається поет, чи не побудовано цю святиню по плянам самого Миколи?

Поки не позимніло малював краевиди[1]). Пізнійше взявся до портретів[2]).

Вечерами бував в театрі. Бачив сантиментально-патріотичну драму Патехіна: »Судъ Людской, не Божій«, Коцебу »Сынъ Любви«, »Путаницю«, якусь кріваву драму, котрої імені не вважав потрібним подати в »Дневнику«, дюженную драму »Мать-Испанка«, — тощо. До Нижегородського театру ставився доволі критично, завдаючи собі питання, який то тепер театр в Петербурзі? Натомісць з захопленням слухав орхестри, яка в антрактах грала, увертюри, або деякі номери із: Дон Хуана, Вільгельма Телля, Пророка й Гуґенотів.

Бував також у Нижегородськім Клюбі. Та на його думку московські клюби не подібні до европейських. Це прямо »посиділки«, на які збіраються російські дворяне, щоб провести вечір за картами, поїсти, випити, а то, як доведеться, прямо щоб оден-другого »по сусамъ смазать«[3]). На брак знайомих у Нижньому-Новгороді годі було Тарасові нарікати. Крім давних, таких як: колишній студент Київського університету, Бобржинський та Брилкін і крім людий, яких портретував Шевченко, він познайомився з полковником Лапою і його помічником Кудлаем, з лікарем Гартвіґом, з князями Ґоліциним і Трубецким, з ґенералами Ваймарном та Фрайліхом, з начальницею дівочого інститута Дороховою, з бароном Торнау, з подорожником І. П. Ковалевським, з критиком Улібашевим

---

[1]) Собор в Кремлі, церкву св. Ілії, Николая, тощо.

[2]) Інж. Овсянникова, Ґрасса, Брилкіної, Брилкіна, Нижегородської красавиці Попової, директорки Н. Нов. інститута, Дорохової і її своячки Ніни, Якобіх, »гусароподобної М. Варенцової і її будучого собачника сина«, Фрайліха, Кабинського, Шрайдерса і ґубернатора Муравйова (останній портрет зберігається в Нижегородській Архівній Комісії).

[3]) »Дневник« Т. Ш., 3 жовтня 57.

та другими. У клюбі зійшовся з тодішною, так сказати-б »смитаною« Ниже-Городського суспільства. Не тільки інтеліґенти, урядники, тощо, але й аристократія, від губернського маршалка починаючи, радо вітали чоловіка з такою замітною минувшиною, як Шевченко — артиста й поета, потерпівшого за свої вольнодумні ідеї. В багатім, а все-ж так провінціональнім городі, не часто попадається така визначна людина: Дотого-ж усякий тоді цікавився питаннем, як розвязати кріпацький узол, а Шевченко був відомим заступником кріпаків, так і з того боку являвся він цікавою людиною і не-оден рад був почути його думку[1]). А все-ж таки найбільше тягло поета до своїх земляків.

»Овсянников тутешній архитект, благородний, добрий і розумний чоловік, а до того ще земляк; конотопський. Мені тут добре з ним[2]).«

У вільних хвилинах читав. Погане веремя, коли годі було рисувати, та оглядати замітні церкви й монастирі, сприяло лектурі. Поет не читав, а прямо зачитувався всілякими книжками[3]).

»Дякуючи моїм тутешнім другам, — писав він до ґрафині Толстої[4]) — я засипаний книжками, і я читаю, а властиво »отчитываюсь, а осіння грязь на-диво помогла мені в тому солодкому ділі. Я прочитав усе, що тільки за цей час замітного появилося в нашій літературі. Тепер лишилися мені тільки цьогодічні журнали і я насолоджуюся ними як найсмачнійшими ласощами.«

---

[1]) 12 листопада пише Шевченко до І. А. Ускова: »Занимаетъ теперь всѣхъ самый животрепещущій вопросъ о томъ, какъ освободить крестьянъ отъ крѣпостного состоянія. Съ Новымъ годомъ ожидаютъ правительственныхъ распоряженій по этому вопросу.«

[2]) Лист до М. М. Лазаревського, з 19 жовтня 1857 р.

[3]) »Читать у мене тепер, слава Богу, є що, поздоров, Боже, добрих людей, але свого рідного нічогісенько нема, опріч Богдана Хмельницького Костомарова.« Лист до М. М. Лазаревського з дня 19 жовтня 1857 р.

[4]) Лист з дня 12 листопада 1857 р.

Прочитав »Голосъ изъ Россіи« (льондонське видання), комедію Островського »Доходное мѣсто«, »Разсказъ Маркера[1]«), »Краткое историческое описаніе Нижняго-Новгорода« Хранцовского, твори Гоголя у виданню Куліша, Курочкіна переводи з Беранже, журнали: »Русскую Бесѣду«, »Отечественної записк-и«, »Полярную звѣзду« за рік 1856, а з української літератури крім помянутого »Богдана Хмельницького«, Кулішеву »Чорну Раду«, »Записки о Южной Руси«, тільки що відбиту »Граматку« і Бодянського: »О времени происхожденія славянскихъ письменъ.«

Велике враження зробило на його друге видання Искандера »Крещенная собственность«. 11. жовтня 1857 записує у »Дневнику!« »Сердечное, задушевное, человѣческое слово! Да осѣнитъ тебя свѣтъ истины и сила истиннаго Бога, апостолъ нашъ, нашъ одинокій изгнанникъ.« Так само сильне враження зробила на його »Полярна звѣзда« за 1856 рік. »Обертка, т. е. портреты первыхъ нашихъ, апостоловъ-мучениковъ меня такъ тяжело, грустно поразила, что я до сихъ поръ еще не могу отдохнуть отъ этого мрачнаго впечатлѣнія[2]).«

Як зацікавився і перенявся Шевченко революційними змаганнями тодішньої журналістики доказом може бути його вислів з приводу наміченої часописі »Посредникъ«, яка мала виходити в Парижі, щоб бути посередником між льондонськими виданнями, а правительством а також, щоб демаскувати подлости »Пчели« та Le Nord і в-загалі »правительственного плюгавства«. »Прегарний намір. Шкода тільки, що це не в Бріссель, або не в Женеві. А то в Парижі як-раз коронований Картуш по дружньому придавить отсе новонароджене дитя святої правди[3]).«

---

[1]) »Поддѣльна простотая этого разсказа слишкомъ очевидна« записує в »Дневнику« під днем 29 вересня.

[2]) »Дневник« Тараса Шевченка, 3 листопада.

[3]) Op. cit. 16 листопада.

Так само врадувала його вістка, немов-то в Москві ходить між молодіжжю лист Костомарова до царя, повний »всякої істини«, і загалом ширший та мудрійший від листу Герцена, до того-ж самого адресата. »Лист Костомарова б..дім-то написаний з Льондону. Коли це правда, то сміло можна сказати, що М. І. належить до собору наших заграничних апостолів. Благослови його, Боже, на тому великому полі[1]).

З того бачимо, що ані клюб, ані гостинна Нижегородська аристократія, ні театр не пірвали його й не одушевили до тої міри, що революцийні змагання то..шнього російського суспільства, а властиво його високоідейних одиниць.

Про нікого з нових своїх знайомих поет не пише з таким одушевленнем, як про одного з останніх Декабристів, з яким звела його судьба в Нижньому Новгороді.

У Якобі стрінувся він із Декабристом, Іваном Александровичем Анненковим, що вертав з Сібірі. »Сивий, величній, лагідний старець, в бесідах своїх не виявляє ні тіні злости проти своїх жостоких суддів, він навіть добродушно жартує собі із любимців царських, Чернішева й Левашева, з предсідателів тодішнього верховного суду. Благоговію перед тобою, оден із первозванних наших апостолів[2]).«

Так само тепло згадує поет про конференц-секретаря Академії мистецтва, Лабзіна, якого Аракчеев заслав був у Сімбірск, де він і помер на руках знайомої Шевченка м-ме Якобі. »Мені любо було почути, що цей замітний містик-масон зберіг до самої смерти незалежність думки й християнську незлобивість[3]).«

---

[1]) Op. cit. 16 листопада. — Як тепер знаємо, радість і надія на Костомарова були передчасні. Великий історик ніколи не рішився ступити на непримиримий шлях отвертої боротьби з царським правительством.

[2]) »Дневник« Тараса Шевченка, 16 жовтня 1857 р. Нещаслива пригода жінки Анненкова змальована вельми зворушливо в Споминах Герцена про Івашева.

[3]) Op. cit. 6 листопада 1857 р.

На такому найблищому життєвому фоні являється Шевченкова поема »Неофіти«.

Між 4, а 8 груднем 1857 р. поет не вписує ані одного слова у своєму »Дневнику«, а 8 нотує: »Протягом отсих чотирох днів писав я поему, котрої імені ще не придумав. Мабуть назву її »Неофіти«, або перші християне. Добре, коли-б мене не піддурив Щепкин: я йому присвятив отсю поему і мені дуже хотіло-бся прочитати її та почути його щиру дружню думку.«

4 січня 1858 р. післав поет через Овсянникова свій найновійший твір до Куліша, з заміткою, що він ще »недобре виконченний«, та з проханням, щоб Куліш переписав гарненько »Неофіти« та післав їх Щепкинові[1]). А 21 січня просить у листі М. М. Лазаревського, щоб узяв від Куліша »Неофіти«, прочитав їх та переслав через Шрайдерса Щепкинові в Москву. Йому інтересно було знати гадку Куліша про цей новий твір. (»Дневник«, 4. І. 1858 р.) І небавом тую гадку почув, але мабуть иншої сподівався. Куліш пише до його, що »Неофіти« гарна штука, та вона не надається до друку, бо не годиться доброму синові (себ-то Александрові II), нагадувати про діла його батька (Миколи I). »Дак не тільки »Неофіти« друкувати рано, але позволь мені їх не посилати і до Щепкина, бо він з ними у люди носити меться і піде про тебе така чутка, що притьмом не треба тебе пускати в столицю«.[2])

Куліш заняв, як бачимо утилітарне становище, показав себе »plus royaliste que le roi«.

Шевченко не те. На похвали новому цареві він »і вусом не моргнув«. Був иншої гадки. На патетичний лист Куліша відповідає просто, а навіть з гумором: »Який там нечистий тобі казав, що я приготовив свої »Неофіти« для друку? І гадки і думки не було. Я послав їх тобі тілько

---

[1]) Лист Шевченка до Куліша з 4 січня 1858 р.

[2]) О. Кониський, »Тарас Шевченко-Грушівський«, т.II, стр.184.

прочитать, щоб ти бачив, що я тут не склавши руки сижу. І старий Щепкин не такий, щоб він там возився по Москві з ними, як з писаною торбою«.[1])

Та не зважаючи на не дуже то привітливу думку Куліша, Шевченко дальше піклується »Неофітами«. З лютого 1858 р. питається у листі свого старого друга Щепкина: »Чи прислав Куліш тобі мої »Неофіти?«

А з листу до М. М. Лазаревського (22 лютого тогож року) можна догадуватися, що хотів ними привітати також Марка Вовчка.[2]) І Кухаренка теж сповістив поет про написання цього твору.[3]) Коли-ж 18 мая 1858 р. довелося йому у ґрафів Толстих прочитати якийсь свій твір, так вибрав не що друге, а »Неофіти«. »Щоб сповнити обіцянку, з горем пополам прочитав свої »Неофіти«. Не знаю на-скільки вони мене зрозуміли, але все-ж таки вислухали вважно«.[4]) На тому й кінчаться вістки про »Неофіти« у автобіґрафічних матеріялах, за які можемо вважати »Дневник« і листи поета.

Нарочно розглядаемо тут, що Шевченко читав, з ким сходився й розговорював, заки протягом чотирьох днів приступив до писання одної з більших своїх поем. Між книжками не стрічаемо жадної, яка могла-б піддати йому

---

[1]) Лист Шевченка до Куліша з 26 січня 1858 р.

[2]) »Марко Вовчок — це псевдонім якоїсь пані Маркович. Чи не знаєш ти її адреса? Як не знаєш, то спитай у Каменецького, в типографії Куліша. Я чув, що він її добре знає. Як довідается, то напиши мені: треба буде хоч письмом подякувати її за її сердечнії, щирії »Оповідання«. Шкода, що не оставив тобі Куліш »Неофіти«. Може вони есть у Каменецького. Спитай.«

[3]) »Скомпонував ще я тут з нудьги одну штуку, поему »Неофіти«, ніби то із римської історії. Але вона ще не вироблена, тим не посилаю. Як викончу, то пришлю.« (Лист — без дати.)

[4]) »Дневник« Тараса Шевченка, 18 мая 1858 р.

ідею до нового твору.[1]) Деяке значіння для ґенези »Неофітів« міг-би мати Красінського »Ірідіон«. Але в біоґрафічних матеріялах про Шевченка ніде не доводиться нам наткнутися на імя польського поета-фільозофа.

Для Шевченка він являвся людиною з иншої планети, як фільозоф, аристократ, як син гордого, політично скомпромітованого батька. Для українського літературного світа й для читаючого суспільства, Красінські до нині найменше звісний і зрозумілий з трійці великих польських поетів.

Тимто і вплив його на Шевченкові »Неофіти« майже виключений. Коли він був, — так хіба, як якийсь далекий відгук, як рефлекс, як мимовільна пригадка дуже сильної памяті Шевченка, а не як джерело, з якого безпосередно вдарила струя тої бурливої, але чистої і свіжої води, якою шумять, хвилюють, піняться, то знову в глибоке, тихе плесо укладаються стрічки »Неофітів«.

Шевченко від молодих літ знав і до смерти возився із святим письмом, а на прогнанні була це майже одинока його лектура. Тимто і називають його поетом-біблейцем.[2])

Хлопчиком малим він слухав, як столітній його дід у неділю розгортав [illegible] і читав зібраній родині та сусідам житія свят[illegible] [illegible]движників господніх, борців та мучеників за віру. [illegible]безпосередно по тім оповідав дід про Коліївщину, про безталанного Гонту, якого вороги так жостоко замучили, а на якого народ глядів, мов на свого заступника, мов на борця за хлопську правду. В душу Шевченка з-зарання залітала, мов зерно будуччини, отся паралеля, яка нераз відзивається пізнійше у його творах, а яка творить зруб архетектонічної будови »Неофітів«. Паралелізм цей остається одним з каменів угольних поетичної будівлі нашого поета.

---

[1]) Треба-б розглянути російські журнали з того часу. Може там знайдеться щось такого. Та я, на-жаль, не маю зараз спромоги хіснуватися більшою російською бібліотекою.

[2]) Драгоманів, Др. Щурат. — (Прикметник, оден з многих, але ніяк не одинокий.)

Він був патріот, народолюбець, філянтроп і віруючий християнин, бо як-раз Христова віра підняла ідею збратання народів, вирівнання пропасті між повноправним горожанином, а безправним рабом, проповідувала всесвітній мир і любов.[1]) У його голові ідея знесення кріпацтва й визволення рідного народу зливалася з проповіддю християнізму, творила щось одно нерозлучне; він бурив царство насили, сатани, »встеклого деспота«, щоб збудувати царство боже, державу волі й правди.

Він був переконаний, що як-раз за це стрінула його така жостока кара й це переконання давало йому силу перенести тяжкі десятилітні страдання.

Як колись в робітні Брюлова ставали перед його очима привиди наших безталанних гетьманів, так тепер виринали перед ним образи колишніх мучеників Христових за віру й теперішніх страдальців за правду й волю. До них і себе він мусів причислити.[2]) Пекло, у якому жив на проганню, це чорне дно суспільне скріпляли отсе його »вірую« були йому, мов потапаючому дошка спасення.

Видно це з листу до ґрафині Толстої (9 лютого 1857), з котрого довший виїмок варто тут навести для памяти, Полемізуючи з висловом Шатобріяна, що дешеве щастя, це правдиве щастя, пише Шевченко: »Тепер (себ-то після довгого заслання) і що лиш тепер я цілком повірив словам: Любя, наказую ви. — Що лиш тепер я молюся до Бога

---

[1]) Нашому поетові може й невідомо було, що рівночасно з апостолом із Юдеї, Павлом, поганський фільозоф із Еспанії, Сенека, виступав проти війни, проти поневолення людини, голосив urbi et orbi, що »homo homini res sacra«.

[2]) О тім повинні-б тямити й ті панове, що раді-б зробити нашого ґенія мало-що не релігійним проповідником і ті, що з його віри роблять заміти непоступовости, гріхів проти революціонізму і т. д. Шевченко був правдолюб, чоловік, який говорив і писав, те що думав і чув, щирий лірик, у його не було »зерна неправди за собою« — от і все. Для такого чоловіка догмати не істнують, бо він остає під впливом своїх почувань і думок, для його був оден догмат рівноправність людий і народів, одно бажання, пізнати правду на землі.

і дякую йому за безконечну любов, за те що він досвідчав мене. У тому досвідченню очистилося і видужало моє бідне, боляще серце. Воно забрало від очий моїх призму, крізь яку глядів я на людий і на самого себе. Воно навчило мене, як любити ворогів і ненавидячих нас. А цього не навчить ніяка школа, крім тяжкої школи досвіду і крім довгої бесіди з самим собою. Я тепер почуваю себе, коли не досконалим, то по крайній мірі бездоганним християнином. Як золото з огня, як дитина з купелі виходжу тепер з мрачного чистилища, щоби ступити на новий, благородний шлях життя. І це називаю я правдивим щастям, щастям, якого Шатобріянам і у сні не побачити.«

Нема ніякої причини не вірити в отсю сповідь поета перед людиною далекою, незнаемою, перед »Сестрою Богу милою, а мною небаченою«. Що-більше, можна вважати тую сповідь глибоким, основним настроем душі поета на порозі із заслання у вітчину.

Цей його християнський, глибоко моральний настрій очищення і всепрощення скріпився при стрічі з Декабристом Анненковим, величнім, благороднім старцем, який так багато кривди витерпів за свої добрі змагання, а всеж таки, замісць ненавидіти людий, любив їх і навіть про своїх немилосердних суддів згадував з добродушною усмішкою на устах. Герцен і тодішня загранична публіцистика, оповідання про смерть масона-містика Лабзіна, пригадали йому колишніх Кирило-Методиївських братчиків і славний, живий ще у памяті загалу, заговір Петрашівців і — перед поетом виринула на-раз велика картина десятиліття боротьби молодих ентузіястів із старою кривдою царату. Царі московські і цісарі римські, Микола I і Нерон, ученики Христові й ідейні члени заговору Декабристів, київського брацтва й мнимої змови Петрашівців[1])

---

[1]) Змову Петрашівців відкрив в квітні 1849 р. надто ревний царський слідчий І. І. Ліпранді. У Буташевача-Петрашевського, автора славного словника »Иностранныхъ словъ« відбувалися по

мимохіть ставали віч-до-віч. У його бистрій памяті з'явився спомин того моменту, коли Косгомарова мати виходила від сина з цитаделі »чорнійша чорної землі« і йшла »неначе з хреста знята«. Образ терпячої матери-аристократки, яка готовила для свого коханого сина світлу панську будучність, а діждалася суду й кари того сина — це прототип Алькидової матері з »Неофітів«.

Недавна стріча з матіррю Миколи[1]) надавала тому образові більш реальних контурів.

Ось де вбачаю я джерело, з якого виплили »Неофіти«. І тут, як звичайно в Шевченка, не книжки чужих авторів, а власні переживання дають йому товчок до поетичного творення. В цьому переконанню скріпляє мене »Дневник« поета. Тут стрічаємо нераз виїмки з чужих творів, які так подобалися Шевченкові, що він їх аж переписав собі для памяти, а прецінь видимих слідів на його поезіях вони не полишили.

Безперечно дуже трудне завдання взяв на себе Шевченко: представити Рим за Нерона і на тому фоні повести

пятницям сходини молодих письменників, учених і публіцистів. Приходили: брати Достоєвскі, Белінскій, В. Майков, Плещеєв, Данілевский і другі. Розмови оберталися кругом трьох питань: суд, знесення кріпацтва й цензура. Розуміється читалися тут і дискутовали твори Кабе, Дуре, Прідон, Ню-Лянарк, Люі-Блянк, — як це було тоді в звичаю інтелігентних російських кругів. З того зробив Ліпранді державний заговір і багато Петрашівців засуджено на дуже тяжкі кари.

[1]) Пароxід стояв у Саратівській пристані до другого ранка — пише Шевченко у свойому »Дневнику« дня 31 сепрня 1857 р. — і я від полудня до першої години в ночи провів у Татяни Петровної . . . Вона привітала мене, як рідного сина, радісним цілунком і щирими слезами . . . І, Боже мій чого ми з нею не згадували, про що не говорили! Вона показала мені листи свого Миколки з-заграниці і пелюстки фіялків, які він прислав її з Штокгольму в одному з листів, 30 мая. Цей день нагадав нам історичний 30 день мая 1847 р., і ми, як діти заридали. О першій годині в ночи разпрощався я з благородною матіррю прегарного сина.

паралелю до Россії за часів Миколи І. Тут у поміч прийшла йому знайомість з античним мистецтвом і з історією старинніх Римлян і Греків. На тому полі наш поет не був таким то новиком, як декому здається. У його повісті »Артист« маємо на це чи-мало доказів. Вже на першому вступі в Академію мистецтва (коли ще не в покоєвого живописця Шираєва, особливо при мальованню Великого Театру), він мусів познайомитися з грецькою різьбою та старинною мітольоґією, якою так суто тоді ще підправлена штука, архітектура й література. І в царському саді він копіював не що инше, лиш Сатурна, який »жере свою дитину«. Зазнайомившися з Брюловом, він дальше знайомиться з античною культурою, малює Антіноя, Ґерманіка й танцюючого Фавна. Його перша композиція це: »Едип в Атенах« і в композиції тій видно вже розуміння грецького духа — в простоті і в щирості рисунку. Від свого старшого приятеля-учителя, Сошенка, бере кілька томів історії давної Греції і читає її. Божественний Брюлов відтягає його від середновічча а тим самим й від німецької штуки (до якої у Шевченка осталася деяка, нетаєна нехіть), а повертає у світ старинніх Римлян і Греків. Цей боготворений мистець-учитель велить свому любимцеві-ученикові брати малярські теми виключно з біблії та з історії Греків і Римлян, бо там все »просто й вграбно, а в історії середніх віків неморальність і поганство«. Ученик слухає учителя і в його на кватирі якийсь час нема иншої книжки, крім біблії, Анархарзісової подорожжі, та історії Ґаліса. Як гарно вміє він описати та з'ясувати картину Брюлова: Атенський вечір як часто в повістях, дневнику та в листах уживає імен і порівнаннь та загалом натякує на грецько-римський світ! Ні, йому не так то було трудно перенестися »во время оно, як той мерзенний Рим з Нероном в паскудних орґіях конав«, а коли римський світ не виступає у »Неофітах« так живо й барвно, як приміром в »Останніх днях Помпеї« та в »Quo vadis«, то це тому, бо по словами самого Шевченка,

»Неофіти« поема тільки »ніби то із римської історії«,[1]) а яка її властива тема, це читач сам здоров бачить. А в тім — Шекспіровий »Юлій Цезар« також не сущий Римлянин і похибок проти історії і проти знання стариннього світа там чимало, а всеж таки високої вартости тому творови ніхто не відмовляє. Це-ж поезія, а не історія!

Короткий зміст »Неофітів« такий. Молодий римський патрицій Алькид, гуляє з веселим товариством у гаю біля Аппієвого шляху. Надходить св. Петро, стрічає веселу оргію, і замісць проклинати, благословить її. Алькид кидає веселе товариство, багацтва, кидає добру любячу матір і стає учеником Христовим. Разом з другими неофітами дістається в неволю і його відвозять у Сиракузи. Любяча матір шукає усюди свого сина аж знаходить його в Сиракузанських підземеллях. Та туди її не хочуть впустити. А тим-часом у Римі проголосили Нерона святим, чудотворячим. Потягли люди в столицю неначе в ирій птахи, щоби благати ласки. Пішла й вона. І ублагала! Привезли із Сиракузів християн, а з ними і її Алькида. Бачила, як плив на галері і як співав псалом про суд над неправедними і про вічну славу преподобним. Чула, як він молився »за брата лютого« і як товаришів своїх взивав, »щоб ворогові простили, але перед гординею його не покланялися, бо зачались уже внучата, які без ножа і без огня проженуть тисячі і тьми поганих . . .« А потім погнали їх у Колізей, мов у різницю, диким звірам та ще дикійшій товпі на грище. Де-ж була Алькидова мати? Чом на Нерона не кинулася, мов на жостокого звіра? . . . Годі, стерегли його ліктори, а її не впустили в Колізей — залізну браму перед нею зачинили. Осталася біля циркових мурів і головою розбити їх хотіла. Досиділа до ночі й бачила, як сірооки Скифи вивозили недогрижені

[1]) Лист до Я. Г. Кухаренка, без дати.

тиграми трупи Неофітів і як кидали їх у Тибр, на поживу рибам для цісарського стола. Бачила, як за її сином розстелилися широкі, тихії круги. І тоді, замісць проклону з її наболілої груди понеслася перша молитва до Христа. З поклониці Венери стала вона проповідницею живого, істинного Бога.

Провідна думка твору не така, яку вбачає покійний Огоновський (нарід український загибає в неволі, так як колись і неофіти.[1]) Це не провідна ідея, а ствердження факту. Властива, головна ідея, яка водила пером поета при писанню »Неофітів«, далеко ширша й глибша. Вона містить у собі тодішне »Вірую« поета, його літературне й етичне »profession de foi«.

Дюбов творить — ненависть руйнує. Щоб ворога полюбити, треба йому простити його гріхи, треба забути кривду, яку він нам заподіяв. Поет навчився цеї високої штуки, цього мистецтва над мистецтвами у важкій школі життя, в довгім перебуванню на розмовах з самим собою. Очистився, став сущим християнином.[2]) До того й нас заохочує в поемі »Неофіти«. До правдивого щастя не доходиться дешевою ціною, як думав Шатобріян, за його треба заплатити інколи власною кровю, цілим своїм життям. Народ український дорого заплатив за своє будуче щастя, а тепер, коли воно зближається (надія на нового царя і на знесення кріпацтва) хай-же він стане того щастя гідним. Хай не допускає до свого серця поганських почувань пімсти, хай буде далеким від клича: »Зуб за зуб, а око за око«.[3]) Будьмо, мов той Алькид, що товаришам своїм велів молитися за брата лютого, вірмо, що вже начались внучата, які без крові проженуть погані

---

[1]) »Кобзарь« Тараса Шевченка. Частина друга. Львів 1893, стр. 396.

[2]) Лист до ґрафині Толстої, з дня 9 січня 1857 р.

[3]) Кріпацькі бунти й убийства лютих панів-деспотів.

полчища насили. Будьмо, мов Алькидова мати, яка дивлячись на останні, зникаючі сліди земського істнування свого єдиного сина, піднялась до ідеалу Божої матері. Вона, мати звичайного, але високоідейного чоловіка, понесла у світ не проклони, але проповідь любови, вселюдського прощання і щирого, правдивого братерства. Поет вірить, що навіть самого Нерона, чи там Миколу, осудить такий »правдивий, наглий суд«. Зійдуться кругом його смертного ложа »діти волі«, жертви його гріховного життя і . . . простять йому — бо це найвища моральна кар[illegible].[1])

Жертвою, великою жертвою доходиться до великого добра, до тої правди, яку поет утожсамлює з братолюбієм і волею. Треба бути християнами, але не казьонними, не фарисеями, а сущими послідувателями Христа.

А при тім, ніколи не треба забувати, що лютому ворогові, »деспотові скаженому« можна простити й треба простити, та не вільно, ніяк не вільно, поклонитися перед його гординею, як стали поклони бити навіть найчільнійші люди перед новим царем, не знаючи, яким він себе в будучності покаже. Треба ідейно стреміти до того, щоб не було деспотії на світі, а щоб люди були людьми.[2]) Треба на торжища й у чертоги нести проповідь любові, всепрощення, братання.

Такий глибоко ідейний зміст робить »Неофіти« твором загальнолюдським, а в українській літературі дає йому виїмкове, передове місце.

Такі твори, це не продукт виключно артистичних змагань, а синтез переживань, оттих довгих розмов з самим собою, про які пише Шевченко до Толстої, — це шматок зрілого й дорогóю ціною набутого світогляду.

---

[1]) На високу ідею всепрощення в творах Шевченка звернув увагу Єфремов у своїй літературі і в книжці: »Шевченко«.

[2]) Шевченко, знаючи історію Риму, знав також про те, що поняття рівности людий було »ius naturale«, яке присвічувало римським юристам. (Digesta I. V.) (Utpote cum iure naturali omnes liberi nascentur і т. д.)

Носять вони на собі не тільки видиму печать розуму й серця поета, але й глибоко вирите клеймо часу й тому мимохіть еднаються у якийсь дорогоцінний ланцюх з подібними творами сусідніх народів. Так воно есть і з »Неофітами«. Подібний настрій знайдемо в тодішній літературі, а ще більше в публіцистиці російській, а до якоїсь міри також і в польській. Після тяжкого отупіння, після того летаргічного сну, у який попало було російське вільнодумство між роком 1847 а 1855, почалася доба нових надій, нової весняної праці, настав, як російські історики літератури кажуть, »медовий місяць російського проґресу«.

Царський маніфест на імя віленського ґенерал-ґубернатора Назімова, усунення з уряду Дуббельта й Закревского, амнестія 1856 р. викликали настрій радості й вдоволення, який легко перейшов і в угодовість з тодішнім правительством. Навіть найпередовійші люди повірили в добру волю уряду працювати разом з інтеліґенцією, щоб вивести Росію з того тяжкого становища, у яке вона попала за попередників Александра II, а яке у всій своїй грозі виявилося під час Кримської війни. Те велике, передчасне довірря бачимо з листу Куліша до Шевченка, у якім Куліш величає молодого царя, як якого батька — спасителя. І не диво. Бо навіть сам Герцен, провідник тодішних вольнодумців піддався непереможним чарам »медового місяца російського проґресса« з російським правительством і він видрюкував у своїм »Колоколі« славний лист до царя, що починався словами: »Ты побѣдилъ, Галилеянинъ.« Слова ці живо нагадують Красіньського »Galilee vicisti« — а одні й другі, неначе знаходять відгук у Шевченкових »Неофітах«. Але я думаю, що це більше рефлекс тодішнього загального настрою, котрому всеж такі підлягають навіть такі сильні й ориґінальні інтеллекти, яким безперечно був Шевченко.

Але навіть супроти такого загального настрою наш поет виявив себе доволі самостійним. Він не попав у таке

безграничне довірря до нового правительства, яке пробивається у російських і наших інтеллігентів, ані у мессіянізм, який став після повстання 1831 року одною з характеристичних прикмет польської думки. Ніякої теорії про якесь окреме посланництво українського народу не бачимо у його, ніякої туманної ідеольоґії, ані поганого мракобісія. Наш поет остався і тепер проповідником волі и правди, для якої жадав найвищої жертви — всепрощення. Крізь жертву тую, крізь моральне очищення, крізь блага поступу й культури він вірив, що дійдуть люди до того правдивого щастя, якого не купується дешевою ціною і »про яке не снилося Шатобріянам«.[1])

»Неофіти« написані 4, 5, 6 і 7 грудня 1857 р. в Нижньому Новгороді, а присвячені Щепкину в память 24 грудн тогож року, коли поет після довгої розлуки побачився знову із своїм старим другом, великим артистом.

Автоґрафів повинно-б бути кілька, бо Шевченко післав був відпис до Куліша з просьбою, щоби він переписав і доручив Щепкину, другий примірник жертвував Марковичці, а крім того оден заховав у себе і з його читав поему на сходинах у ґрафині Толстої. Отже можна собі уявити так: перше був бруліон, дальше відпис, який зробив поет і післав Кулішеви, відпис у збірці творів, які переписував поет у Нижньому Новгороді і відпис для Марковички. Можливо, що з відпису у збірці й читав Шевченко поему на сходинах у Толстих (з бруліону, з якого тричі переписав і певно неодно змінив, мабуть тяжко було-б читати).

[1]) У його віра Христова не есть виключно вірою, а культурно-історичною силою, на якій збудований европейський проґрес. Можуть її надуживати й викривлювати до всіляких місцевих і хвилевих цілий, але у своїх основах, у своїх головних ідеях вона голосить рівність людий, волю і єднання народів — будує світогляд куди вищий від гелленізму, юдаізму й магомеданізму.

Автоґраф, дарований Марку Вовчку, зберігається тепер у д. Ф. І. Дейкуна, в Полтавщині. З його друковано текст поеми в Пражському »Кобзарі«. На тому автоґрафі есть посвята: Любій моїй единій доні Марусі Марковичъ на память 3 Апрѣля 1859 Т. Шевченко.

Книжечка, у якій Шевченко переписував свою невольницку поезію і пізнійші твори, а в яку вписав також »Неофіти« зберігається тепер у д. В. П. Науменка в Київі.

Частина бруліону (4 сторінки) есть в музею Тарновського в Чернигові.

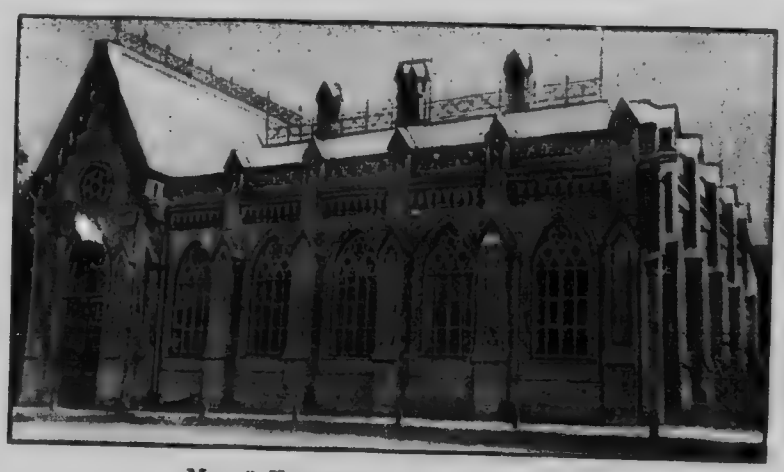

Музей Тарновського в Чернигові.

Крім того маемо копії писані рукою не Шевченка.

Перводрук у Львівських »Вечерницах« р. 1862. Числа: 31—32—33.

Критика звернула на »Неофіти« скорше свою увагу, чим на »Великий Льох«.

Перший відгукнувся Куліш. Він признав »Неофіти« гарною штукою, але не-на-часі. І то не-на-часі з чисто практичного боку. Боявся, щоб Шевченко не пошкодив

собі своїми »Неофітами«. В глибоку ідейність твору, в його як-раз велику актуальність »гарячий Куліш« не увійшов.

Євгеній Згарський, розбіраючи »Неофіти« (у »Правді« 1868 стр. 235) каже, що »поет поставив нам великим, святим приміром образ терплячих за віру мучеників, християнських нововірців. Ні жовчію, ні местию не дише зболіле серце нашого віщого. Не зазиває він земляків своїх до кровавої пімсти на розпинателях, а до непоколебимої віри в правду«.

Із Є. Згарським не годився О. Огоновський у своїй критично-естетичній розвідці про цю поему[1]) обстоюючи думку, що Шевченко говорив тут всеж таки про месть і т. д. Драгоманів[2]) кілька разів доторкається »Неофітів«. Збиваючи погляд деяких критиків, немов то Шевченко був революціонером-раціоналістом вказує на те, що в »Неофітах« наш поет стояв на християнському становищу й молився навіть до хреста. Він на землі каже поклонятися тільки правді (не кесарям), а на небі Богові святому.

На иншому місці в тій самій статті Драгоманів називає »Неофіти« дуже необробленими, але чому? — того не каже. Він каже, що як у малярстві треба було нашому поетові витратити багато чому, щоб перейти від Брюлівського клясицизму до рідного йому реалізму, так і в поезії не легко було йому покинути Жуковського й Міцкевича, на котрих він »вивчився писати«.[3]) Картини Шевченка, — говорить дальше Драгоманів, окрім явного »жанру« показують, що йому ніколи (?) не довелось зовсім

[1]) »Правда« 1873 стр. 166—172; 197—201; 227—232.

[2]) Шевченко, українофіли і соціялізм.

[3]) Зіставлення Жуковського з Міцкевичем, а Міцкевича з Брюловим не видержує нинішньої критики. Так само годі писатися на те, щоб Шевченко навчився творити поезії від Міцкевича. Про дальші зневажливі вислови нема що й говорити. Українська критика ставиться нині цілком інакше до Шевченка, як до маляря і як до поета. З Драгоманова говорив тут учений соціольог-полеміст. Він поступив з Шевченком, як Писарев з Пушкіном.

вибитись із »клясицизму«, а довелось иноді тільки перемішати клясицизм із реалізмом на спосіб »французскаго съ нижегородскимъ«, як напр. в картині русалок. Теж саме треба сказати й про багато його писань із пізнійших часів, напр. про »Неофіти«. А ще на иншому місці каже цей учений, що в »Неофітах« недоладно перемішано Петербург із Римом, хоч саме оповідання тут рівнійше, ніж в инших творах після повороту з неволі.

Інакше відізвався про героїню »Неофітів«, Алькидову матір, другий наш учений, Іван Франко. Він каже, що в літературі всього світа не знає поета, котрий би представив так високий, а так щиро-людський ідеал жінки-матери, як се вчинив Шевченко у »Неофітах« відтак у »Відьмі« та в »Марії«.

На високу стійність ідеї всепрощення в творах Шевченка вказав Єфремов у збірці »Шевченко« і в своїй історії української літератури.

З чужих критиків замітний голос Д-ра Єнзена. Він називає »Неофіти« грізним малюнком культурного побуту з перших часів християнства. Признає дійсно високе етичне значення цього твору, але каже, що з мистецького боку він стоїть куди нище. Видно недостачу клясичного образовання.[1])

Вже з наведених голосів слідно, що критика дивилася на »Неофіти« головно з боку історично-етичного (як в-загалі на твори Шевченка), недобачаючи їх високої мистецької вартости.

Про мову чисто-народню, хоч суто підправлену (з конечности) латинськими словами, про її повагу, легкість, музикальність треба-б окрему статтю писати. Другої такої молитви, як »Пренепорочная в женах« наша література не має, і в світовій тяжко до неї знайти пару. Так само пересторога: »Горе з вами!« і »Псалом новий Господеві!«, і молитва Алькида. Це перлини не тільки української удмки й серця, але найчудовійші перлини нашого слова.

[1]) Taras Schewtschenko von Alfred Jensen. Wien 1916. 141—142.

А дальше образи. Кільки їх тут змальовано і якою певною рукою і якими оригінальними колірами! Вже перший з них: тюрма, хрест златомальований і ворона — відчиняє перед нами якусь небувалу ґалерію. А дальше орґія біля Аппієвого шляху з гетерами й козлоногим фавном і серед орґії тої св. Петро з благословячою рукою, і смерть Нерона, до якого злітаються душі мучеників із цілого світа, щоб йому — простити і проща до Неронової статуї, і ґалера з Неофітами, які пливуть Тибром, а яких рідні гоять на березі і за ними мов під чарами суггестії подають »Аллилуя« і жостоке грище на лідийському піску великого цирку, і ніч у Колізею, і цілий XV розділ. Це-ж цикль, у якому не знаєш, що більше подивляти, чи мистецтво слова, чи дар інтуіції, чи пластичний ґеній? А вже образ матері, яка дивиться на филі каламутного Тибру, в котрих гине недогризене тіло її сина — це прямо щось монументального, так високо траґічного, що мимохіть забувається про всякі критики й рецензії і на уста попадає одно-одиноке слово: ґеній! Як поет-маляр, Шевченко розумів, що такий образ римського світа, який він мав у душі, заки взявся писати »Неофіти«, вимагав величезного полотна (подібно, як і у »Сні«). Тому він наскіцував його на далекому фоні, а на-перед висунув тільки дві постаті, Алькида і його благородної матері[1]), представляючи їх траґедію в нечисленних, але мистецьких картинах. Обі постаті з кожнього боку не тільки бездоганні, але прямо незрівнані.

Твір (625 віршів) написаний протягом 4 днів, отже писаний з якоюсь вибуховою силою, щирий, ентузіястичний. Тая щирість чуття, думки, лінії і слова має якусь окрему, непідкупну силу. Вона говорить до нас огненно, розтоплює наше серце і мов кадило істини несеться понад нами. Робить те, о що поет благає на вступі до поеми, у своїй незрівнаній молитві.

---

[1]) Прототипи релігійні: Христос і матір Божа, — реальні моделі: Костомарів і його мати.

XVIII.

Буваючи в Н. Новг. театрі пізнав Шевченко молоду драматичну артистку Катерину Борисівну Піунівну, »дуже любу дівчину« і знакомство це довело до того, що поет написав до неї листа, у якому признався »що стати вашим мужем було-би для мене найбільшим щастем а зречися цеї думки буде трудно«.

Та все-ж таки незабаром прийшлось зречися. Молода дівчина не бачила мабуть щастя у подружжу з чоловіком, хоч не так то старим, але знищеним тяжкою неволею. Хвилева любов пригадала мабуть поетові його Оксану, товаришку молодих літ, котрої іменем охрестив кілька героїнь своїх творів і Дуню Гашовську у Варшаві, може й княжну Варвару, свого ангела опікуна і-до його любовних розчаровань прибув оден більше епізод. Епізод, бо як із дневника видно, поет не довго тужив за Катериною Борисівною.

В Нижнім Новгороді переписував Шевченко свого »Матроза« (»Прогулка съ пользою и не безъ морали«) Видався поетові за-надто розтягеним, а переписування дуже йому наскучило. »Невиносимо-нудна робота! Літератам повинні платити не за писання, але за переписування власних творів« — каже з гумором.

9 лютого »без найменшого силування написав

Тарас Шевченко.

три поезії: »Доля«, »Муза« й »Слава«. Цікаво, що не пригадував собі »Пустки«, яку написав у Київі 13. XII. 1844 й присвятив Щепкинови. »Цілком не памятаю тої »Пустки«, а чую о ній вже не перший раз.«

21 лютого почав переписувати для друку свої поезії, писані від 1847 до 1858 року. »Не знаю, чи багато доброго зерна виберуть із цеї полови.« Крім того працював над »Відьмою«. »Я занадто цупко взявся за свою »Відьму«, так цупко, що нині скінчив. А роботи було не-мало, і скінчив, здається, не згірше. Переписав і злегка поправив »Лілею« і »Русалку«. Як то приймуть земляки мої мою невільницьку музу?«

За такою працею минуло пять місяців. Між тим рішилася справа Шевченкового повороту.

Саме на свої уродини дістав він лист від Лазаревського, що позволено йому, приїхати до Петербурга й жити там. »Кращого поздоровлення не можна собі бажати.«

Того-ж дня о 3 годині у Шрайдерса зібралися на обід: М. і П. Брилкіни, Ґрас, Лапа, Кудлай, Кадинський, Фрайліх, артисти Климовський і Владиміров, Попов і Товбич. »При обіді було шумно, весело й дуже гарно, бо товариство було однодушне, просте й у високому ступіні благородне. При шампані виголосив я промову: Найперше подякував моїм гостям за честь, а на-кінці сказав, що я до нікого не мати-му жалю, коли всюди стрічати-му таких добрих людий, як вони, і що память їх завсіди заховаю в мойому серці.«

Першого марця записує поет: »Від міністра внутрішних справ прийшло до тутешнього ґубернатора письмо, що мені дозволено проживати в Петербурзі, але все ще під надзором поліції.«

7 марця від полудня до 1 години в ночи прощався Шевченко із своїми нижгородськими приятелями. Розставання закінчив у М. Дорохової вечерою і тостом за здоровля ґрафині Н. І. Толстої.

Видно, що при ніякій нагоді не забував поет своєї благої заступниці.

З Нижнього Новгорода виїхав Шевченко 8 марця о 3 годині по-полудні саньми, а о 9 в ночі приїхав до Владиміра возом. Тут, на почтовій стації здибався з Бутаковим, під котрого командою 1848 й 49 року плавав

Московський університет.

по Аральському морі. Був це неначе останній живий спомин й останнє пращання з неволею. На саму згадку про пустиню серце Шевченка холонуло.

В 11 годині вечером приїхав поет до Москви у зараз на другий день рано пішов шукати свого друга Щепкина. У його й замешкав. Тут занедужав на очі. Лічив його Дмитро Егорович Мін, учений перекладач Данта, й ще більше вчений та досвідний лікар.

Мін кілька днів казав Шевченкові не виходити з хати, але поет не втерпів і вечером »тишком-нишком«

відвідав давно невиданого друга, княжну Варвару Миколаївну Репнін.

»У неї корисна переміна; стала повнійша й мов-би молодша.«

Таким одиноким реченнем збуває поет опис стрічі з людиною, яку так високо цінив, до якої спішився, не зважаючи на свою недугу. Між словами можна дочитатися, що стріча вийшла сумовитою. Княжна не сподівалася побачити такого Шевченка, яким він був тепер. Вправді з неволі посилав він їй свій портрет (словами), як салдата лисого й опущеного, але в душі носила вона його таким, яким в останнє бачила, молодим, повним темпераменту, з палкими очима, з чолом високим, круглим, гладким. Тепер явився їй передчасний старець, з довгими, сідими вусами, з лисою головою, з морщинами під утомленими очима. Душею остався поет таким, як був і перше, вічно молодим, скорим до ласки й гніву, чутливим на добро й красу, на горе й кривду, але його тілесний образ перемінився до непізнання.

18. марця скінчив Шевченко в Москві переписувати свої твори за 1847 рік. »Шкода, що нема з ким тямущим прочитати. Мих[illegible]о Семенович не суддя в тій справі, він занадто пор[illegible]ся. Максимович — цей просто преклоняється перед мо[illegible] віршем. Бодянський також. Треба буде підождати Куліша; він хоч жостоко, а деколи скаже правду. За те йому не говори правди, як хочеш заховати з ним добрі відносини.«

З побуту в Москві був Шевченко дуже вдоволений. »Гріх мені нарікати на долю, що вона загальмувала мою їзду до Петербурга. За оден тиждень я тут стрівся і познайомився з такими людьми, з якими й через кілька літ не вдало-б ся мені стрінутись.« Особливо любувався співом М. В. Максимовички. »Хоч нині страстна пятниця, вона цілий вечір співала мені наші рідні, сердечні пісні. А співала так гарно, з таким чуттям, що мені здавалося, що я знаходжуся на берегах широкого Дніпра.«

І стріча з Сергієм Аксаковим, »прекрасним, благородним старцем« врадувала його дуже.

Цей запросив Шевченка на літо до себе на село.

Великдень відсвяткував у Щепкина, у якого не було призначеного часу на говіння. »Відцуратися споконвічнього звичаю обідатися й обпиватися зі сходом сонця, та се-ж просто наруга над святощами.«

С. Аксаков.

Максимович дав у честь Шевченка обід, на якому був Погодін і Шевірев. Останній не подобався Шевченкови: »солодкий до нудоти старушок«. Господар виголосив вірші, які зложив на привіт вертаючого з неволі поета, а по обіді »люба господиня« відспівала кілька українських пісень. У Кошелова стрівся Шевченко із Хомяковим та з кн. Волконским, декабристом. »Він спокійно, без найменчої злости розповів мені деякі епізоди із свойого 30 літнього заслання; нарешті додав, що ці із його товаришів, яких позакидали до самітних келій тюремних, всі повмірали, а ці, що нудилися по кілька разом, пережили своє мордовання, між ними й він.«

26 марця, о 9 годині рано, розстався Шевченко із Щепкином, а о 2 від'їхав залізницею в Петербург.

В Москві найбільше тішило його це, що знайшов у просвічених Москвичів, а особливо в родині Аксакових, дуже теплу привітливість для себе й щире спочуття для своїх віршів.

XIX.

О годині 8 вечером 26. м. приїхав поет у Петербург і зайшов прямо з залізниці до свого друга Лазаревського, який так пильно піклувався ним за час прогнання і мав

Граф Толстой.

це особливе щастя першим сповіщувати Шевченка про визвіл з неволі й про дозвіл на перебування в Петербурзі.

Дуже сердечно стрінули Шевченка в родині Толстих. В дневнику, 28 марця, пише поет. »Ця стріча була сердечнійша від усякої стрічі свояків. Багато хотів я висказати їй (Ґрафині Толстій), і не сказав нічого. Нехай вже на

другий! Пляшкою шампана освятили ми святе радістне побачіння і в 8 годині розійшлися.« Вечером 30. марця ґрафиня Настасія Івановна представила Шевченка своїм знайомим, що у великому гурті зібралися у неї. Вітали його як давно дожиданого, дорогого гостя. 12 квітня у Толстих був прошений обід в честь Шевченка для численних приятелів того знаменитого й усіми шанованого дому. При обіді граф Толстой сказав коротке слово в честь царя (Толстой був віцепрезідентом академії штук) а промову в честь поета виголосив Микола Дмитрієвич Старов, звісний російський письменник. Він казав: »Нещастя Шевченка скінчилося і цим усунено одну з величезних кривд. Ми не нарушимо скромности тих, що заходилися біля цього доброго діла й придбали собі дяку кождого, кому воно лежало на серці. Скажемо, що нам радісно бачити цього Шевченка, котрий серед страшних, вбийчих обставин в суворих мурах »казарми смердячої« не ослаб духом, не впав у розпуку, але зберіг любов до своєї долі, бо вона благородна. Це високий примір для всіх наших артистів і поетів. Вже це одно достойне зробити Шевченка безсмертним. Позвольте-ж піднести тост подяки за цього Шевченка, що своїми стражданнями піддержав святу віру, що дійсно моральну природу чоловіка жадними обставинами не можливо побороти.«

У Толстих бував Шевченко частим гостем і графиня нераз просила його до себе, хоч не мала ніякого діла, прямо, щоб побачитися й поговорити з чоловіком, якого поважала й цінила. Які щирі й близькі відносини вязали Шевченки з родиною Толстих, видно зі споминів їх доньки, П. Юнґе. Каже вона між иншим, що коли граф Толстий прийшов з городу домів із щасливою вісткою про амнестію нашого поета, тоді розбуджено дітий і зібрано їх у їдальні, де ціла родина відсвяткувала радісний момент.

Круг знайомих Тараса Шевченка в Петербурзі поширювався з кождою дниною. Тут стрів він своїх польських товаришів недолі з Оренбурга: Сіраковского, Ста-

невича й Желіґовского-Сову. Цей присвятив йому вірш, який кінчиться строфою:

Jak przed grotem słońca pryska
Ciemnej nocy mrok i chłód,
Tak zbawienia chwila bliska,
Kiedy wieszczow rodzi lud.

Коли цим спасенням мало бути знесення кріпацтва, так Сова не помилився, коли-ж він на думці мав волю народів, так сподівання його були дещо передчасні. Та на всякий спосіб вірш цей характеризує ті великі сподівання, якими захоплювалися інтеліґентні люди в Росії тоді, як на пристіл ступив Александер II. Що й українські круги не інакше думали, це видно з листів Куліша до Шевченка. »Цар, дай Бог, йому здоровля й довгого царствовання, не забороняє нашої мови. Тепер процвите рідне слово[1]).« »Не годиться напоминать доброму синови про діла його батька . . . Він-же тепер у нас первий чоловік; як-би не він, то й дихнуть нам не дали-б[2]).«

Що Шевченко був иншої гадки, показують його »Неофіти», »Юродивий« і думка »Я не нездужаю, — нівроку«, — де читаємо ось яку проґраму:

Добра не жди,
Не жди сподіваної волі —
Вона заснула: цар Микола
Її приспав, а щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходиться вже будить.
А то проспить собі небога
До суду Божого страшного!

---

[1]) Чалый. »Жизнь и произведенія« Т. Шевченка, стор. 105-106.
[2]) Там-же, стор. 117.

А панство буде колихать,
Храми, палати муровать,
Любить царя свого пяно́го
Та византийство прославлять,
Та й більше, бачиться, нічого.

Шевченко й після заслання, по амнестії, остався непереднаним революціонером, який вірив у справу і всупереч рожевим сподіванням Куліша голосив червону програм уділа.

Хто з них був прав — бачимо нині.

Жемчужніков.

Між Росіянами, знайомими Шевченка, бачимо: гр. А. Толстого, поета й драматурга, ґенерала Хрулева, оборонника Севастополя, славного математика М. В. Остроградского, поета Мея, що перекладав деякі вірші Шевченка, професора Кавеліна, братів Жемчужнікових, адмірала Голеніщева, знаменитого ритовника Йордана, малярів Михайлова й Лукашевича, оберсекретаря синода Юзефовича, й багато других. Товариство, не якебудь! Під конець життя познайомився в академії штук із Турґеневом, якому й завдячуємо останній портрет Шевченка, списаний мистецьким словом великого повістяра.

Доля хотіла, щоб на склоні літ пізнав поет також сина того чоловіка, який колись мав для його таке велике значіння — В. П. Енґельгардта. Був це молодий, дуже порядний чоловік. »Багато, пребагато-записує Шевченко

Л. Мей.

в дневнику — зворушилося у мене в душі при стрічі — з сином мого колишнього пана. Але забуття тому, що минуло, а мир і любов тому, що є тепер.«

Серед такого товариства й на таких то знайомостях минали поетові останні літа його жизні. З дневника довідуємося, що раз пересидів Шевченко з Кавеліном до 3 години в ночі на розмові про минувшу й будучу долю Славян, про психольоґію й фільософію. Коли додати, що мав біля себе своїх найблищих приятелів, Білозерського, Костомарова й Семена Гулака, то певно, що не нудьгував тепер так, як колись на засланню. Ходив до театру, на концерти й радо бував у домах, в яких плекали спів та музику. Між иншими залюбки слухав славного пяніста Контского, який акомпонював йому до українських пісень а також любувався читаннями свого старого друга Щепкина, який з Москви приїздив у Петербург відвідувати

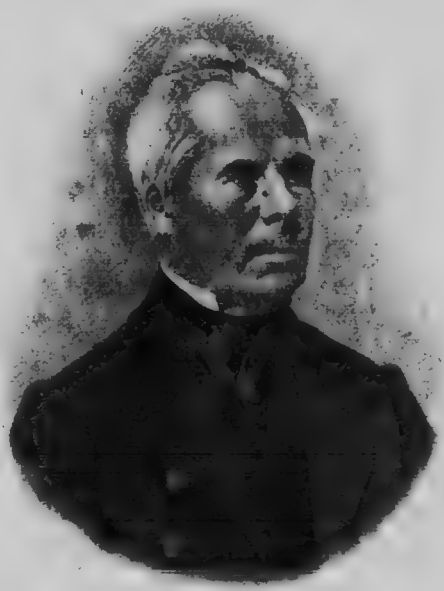

Йордан.

Шевченка. Коли-ж у перве побачив славного траґіка, неґра Айру Ольдридж, врадувався не-мало. Після виступу в »Отеллю«, назвав його великим артистом. Познайомилися у Толстих. Двох людий з иншого

Ольдридж. Рисунок олівцем з 1858 р.

підсоння, далеких собі виглядом, світоглядом, вдачею, а прецінь так близьких. Оба були колись невольниками, оба великі артисти, душі задивлені в якусь не з цього світа красу. Ольдридж, хотів дістатися до театру, а що псам і муринам був туди вхід заборонений, так мусів стати слугою-невольником у якогось актора,

— Шевченко, бажаючи вчитися маляр.ва, попав у неволю Ширяева. Оба приборкали свою долю і стали видними людьми, оба ненавиділи неволі й цілого того устрою, що ділив людий на вольних й поневолених. На-жаль не могли розмовляти з собою без перекладача. Але лучила їх пісня — найлучша товмачка. Шевченко співав українських, народніх пісень, Ольдридж неґританських, або стародавніх романсів анґлійських.

Иноді приходив Ольдридж до Шевченка, замикалися двері й вони оставалися у двох. Бог знає, як і що вони тоді говорили[1]).

Шевченко змалював портрет знаменитого траґіка, а Ольдридж придбав собі портрет Шевченка, роботи Микешина.

Не так гарно складалася знайомість з Туґреневим, чоловіком великої культури, але цілком иншого крою. Автор »Батьків і дітий« був сином дідича, звик був до тонких форм товариських і у своїх творах велику вагу прикладав до літературньої форми. Він не міг прилипнути душею до чоловіка такої щирої, наглої вдачі, яким був Шевченко. По думці Турґенева Шевченко був людиною замкненою в собі. Робив враження не поета, а чоловіка самотного, у якого в душі багато болю і терпіння і який туди нерадо кого-будь пускає. Загалом-вдача пристрасна, неоховстана, долею гноблена, але незломана; чоловік із народу, поет і патріот. По словам Турґенева Шевченко писав якусь поему, мовою, котру могли-б розуміти Москалі й Українці і прочитував йому навіть початок тої поеми[2]).

За-те від першої стрічі полюбив Тарас молоду письменницю М. Маркевичку, що своїми оповіданнями від одного

---

[1]) Так їх і змалював знаменитий ілюстратор Пастернак в »Клич-і«.

[2]) »Споминки про Шевченка И. С. Турґенева.« »Кобзарь« у Празі, 1876, стор. 17.

разу здобула собі славу й полонила навіть такого вибагливого критика літературного діла, яким був Тургенев.

Твори Марковички пізнав Тарас давнійше, ще в Новопетровську, куди їх післав був йому Куліш, як найцікавійшу новину з листом, що починався словами: »Бач, які дива творяться!«

Тепер пізнав поет саму авторку славних »Народніх оповідань«.

Марія Марковичка.

Молода письменниця являлася йому, як сповнення його колишньої молитви, щоб Бог післав Україні »кроткого пророка і облечителя жестоких, людий неситих«. І от-се сходила, нова, ясна зоря над українським літературним овидом. Являлася сила, від якої віяло молодістю. Поет дивився на неї, як батько на талановиту дитину, на свою наслідницю. Особливо високо цінив її мову. Коли Турґенев питався, якого-б автора читати, щоб навчиться »малороссійского языка«, Шевченко відповів: »Марка Вовчка; він одет[illegible]одіє нашою мовою.« Їй присвятив прегар[illegible] віршу »Марку Вовчку« і »На панщині пшеницю жала«, [illegible] ілюстрацію до книги про кріпацьке горе.

Тоді то познайомився також Шевченко з малярем Михайлом Микешином, що зілюстрував його життя і твори. Микешин працював над моделем для памятника тисячоліття Росії. Між множеством постатий вибивався Петро І., »той, що роспинав матір Україну«. Без жалю й злости не міг поет дивитися на монумент царату.

На отсім монументі мав Микешин гадку поміж російськими письменниками миколаївської доби примістити

також Шевченка. Та на-щастя в правительственних кругах знявся крик і образом Шевченка не забруднено »чистого обличчя Росії«, ані на його місці не посаджено достойнійшої особи, »яких Малороссії не бракує«.

Кажу: на щастя, бо як-же було-б найбільшому поетові України стояти на монументі в честь гнобителів українського народу?[1]).

Згодом замешкав Шевченко в Академії штук, де став працювати над ґравюрою, за що й одержав ступінь академіка. Ґравюра, як знаємо, це його давна мрія. Про неї писав він у своїм дневнику і в листі до графа Толстого.

Незабаром по приїзді в Петербург, дня 3 мая стрівся в Ермітажу, в цім величавім новім будинку, який йому так дуже не подобався, із »знаменитим ритовником« Йорданом. Цей чув про намір Шевченка взятися до акватінти й предложив йому свою поміч. Шевченко зараз і вибрав собі образ на першу пробу Мурілля »Святу Родину«.

На другий день зайшов до Йордана і цей »любий чоловік і артист« показав йому всі способи ритовництва акватінтою і заявив готовість помагати йому в усім, що буде тільки в його спромозі.

Шевченко дуже пильно забрався до діла й мимо оживленого товариського життя, мимо доволі великої літературної праці зладив чимало офортів і дійшов до такого мистецтва, що під деякими з них могли-б, по словам знатоків цього діла підписатися й найбільші ґрафіки. Ще оден доказ, що сили творчі Шевченка не були вичерпані і що в знеможенім тілі крився заедно великий, сильний дух.

В Петербурзі, саме тоді, проявилася була доволі сильна українська робота. Куліш, Костомарів, Білозерський і другі снували великі пляни нової праці для піддвигнення народу. Заходилися видавати книжки для

[1]) С. Єфремов. Шевченко, стр. 178.

народньої просвіти й часопись для українських інтеліґентівяка-б їх обєднювала й гуртувала. (Основа.) В-загалі в Россії ніколи не було тільки всіляких видань, що тоді. Ними, по словам Шелґунова, можна було оклеїти башню Івана Великого.

Портрет пензля Т. Шевченка.

Осередком українського літературнього руху був Куліш; та на Шевченка дивилися усі, як на верховного представника й провідника українства, а він, розуміючи це, не відтягався від жадної нагоди, де-б міг послужити дорогій свому серцю справі. Бував на сходинах, на-

радах, читав кожню українську книжку й сам носився з думкою видавати для народу елементарні підручники.

Віку в Петербурзі доживати не хотів.

Заєдно думав про це, щоб поселитися на Вкраїні й зажити семейним життям. Мати свою хату над Дніпром, мати вірну дружину і з того маленького свойого раю дивитися на далеке, пережите пекло — отсі його задушевні мрії відбиваються у деяких тодішніх віршах, як приміром в »Подражанію Едуардові Сові« (Посажу коло хати).

В листі до жінки Михайла Максимовича, у якім дуже гарно вяжеться повага з гумором пише Шевченко: »Я вас просив, щоб Ви мене оженили, — а то, як Ви не оженете, то й сам Бог не оженить, так і пропаду бурлакою на чужині. На те літо, як Бог поможе, буду в Київі й на Михайловій Горі, а Ви там де-небудь під явором, або під вербою і поставте мою заквітчану княгиню, а я піду погулять та й зостріну її.« А в другому листі, посилаючи свій портрет, ніби просить: » ... будьте ласкаві не показуйте його дівчатам, а то вони злякаються, — подумають, що я гайдамацький батько, та ні одна і за-між не пійде за такого паливоду. А тим часом одній, найкращій, скажіть тихенько, щоб рушники дбала, та щоб на свойому огороді гарбузів не сажала.«

Тільки-ж і цим разом мрії його осталися мріями. Дійсність казала йому сидіти одному в холодній хаті, без тихої розмови й щирої поради, сидіти, поки надія не одурить його, не осміє та морозом не окує палких колись очий, сидіти і — нічогісінько не ждати.

XX.

Не дивлячись на гарне петербурське товариство рвався Шевченко на Україну, між бідний, рідний народ, тужив за українською природою і нарікав у листах на воздух над Невою, у якому можна задушитися.

Та бажання його не легко могло сповнитися. Хоч жив і товаришував з усякими »високопоставленими особами«, то все-ж таки оставався під поліцийним доглядом — (його головним надзорцем був ґр. Шувалов). Впливові приятелі Шевченка мусіли чи-мало наклопотатися, щоб роздобути для його потрібний на виїзд в Україну пашпорт »для поправлення здоровля й мальовання краевидів із природи.« З початком червня 1859 р. поїхав Тарас Шевченко (третій раз від свого виїзду з Енґельгардтом), на Україну.

Побував на старих, знайомих місцях, на Лівобережжі й на Правобережжі, та завітав до Кирилівки, щоб побачитися з ріднею. Але-ж великої радости з тої стрічі не було йому. Його браття й сестри заедно тягнули тяжку кріпацьку шлию, а й народові тако-ж не покращало.

Стрічу з сестрою Іриною змалював Тарас у гарному віршу »Сестрі« (Минаючи убогі села), у якому потішає її словами:

Стріча з сестрою.

Молися, сестро! Будем живі,
То Бог поможе перейти.

Ірина-ж оповідає, що стрів її Тарас у городі, що сіли собі гарненько під грушею, що він положив голову на її коліна, а вона розказувала йому про своє гірке життя. (Ірина була вдовою по малярі Бойку.) »Молися, сестро — сказав Тарас — і я вольний і ти вольна.« Інтересно, як от-сі слова сходятъся у віршу Шевченка і в оповіданню його сестри.

З Кирилівки заїхав поет до Корсуня, де його свояк, Вартоломей Шевченко був управителем дібр князя Лопухина. Тут оставав поет кілька тижнів, радо пересиджуючи у великому Лопухинському саду. (Вартоломей був оженений з сестрінкою Тараса і у його почував себе Тарас, мов у рідні.)

Чудові українські ночі держали його иноді в садку аж до раньої зорі й не пускали в хату.

Шевченкові забажалося купити собі трохи землі й побудувати хату, але так, щоби Дніпро плив біля самого порога. Ходив і їздив понад Дніпром та шукав пригожого місця. Знайшов його у маєтку польського дідича Парчевського, але-ж цей пан не хотів мати сусідом поета-бунтаря і казав, що перше мусить побалакати з ґенерал-ґубернатором.

Побувши у Городищу відвідав Шевченко Максимовичів на Михайловій Горі. Тут його й стрінула немила пригода. На донос деяких польських дідичів його арештовано, ніби за богухолоство та за підбурювання народу. Три дні держали поета в Мошнях, в становій кватирі, а відтак повезли дальше, до Черкас. Тут написав поет вірш »Сестрі« (тому в йому й сказано: »І ми прокинулись, ти — на панщині, а я — в неволі! . . .«). З Черкас потягнули поета в Київ, у кріпость. Що йно завдяки тодішньому ґенерал-ґубернаторові, І. Васильчикову, дістався Шевченко знову на волю. »Їдьте хутчійш до Петер-

бурга,—сказав він Шевченкові, —там люди мудріщі і не чіпаються за дрібниці, щоб заслужитися.«

Так за це, що поет радо приставав із селянами, та провадив із ними розмови про їхне горе, стрінула його ще раз та сама кара, яку недавно відбув — неволя.

Михайло Максимович.

Він впевнився, що й за Александра II, як і за Миколи I, осталися ці самі порядки і так само тепер, як і передше, не вільно просвічати народу, не вільно бажати йому добра. Це каригідний вчинок . . .

В Переяславі обвіяли поета спомини Хмельниччини й Переяславського договору і він написав вірш, у якому докоряє Богданові Хмельницькому за його політику. Вірш держаний у дуже різкому тоні.

Крім отсих двох (»Сестрі« і »Якби то ти, Богдане пяний«), написав Шевченко підчас третьої гостини на Україні три вірші, а саме: »Ой по горі ромен цвіте« (Лохвин) »Ой маю, маю я оченята« (Пирятин), »Колись дурною головою« (Черкаси). Останній, автобіоґрафічний, під вражінням арешту:

О горе, горенько мені!
І де я в світі заховаюсь?
Що-день Пилати розпинають,
Морозять, шкварять на огні . . .

Видно другий арешт збентежив був поета не-на-жарти. І хто зна, як довго прийшлоб-ся було йому сидіти у холодній, коли-б не Васильчиков, людина добра й чесна, який відніеся критично до панських доносів на хлопського поета.

Р. А. Бруні. Офорт Т. Шевченка з 1860 р.

Добувшися на волю поїхав Шевченко в Київ, де проживав під доглядом жандармського полковника. В Київі стрів свого колишнього товариша, Сошенка, що жив у церковному домі »всіх скорбящих«. Стрічався також з інспектором ґімназії М. К. Чалим, (автором пізнійшої моноґрафії про Шевченка). В розмовах з приятелями незвичайно хвалив Марка Вовчка, а дещо недоцінював

Некрасова, якого вважав не поетом, а віршописцем, не прочуваючи, що пізнійша російська критика як-раз із Некрасовим порівнюватиме його твори.

Вернувши, в осені того-ж року, в Ґнєвбурґ, забрався Шевченко пильно до роботи, літературньої и малярської.

Нераз з-ранку до вечора не відривався від діла.

Тоді й написана його поема з біблійного життя »Марія«, тоді з'явилося з-під його руки також чи-мало офортів.

»Марія« була причиною переслідовань творів Шевченка, як богохульного поета. Та зовсім несправедливо, бо поема ця написана з глибоким пієтизмом для Ісусової Матері, лиш минається вона з церковними доґмами, бо Шевченко був віруючим недоґматистом.

Як маляр, знав Шевченко образи Матери Божої Рафаеля, Мурілля, Гольбайна й розумів, що всі вони поставлені на реальному ґрунті і не згідні, ані по костюмам, ані по краевидам, ні по концепції з приписами церкви, а всеж таки це архитвори! Малярі малювали по своїй уяві, так, як веліло їм серце, а моделів підбірали серед свого окруження. І Шевченкова поема, на тему святої Родини, більш апокрифічна, чим церковна, але всеж-таки виспівана чистими устами, а що не богохульна про це говорить заспів.

Пренепорочная, благая!
Молюся, плачу і ридаю:
Воззри, Пречистая, на їх,
Оттих окрадених, сліпих
Невольників; подай їм силу
Твойого мученика Сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До са́мого, само́го кра́ю!

Значиться поет пише »Марію« як молитву за братів-кріпаків, щоб вони щасливо діждали скорого визволення.

Хто знає Шевченкову любов до поневоленого селянства, цей розуміє, що поет щире, а не богохульно молився.

До того з життя і творів Шевченка відомо нам, як він преклонявся перед образом матері в-загалі, а матері Божої з-окрема, тож і гоненія за »Марію« були тільки доказом незрозуміння намірів поета з одного боку, а заскорузлості з другого. »Марія« визначається прегарними образами, як отсей:

Понад водою
Ходою тихою пішла,
Лопух край берега найшла,
Лопух зірвала і накрила,
Неначе бриликом, свою
Головоньку тую смутную,
Свою головоньку святую,
І зникла в темному гаю.

Образи, які рівнати можна хіба з малюнками Ботічеллі і з композиціями Прерафаелітів.

У Петербурзі почував себе поет заедно дуже недобре і думками своїми линув над Дніпро. З листів видно, як він піклувався, щоб збудувати хату, оженитися й решту віку пережити життям сімейним.

Але-ж нічо в життю не приходило Шевченкові легко. Доля була йому не матіррю, а мачухою.

І тепер бажання його стрінулися з важкими перешкодами. Було гарне місце під хату на продаж, так щож — оподалік від Дніпра, а поет хотів мешкати над самою рікою, щоб »було видно, було чути, як реве ревучий«. Вишукав Вартоломей місце над самим Дніпром, так знову боявся поет, щоб »сердитий дідусь« не ушкодив, його добра, особливе весною, коли він »беріг ламає«. По довгих заходях знайшов Вартоломей Шевченко дуже гарне місце між Каневом і Пекарами і поет зрадів, як дитина. Післав гроші, просив, щоб купити матеріял на будівлю і сам собі рисував пляни хати, щоб була по його вподобі.[1])

[1]) Плян подання у життеписі Кониського.

Але-ж у найгарнійшій хаті самому все-таки скучно сидіти і поет не менче спішився з одруженням.

»Б з жінки — писав до Вартоломея й над самісеньким Дніпром і в новій, великій хаті, і з тобою, мій друже-брате, я буду на самоті, я буду одинокий.« Тож просив, щоб Вартоломей уговорив свою наймичку, Хариту, вийти за його. Харита подобалася Шевченкові ще тоді, як він гостював у Вартоломея в Корсуні, була дівчина здорова. Вартоломей не радив Тарасові женитися з малоосвіченою дівчиною, бо вона не розумітиме його писменницького діла і дітьом не вмітиме »стежки показати«.

На це відповів Тарас, що він »по плоти й духу син і рідний брат нашого безталанного народу« і ще для його селянська дівчина як-раз добра буде дружина. Вартоломей сказав тоді Хариті, що Тарас Шевченко сватає її. Харита відказалася. »Ще хоче погуляти.« Не хотіла віддаватися за пана і з одної неволі йти, як казала, в другу. Їй краще подобався молодий, сільський писар.

Так і цим разом не довелося поетові біля нової власної хатини на спомин вінчання посадити яблінку зелену.

Благо тобі, друже-брате,
Як є в тебе хата,
Благо тобі, як у хаті
Є з ким розвомляти,

писав він — та цього добра ніяк не міг діждаться.

Останню спробу зробив Тарас в Петербурзі 1860 року.

В Стрільній, недалеко столиці, пізнав був у сестри Кулішевої, двацятьлітню Лікеру Полусмаківну і влюбився в її.

Була це золотоволоса, повновида дівчина »горда та пишна«, але легкодушна й необразована. »Будущое подружжя моє — писав поет до Вартоломея — зоветься Лікеря — кріпачка, сирота, така сама наймичка, як і Харита, тілько розумніща від неї, — письменна й по-

московському не говорить. Вона землячка наша із-під Ніжина.«

Шевченкові знайомі не дивилися прихильно на оте нове поетове сватання. Особливе жінки казали, що »не-до-пари«. Але не-даром поет говорив про себе: ». . . коли мені чого заманулося, хоча-б і самого невзвичайного, то вже, хоч вроди, а подавай. На цьому пункті я дуже схожий з моїми впертими земляками. Письменники наші і взагалі люди статечні називають це силою волі, а його просто можна назвати впертістю, — це й краще й виразнійше.«

Л. Полусмаківна, рисунок Т. Шевченка.

Як недавно тому Вартоломей не міг вибити поетові із голови Харитини, так тепер знайомі не могли його відвести від Лікери.

Він був великим преклонником сімейного життя, любив дуже дітий і серце його, толочене долею, тужило, мов ненагодована дитина до свого раю на землі.

Оженитися, замешкати у своїй хаті над Дніпром, працювати для народу — це була його мрія і він за жадну ціну не хотів цеї мрії кидати. Лікера здавалася йому вечірньою зорею на його бурливому небі. Хоч день був хмарний, так може вечір тихий вона йому принесе.

Почався роман, старшого, злиднями знівеченого ґеніяльного чоловіка з молодою, здоровою та мало-

освіченою дівчиною — роман, який і покінчився трагічно.

Прорвалась нитка. У серці поета остався біль, який, хто зна, чи не приближив його кінця. Знайомство з Ха-

Т, Шевченко після повороту із заслання.
(Фотоґрафія.)

ритою було мимолетне, воно мабуть і ніякого сліду в Шевченкових творах не лишило, по зірванню любовних зносин з Лікерою на його »повіяло холодним вітром од надії. Зима! А нікогісенько нема.« Як памятник на гробі тої останньої надії кобзаря стоїть простий та глибоко сердешний віршик.

Лісовий пейзаж. Офорт Т. Шевченка.

Поставлю хату і кімнату,
Садок, райочок насаджу;
Посижу я і похожу
В своїй маленькій благодаті.
Та в одині — самотині
В садочку буду спочивати.

Присняться діточки мені,
Веселая присниться мати,
Давне-колишній та ясний
Присниться сон мені . . .
І ти! . . .
Ні, я не буду спочивати,
Бо й ти приснишся!
У малий
Райочок мій з-під-тиха-тиха
Підкрадется, наробить лихо,
Запалить рай мій самотний.

Значиться — тепер вже і своя хата над самісеньким Дніпром не марилася поетові, як якесь тихе пристановище, до якого-б він міг причалити своїм життєвим човном після такої бурливої мандрівки. Останне кохання запалить отсей його самотний рай.

Та всі отсі заходи поета, щоб збудувати свою хату й одружитися, мали в собі щось нервового, він неначе спішився до ріднього кубла, видячи, що життя утікає. Нічо подібного не слідно в літературних творах. Вони видержані й писані певною рукою. А писав Шевченко, мимо надірваного здоровля доволі багато.

Ще під-час повороту з неволі, в Нижньому, прочитував, виправляв та викінчував свої твори. Приїхавши в Петербург, зараз-таки носився з думкою видати їх. 4. квітня 1858 р. записує в »Дневнику«: »Каменецький доручив мені всі мої вірші, переписані Кулішем, окрім »Еретика«. Треба буде зробити вибір та взятися до видання. Але як мені доступитися до цензури?«

Небавом і »Еретика« привіз Шевченкови, український дідич Галаган, котрий збудував був собі в Прилуцькому повіті мешкання на давний український лад. (»Панська вигадка — писав Шевченко, але гарна й гідна наслідування.«) 11. квітня доручив Тарас Каменецькому старатися в цензурнім Комітеті о дозволення надрукувати

»Кобзаря« й Гайдамаків під заголовком: »Поезії Т. Ш.« і цікавий був, що з того вийде?

Дозвіл на друковання творів поета, якого критика російська приняла була так неприхильно, а уряд покарав так тяжко, не був легкою справою. Куліш за-скоро величав Олександра II, що немов-то він дає волю українському слову. Воля ця сиділа у глибокій тюрмі під замками десяти цензур і не так-то легко було їй добутись на світ. Треба було тяжких і довгих заходів, поки 1860 року явилося у Петербурзі нове видання. Видання це на-силу перейшло крізь цензурні митарства і явилося сильно поцарапаним.

Вартоломей Шевченко.

Та Шевченко не обмежувався на літературну працю. Він хотів приложити свою руку й до просвітньої роботи для широких кругів — зладив »Букварь« для народніх шкіл.

Яку вагу прикладав поет до свого »Букваря« видно з »Марії«. Там поет каже, що Мати Божа заробила, чи то позичила пів-копи і купила для сина свойого »букварь«.

А до Чалого він писав коротко перед смертю (4. I. 1861) »як-би Бог поміг от-се мале діло зробити, то велике й само зробилось-би«.

Буквар цей печатався при кінці 1860 року в Петербурзі, а появився з початком 1861. Як Шевченкові залежало на прискоренню друку видно з того, що хоч

хорий, вбірав фрак та їздив до цензурних митарів. Немов хотів, перед смертю побачити свій »Букварь Южорусскій« та впевнитися, що початок великого діла не пропав. (Немов хотів нам дати примір, що робота для просвіти народу — перша робота.)

Шевченків »Букварь«, це невеличка книжечка (24 сторінки, формату 32). З того: три сторінки відведено на азбуку, одну на лічбу, а 18 виповнено матеріялом для читання.

З педаґоґічного боку, як підручник для неграмотних, праця Шевченка не має великої вартости, бо Шевченко не був фаховим педаґоґом, але добір лектури вказує на велике зрозуміння нашої народньої душі.

Братолюбіе, справедливість, віра у побіду добра, охота до праці для добра ближнього, пробиваються з кожнього твору, з псалми, з молитви. »Ширилось і ширилось святе слово Христове на опоганеній землі. Огнем і кровію людською очистилося, яко злато в горнилі тее святее Божее слово, але своїм святим, тихим, ясним світом тойдіж осліпило очі людий поганих; найшлись лже-учителі і лже-пророки. Тойді, в 315 року, по воплощенні Сина Божія, в городі Нікеї зібрались пресвітери і епіскопи, ревнителі святої, Христової заповіді, і одностайне, однодушне написали Христіянам символ віри.«

Любов — це основа її. На любві опирається добро.

— »Де єсть добрі люде,
Там і правда буде:«

З релігійним змістом Букваря гармонізує світський. Єсть тут дві найкращі, з ідейного погляду, українські думи: »Про пирятинського поповича Олексія« (яку також Костомарів любив з памяти говорити) і »Про Марусю попівну Богуславку«. У першій — фарисейське лицемірство причиною кари Божої, а щире розкаяння причиною

ласки. У другій — лакомство нещасне, веде українську душу в неволю і віддалює її від ясних зір і тихих вод, від краю веселого й мира хрещеного.

Між пословицям цей сам прінціп. »Брехнею увесь світ пройдеш та назад не вернешся. — Застав дурного Богу молиться — то він і лоб пробє.«

Але-ж і з »Букварем« не поталанило Шевченкові. Невиходячи через недугу з хати, він сам розсилав свою останню книжечку. Тисяч примірників післав у Полтаву, других тисяч у Київ. Хотів розкинути його по селах, де були школи, а гроші, які вплинули-б із розпродажі, положити в касу недільних шкіл.

Та на тім і кінець. Замовлень не було. Митрополит й епископи неприхильно віднеслися до цього діла.

»Замісць принести відраду, останнє діло для народа принесло поетови тільки розчаро[illegible]ння. Ще в останніх днях життя приходилось йому з [illegible]ростю дивитися на те, як його »Букварь« купами заповнював хату[1]).«

З-давна клопотався Шевченко о визвіл своєї рідні з неволі. Та не була це легка справа. Сімя Тарасова розрослася. Брат Микита мав трьох синів. Йосип теж, і сестра Ірина теж трьох. Дідич Фльорковскі годився пустити їх на волю, але без землі, а що-ж селянин значить без поля? Яка йому воля? А за визвіл з полем хотів багато гроший. У Шевченка-ж їх не було. (Весь його спадок оцінено на 115 рублів 15 копійок!)

---

[1]) Др. В. Щурат. Шевченків »Буквар«. Неділя. 1911. Ч. 11 й 12. — Не від речі пригадати, що всі найбільші українські поети: Шевченко, Куліш, Шашкевич, Федькович, Франко, коли не видавали букварі та граматки, так редаґували просвітні книжечки для народу, значиться були тої самої гадки, що коли зробимо отсю малу роботу, то велика, себто визволення народу вже сама з себе зробиться.

В-кінці при помочи »общества для пособія литераторамъ« повелося Тарасові на кілька місяців перед

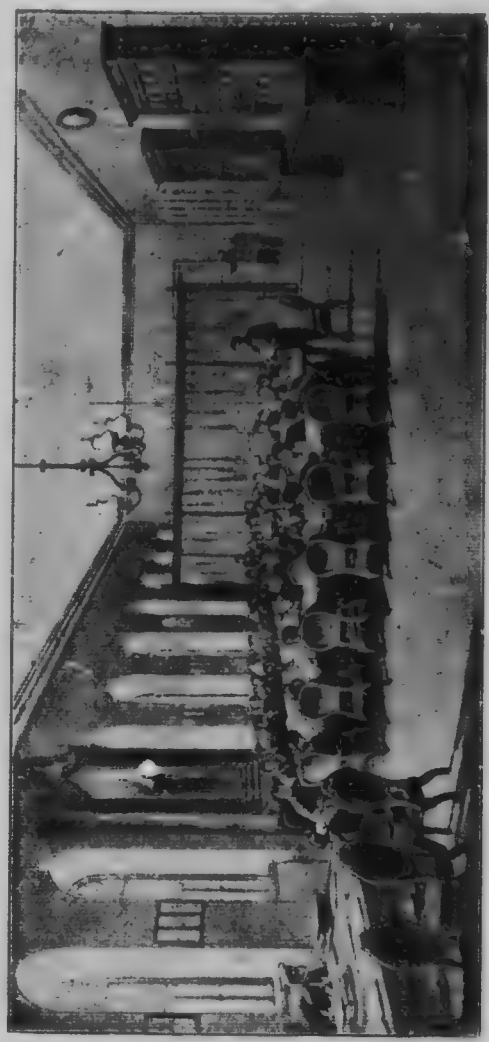

Саля в 1. кадецькім корпусі, де працювала комісія для визволу селян із кріпацтва. (Редакція маніфесту.)

смертю довести це діло до пуття. Була це певно також одна із яснійших хвилин у його життю.

Алеж ширшою сімєю був йому весь український народ, а цей стогнав дальше у поміщицькому ярмі. Поет

ніяк не міг діждатися хвилини, коли його здіймуть. У віршах помітне хвилювання з тої причини. А що в дійсности дожидання народньої волі доводило Шевченка до сліз, видно з отсеї записки.

Як-раз 19 лютого до недужого поета навідався оден із його знайомих, Черненко. Тарас стояв біля вікна, спершись обіруч на стіл; він був збентежений, очі й вид увесь виявляли нетерпляче дожидання. Скоро Черненко увійшов до його, замісць звичайного привитання Шевченко кинув: »Що — є? Є вже? Є маніфест?« — і глянувши в вічі Черненкові, зрозумів відповідь: »Так нема? Нема? . . . Коли-ж воно буде?« і загнувши прикрим словом, Тарас закрив лице руками і впавши на ліжко, заридав[1]).«

І цеї потіхи не дожив Шевченко. Уряд, неначе нарочно гаявся з оповіщенням маніфесту, щоб не почув його той, що можна сказати, життя своє за його поклав. Судилося йому, як Мойсейові з-далека тільки бачити обітованну землю.

XXI.

Від осені 1860 року став Тарас нездужати. 23 падолиста жалувався лікареві Барі на біль у грудях. Приятелі не сподівалися близької катастрофи, бо бачили, що Тарас заедно працює і знали яке у його було кріпке здоровля. Ще 2 січня 1861 р. запрошували його, щоб був основником »Основи«, а вже 22 писав поет до Вартоломея, що другий тиждень не виходить з хати і що сильно кашляє. В тиждень пізнійше доносив, що так йому погано, що ледве перо в руках держить.

На кілька днів перед смертю відв' в поета Костомарів. Шевченкові ніби зробилося краще, він навіть любувався своїм першим золотим годинником, який собі

---

[1]) О. Кониський — Т. Шевченко — Грушівський. Т. II. Львів 1901. Стор. 373.

недавно тому купив. А тимчасом невблаганний коса йшов, щоб скосити »сироту-кобзаря«.

В суботу, 25 лютого, в день уродин Шевченка, прийшов до його Михайло Лазаревський та застав його в великих муках. Поет жалувався на сильну задишку, казав, що цілу ніч пересидів в постелі і просив написати до Вартоломея, що »йому дуже недобре«.

Тарас Шевченко. (Під кінець життя.)

Водна пухлина підступала під серце.

Покликано лікарів. Ті заявили, що вода підійшла до легких. Надії на ратунок не було.

»От, як-би до дому, там-би я може подужав« — казав поет; та це було вже лиш передсмертне бажання.

Під-вечір наспіла депеша з Полтави. Земляки вітали поета з уродинами й просили, щоб не перестав творити своїх віщих дум.

Та привіт цей звучав, мов мимохітний глум.

»Спасибі — сказав Тарас — що не забувають . . . Возьміть огонь, може я всну . . .«

Та до його підходив уже сон вічний, а земний не хотів доторкнутися втомлених повік.

По десятій годині відвідали недужого приятелі Лазаревський й Честохівський. Він сидів, тяжко віддихав, хотів говорити та не міг. Приятелі розпращалися,

при хорім остався слуга-салдат. Шевченко цілу ніч не міг вснути, то гасив свічку, то запалював, а до-світа 26 лютого, казав себе убрати й спровадити в-низ, до робітні.

Т. Шевченко в домовині, 26 лютого 1861. (Рисунок з природи.)

Переступивши поріг, захитався, упав — і не піднісся більше[3]).

---

[1]) »Кобзарь« Тараса Шевченка. Частина перша. Львів 1893. Сторона LXXXVIII.

Яке життя таку мав і смерть. Конав у великих муках, затискав зуби, а не стогнав.

Жив літ 47. З того 24 був кріпаком, 9 вольним, 10 карався на засланні, а решту, себто три з половиною, провів під поліцийним доглядом.

Працював тяжко, страдав важко, щастя зазнав мало. Хіба деколи якась яснійша хвилина.

Що любив, чого бажав, до чого рвався душею — заєдно втікало від його. Так було з волею, з власною хатою, з сімейним життям; не дожив навіть останньої потіхи, знесення кріпацтва. Його проголошено тиждень після смерти поета, бо власти ждали великого посту. Вмер Тарас Шевченко безсеребренником сущим, хоч те що написав й намалював, має нині неперечислиму ціну[1]).

Навіть слава, велика, світова слава осінила імя Шевченка що йно по смерти. І немовби доля хотіла направити кривду заподіяну живому, чим-раз більше піклується покійним.

Слава Тараса Шевченка росте з дня-на-день, а дяка земляків стає прямо безпримірною. Жаден народ не споминає своїх великих синів так сердечно, як Українці Шевченка. Він для них-не гордощі народні, а прямо великий і кожньому дуже близький предок-рідня.

Він у своїх творах, неначе в дзеркалі чистому, дав образ страшної дійсности й славної минувшини українського народу, щоб ми на цей образ дивились і розуміли становище своє у світі й у життю, щоб ми за минулим добром тужили, з сучаснім лихом боролися, та до лучшої будучности добивалися. Основою тої кращої майбутности вважав він вольність суспільну й независимість державну. Він у ясних і простих словах подав нам високоморальні науки й вказівки, був ідеольоґом політичним і став провідником народнім, аж до нинішньої хвилини. В кожнім важнійшім моменті, в кожній трівозі та скруті

---

[1]) Усе його посмертне майно оцінено на 115 рублів і 15 коп.

повертається свідомий Українець до »Кобзаря«, шукаючи й знаходячи у йому пораду й розвагу.

Життєм своїм, своєю на-скрізь українською вдачею, дав нам примір доброго, ідейного, українського патріота, невгнутого борця за волю, вітхненого апостола правди, мира й братання.

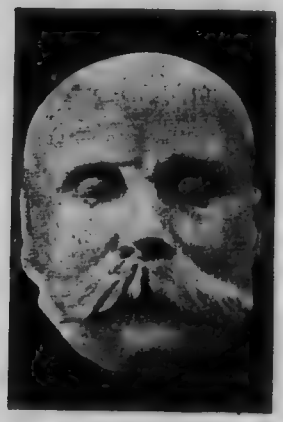

Посмертна маска Тараса Шевченка.

Він слово наше зробив струною, що грає і мечем, що рубає, універзальним струментом наших думок і почувань, а визволивши його з рабських оков блазня-весельчака і наймита-послугача, поставив на сторожжі, зразу окремішности національної, а далі й независимости державної.

Він, народ, покраяний кордонами, баламучений ворожими кличами, розбитий всілякими проґрамами, гуртував, збірав до купи і єдинив у оден великий Український народ.

Без Його . . . хто зна що було-би з нами без Його!

XXII.

Ще колись давнійше писав Тарас Шевченко:

Холоне серце, як згадаю,
Що не в Украйні поховають,

і нарікав, що »чужі попи присиплять чужим піском його очі«, а в »Заповіті« говорив прямо, щоб поховати його на Вкраїні милій, на могилі, серед широкого степу.

Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручі
Було видно, — було чути,
Як реве ревучий!

Ото-ж приятелі великого покійника на вість про його смерть зійшлися у Михайла Лазаревського й постановили перевести тіло його на Україну, поставити йому памятник, і доглядати його могили, оснувати школу й стипендії його імени, видавати твори, життепись, книжочки для народу й піклуватися родиною Шевченка.

В холодний ранок, коли весна боролася з зимою, коли птиці збіралися вертати з далеких теплих країв на Вкраїну, у второк, 28 лютого ховали земляки свого найбільшого поета в чужу землю, далеко над Невою.

В академічній церкві відправлено обідню, приятелі й поклонники Тарасового ґенія виголосили кілька промов прощальних і жалібних віршів. Перший говорив Куліш. Він почав: »Нема з нас ні одного достойного проректи рідне українське слово над домовиною Шевченка; уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному одкрилася.« А дальше: »Будь, Тарасе, певний, що ми твій заповіт соблюдимо й ніколи не звернемо з дороги, що ти нам проложив еси. Коли-ж у нас не стане снаги твоїм слідом простувати, коли не можна буде нам так, як ти, святую правду глаголати, то лучче ми мовчатимем.«

По Кулішу говорив Костомарів, Білозерський й оден Поляк, Хорошевскі. Він закінчив свою промову словами: »О, колиб твоя смерть, Тарасе, стала початком життя нового, то був-би це твій найпрекраснійший вінок і найвеличнійший памятник.«

Від Москалів пращав Шевченка Курочкін. »Не дожив він — говорив цей промовець — до здійснення тих ідей, для яких працював своїми піснями; та не будемо об тім тужити. Він зробив в життю своє діло.«

Між присутними був також Пипін, славний російський історик літератури.

На цвинтарі теж ішли промови. Останній почав говорити Костомарів. Але не годен був скінчити. Заридав, замовк і пішов . . .

Поет спочав на Смоленському кладовищі, на якому за-життя залюбки пересиджував і з якого зробив був рисунок.

Петербурські Українці часто відвідували його. Збіралися біля могили, над якою священик-українець о. Опатович правив панахиду. На могилі було заєдно повно

Могила [illegible] кладовищі в Петербурзі (рисунок Гр. Честохівського).

вінків та квіток, так що з-під них не видно було ні землі, ні снігу.

Тимчасом старалися у властий о дозвіл, щоб перевести тлінні останки поетові на Вкраїну і таким чином, сповнити першу точку його великого »Заповіту«. Першу-бо цілий »Заповіт« мав бути сповнений геть-геть пізнійше, сповняється він нині. Дозвіл добуто у квітні. Останні перепони усунув вірний друг поета М. Лазаревський, який за життя піклувався долею Шевченка а який і по смерті не забував про його.

Ранком, 18 н. ст. квітня, в 40 день смерті великого покійника зібралася петербурська вкраїнська громада біля могили, щоб в-останнє відправити панахиду та попращатися з дорогими останками, заки виправлять їх на Україну.

Тяжко сумували Тарасові други, думаючи, що навіки порвалися золоті струни української бандури. Поки спочивав Тарас на Смоленськім кладовищі, здавалося їм, що він між ними, а тепер мав їх попрощати на віки. Вертав над Дніпро, вони-ж оставалися над Невою.

Після панахиди промовив Микола Костомарів. Дякував Тарасові за ці сльози, що їх проливав він увесь свій вік за Україну й просив його, щоб благословив це діло, яке так славно почав був колись.

XXII.

»Я вертаю мертвим, щоб вони живими вернули.«

Ранком, 8 мая н. ст. всі Українці, що могли прибути, явилися знову на цвинтарі. Відкопали могилу й добули домовину. Відчинили її й побачили, що Тарас не змінився, тільки тіло його покрилося плісню — тіло, бо духова спадьщина осталася свіжою й до нині.

Дерелян домовину вложено в другу, цинову, залютовано й покладено на рисорному возі, який нарочно до того й був придбаний.

Усіх, що були присутні, обгорнув великий смуток. Це-ж було останнє прощання з найдорощим своїм чоловіком. »Доки Тарасова могила була в Петербурзі — писав редактор »Основи« Білозерський, — здавалося нам, що смерть не забрала ще всього з собою, а тепер — прощай!«

Серед того загального смутку, що вітав кругом, приняв слово Куліш: »Що-ж це, Батьку, Тарасе! Ти відїзджаєш на Україну без червоної китайки, заслуги козацької? Чим-же ти нищий від тих козацьких лицарів, що червоною китайкою вкривалися, заслугою козацькою

пишалися? Ні оден предок твій не сходив із цього світа без отцьої останньої чести. Чи вже-ж ти чужим-чуженицею вмер на чужині? Що-ж про нас скажуть на Вкраїні, як ми тебе вирядимо непокритого червоною китайкою? . . . Скажуть, що й ми такі перевертні, як ті дуки, що позабирали козацькі луги й луки . . . Ні, Батьку, ще не поперводилися діти козацькі! Розкиньте-ж, небожата, червоний цвіт славетний на чорній, сумній домовині Тарасовій! Оттепер їдь, Батьку! Нехай земляки знають, що ми тут у столиці своєї святої старосвітчини не занедбали. З'явися, Батьку, серед рідного краю під своєю червоною китайкою та згромадь на-вкруг себе сліпих, глухих і без'язиких: нехай вони із мертвих уст почують твоє безсмертне слово та нехай, хоч помиляючися, почнуть говорити непозиченою мовою! . . . Наш еси, поете, а ми нарід твій і духом твоїм ми дихатимемо во віки й віки.«

Гр: Честохівський і Т. Шевченко.

І рушила велика домовина вулицями Петербурга на залізничий дворець, а червона китайка маяла, немов прощалася із столицею, збудованою на козацьких кістках, немов пращався Шевченко червоним пращанням із тими, що перед чотирнацяти літами засудили його таким присудом жостоким, бо він правди хотів. — Тепер він, немов говорив до них: відірвали ви мене від мого рідного

ґрою, зруйнували моє здоровля, передчасно вбили, а дивіть, я вертаю туди таким поворотом пишним! Так поверне колись усьо, що ви з України забрали, її добро, слава й воля. Я вертаю вмерлим, щоб вони живими вернули!

Провожати велику домовину вирядила петербурська громада двох своїх членів: Олександра Лазаревського, пізнійшого історика, та артиста Григорія Честохівського. Домовина мандрувала через Москву, Тулу й Орел. Скрізь по дорозі стрічали її святочно.

В Орлі зійшлася кругом неї велика сила народу, прийшли ґімназисти з куратором, директором й учителями та, хоч домовина спочивала тільки дві годині, відслужили панахиду.

За той час робилися в Київі приготовання, щоб приняти дорогого гостя. Похоронами піклувався тут Вартоломей Шевченко, а наради відбувалися у Чалого. Дехто хотів, щоб Тарас спочивав у Видубицькому монастирі, між панами й ґенералами, він »хлопський поет«, дехто рад був поховати його на Аскольдовій могилі.

Аж 18 мая наспіла домовина. Около 4 години з-полудня студенти й молодіж українська перевезли її з Чернигівського берега Дніпровим мостом. Хотіли внести в церкву Різдва Христового. Та мусіли спинитися, бо не було останнього рішення властий. Тоді Вартоломей поїхав чим-скорше до протоерея Лебединцева, а з ним до митрополита Арсенія. Показали відкритий лист міністерства справ внутрішніх на перевезення тіла й заявили, що петербурська громада кріпко стоїть на тому, щоб сповнити волю покійника й поховати його на Чернечій горі.

Митрополит відіслав їх до ґубернатора Васильчикова.

Цей самий Васильчиків, що недавно випустив був Шевченка з тюрми й радив йому вертати в Петербург, тепер пустив його назад у Київ. »Стало! Пусть внесуть въ церковь!«

Похорони Тараса Шевченка. (В Київі, біля церкви Різдва Христового.)

Тоді молодіж випрягла коний і сама повезла домовину. По дорозі часто затримувалися, говорили промови й читали вірші. Вечером принесено тіло покійника до церкви Різдва Христового на Подолі, що стоїть край берега Дніпра.

На другий день в неділю рано-в-ранці винесено домовину з церкви, на вулицю Александрівську, щоб

Терновий вінок.

зняти з неї фотоґрафію. Домовину окружила родина покійника, дальше стояли товариші й знайомі. Дехто з несвідомих питався, що отсе за покійник? Другі відповідали: »Мужик, та чин на йому ґенеральський.« Днина була похмура, падав дощ. Та мимо сього народу зібралося повна церква й увесь цвинтар. Говорити промови в церкві не дозволено. І тоді, підчас панахиди, одна паня в чорному вбранні підступила до труни й поклала терновий вінок.

Була це найкраща промова, більш пророчиста від слів, — символ долі покійника й його народу.

З церкви похоронна процесія двигнулася в похід до пароплава, щоби ним відвезти тіло Шевченка на Чернечу гору — туди, де Шевченко спішився живим, а куди що йно у труні вспів прибути.

Що кілька кроків треба було задержуватися, бо виступало багато промовців. Над самим Дніпром говорив Чалий. Він казав: »Поезія Шевченка завоювала нам право літературного горожанства й голосно заговорила у семї славянських народів. От в чому велике значіння Тараса Шевченка і його слава, що до-віку не загине!« По його промові зложено домовину на пароплав. З домовиною їхала сімя поетова, Сошенко з жоною, Віктор Забіла, Чалиха та університетські студенти.

Драгоманов.

І цей самий Дніпро, який носив колись щоглисті кораблі Святослава й козацькі бистрі чайки, поніс тепер на своїх розливистих, весняних филях тлінні останки свойого найбільшого співця.

Дорогою говорили промови: будучий славний історик Антонович, учений Михайло Драгоманів й инші.

Пароплав приплив до Канева на другий день. На вустріч Тарасові виїхав його приятель Михайло Максимович.

На Дніпрі стояла велика вода й пароплав не міг причалити до самого берега. На руках годі було перенести домовини, то-ж заїхали у воду драбинястим возом і на йому привезено домовину на беріг. На бéрезі стояв народ із священиками. Труну поклали на мари й понесли в собор.

Тут, 22 мая відправлено торжественне богослуження, після якого протопоп Мацкевич виголосив промову, яку

закінчив словами: »Ти, стародавний Дніпре, що пишаешся своїми сивими хвилями, тобі судилося на своїх ребрах-хвилях привезти до нас Шевченкові останки. Повідайже-ж ти нам про дорогого для кождого Українця чоловіка-кобзаря! Був час, що про нашу Україну думали, що це край невдатний до високих почувань і думок. Але Шевченко довів, що край цей, де забули про народню просвіту, має душу й серце приступне для всього високого та прекрасного. Так, померший брате! Світ твій просвітиться перед людьми! Вони побачили твої діла добрі й прославили Отця, що на небесах. Минуть віки і далекі нащадки дітий України побачать і пізнають, хто був Тарас Шевченко! Бажав ти, брате, жити в Каневі, от і—жий до кінця світа! А ти, Україно, побожно шануй наше місто, бо в нас спочивають кістки Тараса Шевченка. Тут на одній із найвищих гір Дніпрових покоїтиметься прах його і як на Голгофті, подібно хресту Господньому, стоятиме хрест, котрий буде видно і по той і по цей бік нашого славного Дніпра.«

Тим-часом на Чернечій Горі студенти й инші поклонники поета, викопали гріб. По відправі панахиди й по промові о. Мацкевича рушила туди процесія, окружена величезним здвигом народу.

Над широким Дніпром, на високій горі, звідки видно лани широкополі, могили, кручі, звідкіль луна так сильно й далеко розлягається кругом, там де мав замешкати Шевченко у свойому малому раї, опинилася його домовина. Всі зняли шапки з голів й низько поклонилися перед порохом найбільшого Українця. По степах і полях поплила далеко »вічная память«. Шуміли дерева гули вітри, Дніпро нестримно розливав свої води, мовби його із ґранітного ложа підняли й розбурхали віщі слова великого поета.

Незабаром над домовиною Шевченка виросла велика могила. Висипали її преклонники Тарасової музи. Зразу була вона чотиригранна, подовгаста. Обложено її каміннем з два сходи. В головах поставлено високий хрест, простий, з дерева, мов на Голгофті. Се-ж була ніби

Копають могилу Тарасові. (Із фотографії.)

вкраїнська Голгофта. Коли по двацяти роках тераси стали розсуватися, а хрест похилився, то могилу відновлено. Тепер вона на горі піднімається, мов високий на 3 сяжні курган. Верх могили плоский в чотири аршини проміру, а посередині стоїть залізний, на три сяжні високий хрест, з коротким надписом: Шевченко. Більше й не треба! Це слово чим-раз дальше, гучнійше й вимовнійше лунає по світі, а хоч ще йне минули віки, так нащадки Тарасові знають і розуміють хто він був, для них, для України, для людства[3]).

Хрест простягає рамена свої в безконечність . . .

Року 1892 купив землю, у якій спочав Тарас Шевченко його прибраний брат Варто[illegible]омей і передав її разом з 3000 рублів Канівській міській [illegible]умі, на вічну власність

[1]) О. Огоновський. Дещо про ж[illegible]я і літературну діяльність Тараса Шевченка. Кобзарь. У Льво[illegible] 1893. Частина перша, сторона LXXXIX й дальші.

Пере везення тлінних останків Шевченка на Україну. «Неділя» 1911. Ч. 21.

Висока могила. На спомин 50 роковин смерти Тараса Шевченка. Видання Комітету по упорядкованню Шевченківських свят у Москві. Сторона 132—135.

Перві на могила Шевч

із цим, щоб вона по-вік удержувалася у в добрім порядку, щоб при могилі був сторож, щоб до могили зроблена була гарна дорога. Бажання сповнено при помочі й при заходах підп. Василя Ковсько го що ос-

Могила Т. Шевченка (тепер).

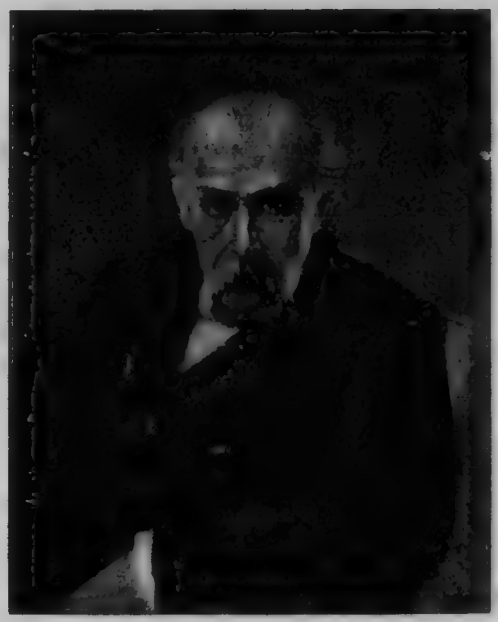

Василь Тарновський.

нував також музей і зібрав та зберіг у йому цінні памятки по Тарасі Шевченку.

До могили стали ходити, мов на прощу, околичні селяни. Відвідували того, що писав їм волю. І отсе в місяці червні 1861 р. счинилася між польськими панами трівога. Вони боялися, що починається між селянством бунт і казали, що в могилі зариті свячені ножі.

А там не ножі, а заповіти Шевченкові лежали; стораз гострійші від ножів. І не по ножі ходив на Тарасову могилу народ, а по його духа, по його віщі слова, котрими він кріпиться у своїй боротьбі о волю.

Біля могили замешкав у хаті сторож, а з другого боку сіла народня леґенда з семибарвним фантастичним сяєвом над сріблистим чолом. Пильнує, щоб стежка до могили не заросла травою і щоб не покрилася вона пиллю буденщини. Тою стежкою ідуть у гості до Тараса його духові діти. З подякою і пошаною великою кланяються йово памяті і з могили вертають домів покріпленими на душі, з новими силами в тілі, з новою охотою працювати й боротися за здійснення великих ідей великого поета. Їх думки і зітхання зливаються з шумом старого Дніпра тим голосом України, яка будиться зі сну, встає, простує кайданами втомлені руки, — росте!

Шевченко бачить це і во стіни своєї світлиці в сторожівні, біля могили, дивиться своїми темно-сірими очима й усміхається своїм дивним-дивним усміхом, якому рівного на жадному обличчі, на ніякому портреті ви не побачите, немовби горе минулого і розкіш будучого зливалися в щось одно — вічне.

Вецляр, листопад 1919. Богдан Лепкий.

Могила Тараса Шевченка. (Верх кургана.)

Будинок товариства імені Шевченка у Львові.

Література.

R. Pervolf (v. Obrazech života 1860, str. 304.)
А. Григорьевъ. Кобзарь Т. Г. Шевченка. »Время« 1861. IV. X.
L. Sowiński. Taras Szewczenko. Studium z dołączeniem przekładu Hajdamaków. Wilno 1861.
А. Чужбинскій. Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ. С. П. Б. 1861.
Н. Костомаровъ. Воспоминанія о двухъ малярахъ. »Основа« 1861. IV.
Л. Жемчужниковъ. Воспоминанія о Шевченкѣ, его смерть и погребеніе. »Основа« 1861. IV.
А. Лазаревскій. Дѣтство Т. Г. Шевченка. »Основа« 1862. III.
G. Bagatlia. Taras Szewczenko, życie jego i pisma. Lwów 1865.
J. G. Obrist. Taras Grigoriewicz Szewczenko. Ein kleinrussischer Dichter, dessen Lebensskizze samt Anhang, bestehend aus Proben seiner Poesien, in freier Nachdichtung. Czernowitz 1870.
Значеніе Шевченка для Украины. Проводы тѣла его. »Основа« 1861. VI.
Dunder (Osvěta 1872) Vymazal v. I. sv. „Slovenské poezije".
В. Масловъ. Т. Г. Шевченко. Москва 1874.
E. Durand. Le poete nationale de la Petite Russie. T. Shevtchenko. Revue de d. M. 1876.
Ф. Пискуновъ. Т. Г. Шевченко, его жизнь и сочиненія. Кіевъ 1878.

K. Franzos. Vom Don zur Donau. Die Kleinrussen und ihre Sänger. 1878.
А. Т-ый. Шевченко въ отзывахъ о немъ иностранной литературы. Одеса 1879.
В. Г. Ш(евченко). Спомини про Т. Г. Шевченка. »Правда« 1876.
О. Партицький. Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка. Львів 1872.
Zlata Praha 1884 str. 527. Fr. Kvapil: Princezna Repninova (Zeny a milenky slov. básníků. str. 119—134).
О. Огоновський. Критично-естетичний погляд на деякі поезії Шевченка. »Правда« 1872, 73, 79.
Чалый. Жизнь и произведенія Т. Г. Шевченка. Кіевъ 1882.
В. Бѣлинскаго Сочиненія. Изданіе четвертое. Москва 1882.
П. Куліш. Хуторна поезія. Історичне оповідання. Львів 1882.
О. Огоновський. Історія литературы рускои. Ч. 1. відділ 2. Львів 1889.
— — Дещо про життя і літературну діяльність Тараса Шевченка. »Кобзарь« ч. 1. Львів 1893.
Н. Петровъ. Очерки исторіи укр. литературы XIX стор. Кіевъ 1884.
Н. В. Дашкевичъ. »Отзывъ о соч. г. Петрова: Очерки ист. укр. лит. XIX ст.« С. Петерб. 1888.
Н. Стороженко. Первые четыре года ссылки Шевченка. »Кіевская Старина« 1888. X.
Т. Шевченко. Поэми, повѣсти и разсказы, писанные на русскомъ языкѣ. Кіевъ 1888.
Н. Бѣлозерскій. Т. Шевченко по воспоминаніямъ разныхъ лицъ. »Кіевская Старина« 1882. X.
І. Кокорудз. »Посланіе« Шевченка. »Зоря« 1885.
І. Франко. Причинки до оцінення поезій Т. Шевченка. Гайдамаки. Темне царство. »Світ« 1881—82.
»Перебендя« Т. Г. Шевченка с переднім словом І. Франка. Львів 1889.
О. Барвінський. Споминки і враженя з подорожи. »Дѣло« 1885. Число 112.
І. Франко. »Перебендя« Т. Шевченка. Львів 1889.
И. Билыкъ. Тревога надъ свѣжей могилой Т. Г. Шевченка. »Кіевская Старина« 1886. IV.
Пыпинъ. Русскія сочиненія Шевченка. »Вѣстникъ Европы« 1888. III.
Современная Россія. Очерки. С. П. Б. 1890.
І. Левицький. Шевченкова могила. »Луна.« Київ 1881.
О. Третяк. »Про вплив Міцкевича на поезию Шевченка.« Краків 1892.
О. Кониський. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя. У Львові 1898. Збірник філ. секциї наукового товариства імени Шевченка. Т. 1
І. Франко. »Taras Szevtschenko.« »Kurjer Lwowski« 1893. Ч. 67.
М. Школиченко. »Опис[illegible]ня про Т. Шевченка.« »Зоря« 1892.
О. Огоновський. Дещо про життє і літературну діяльність Тараса Шевченка. »Кобзарь« Частина перша. У Львові 1893.
В. Яковенко. Т. Г. Шевченко, его жизнь и литературная дѣятельность. С. П. Б. 1894.

Т. Зінківський. Т. Шевченко в світлі европейської критики. »Писання« т. II. Львів 1896.
Украино-славянское общество. Донесенія гр. Орлова о результатахъ слѣдствія по дѣлу о Кирилло-Меѳодіевскомъ братствѣ. »Русскій Архивъ« 1892.
Н. Стороженко. Кіевскіе славянисты 40-хъ годовъ. »Кіевская Старина« 1897. II.
М. Грушевський. Микола Гулак. »Літ. Наук. Вістник« 1899. XII.
В. Ѳ. Чотири кари. »Правда« 1894.
О. Кониський. Ясні дні в житті Т. Шевченка. »Л. Н. Вістник« 1898. II.
О. Любенький. Суспільні і національні ідеали Шевченка. »Правда« 1894.
В-ий. Нова сім'я. Львів 1895.
К. Студинський. »Перебендя« Шевченка і »Бандуристъ« Маркевича. »Зоря« 1896.
В. Антоновичъ. Объ историческихъ поэмахъ Шевченка. »Чтенія въ общ. Нестора-Лѣтописца« 1888. Перевід у »Правді« 1899.
В. Щурат. Замітки до поеми Шевченка »Чернець«. Львів 1894.
І. Копач. Огляд поеми Шевченка »Сон«. »Зоря« 1895.
С. Кулябка. Шевченко и Пушкинъ »Научное Обозр.« 1899. VI.
В. Горленко. Шевченко — живописецъ и граверъ. »Южно-русск. очерки и портреты.« Кіевъ 1898.
Г. Честаховскій. Эпизодъ на могилѣ Т. Г. Шевченка. »Кіевская Старина« 1896. II.
Г. Мачтетъ. На могилѣ Т. Шевченка. Сборникъ къ пользу студентовъ у-та св. Владиміра. С. П. Б. 1895.
Н. Златовратскій. На могилѣ Т. Шевченка. »Починъ« С. П. Б. 1896.
А. Я. Конисскій. Жизнь украинскаго поэта, Шевченка. Одесса 1898.
П. Куліш. Чого стоїть Шевченко, яко поет народній. »Оповідання«, Бахмут 1900.
Н. М. Памяти Н. И. Гулака. »Кіевская Старина« 1900. II.
О. Кониський. Оповідання про Т. Шевченка. С. П. Б. 1901.
В. Беренштамъ. Т. Г. Шевченко и простолюдины его знакомцы. »Кіевск. Стар.« 1900. II.
— — Т. Г. Шевченко и простолюдины его знакомцы. »Кіевская Старина« 1900. II.
А. Я. Конисскій. Объ изученіи личности Т. Г. Шевченка. Катеринославъ 1900.
М. Лозинський. Т. Шевченко, його життя і значіння. Львів 1902.
Н. Стороженко. Геніяльный горемыка. »Изъ области литературы.« Москва 1902.
Николай Энгельгардтъ. Исторія русской литературы. С. Петербургъ 1903.
М. Комаровъ. Т. Шевченко въ литературѣ и искусствѣ. Библіографическій указатель матеріаловъ для изученія жизни и произведеній Т. Шевченка. Одесса 1903.
Ф. Матушевскій. Посѣтители могилы Шевченка. »Кіевская Старина« 1903. II.

А. Яременко. Памяти Т. Г. Шевченка. »Южная Русь« т. II. С. П. Б. 1905.
Serg. Szpojnarowskyj. Schewtschenkos ausgewählte Gedichte. Aus dem Ruthenischen mit Beibehaltung des Versmaßes und des Reimes übersetzt und mit nötigen Erklärungen versehen. Zwei Hefte. Czernowitz 1904—1906.
Кревецький Іван. Корифеї російської критики і укр. письм. Львів 1905.
Изъ исторіи »Общества св. Кирилла и Меѳодія«. (I. Уставъ и правила. II. Прокламаціи.) »Былое« 1906. II.
Къ біографіи Т. Г. Шевченка. Ibidem VIII.
Признанія Н. И. Костомарова въ III. отдѣленіи. Ibidem 1907. VIII.
Н. Стороженко. Кирилло-Меѳодіевскіе заговорщики. Ibidem 1906. II.
М. Драгоманів. Шевченко, українофіли й соціялізм. Львів 1906.
Русов, О. Спомини про пражське видання »Кобзаря«. »Україна« 1907. II.
Доманицький В. Критичний розслід над текстом »Кобзаря«. Київ 1907.
В. Мировець. Чому нам сумно згадувати про Шевченка? »Нова громада« 1906. II.
Ф. Сірко. Т. Шевченко і його думки про громадське життя. Львів 1906.
С. Ефремов. Шевченко й українське письменство. Київ 1907.
— — Офіціяльна критика на Шевченка. »Науковий Збірник.« Львів 1906.
П. Милюковъ. Очерки по исторіи русской культуры. С. П. Б. 1909.
Ю. Тиховський. Великоруська мова в творах Т. Г. Шевченка. »Українська Хата« 1910. I.
E. Voynich. Six lyrics from the Ruthenian of T. Shevchenko. London 1911.
Д. И. Тихомировъ. Тарасъ Григорьевичъ Шевченко. Москва 1911.
Julia Virginia. Ausgewählte Gedichte von Taras Schewtschenko. Leipzig 1911.
С. Черкасенко. Шевченко й діти. »Світло« 1911. II.
Б. Лепкий. Про життя Тараса Шевченка. Львів 1911.
С. Русова. Т. Г. Шевченко, украинскій народный поэтъ. Кіевъ 1911.
Neresnicky (slov. Orúdy, roč. II. 1911, str. 333—336).
А. Калишевскій. Мотивы поэзій Т. Г. Шевченка. »На спомин 50 роковин смерти Тараса Шевченка.« Москва 1912.
Der Künstler. Autobiographischer Roman von Taras Schewtschenko. Übersetzt von Arthur Seelieb. Leipzig 1912.
В. Щурат. Варшавський учитель Шевченка. Неділя 1911. Ч. 11 і 12.
В. Дорошенко. Корифеї російської критики про Т. Шевченка. Неділя 1911. Ч. 11 і 12.
М. Степаненко. В рідним селї Шевченка. Ibidem.
С. Петлюра. Къ драмѣ жизни Шевченка. »Укр. Жизнь« 1912. II.
О. Грушевський. Нові матеріяли до біографії Костомарова. »Записки укр. н. т. в Київі« т. I.

Ѳ. Коршъ. Шевченко среди поэтовъ славянства. »На спомин 50 роковин смерти Тараса Шевченка.« Москва 1912.
Ю. Романчук. Деякі причинки до поправнійшого видання поезій Шевченка. »Записки н. т. і. Ш. т. 34.«
Гр. Де-ла Барта. Шевченко народный поетъ. »На спомин 50 роковин смерти.« Москва 1912.
О. Кониський. Проба улаштовання хронольогії до творів Шевченка. »Записки наук. тов. ім. Шевч. т. 8 і 17.
О. Колесса. Шевченко і Міцкевич. Ibidem т. 3.
І. Франко. »Наймичка« Т. Шевченка. Ibidem т. 6.
С. Ефремов. Шевченко. Історія українського письменства Стор. 247—275.
— — Шевченко. Збірка 1914.
Б. Лепкий. Про твори Тараса Шевченка. Вид. тов. »Просьвіта«. Львів 1914.
А. Я. Ефименко. На Украйнѣ. Очерки и разсказы. Москва 1915.
Д. Лукіянович. Про життя Тараса Шевченка. »Календар« Просьвіти на 1914 р. Львів.
Д-р Степан Смаль-Стоцький. Ідеї Шевченкової творчости. Львів 1914.
О. Новицький. Тарас Шевченко як маляр. Львів-Москва 1914.
Портрет Шевченка. »Пам'яти Великого Кобзаря землі Української«, додаток до »Ради«. Київ 1914.
Slovanský Přehled 1914, str. 291—305.
R. Brož. »Probuzeni maloruskeho naroda« (Slovanský Přehled 1914, str. 215—217).
М. Ганкевич. Туга за рідним краем. »Вістник Союза визв. України.« Відень 1915. Ч. 11—12.
Jan Máchal: »Poznýme Ukrajinu«.
В. Сімович. »Великий льох.« Тараса Шевченка. Ibidem.
І. Шишманов. проф. Роля України в Болгарськім відродженні. Відень 1916.
Geschichte der Weltliteratur von Paul Wiegler. Verlag Ullstein & Co., Berlin und Wien (сторона 449—450).
Байда. Маленький спогад про Тараса Шевченка. Ibidem 1917. Ч. 141.
М. Грушевський. Ілюстрована історія України. Київ Львів 1913. Стор. 490—493.
Dr. Alfred Jensen. Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben. Wien 1916.
С. Рудницький. Коротка ґеоґрафія України. Львів 1914.
W. Kuschnir und Alexander Popowicz. Taras Schewtschenko, der größte Dichter der Ukraine. Wien 1914.
Павелъ Зайцевъ. Русскія поэмы. Т. Г. Шевченка. Харьковъ 1913.
Павло Зайцев. Оксана, перше кохання Шевченка. Київ 1918.
Богдан Лепкий. Три поеми Т. Шевченка. Київ-Ляйпціґ 1918.
Богдан Лепкий. Про життя і твори Тараса Шевченка. Київ-Ляйпціґ 1918.
Taras Ševčenko. Jan Hus (Kacíř) Praha 1919. (Úvodem dr Štepán Smal Stočkyj).

МАТЕРІЯЛИ ДО ПРОЦЕСІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Письмо III. „Отдѣленія“ до герцоґа М. Ляйхтенбергского през. Академії.

»Честь имѣю довести до свѣдѣнія В. И. В., что художникъ Шевченко учился въ Академіи Художествъ, сколько извѣстно занимался живописью подъ руководствомъ проф. Брюлова. До 1845 года былъ въ Петербургѣ; въ томъ же году прибылъ въ Кіевъ и изъявилъ желаніе поступить въ Университетъ преподавателемъ рисованія, въ каковую должность назначенъ Мин. Нар. Пр. въ началѣ нынѣшняго года, но еще въ оную не вступилъ. — Докладывая о семъ В. И. В. и встрѣчая необходимость имѣть о Шевченкѣ ближайшія свѣдѣнія, долгомъ считаю покорнѣйше просить удостоить меня, сколько возможно поспѣшнѣйшимъ увѣдомленіемъ какъ о томъ, не находится ли означенный Шевченко и нынѣ при Академіи, такъ и о мнѣніи на его счетъ ближайшаго его начальства. Подписалъ Ген.-адъют. графъ Орловъ (шефъ жандармовъ и начальникъ III-го отд.). Скрѣпилъ: Ген.-лейт. Дубельтъ (начальникъ штаба корп. жандармовъ). Съ подлиннымъ вѣрно: Надв. сов. Нордстремъ. 12-го апрѣля 1847 г.«

Відповідь герцоґа Ляйхтенбергского на письмо III. „отдѣленія“.

»Мин. Импер. Двора. Императ. Академія Художествъ. Въ слѣдствіе вопроса, въ запискѣ Вашего Сіятельства, отъ 12 сего апрѣля о художникѣ Шевченкѣ мнѣ сдѣланнаго, симъ отвѣтствую, что художникъ Шевченко

учился въ Импер. Академіи Художествъ съ 1838 по 1845 годъ, въ которомъ году признанъ Художникомъ, и съ того времени, занимаясь свободно искусствомъ, отъ Академіи не зависитъ. — Къ сему нужно присовокупить, что Шевченко имѣетъ даръ къ поэзіи и на Малороссійскомъ языкѣ написалъ нѣкоторыя стихотворенія, уважаемыя людьми, знакомыми съ Малороссійскимъ языкомъ и прежнимъ бытомъ этого края; почитался онъ всегда человѣкомъ нравственнымъ, быть можетъ, нѣсколько мечтателемъ и чтителемъ Малороссійской старины, но предосудительнаго на счетъ его ничего не доходило до свѣдѣнія Академіи.«

Письмо, з яким Ґрішков віз Шевченка в Петербург.

»Мин. Внут. Д. Начальникъ Кіевской губерніи. По канцеляріи. 6-го Апрѣля 1847 г. № 660. Секретно. Въ III-е отдѣленіе Собст. Е. И. В. Канцеляріи.

Въ числѣ лицъ, на которыхъ, по полученному мною отъ г. Кіевскаго Военнаго Подольскаго и Волынскаго Генералъ-Губернатора, обращено было вниманіе, указанъ былъ художникъ С.-Петербургской Академіи Тарасъ Григорьевичъ, сынъ Шевченко. Художникъ этотъ при возвращеніи изъ Черниговской губерніи былъ задержанъ вчерашняго числа у въѣзда въ городъ Кіевъ и представленъ прямо ко мнѣ. — Между бумагами его оказалась рукописная книга съ Малороссійскими, собственнаго его сочиненія, стихами, изъ коихъ многіе возмутительнаго и преступнаго содержанія. — Почему, какъ эти, такъ и всѣ прочіе оказавшіеся у Шевченко стихи, равно частную его переписку я почелъ обязанностью представить въ III-е Отдѣленіе Соб. Е. И. В. Канцеляріи. — Вмѣстѣ съ симъ препровождается и художникъ Шевченко подъ строгимъ карауломъ при одномъ полицейскомъ офицерѣ и одномъ рядовомъ жандармѣ. Гражданскій Губернаторъ Фундуклей.

Описаніе бумагамъ художника Тараса Шевченко,

препровождаемымъ при отношеніи отъ 6-го апрѣля 1847 года: 1) Связка стиховъ, писемъ и разныхъ бумагъ, 2) книга писанныхъ стиховъ, подъ заглавіемъ „Три Лита", 3) маленькій альбомъ со стихами и рисунками. Гражд. губ. Фундуклей.«

Посвідка, видана Ґрішкову.

»Дана сія Квартальному Надзирателю Кіевской Полиціи Гришкову въ томъ, что доставленный имъ, въ сопровожденіи одного Жандарма изъ Кіева, Художникъ Шевченко съ его бумагами и вещами, принятъ въ исправности въ III-е отдѣленіе Собственной Е. И. В. Канцеляріи Апрѣля 17-го дня 1847 года. Подписалъ Старшій Чиновникъ Поповъ. Вѣрно: Надв. сов. Нордстремъ.«

Питання, предложені Шевченкові на слідстві, дня 21. квітня 1847 р.

Питання. 1) Опишите ваше происхожденіе, случай, по которому вы освобождены изъ крѣпостного состоянія, воспитаніе ваше въ Академіи Художествъ, занятія ваши по выпускѣ изъ Академіи по Малороссіи и причины, склонившія васъ къ занятіямъ болѣе стихотворнымъ, нежели живописью?

Відповідь: Я сынъ крѣпостнаго крестьянина, въ дѣтствѣ лишился отца и матери; въ 1828 г. былъ взятъ помѣщикомъ во дворъ; въ 1838 г. былъ освобожденъ отъ крѣпостного состоянія Августѣйшей Императорской фамиліей, черезъ посредство Василія Андреевича Жуковскаго, Графа Михаила Юрьевича Веліогорскаго и Карла Павловича Брюлова. Брюловъ написалъ портретъ Жуковскаго для Императорской фамиліи, и на эти деньги я былъ выкупленъ у помѣщика. Учился я рисованію и живописи въ Академіи Художествъ по 1844 г. По выпускѣ изъ Академіи опредѣлился въ Кіевскую Археографическую комиссію сотрудникомъ по части ри-

сованія и собиранія народныхъ преданій, сказаній и пѣсенъ въ южно-русскихъ губерніяхъ. Стихи я любилъ съ дѣтства и началъ писать въ 1837-мъ г. Первое мое стихотвореніе подъ названіемъ „Катерина“ посвящено Жуковскому, которое возбудило энтузіазмъ въ Малороссіянахъ, и я сталъ продолжать писать стихи, не оставляя живописи.

П. 2) Противъ васъ имѣются показанія, что вы участвовали въ замыслахъ Славянскаго общества св. Кирилла и Меѳодія. Объясните подробно: когда и кѣмъ было учреждено это общество, а если предположеніе объ учрежденіи его еще не приведено въ исполненіе, то кѣмъ и когда дѣлаемы эти предположенія.

Відповідь: Показанія, что я участвую въ замыслахъ Славянскаго общества, несправедливы.

П. 3) Кѣмъ сочинены и въ чемъ именно состояли уставъ и правила Славянскаго общества, кто распространялъ и у кого находились экземпляры ихъ?

П. 4) Не было ли у васъ тетради, называемой „Законъ Божій“ съ возмутительными воззваніями въ концѣ, и кто распространялъ экземпляры оной?

П. 5) Кѣмъ изобрѣтены символическіе знаки общества, кольца и образа во имя св. Кирилла и Меѳодія, кто именно имѣлъ и не было ли у васъ оныхъ?

П. 6) Въ чемъ состояли подробности предположеній Славянистовъ, какимъ образомъ надѣялись они соединить Славянскія племена, возстановить самобытность каждаго племени и особенно Малороссіи?

П. 7) Какіе замыслы были противъ настоящаго образа правленія въ Россіи и какое правленіе предполагалось ввести въ Малороссіи и вообще въ Славянскихъ земляхъ?

П. 8) Какимъ образомъ Славянисты предполагали распространять образованіе между

крестьянами и тѣмъ приготовлять народъ къ возстанію?

II. 9) Кто и въ какомъ видѣ хотѣлъ учреждать школы для простого народа, сочинять книги и какого содержанія, кто собиралъ деньги для этихъ цѣлей и не предназначались ли эти деньги для какихъ либо другихъ преступныхъ цѣлей?

II. 10) Не было ли предположеній дѣйствовать оружіемъ и если было, то когда и какимъ образомъ намѣрены были употребить это средство?

II. 11) Кто изъ приверженцевъ Славянства наиболѣе дѣйствовалъ, склонялъ и возбуждалъ къ преступнымъ замысламъ и не было ли одного, который всѣмъ руководилъ?

II. 12) Правда ли, что Костомаровъ былъ представителемъ умѣренной Славянской партіи, а Гулакъ его послѣдователемъ, и что вы съ Кулѣшемъ были представителями неумѣренной Малороссійской партіи Славянскаго общества?

Отвѣты 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 и 12 — „мнѣ совершенно неизвѣстны".

II. 13) Опишите подробно всѣ дѣйствія Костомарова, Гулака, Кулѣша, также Бѣлозерскаго, Навроцкаго, Андрузскаго, Марковича, Посяденка, помѣщика Савича, бывшаго профессора Чижова и другихъ вамъ извѣстныхъ лицъ, каждаго особенно и о каждомъ все, что знаете, въ отношеніи къ замысламъ Славянистовъ?

Відповідь. Съ Костомаровымъ я познакомился въ прошедшемъ году въ Кіевѣ весною; на лѣто онъ уѣзжалъ въ Одессу лечиться, въ августѣ мѣсяцѣ онъ возвратился въ Кіевъ, и я съ нимъ не видѣлся до декабря мѣсяца, потому что ѣздилъ по порученію комиссіи для срисованія Почаевской лавры; а 9-го января текущаго года я опять отлучился изъ Кіева и послѣ того я съ нимъ не видѣлся; переписки съ нимъ не имѣлъ, кромѣ одного письма. Гулака я почти не

зналъ и потому, что видѣлся съ нимъ всего раза три въ Кіевѣ и проѣхалъ съ нимъ отъ Кіева до Борзны, и послѣ того не видѣлся. Съ Кулѣшемъ я познакомился въ Кіевѣ въ 1842 г., весною, во время отлучки моей изъ Академіи, и не видѣлся съ нимъ до декабря 1846 года въ Кіевѣ; переписки съ нимъ не имѣлъ, кромѣ письма, въ которомъ онъ мнѣ совѣтуетъ поправить нѣкоторыя мѣста въ моихъ печатныхъ сочиненіяхъ. Бѣлозерскаго, Навроцкаго, Андрузскаго и Марковича весьма мало знаю, съ Посяденкомъ и Чижовымъ совсѣмъ не знакомъ. Помѣщика Савича я встрѣчалъ два раза у Костомарова. — Объ обществѣ Славянистовъ я никогда ни отъ кого не слыхалъ ни слова.

П. 14) Правда ли, что Славянистовъ въ Кіевѣ вы побуждали къ большей дѣятельности, что въ отсутствіе ваше нѣкоторые изъ нихъ охладѣвали въ замыслахъ своихъ, а съ возвращеніемъ вашимъ снова приходили въ движеніе; что вы не знали границъ въ выраженіи преступныхъ мыслей и всѣхъ монархистовъ называли подлецами?

В. Неправда, потому что, когда я былъ въ Кіевѣ, то всегда былъ занятъ рисованіемъ; никуда не выходилъ и къ себѣ никого не принималъ, чему свидѣтель товарищъ мой художникъ Сажинъ, съ которымъ я постоянно жилъ вмѣстѣ.

П. 15) Съ какою цѣлью вы сочиняли стихи, могущіе возмущать умы Малороссіянъ противъ нашего правительства; читали эти стихи и разные пасквили въ обществахъ друзей вашихъ и давали имъ списывать оные. Не сочиняли ли вы эти стихи для распространенія идей тайнаго общества и не надѣялись ли приготовлять этимъ возстаніе Малороссіи?

В. Малороссіянамъ нравились мои стихи и я сочинялъ и читалъ имъ безъ всякой цѣли; списывать не давалъ, а былъ неостороженъ, что не пряталъ.

П. 16) Какими случаями доведены вы были до та-

кой наглости, что писали самые дерзкіе стихи противъ Государя Императора, и до такой неблагодарности, что, сверхъ великости Священной Особы Монарха, забыли въ Немъ и въ Августѣйшемъ семействѣ Его лично вашихъ благотворителей, столь нѣжно поступившихъ при выкупѣ васъ изъ крѣпостнаго состоянія?

В. Будучи еще въ Петербургѣ я слышалъ вездѣ дерзости и порицанія на Государя и Правительство. Возвратясь въ Малороссію, я услышалъ еще болѣе и хуже между молодыми и между степенными людьми; я увидѣлъ нищету и ужасное угнетеніе крестьянъ помѣщиками, посессорами и экономами шляхтичами, и все это дѣлалось и дѣлается именемъ Государя и Правительства; я всему этому повѣрилъ и, забывъ совѣсть и страхъ Божій, дерзнулъ писать наглости противъ моего Высочайшаго благодѣтеля, чѣмъ довершилъ свое безуміе.

П. 17) Кто иллюстрировалъ рукописную книгу вашихъ сочиненій и не принадлежитъ ли тотъ, кто столько занимался вашими сочиненіями, къ злоумышленнымъ Славянистамъ?

В. Иллюстрировалъ мои сочиненія Графъ Яковъ де-Бальменъ, служившій адъютантомъ у одного изъ Корпусныхъ Командировъ и убитъ на Кавказѣ въ 1845-мъ г., и нѣкто Башиловъ. Съ первымъ я видѣлся одинъ разъ, а второго совсѣмъ не знаю.

П. 18) Почему стихотворенія ваши были въ такомъ уваженіи у друзей вашихъ, тогда какъ они лишены истиннаго ума и всякой изящности; не поклонялись ли они вамъ болѣе за ваши дерзости и возмутительныя мысли.

В. Стихотворенія мои нравились, можетъ быть, потому только, что по Малороссійски написаны.

П. 19) Съ какою цѣлью вы побуждали въ Кіевѣ Костомарова и другихъ Славянистовъ къ изданію журнала на всѣхъ Славянскихъ нарѣчіяхъ, вызываясь сами

участвовать въ ономъ, и не было ли при этомъ намѣренія распространять посредствомъ журнала преступныхъ идей?

В. Не я, а бывшій ректоръ Кіевскаго университета Максимовичъ просилъ меня и Костомарова участвовать въ его журналѣ или составить сборникъ изъ статей, относящихся къ Южной Россіи, на Великороссійскомъ и Малороссійскомъ нарѣчіяхъ.

П. 20) Между бумагами вашими находятся стихотворенія Чужбинскаго и Забѣллы, перваго — возмутительныя, а второго — пасквильныя. Кто такіе Чужбинскій (если это не псевдонимъ) и Забѣлла?

В. Чужбинскій — псевдонимъ; фамилія его Аѳанасьевъ Александръ, помѣщикъ Полтавской губ., Лубенскаго у. Забѣлла Викторъ тоже помѣщикъ Черниговской губ., Борзенскаго у.

П. 21) Кто такіе Штрандманъ и Карпо, и почему они въ письмахъ своихъ называли васъ: „Остатнимъ изъ козаковъ", а второй „Отамане нашъ". Не участвовали ли и они въ замыслахъ Славянистовъ?

В. Съ Штрандманомъ я познакомился въ Яготинѣ у князя Рѣпнина; онъ былъ тамъ домашнимъ учителемъ, а теперь не знаю, гдѣ онъ. Почему онъ называетъ меня „остатнимъ изъ козаковъ", — не знаю; Карпо — ученикъ Академіи Художествъ, онъ и еще два ученика жили со мною на одной квартирѣ, и какъ я былъ старше ихъ лѣтами, то они и называли меня „отаманомъ".

П. 22) Не извѣстно ли вамъ, сверхъ предложеннаго въ предыдущихъ вопросахъ, еще что либо о Славянистахъ, ихъ тайномъ обществѣ и замыслахъ?

В. Сверхъ всего, что я объяснилъ, я больше ничего не знаю. Художникъ Тарасъ Шевченко.«

Доклад графа А. Ѳ. Орлова.

На оригіналі власною рукою царя написано олівцем: »исполнить«. 28 Мая 1847 года. Вѣрно: генералъ-лейтенантъ Дубельтъ.

Открытіе Славянскаго или, правильнѣе сказать, Украйно-Славянскаго Общества, началось отъ студента Кіевскаго университета *Алексѣя Петрова*.

Донесеніе Петрова. Этотъ студентъ, занимая квартиру стѣна объ стѣну съ квартирою коллежскаго секретаря *Гулака* и слыша, что собирающіеся у него друзья всегда разсуждаютъ о дѣлахъ государственныхъ, былъ столько расторопенъ, что познакомился съ *Гулакомъ*, показалъ видъ, будто раздѣляетъ его мнѣнія и до такой степени пріобрѣлъ довѣренность, что *Гулакъ* допустилъ его въ свои собранія и открылъ ему о существованіи Общества Св. Кирилла и Меѳодія. Получивъ такимъ образомъ достаточныя свѣдѣнія и видя, что *Гулакъ* отправился въ С.-Петербургъ, а равно и нѣкоторые изъ друзей его выѣхали изъ Кіева, *Петровъ* обо всемъ донесъ своему начальству.

Арестованіе прикосновенныхъ лицъ. Свѣдѣніе объ этомъ генералъ-адъютантъ Бибиковъ доставилъ 17 марта; въ тотъ же день *Гулакъ* былъ арестованъ, и дѣло началось производствомъ въ III-мъ Отдѣленіи Собственной Вашего Императорскаго Величества Канцеляріи.

Разсмотрѣніе бумагъ *Гулака* съ перваго раза показало кругъ друзей его и сомнительность ихъ переписки. Немедленно сдѣланы были распоряженія объ арестованіи и отправленіи въ С.-Петербургъ заподозрѣнныхъ лицъ. Вслѣдствіе этого доставлены: изъ Кіева адъюнктъ-профессоръ университета Св. Владиміра *Костомаровъ*, студенты того же университета Андрузскій и Посяда и художникъ С.-Петербургской Академіи Художествъ Шевченко; изъ Варшавы отъѣзжавшій за границу бывшій старшій учитель 5-й С.-Петербургской гимназіи Кулѣшъ и сопровождавшій его до границы

родственникъ его, бывшій около года учителемъ въ Полтавскомъ кадетскомъ корпусѣ, кандидатъ Бѣлозерскій; изъ Полтавы дѣйствительный студентъ Кіевскаго университета Навроцкій. Еще потребованы изъ Кіева студентъ Марковичъ и изъ-за границы помѣщикъ Полтавской губерніи Савичъ.

Сверхъ того, по возникавшему подозрѣнію, были истребованы въ С.-Петербургъ поручики: Новоархангельскаго уланскаго полка Ашанинъ и Азовскаго пѣхотнаго полка Бушенъ. Также осмотрѣны бумаги въ Кіевѣ студента Тулуба, въ С.-Петербургѣ чиновника Министерства Государственныхъ Имуществъ Иславина и бывшаго студента Дерптскаго университета Варадинова. Но всѣ они совершенно оправдали себя, тотчасъ были освобождены, и приняты мѣры, чтобы невинное ихъ арестованіе не имѣло для нихъ по службѣ непріятныхъ послѣдствій. Еще арестованъ возвращавшійся изъ-за границы бывшій адъюнктъ-профессоръ С.-Петербургскаго университета надворный совѣтникъ Чижовъ, который однакоже оказался только Славянофиломъ, поборникомъ Русской народности, въ родѣ Московскихъ ученыхъ, и не имѣлъ никакихъ сношеній съ Украйно-Славянистами. Его откровенное показаніе имѣло послѣдствіемъ то, что ему Высочайше разрѣшено, отстранивъ всѣ идеи и мечты Славянофиловъ, продолжать литературныя занятія, но съ тѣмъ, чтобы онъ свои произведенія, вмѣсто обыкновенной цензуры, представлялъ на предварительное разсмотрѣніе шефа жандармовъ.

Такимъ образомъ опредѣлилось, что лицъ болѣе или менѣе виноватыхъ по дѣлу объ Украйно-Славянистахъ десять: Гулакъ, Бѣлозерскій, Костомаровъ, Кулѣшъ, Шевченко, Андрузскій, Навроцкій, Посяда, Марковичъ и Савичъ.

Важность дѣла, представлявшаяся по первоначальнымъ свѣдѣніямъ. Свѣдѣнія, первоначально полученныя и даже открывавшіяся при дальнѣйшемъ развитіи слѣд-

ствія, представляли Украйно-Славянское Общество въ весьма важномъ видѣ, и многія обстоятельства заставляли думать, что Общество имѣло окончательное устройство тайнаго злоумышленнаго дѣла: ибо у *Гулака* найденъ былъ уставъ Общества Св. Кирилла и Меѳодія, изъ правилъ котораго видно, что Украйно-Славянисты предполагали, хотя мирными средствами, преимущественно распространеніемъ образованія, соединить всѣ Славянскія племена и устроить въ нихъ народное представительное правленіе; у нѣкоторыхъ оказались экземпляры рукописи, называемой »Законъ Божій«, »Поднѣстранка«, уже не съ мирными предположеніями, а исполненные революціонныхъ и коммунистическихъ правилъ, съ возмутительными воззваніями къ племенамъ Славянскимъ; у многихъ найдены стихи *Шевченка*, въ высшей степени дерзкаго и возмутительнаго содержанія, и другія рукописи болѣе или менѣе подобныя первымъ. Самыя письма арестованныхъ лицъ, даже тамъ, гдѣ можно предполагать предметъ ученый или литературный, затемнены двусмысленными, напыщенными и вообще чрезвычайно-сомнительными выраженіями. При томъ же *Петровъ* и *Андрузскій* въ своемъ показаніи объясняли Украйно-Славянское Общество, какъ дѣло прямо революціонное. Изъ нихъ первый утверждалъ, что *Гулакъ* предполагалъ разными средствами приготовлять и потомъ возбудить Славянскія племена къ возстанію противъ верховныхъ властей; говорилъ, что при этомъ общество будетъ дѣйствовать миролюбно въ отношеніи къ Августѣйшему дому, но если необходимость потребуетъ, то должно будетъ пожертвовать и Царскою фамиліею.

Вслѣдствіе таковыхъ свѣдѣній состоялось Высочайшее повелѣніе о полномъ подчиненіи на время Кіевскаго Учебнаго Округа въ губерніяхъ Кіевской, Подольской и Волынской генералъ-адъютанту Бибикову, а III-е Отдѣленіе обратило наивеличайшее вни-

маніе на производство дѣла объ Украйно-Славянскомъ Обществѣ.

Слѣдствіемъ открыто. Хотя *Гулакъ* показалъ необыкновенное упорство и, ничего не открывая, отзывался только однимъ, что связанъ честнымъ словомъ, кому-то имъ даннымъ; но другіе (Бѣлозерскій и впослѣдствіи Костомаровъ) объявили всѣ свои преступленія столь откровенно, что нѣтъ причины сомнѣваться, чтобы они скрыли что-либо имъ извѣстное; равно и прочіе болѣе или менѣе пояснили дѣло, такъ что оно можетъ считаться вполнѣ обнаруженнымъ. Сколь ни важна въ разныхъ отношеніяхъ вина прикосновенныхъ лицъ, но собственно политическое зло, къ счастію, еще не успѣло развиться до той степени, какъ представлялось по первоначальнымъ свѣдѣніямъ. Доносы и первыя свѣдѣнія, какъ всегда бываетъ, преувеличивали важность, и дѣло оказалось въ видѣ менѣе опасномъ.

Украйно-Славянское Общество. Украйно-Славянское Общество существовало, но только нѣсколько мѣсяцевъ, въ исходѣ 1845-го и началѣ 1846 года, между тремя лицами *Гулакомъ*, *Бѣлозерскимъ* и *Костомаровымъ*. Нѣкоторые изъ нихъ называли его Обществомъ Св. Кирилла и Меѳодія и носили кольца во имя сихъ святыхъ. Трудно опредѣлить, кто первый задумалъ общество, ибо всѣ они равно преданы были Славянскимъ идеямъ, побуждая другъ друга къ дѣятельности; но мысль называть общество во имя Св. Кирилла и Меѳодія, равно имѣть кольца или образа сихъ святыхъ, произошла отъ Костомарова.

По словамъ *Бѣлозерскаго* и *Костомарова*, цѣль ихъ общества состояла въ соединеніи Славянскихъ племенъ; но они полагали соединить племена подъ скипетромъ Вашего Императорскаго Величества. Не касаясь до настоящаго образа правленія въ Россіи, они желали только, чтобы имѣющія присоединиться къ намъ иноземныя Славянскія племена устроены были по примѣру

Царства Польскаго. Имъ казалось, что Ваше Величество, по силѣ духа Вашего, одни можете совершить это великое дѣло; но сомнѣваясь, чтобы Ваше Величество, занятые внутреннимъ благоустройствомъ государства, соизволили принять участіе въ этомъ предпріятіи, они надѣялись достигнуть соединенія Славянъ своими средствами.

Средства эти должны были ограничиваться слѣдующими мѣрами: воодушевленіемъ Славянскихъ племенъ къ уваженію собственной ихъ народности, изгнаніемъ изъ нравовъ ихъ всего иноземнаго, уничтоженіемъ вражды и водвореніемъ согласія между ими, склоненіемъ ихъ къ исповѣданію одной Православной вѣры, заведеніемъ училищъ и изданіемъ книгъ для простого народа. Они полагали, что Славянскія племена, этими мирными средствами, были бы доведены до того, что въ послѣдствіи сами слились бы въ одно цѣлое. Но цѣль Украйно-Славянистовъ, при такихъ средствахъ, была бы достигнута не прежде какъ чрезъ сотни или тысячи лѣтъ (это ихъ собственныя слова).

Вскорѣ *Гулакъ*, *Костомаровъ* и *Бѣлозерскій* сами увидѣли, что теоретическія предположенія ихъ не сообразны съ практическимъ ходомъ дѣлъ, и что идеи ихъ были только ученыя мечты. Поэтому они въ половинѣ 1846 года прекратили свои занятія, перестали называть кругъ свой обществомъ, положили заниматься изученіемъ исторіи и языковъ Славянскихъ, какъ наукою, безъ всякой политической цѣли. Общество тѣмъ болѣе не возобновлялось, что *Бѣлозерскій* вскорѣ послѣ того отправился на службу въ Полтаву, а въ Генварѣ 1847 года и *Гулакъ* выѣхалъ въ Петербургъ.

Изъ этого видно, что Украйно-Славянское Общество существовало только нѣсколько мѣсяцевъ и во время самаго развитія своего состояло только изъ трехъ лицъ: *Гулака*, *Бѣлозерскаго* и *Костомарова;* ибо если другіе сближались съ ними и слышали объ обществѣ, то

единственно или по знакомству или по сходству ученыхъ занятій, безъ всякихъ прямыхъ отношеній къ обществу.

Бѣлозерскій и *Костомаровъ* увѣряютъ, что въ предположеніяхъ, даже въ мысляхъ ихъ, никогда не было ни народныхъ потрясеній, ни возмущеній, ни преобразованія законныхъ властей въ Россіи, а тѣмъ менѣе какихъ-либо вооруженныхъ дѣйствій. *Костомаровъ* утвердилъ это и на очной ставкѣ, не смотря на то, что *Петровъ* доказывалъ революціонное направленіе Украйно-Славянистовъ. Особенно *Бѣлозерскій* заслуживаетъ довѣрія; ибо онъ столько показалъ благородства и откровенности, что безъ сомнѣнія не скрылъ бы, если бы въ предположеніяхъ ихъ имѣли мѣсто революціонныя идеи. Быть можетъ, *Петровъ*, подобно *Андрузскому*, нѣсколько увеличилъ дѣло въ своемъ донесеніи, какъ по молодости лѣтъ своихъ, такъ и потому, что сужденія, происходившія у *Гулака*, онъ слышалъ частію изъ-за стѣны, и, слѣдовательно, могъ ошибочно понять мысль разговоровъ. Но не менѣе того, судя по твердости показаній *Петрова*, я увѣренъ, что у Украйно-Славянистовъ много было пустыхъ и неосторожныхъ сужденій.

Одинъ Гулакъ оставался лицемъ чрезвычайно-сомнительнымъ, тѣмъ болѣе, что, если бы преступленіе его было не важнѣе того, какъ описываютъ *Петровъ*, *Бѣлозерскій* и *Костомаровъ*, то невозможно объяснить, отъ чего онъ съ такимъ упорствомъ не хотѣлъ отвѣчать на дѣлаемые ему вопросы и даже на очныхъ ставкахъ не сознавался, когда видѣлъ, что товарищи его сознались. Должно предполагать, что Гулакъ, отдѣльно отъ нихъ, въ душѣ своей хранилъ такія преступныя мысли, которыя не были извѣстны его товарищамъ, и во всякомъ случаѣ вѣроятно, что человѣкъ съ такимъ характеромъ, какъ онъ, не остановился бы на мирныхъ средствахъ, если бы тайныя помышленія его

могли совершиться. Но впослѣдствіи и *Гулакъ* сознался въ справедливости сдѣланныхъ на него показаній и даже приписываетъ себѣ сочиненіе рукописи: »Законъ Божій« и »Уставъ Славянскаго Общества«. При этомъ, однакоже, онъ отвергаетъ сдѣланное на него показаніе студентомъ *Петровымъ* и увѣряетъ, что въ его присутствіи никогда не упоминалъ о царской фамиліи. Показаніе *Гулака* о сочиненной имъ рукописи: »Законъ Божій« ложно: ибо рукопись эта существовала въ 1833 году, т. е. въ то время, когда *Гулакъ* былъ еще въ дѣтскомъ возрастѣ. Сомнительно и показаніе его на счетъ сочиненія имъ »Устава Славянскаго Общества«, потому что это сочиненіе приписываетъ себѣ и *Бѣлозерскій*, которому, по его откровенности, должно дать вѣры болѣе, нежели скрытному *Гулаку*.

Возмутительныя рукописи. Далѣе сознался *Бѣлозерскій*, что »Уставъ Славянскаго Общества« былъ имъ сочиненъ, по примѣру уставовъ учено-литературныхъ обществъ у Чеховъ, Лужичанъ и Сербовъ, и что онъ же написалъ рукопись, которую можно назвать объясненіемъ уставу; а *Костомаровъ*, что онъ, получивъ за нѣсколько лѣтъ передъ симъ отъ служившаго въ Кавказскомъ корпусѣ офицера Хмѣльницкаго рукопись »Законъ Божій или Поднѣстранка«, переписалъ ее въ двухъ экземплярахъ. *Бѣлозерскій* присовокупилъ, что Уставъ и къ нему объясненіе онъ составилъ еще бывши студентомъ, въ лѣта ранней юности, когда въ головѣ его бродили неустановившіяся идеи, но потомъ бросилъ эти рукописи и болѣе не вспоминалъ о нихъ. Равно и *Костомаровъ* говоритъ, что рукопись »Законъ Божій« въ первый разъ онъ списалъ изъ одного желанія собирать рѣдкости, а во второй потому, что нашелъ въ ней сходство съ »Пилигримкою« *Мицкевича* и хотѣлъ сравнить ихъ. Дѣйствительно, рукопись »Законъ Божій« есть ничто иное, какъ передѣлка книги *Мицкевича;* передѣлка же въ томъ состоитъ, что въ »Пилигримкѣ« все при-

норовлено къ Польшѣ, а въ »Законѣ Божіемъ« къ Малороссіи. *Костомаровъ* полагаетъ, что эта передѣлка произведена Поляками, которые вскорѣ послѣ мятежа думали возстановить и Малороссіянъ. Но при этомъ случаѣ оба, и *Бѣлозерскій* и *Костомаровъ*, рѣшительно утверждаютъ, что ни Уставъ, ни объясненіе къ оному, ни рукопись »Законъ Божій«, а равно и никакія другія, находившіяся у нихъ бумаги, никогда не были основаніемъ или правилами бывшаго Украино-Славянскаго Общества.

Сверхъ того, генералъ-адъютантъ Бибиковъ доставилъ двѣ печатныя книги стихотвореній *Костомарова* на Малороссійскомъ языкѣ, »Украинскія баллады« и »Вѣтка«, обращающія на себя вниманіе мыслями о прежнихъ набѣгахъ казаковъ и гетманцевъ, подобными помѣщеннымъ въ книгахъ *Кулиша*, о которыхъ будетъ объяснено ниже.

Лица, приближавшіяся къ Украйно-Славянскому Обществу. Нѣкоторыя лица не принадлежали къ Украйно-Славянскому Обществу, но по сходству занятій или по знакомству сближались съ учредителями общества и знали о немъ. Сюда относятся *Навроцкій*, *Андрузскій* и *Посяда*. *Навроцкій* состоитъ въ родствѣ съ *Гулакомъ* и въ продолженіи года жилъ у него на квартирѣ, а потому не могъ не знать объ Украйно-Славянскомъ Обществѣ и предположеніяхъ Славянистовъ; но онъ, по словамъ Костомарова, входилъ въ кругъ ихъ, такъ сказать, физически и, не имѣя достаточныхъ свѣдѣній въ Славянофильствѣ, не могъ принимать въ немъ участія ни умственно, ни сердечно. Между тѣмъ *Навроцкій* въ показаніяхъ своихъ рѣшительно не сознается ни въ знаніи объ обществѣ, ни въ передачѣ *Бѣлозерскому* рукописи »Законъ Божій«, ни въ чтеніи стихотворенія *Шевченки* »Сонъ«. Хотя на очной ставкѣ *Петровъ* и *Бѣлозерскій* столь сильно уличали *Навроцкаго*, что онъ не могъ болѣе отзываться совершеннымъ невѣдѣніемъ и сознался

въ чтеніи »Сна«, но относительно »Закона Божія« остался при своемъ запирательствѣ, которое онъ какъ бы перенялъ отъ родственника своего *Гулака*.

Андрузскій, имѣющій отъ роду 19 лѣтъ, показываетъ по уму и характеру всѣ признаки дѣтства. Онъ сочинилъ стихи возмутительнаго содержанія и проекты о государственномъ преобразованіи въ Россіи; въ этихъ проектахъ переходилъ отъ мысли къ мысли: то допускалъ императорскую власть въ настоящей ея силѣ, то ограничивалъ, то предполагалъ вовсе ее уничтожить. Точно такимъ же *Андрузскій* является и въ своихъ показаніяхъ. Въ первыхъ словесныхъ и темныхъ отвѣтахъ онъ многихъ назвалъ членами Украйно-Славянскаго Общества, иныхъ даже представителями и большею частію говорилъ о нихъ, какъ личный свидѣтель; на очныхъ же ставкахъ мягчилъ и ограничивалъ прежнія свои показанія, иныя вовсе отвергалъ или прямо сознавался, что ошибся, и что не видѣлъ того, о чемъ прежде объявлялъ какъ очевидецъ. Мучимый раскаяніемъ, *Андрузскій*, послѣ очныхъ ставокъ, подалъ объясненіе, искренно сознаваясь, что онъ въ прежнихъ показаніяхъ выводилъ заключенія свои изъ однихъ слуховъ, изъ разговоровъ студентовъ и изъ собственныхъ соображеній, считалъ всякаго занимающагося древними изысканіями и каждаго Малороссіянина, любящаго свою родину, принадлежащими къ Украйно-Славянскому Обществу, тогда какъ самъ не зналъ ни о томъ, существуетъ ли это общество, ни о преступленіяхъ тѣхъ лицъ, которыхъ оговаривалъ.

Посяда, по всей видимости, вовсе не принадлежалъ къ Украйно-Славянскому Обществу, и хотя прежде показывалъ, что отъ *Гулака*, *Костомарова* и *Навроцкаго* слышалъ о составлявшемся обществѣ, но послѣ очныхъ ставокъ, подобно *Андрузскому*, пояснилъ, что и онъ ничего не слышалъ объ обществѣ, а прежде говорилъ объ этомъ ошибочно, потому, что писалъ свое показаніе въ

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No 2)

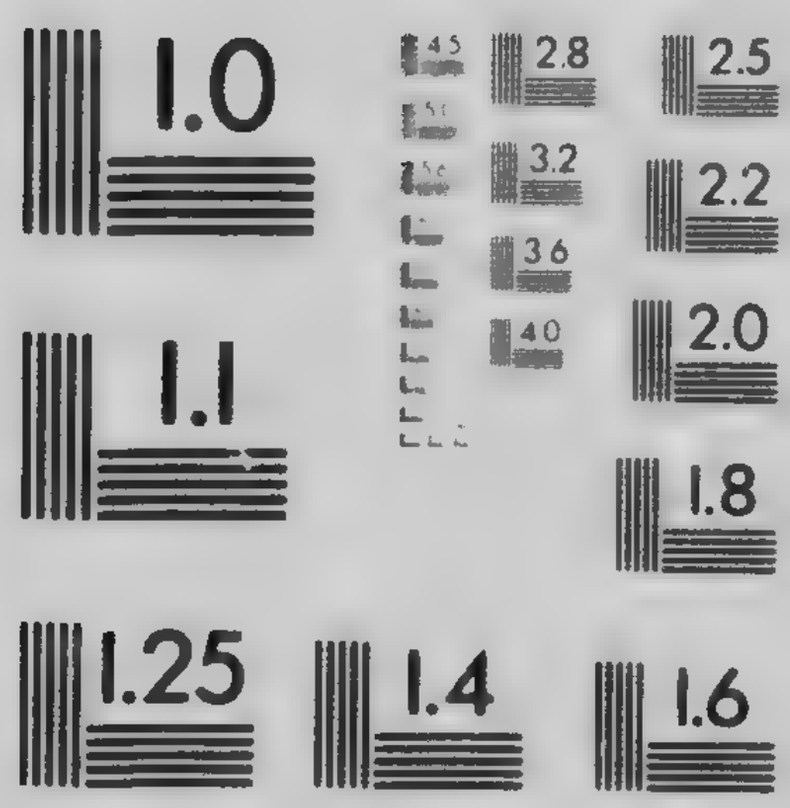

APPLIED IMAGE Inc

смущеніи и въ болѣзненномъ состояніи. Если можно считать *Посяду* виновнымъ, то въ томъ только, что онъ въ найденныхъ у него запискахъ, которыхъ впрочемъ никому не показывалъ, выражалъ плачъ о бѣдственномъ, будто бы, положеніи Малороссіи и въ грубыхъ словахъ описывалъ обращеніе недостойныхъ помѣщиковъ съ крестьянами.

Лица виновныя въ преступленіяхъ отдѣльныхъ отъ Украйно-Славянскаго Общества. Двое, Шевченко и Кулѣшъ, оказались также не принадлежащими къ Украйно-Славянскому Обществу, но они виноваты по своимъ собственнымъ отдѣльнымъ дѣйствіямъ.

Шевченко, вмѣсто того, чтобы вѣчно питать благоговѣйныя чувства къ особамъ Августѣйшей фамиліи, удостоившимъ выкупить его изъ крѣпостного состоянія, сочинялъ стихи, на Малороссійскомъ языкѣ, самаго возмутительнаго содержанія. Въ нихъ онъ то выражалъ плачъ о мнимомъ порабощеніи и бѣдствіяхъ Украйны, то возглашалъ о славѣ гетманскаго правленія и прежней волницѣ казачества, то съ невѣроятною дерзостію изливалъ клеветы и желчь на особъ Императорскаго дома, забывая въ нихъ личныхъ своихъ благодѣтелей. Сверхъ того, что все запрещенное увлекаетъ людей съ слабымъ характеромъ, *Шевченко* пріобрѣлъ между друзьями своими славу знаменитаго Малороссійскаго писателя, а потому стихи его вдвойнѣ вредны и опасны. Съ любимыми стихами въ Малороссіи могли посѣяться и впослѣдствіи укорениться мысли о мнимомъ блаженствѣ временъ гетманщины, о счастіи возвратить эти времена и о возможности Украйнѣ существовать въ видѣ отдѣльнаго государства. Судя по тому чрезмѣрному уваженію, которое питали и лично къ *Шевченкѣ*, и къ его стихотвореніямъ всѣ Украйно-Славянисты, сначала казалось, что онъ могъ быть если не дѣйствующимъ лицомъ между ними, то орудіемъ, которымъ они хотѣли воспользоваться

въ своихъ замыслахъ; но, съ одной стороны, эти замыслы были не столь важны, какъ представлялось при первомъ взглядѣ, а, съ другой, и *Шевченко* началъ писать свои возмутительныя сочиненія еще съ 1837 года, когда Славянскія идеи не занимали Кіевскихъ ученыхъ; равно и все дѣло доказываетъ, что *Шевченко* не принадлежалъ къ Украйно-Славянскому Обществу, а дѣйствовалъ отдѣльно, увлекаясь собственною испорченностію. Тѣмъ не менѣе, по возмутительному духу и дерзости, выходящей изъ всякихъ предѣловъ, онъ долженъ быть признаваемъ однимъ изъ важныхъ преступниковъ.

Вина *Кулѣша*, также не принадлежавшаго къ Украйно-Славянскому Обществу, въ нѣкоторой степени сходна съ преступленіемъ *Шевченки*. Любя пламенно свою родину, Малороссію, онъ въ напечатанныхъ имъ книгахъ съ восторгомъ описывалъ духъ прежняго казачества, наѣзды гайдамаковъ изображалъ въ видѣ рыцарства, представлялъ исторію этого народа едва ли не знаменитѣе всѣхъ исторій, славу его показывалъ всемірною, приводилъ пѣсни Украинскія, въ которыхъ выражается любовь къ вольности, намекая, что этотъ духъ не простылъ и доселѣ таится въ Малороссіянахъ; описывалъ распоряженія императора Петра I-го и преемниковъ его въ видѣ угнетеній и подавленія правъ народныхъ. Книги *Кулѣша* могли бы производить почти тоже впечатлѣніе на Малороссіянъ, какъ и стихи *Шевченки*, тѣмъ болѣе, что сочинены для дѣтей старшаго возраста. Разница между ими состоитъ въ томъ, что *Кулѣшъ* выражалъ свои мнѣнія всегда съ приличіемъ и, увлекаясь любовію къ родинѣ, вовсе не предполагалъ, что эти мнѣнія его могутъ быть приняты или истолкованы въ дурномъ смыслѣ. Когда указали *Кулѣшу* на двусмысленныя мѣста въ его книгахъ, онъ съ ужасомъ увидѣлъ, что мысли его дѣйствительно могли произвести вредныя послѣдствія. *Кулѣшъ* вполнѣ понимаетъ, что, сколько бы не любилъ родины своей, Украйны, онъ обязанъ быть еще болѣе

преданнымъ отечеству, Россіи, и увѣряетъ, что никогда не думалъ иначе, что, выражая любовь къ родинѣ, онъ и не помышлялъ смущать или колебать вѣрноподданость ея къ престолу Вашего Императорскаго Величества.

Общіе выводы. Обозрѣніе всѣхъ обстоятельствъ приводитъ къ слѣдующимъ убѣжденіямъ. Украйно-Славянское Общество св. Кирилла и Меѳодія было не болѣе какъ ученый бредъ трехъ молодыхъ людей. Учредители его: Гулакъ, Бѣлозерскій и Костомаровъ, по самому положенію ученыхъ людей въ свѣтѣ, конечно, были бы не въ состояніи вовлечь въ свое общество военныхъ или народъ, ни сдѣлаться скорою причиною возстанія. Но вредъ отъ нихъ могъ произойти медленный и тѣмъ болѣе опасный. Бывъ при воспитаніи юношества, они имѣли случай посѣевать въ возрастающемъ поколѣніи испорченность и приготовлять будущія неустройства.. Къ счастію, зло еще не созрѣло, частію уничтожилось само собою, а остальное предотвращено распоряженіями правительства.

Дѣло сіе производилось со всею строгостію, и можно быть увѣреннымъ, что оно вполнѣ изслѣдовано, что слѣдовъ Украйно-Славянскаго Общества не осталось, и что съ арестованіемъ *Шевченки*, *Кулѣша* ограничены наиболѣе дѣйствовавшіе и Украйнофилы, чего однакоже нельзя сказать вообще о Славянофилахъ, о чемъ будетъ особенный представленъ всеподданнѣйшій докладъ (ибо до Славянофиловъ настоящее дѣло не касалось и не должно было касаться).

Относительно же лицъ, прикосновенныхъ къ дѣлу Украйно-Славянскаго Общества, было бы удобнѣе подвергнуть ихъ наказанію безъ суда, но не сохраняя въ тайнѣ рѣшенія дѣла, дабы всѣмъ извѣстно было, какую участь приготовили себѣ тѣ, которые занимались Славянствомъ въ духѣ, противномъ нашему правительству, и дабы отвратить другихъ Славянофиловъ отъ подобнаго направленія.

Рѣшеніе дѣла. Всеподданнѣйше докладывая о семъ Вашему Императорскому Величеству, я нахожу, что настоящее дѣло можетъ быть рѣшено нынѣ, не ожидая доставленія изъ Кіева студента *Марковича* и изъ-за границы помѣщика *Савича*, тѣмъ болѣе, что они не были участниками Украйно-Славянскаго Общества и, вѣроятно, суть только Украйнофилы, слѣдовательно, дѣло о нихъ можетъ быть произведено и докончено отдѣльно. Входя же въ смыслъ желаній Вашего Императорскаго Величества, всегда направленныхъ къ Высочайшему милосердію, и принимая во вниманіе молодость прикосновенныхъ лицъ (изъ нихъ только *Костомарову* 28 и *Гулаку* 25, а прочимъ не болѣе какъ отъ 19 до 23-хъ лѣтъ) и, такъ сказать, дѣтство ихъ замысловъ, я полагалъ бы ограничиться слѣдующимъ:

1) Коллежскаго секретаря *Гулака*, какъ главнаго руководителя Украйно-Славянскаго Общества, въ началѣ и долго запиравшагося въ своихъ преступныхъ замыслахъ, а еще болѣе какъ человѣка, способнаго на всякое вредное для правительства предпріятіе, заключить въ Шлиссельбургскую крѣпость на три года и потомъ отправить его въ отдаленную губернію подъ строжайшій надзоръ.

На подлинномъ собственною Его Величества рукою написано карандашемъ: »Буде исправится въ образѣ мыслей«. Вѣрно: ген.-лейт. Дубельтъ.

2) Коллежскаго ассесора *Костомарова*, участвовавшаго въ Украйно-Славянскомъ Обществѣ, придумавшаго кольцо и названіе Обществу св. Кирилла и Меѳодія, давшаго ходъ преступной рукописи »Законъ Божій« и хотя впослѣдствіи откровенно сознавшагося, но тѣмъ болѣе виновнаго, что онъ былъ старѣе всѣхъ по лѣтамъ, а по званію профессора обязанъ былъ отвращать молодыхъ людей отъ дурного направленія: заключить въ крѣпость на одинъ годъ, а послѣ того отправить въ одну

изъ отдаленныхъ Великороссійскихъ губерній на службу, но никакъ не по ученой части, съ учрежденіемъ за нимъ строжайшаго надзора.

На подлинномъ собственною Его Величества рукою написано карандашемъ: »Въ Вятскую губернію«. Вѣрно: ген.-лейт. Дубельтъ.

3) Кандидата 10-го класса *Бѣлозерскаго*, также участвовавшаго въ Украйно-Славянскомъ Обществѣ, составившаго Уставъ Общества и преступную рукопись въ объясненіе этого устава, въ уваженіе того, что онъ прекратилъ связи съ Кіевскими Славянистами еще въ половинѣ 1846 года, при допросахъ съ перваго раза сознался во всемъ и съ искреннѣйшимъ раскаяніемъ дал точное и положительное свѣдѣніе объ Обществѣ, заключить въ крѣпость на четыре мѣсяца и потомъ опредѣлить въ гражданскую службу, но внѣ Министерства Народнаго Просвѣщенія, не лишая преимуществъ, прежде пріобрѣтенныхъ, и съ тѣмъ, чтобы начальство имѣло за нимъ наблюденіе. Въ службу опредѣлить или въ С.-Петербургѣ, или въ одной изъ Великороссійскихъ губерній, но отнюдь не въ Малороссіи, доколѣ не докажетъ довѣренности своего образа мыслей усердною службою и степеннымъ поведеніемъ. Не могу умолчать, что *Бѣлозерскій* обладаетъ большими способностями, а потому слѣдуетъ имѣть его въ виду для употребленія на службу тамъ, гдѣ онъ можетъ быть наиболѣе полезенъ, особенно когда будетъ въ виду высшаго начальства.

На подлинномъ собственною Его Величества рукою написано карандашемъ: »За откровенность прямо на службу въ Олонецкую губернію подъ надзоръ«. Вѣрно: ген.-лейт. Дубельтъ.

4) Художника *Шевченку*, за сочиненіе возмутительныхъ и въ высшей степени дерзкихъ стихотвореній, какъ одареннаго крѣпкимъ тѣлосложеніемъ, опредѣлить рядо-

вымъ въ Оренбургскій отдѣльный корпусъ, съ правомъ выслуги, поручивъ начальству имѣть строжайшее наблюденіе, дабы отъ него, ни подъ какимъ видомъ, не могло выходить возмутительныхъ и пасквильныхъ сочиненій.

На подлинномъ собственною Его Величества рукою написано карандашемъ: »Подъ строжайшій надзоръ съ запрещеніемъ писать и рисовать«. Вѣрно: ген.-лейт. Дубельтъ.

5) 9-го класса *Кулѣша*, неумѣреннаго въ неправильныхъ понятіяхъ о Малороссіи, во вниманіе къ тому, что онъ съ ужасомъ видитъ тотъ вредъ, который могъ произойти отъ его сочиненій и показываетъ искреннее сожалѣніе о прежнемъ своемъ заблужденіи, происходившемъ отъ избытка любви къ своей родинѣ, заключить въ крѣпость на четыре мѣсяца и потомъ отправить въ одну изъ отдаленныхъ Великороссійскихъ губерній на службу, но никакъ не по ученой части, съ учрежденіемъ за нимъ строжайшаго надзора, не увольняя его ни въ Малороссію, ни за границу, и съ тѣмъ, чтобы цензура обращала строжайшее вниманіе на его сочиненія, если онъ будетъ писать ихъ отдѣльно или въ журналахъ.

На подлинномъ собственною Его Величества рукою написано карандашемъ: »Запретить писать и на службу въ Вологду«. Вѣрно: ген.-лейт. Дубельтъ.

6) Студента *Андрузскаго*, который сочинялъ возмутительные стихи и проекты о государственномъ преобразованіи, доходя зъ нихъ до республиканскихъ мыслей, и сдѣлалъ сначала многія ложныя показанія, въ уваженіе того, что слишкомъ молодъ и лѣтами, и душою, искренно повинился въ своихъ преступленіяхъ, хотя является пылкимъ Украйнофиломъ, говоря, что онъ никогда не отступится ни отъ Малороссійскаго языка, ни отъ любви къ своей родинѣ, отправить для окончанія курса въ Казанскій университетъ, а потомъ опредѣлить на службу въ Великороссійскія губерніи, съ учрежде-

ніемъ за ними и во время ученія, и потомъ на службѣ, строгаго надзора и не увольнять въ Малороссію[1]).

7) Дѣйствительнаго студента 12-класса *Навроцкаго*, виноватаго не столько по сближенію съ Украйно-Славянистами, сколько по упорству въ несознаніи, выдержать шесть мѣсяцевъ на гауптвахтѣ и потомъ опредѣлить на службу въ одну изъ отдаленныхъ Великороссійскихъ губерній, съ учрежденіемъ надъ нимъ строгаго надзора.

На подлинномъ собственною Его Величества рукою написано карандашемъ: »Въ Вятку«. Вѣрно: ген.-лейт. Дубельтъ.

8) Студенту *Посяди*, писавшему въ преувеличенномъ видѣ о бѣдствіи Малороссійскихъ крестьянъ, вмѣнить въ наказаніе содержаніе подъ арестомъ, отправить въ Казанскій университетъ для окончанія курса наукъ, а потомъ опредѣлить на службу въ Великороссійской губерніи.

9) Напечатанныя сочиненія *Шевченки* »Кобзарь«, *Кулиша* »Повѣсть объ Украинскомъ народѣ«, »Украйна«, и »Михайло Чернышенко«, и *Костомарова* »Украинскія баллады« и »Вѣтка« запретить и изъять изъ продажи.

10) Цензорамъ, дозволившимъ печатать сочиненія *Костомарова*, *Кулиша* и *Шевченки*, сдѣлать строгій выговоръ, съ тѣмъ, чтобы это не лишало ихъ никакихъ правъ службою пріобрѣтенныхъ, какъ людей отлично аттестованныхъ и сдѣлавшихъ ошибку болѣе по неосмотрительности, нежели по умышленію, и сверхъ того повелѣть министру народнаго просвѣщенія, чтобъ предписывалъ вообще цензорамъ обращать на труды литературные болѣе строгое вниманіе.

---

[1]) Андрузського стрінула сумна доля. Він занедужав на очи, не міг кінчити наук в учіверситеті й нув висланий на службу в Петрозаво дск. Тут 1850 р. Зроблено в його трус, знайдено проект конституції республики й заслано 5 квітня 1850 р. в Соловецький монастир.

11) Генералъ-адъютантамъ Бибикову и Кокошкину сообщить, чтобы они наблюдали во ввѣренныхъ имъ губерніяхъ, не остались-ли въ обращеніи стихотворенія *Шевченки*, рукопись »Законъ Божій« и другія возмутительныя сочиненія, также не питаютъ ли мысли о прежней вольницѣ, гетманщинѣ и о правахъ на отдѣльное существованіе, чтобы обращали вниманіе на тѣхъ, которые особенно занимаются Малороссійскими древностями, исторіей и литературою, и старались бы прекращать въ этой области наукъ всякое злоупотребленіе, но самымъ незамѣтнымъ и осторожнымъ образомъ, безъ явныхъ преслѣдованій и сколь возможно не раздражая уроженцевъ Малороссіи.

12) Студента *Петрова*, который доставилъ правительству возможность открыть Украйно-Славянское Общество и прекратить зло въ самомъ началѣ, опредѣлить сверхъ штата въ III-е Отдѣленіе Собственной Вашего Императорскаго Величества канцеляріи, съ правами дѣйствительнаго студента, выдержавшаго экзаменъ, выдавъ ему на обмундированіе пятьсотъ рублей сер., съ тѣмъ, чтобы впослѣдствіи сдѣлано было ему приличное денежное вспомоществованіе, смотря по степени его усердія къ службѣ. Сверхъ того, матери его, получающей пенсіи вмѣстѣ съ дѣтьми 100 рублей серебромъ, увеличить эту пенсію до двухъ сотъ серебромъ въ годъ [1]).

На подлинномъ собственною Его Величества рукою написано карандашемъ: »Да«. Вѣрно: ген.-лейт. Дубельтъ.

■

Испрашивая разрѣшенія Вашего Императорскаго Величества на приведеніе моего мнѣнія въ должное исполненіе, всеподданнѣйше присовокупляю, что счастливое обнаруженіе онаго въ самомъ корнѣ конечно упро-

---

[1]) Цей юдин [illegible] не вийшов на добро. Він иодав цареви анонімний донос на Дубельта, сидів рік у кріиости, 20 літ иеребув на засланні в Олонецькій ґубернії, звідкіля иовернувши, бідував у Чернигівщині. Помер 1883 р.

читъ на десятки лѣтъ то спокойствіе въ Малороссіи, которое тамъ могло быть нарушено. Подписалъ: Генералъ-адъютантъ графъ Орловъ. Скрѣпилъ: Управляющій Отдѣленіемъ генералъ-лейтенантъ Дубельтъ.

26 Мая 1847 года.

Письмо военного міністерства до коменданта окремого Оренбургського корпусу.

»Мин. военноэ. Департаментъ инспекторскій. Канцелярія. Столъ 2. 30 Мая 1847 г. № 303.

Господину командиру Отдѣльнаго Оренбургскаго Корпуса. *Секретно.*

Государь Императоръ Высочайше повелѣть соизволилъ: бывшаго художника Тараса Шевченка за сочиненіе возмутительныхъ стиховъ опредѣлить въ отдѣльный Оренбургскій корпусъ рядовымъ, съ правомъ выслуги, подъ строжайшій надзоръ, *съ запрещеніемъ писать и рисовать* (підчеркнуто в оригіналі) и чтобы отъ него ни подъ какимъ видомъ не могло выходить возмутительныхъ и пасквильныхъ сочиненій. — О гаковой Монаршей волѣ сообщая Вашему Высокопревосходительству для надлежащаго исполненія и препровождая при семъ рядового Шевченка подъ присмотромъ фельдъегеря Виддера, имѣю честь покорнѣйше просить почтить увѣдомленіемъ: въ который изъ Оренбургскихъ Линейныхъ баталіоновъ онъ будетъ зачисленъ.«

Рапортъ »за отсутствіемъ Командира отдѣльнаго Оренбургскаго Корпуса« отъ начальника 23-й пѣхотной дивизіи.

»Вашему Высокопревосходительству имѣю честь донести, что отправленный при отношеніи Вашемъ къ г-ну Корпусному Командиру отъ 30-го Мая за № 303 подъ присмотромъ фельдъегеря Виддера рядовой *Тарасъ*

Шевченка, отданный въ военную службу изъ художниковъ С.-Петербургской Академіи за сочиненіе возмутительныхъ стиховъ, прибылъ въ Оренбургъ 9-го Ік[illegible] въ 11 ч. пополудни и зачисленъ въ Оренбургскій линейный № 5 баталіонъ съ учрежденіемъ за нимъ строжайшаго надзора. Подписалъ Генералъ Лейт. Толмачевъ.«

Письмо ген.-ад. Ігнатова з червня 1850 р.

»Рядового Шевченка, не исполнившаго воспрещенія писать и рисовать, подвергнуть немедленно строжайшему аресту и содержать подъ онымъ до изслѣдованія о виновныхъ, допустившихъ его вести переписку и заниматься рисованіемъ. При изслѣдованіи имѣть въ виду, что Ком. 5-го Оренб. Лин. бат. и всѣ ближайшіе начальники подлежать должны законному взысканію за допущеніе предосудительныхъ послабленій относительно этого преступника, коего предшествовавшая вина была имъ извѣстна.

»Слѣдственное дѣло надъ рядовымъ Тарасомъ Шевченкомъ о полученіи имъ отъ разныхъ лицъ писемъ, посылк[illegible] отъ себя таковыхъ и о причинахъ неисполненія [illegible] воспрещенія писать и рисовать.«

Вопр. п. 1-й. Какъ тебя зовутъ, чей ты сынъ, [illegible] твоя фамилія, сколько имѣешь отъ роду лѣтъ, изъ какого званія происходишь, какой вѣры и исповѣда[illegible] на исповѣди и у святаго причастія бываешь ли е[illegible] годно, присягалъ ли на вѣрность службы Е. И. В., и[illegible] вѣстны ли тебѣ военноуголовные законы, на службѣ или до оной не былъ ли подъ судомъ, слѣдствіемъ и за что именно?

Отвѣтъ на п. 1-й. Зовутъ меня Тарасъ Григорьевъ Шевченко. Бывшій крѣпостной крестьянинъ, а потомъ

Императорской Академіи художествъ художникъ. Отроду мнѣ 40 лѣтъ. Исповѣданія православнаго, на исповѣди и у святого причастія бывалъ ежегодно. На вѣрность службы Его Императорскаго Величества не присягалъ. Военно-уголовные законы мнѣ извѣстны. Въ службѣ съ 1847-го года іюня мѣсяца, числа не помню. Подъ слѣдствіемъ и подъ судомъ не былъ. А до службы бывъ художникомъ, за сочиненіе возмутительныхъ стиховъ, по разсмотрѣнію дѣла въ собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, въ 3-мъ отдѣленіи, былъ конфирмованъ рядовымъ на службу съ правомъ выслуги.

Вопр. п. 2-й. 1) Котораго мѣсяца и числа 1847 г. прибылъ ты въ линейный Оренб. бат. № 5, до котораго мѣсяца и числа 1848 года состоялъ въ баталіонѣ на лицо. 2) Какія изъ вышепоказанныхъ писемъ 1847/48 г.г. и безъ означенія чиселъ и мѣсяцевъ и годовъ получены тобою въ Орскѣ до командированія на Раимъ. 3) Чрезъ кого получалъ письма, если черезъ почту, то чрезъ какую почтовую контору, а ежели черезъ частныхъ лицъ, то объясни ихъ имена, фамиліи, званіе и мѣстожительства или службы. 4) На письма, полученныя въ Орскѣ, когда на какое отвѣчалъ и кому, также объясни ихъ имена, какъ сказано о тѣхъ, отъ кого получалъ письма. 5) Через кого отсылалъ отвѣты, чрезъ почту или частныхъ лицъ, объясни подробно, какъ вышесказано. 6) Извѣстно ли было начальникамъ, у которыхъ ты состоялъ въ командѣ въ 5 бат., и кому именно, какъ о получаемыхъ тобою письмахъ, такъ и объ отвѣтахъ, тобою писанныхъ. Ежели начальники объ этомъ знали, то требовали-ли письма и отвѣты на разсмотрѣніе, не получалъ ли ты отъ кого позволенія писать отвѣты, и не былъ ли кто при семъ свидѣтелемъ?

Отвѣтъ на п. 2-й. 1) 1847 года іюня 9-го прибылъ въ г. Оренбургъ и назначенъ въ батальонъ № 5-ый, котораго числа прибылъ въ к. Орскъ не помню, гдѣ и находился до 11-го мая 1848 года. 2) Сколько могу

припомнить, письма, получаемыя мною въ к. Орской, были отъ княжны Варвары Репниной, живущей въ настоящее время въ Одессѣ, отъ Андрея Лизогуба, помѣщика Черниговской губерніи и уѣзда. Письмо же отъ 18-го февраля 1848 года отъ неизвѣстнаго, судя по времени, должно быть получено въ к. Орскѣ, но вѣрно не помню, какъ это письмо, такъ и второе отъ неизвѣстнаго, полученное [illegible] на походѣ въ Раимъ отъ Г. Бутакова. Я по[illegible] [illegible]исьма эти принадлежатъ Ѳедору Лазаревскому, с[illegible]щему въ Оренбургской пограничной комиссіи. Предположеніе мое я основываю на томъ, что писемъ я безъ подписи ни отъ кого не получалъ. Письмо отъ 9-го декабря 1847 года отъ Чернышева, служащаго въ Оренбургскомъ казачьемъ войскѣ урядникомъ, получено мною въ к. Орскѣ, но вѣрно не припомню. И еще письмо отъ Александры, которой фамилія Псёлъ, живущей въ Полтавской губ. Переяславскаго уѣзда, села не помню. 3) Письма были адресованы на мое имя, и получалъ я черезъ Орскую почтовую станцію, чему можетъ быть свидѣтель подъ присягою Орской почт[illegible]ой станціи смотритель. 4) Отвѣчалъ же я дѣйстви[illegible]но двумъ лицамъ: княжнѣ Варварѣ Репниной и Андр[illegible] Лизогубу, прочія же письма оставлялъ безъ отвѣта. 5) Отвѣты посылалъ я чрезъ почтовую станцію отъ своего имени. 6) О перепискѣ моей начальству я [illegible]е объявлялъ, [illegible]лагая, что писать и получать письма обыкновенныя мнѣ не запрещено, что мнѣ и объявилъ словесно начальникъ штаба корпуса жандармовъ при объявленіи конфирмаціи. Особеннаго же позволенія писать отвѣты не получалъ и свидѣтелей при писаніи отвѣтовъ не было.

Вопр п. 3-й. 1) Въ 1848 году котораго числа и мѣсяца ты командированъ на Раимъ для прикрытія транспортовъ, въ чьемъ вѣдѣніи во время похода находился и подъ чью команду поступилъ по прибытіи на Раимъ, а изъ онаго когда командированъ былъ на Араль-

окое море, и, по окончаніи навигаціи, когда возвратился на Раимъ, въ чьемъ вѣдѣніи состоялъ во время нахожденія въ командировкахъ и при переходахъ. 2) Какія изъ писемъ 1848 года и безъ означенія чиселъ и годовъ получены тобою во время похода на Раимъ, въ Раимѣ, на Аральскомъ морѣ и по возвращеніи съ онаго въ Раимъ, чрезъ кого получены, когда, съ кѣмъ и кому отосланы отвѣты, и зналъ ли кто о письмахъ и отвѣтахъ изъ бывшихъ твоихъ начальниковъ, имѣешь объяснить съ такою же подробностью, какъ требуется о письмахъ во 2-мъ пунктѣ.

Отвѣтъ на п. 3-й. 1) 1848 года 11 мая командированъ я для прикрытія транспорта, слѣдующаго въ Раимское укрѣпленіе съ переводомъ въ Батальонъ № 4 подъ командою штабсъ-капитана Степанова. По прибытіи въ Раимское укрѣпленіе поступилъ я подъ команду капитанъ-лейтенанта Бутакова, при которомъ находился въ продолженіи двухъ навигацій на Аральскомъ морѣ при описной экспедиціи и подъ его же капитанъ-лейтенанта Бутакова возвратился въ городъ Оренбургъ. 2) Со времени выступленія моего изъ к. Орска въ продолженіи 1848 года я получилъ на зимовкѣ на Косъ-Аралѣ одно письмо отъ Андрея Лизогуба чрезъ адъютанта № 4-го баталіона Александра Лисюкова и при письмѣ записку отъ чиновника Оренбургской пограничной комиссіи Михайла Александрійскаго. На письмо и записку я не отвѣчалъ.

Вопр. п. 4-й. 1) Котораго года, мѣсяца и числа отправился съ Раима и прибылъ въ Оренбургъ въ вѣдѣніи капитанъ-лейтенанта Бутакова. 2) Когда получалъ письма 1850 года и не получалъ ли въ Оренбургъ писемъ безъ обозначенія чиселъ и годовъ, чрезъ кого получалъ и отсылалъ отвѣты, объясни согласно требованію во 2-мъ пунктѣ. 3) Не былъ ли кто изъ начальства въ Оренбургѣ извѣстенъ о веденной тобою перепискѣ. — При написаніи отвѣтовъ о письмахъ объясни подробно

по пунктамъ званіе тѣхъ лицъ, отъ которыхъ получены тобою письма безъ подписи фамилій.

Отвѣтъ на п. 4-й 1) 1849 года 10-го октября подъ командою капитанъ-лейтенанта Бутакова отправился я изъ Раимскаго укрѣпленія и прибылъ въ г. Оренбургъ того же года 1-го ноября. 2) Въ г. Оренбургѣ получилъ я одно письмо 1849 въ декабрѣ, числа не помню, отъ Андрея Лизогуба, на которое отвѣчалъ. 1850 года получилъ я два письма съ Оренбургской почты отъ художника Чернышева, находящагося при Императорской Академіи Художествъ, и отъ Сергѣя, на которыя не отвѣчалъ. Письмо, подписанное Сергѣемъ, принадлежитъ чиновнику Левицкому, находящемуся при Оренбургской пограничной комиссіи, на которое я не отвѣчалъ по нелѣпому его содержанію. Но я остаюсь увѣреннымъ, что г. Левицкій по чистой правдѣ при спросахъ долженъ показать, что на безсмысленныя его фразы и общій смыслъ письма я никогда ни чѣмъ не подавалъ ему ни причины, ни права. Полученныя же письма, мною необъясненныя, гдѣ и когда получилъ, по долго прошедшему времени я не могу припомнить (... рядовой линейнаго...).

В. п. 5. Относительно отобранныхъ у тебя стиховъ, пѣсенъ и рисунковъ, обязываешься показать: 1) Стихи, показанные подъ №№ 23 и 24, твоего-ли сочиненія, въ какомъ году и мѣсяцѣ и гдѣ они тобою писались, при комъ ты ихъ писалъ или объявлялъ, что стихи твоего сочиненія; съ такою же подробностію объясни: 2) о сочиненныхъ тобою на малороссійскомъ языкѣ стихахъ и пѣсняхъ и 3) о времени и мѣстѣ, когда и гдѣ и при комъ рисованы тобою карандашемъ рисунки, въ двухъ книжкахъ сказанные?

От. на 5. 1) Стихи подъ названіемъ *Святая вода* — сочиненіе дѣвицы Александры Псёлъ, полученные мною при письмѣ въ к. Орской 1847 года, на которое я не отвѣчалъ. 2) Стихи и пѣсни на малороссійскомъ на-

рѣчіи не моего сочиненія, а записанные мною во время бытности моей въ Кіевской, Каменецъ-Подольской и Волынской губерніяхъ, какъ пѣсни народныя, 1846 года и по разсмотрѣнію возвращены мнѣ изъ 3-го отдѣленія Собственной Его Величества канцеляріи[1]). Рисунки, находящіеся въ этихъ книжкахъ, рисованы большею частью въ Малороссіи въ 1846 году и нѣсколько въ 1849 году на Аральскомъ морѣ по приказанію капитанъ-лейтенанта Бутакова, какъ гидрографическіе виды, копіи съ которыхъ поступили къ описанію береговъ Аральскаго моря[2])

В. п. 6. Послѣ отъѣзда изъ Оренбурга капитанъ-лейтенанта Бутакова, во время состоянія твоего въ вѣдѣніи прапорщика Корпуса Штурмановъ Поспѣлова, имѣлъ ли ты какія либо къ исполненію по службѣ порученія до отправленія твоего изъ Оренбурга въ крѣпость Орскъ.

Слѣдователь подполковникъ Чигирь.

От. п. на 6. Находясь въ вѣдѣніи прапорщика морскихъ Штурмановъ Поспѣлова, я не могъ исполнять никакихъ порученій по службѣ по причинѣ болѣзни глазами, что извѣстно доктору Майделю, меня пользовавшему.

Показавъ все по истинной справедливости, осмѣливаюсь покорнѣйше просить начальство принять въ милостивое разсмотрѣніе, что Высочайшая воля, воспрещающая мнѣ писать и рисовать, мною не нарушена, какъ въ отвѣтахъ я показалъ. Нѣсколько гидрографическихъ рисунковъ нарисованы мною по приказанію капитанъ-лейтенанта Бутакова для картъ, составленныхъ при описаніи береговъ Аральскаго моря. Въ отно-

---

[1]) В двох заиисниках було декілька народних дум і пісень, оеякі надерки творів самого Шевченка і відривка з незвісної його драми.

[2]) Тут були рисунки Шевченка олівцем, сцени з українського життя та степові краевиди з юртами й верблюдами.

шеніи же писать я разумѣлъ, что это запрещеніе относится къ сочиненіямъ или разсужденіямъ, недозволеннымъ законами; на этомъ основаніи въ 1847 году писалъ я изъ к. Орской къ начальнику штаба корпуса жандармовъ, осмѣливаясь покорнѣйше просить Его Превосходительство оказать мнѣ милость ходатайствомъ о дозволеніи мнѣ рисовать портреты и пейзажи. Письмо это служитъ доказательствомъ незнанія моего о запрещеніи писать къ роднымъ и знакомымъ обыкновенныя письма. Во всѣхъ письмахъ, мною писанныхъ съ 1847 года по настоящее время, которыя могутъ быть вытребованы на разсмотрѣніе, начальство изволитъ усмотрѣть, что не содержится въ нихъ ни одного выраженія, подающаго сомнѣніе къ нарушенію извѣстной мнѣ Высочайшей воли, которая со дня объявленія мнѣ конфирмаціи и по сей день, призываю въ свидѣтели Бога, видящаго чистоту моихъ помышленій, свято была мною сохраняема.

Тарасъ Шевченко руку приложилъ.

Увѣщевалъ Орской крѣпости священникъ Петръ Тимашевъ.

Допрашивалъ слѣдователь подполковникъ Чигирь.

Распоряженіе военнаго министерства о рядовомъ Шевченкѣ отъ 9-го августа.

»1) Вмѣнить Шевченкѣ въ наказаніе содержаніе на Гауптвахтѣ и, освободивъ его изъ-подъ ареста, строго внушить ему, чтобы ни подъ какимъ видомъ не осмѣливался нарушать Высочайшаго повелѣнія, коимъ воспрещено писать и рисовать; 2) Перевесть его изъ 5-го въ другой отдаленный Оренбургскій линейный баталіонъ, предписавъ ближайшему начальству имѣть за нимъ и за исполненіемъ упомянутаго Высочайшаго воспрещенія самое бдительное наблюденіе, и 3) Съ начальствующихъ, допустившихъ Шевченка ходить иногда въ партикуляр-

номъ платьѣ и не передавшихъ кому слѣдовало надлежащихъ о немъ свѣдѣній при отправленіи его въ командировку, сдѣлать взысканіе по Вашему (корпус. коман. Обручева) усмотрѣнію.« 4-го сентября Обручевъ сдѣлалъ распоряженіе: а) рядового Тараса Шевченка по освобожденіи изъ-подъ ареста, перевести на службу подъ строжайшій надзоръ ротнаго командира въ одну изъ ротъ Оренб. Лин. № 1-й баталіона, въ Новопетровскомъ укрѣпленіи[1]) расположенныхъ, отправивъ его туда немедленно подъ присмотромъ благонадежнаго унтеръ-офицера, дабы онъ могъ прибыть въ Гурьевъ городокъ (при впаденіи р. Урала въ Каспійское море) до окончанія навигаціи сего года.

---

[1]) Нині форт Александровськ на берегах Каспія.
[2]) До цього баталіона належав поет після відїзду з Орська на Аральську експедицію.

(Зредаговано на основі
видання В. Яковенка 1911 р.)

ЛИСТИ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

1839.

До М. Г. Шевченка.

Ноября 15 дня, С.-Петербургъ. Микито, рідний брате! Минуло вже більш, як півтора року, а я до тебе не написав ні пів словечка. Вибачай, голубе сизий, так трапилось! Скажу щиру правду, — не те, щоб ніколи було, або що, а так собі ні те, ні се... Ще раз вибачай! Я так собі думав: що-ж, що я напишу письмо? Хиба їм буде легше? Твого я лиха не возьму на себе, а свого тобі не оддам; так що-ж з тих писем? Папір збавлять, тай годі... Воно, бач, і так і не так, а все таки лучче, коли получиш, прочитаєш хоч одно слово рідне: серце ніби засміється, коли знаєш, що там ціється... Так оттаке то, мій голубе! Нудно мені стало, що не знаю, що у вас робиться. Та й ти таки не без того, щоб не згадав свого брата Тараса школяра, бо вже дуже давно, як ми з тобою бачились! Та що-ж робить маєш, коли Бог так хоче. Потерпим ще трохи, а там, коли живі та здорові будем, то може і побачимось. Ну коли то ще те буде, чи побачимось, чи ні, а тепер про себе скажу от що: слава Богу милосердному, жив і здоров, учуся малювать; коли трапиться, заробляю гроші. Оце на тім тижні заробив трохи, то й тобі посилаю (25 руб. ассигн.), а коли буде більш, то й ще пришлю. Так от, бач, живу, учусь, нікому не кланяюсь і нікого не боюсь, окром Бога. Велике щастя буть вольним чоловіком: робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить. Поклонися усім родичам од мене, а надто дідові, коли живий і здоровий; скажи, нехай не вмира: швидко побачимось. Поцілуй брата Йосипа, так як би

я його поцілував, і сестер Катерину, Ярину і Марусю, коли жива; та скажи, будь ласкав, як і де вона живе? чи одягнена, чи обута? Купи їй що небудь к святкам з отсих грошей, що я тобі посилаю, поки що, а то я буду їй присилать окроме, коли трапляться у мене гроші. Та ще скажи зятям нашим Антонові і Федорові, щоб і вони до мене коли небудь написали хоч одно слово. А сам, як тілько получиш моє отсе письмо, зараз до мене напиши, щоб я знав. Та, будь ласкав, напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по московському, а по нашому, бо міні й так вже остигли москалі.

Бо москалі, чужі люди,
Тяжко з ними жити;
Немає з ким поплакати;
Ні поговорити.

Так нехай же я хоч через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу веселими сльозами, бо мені тут так стало скушно, що я всяку ніч тілько й бачу во сні, що тебе, Керилівку та рідню, та бурьяни (ті бурьяни, що колись ховався од школи). Весело стане, прокинусь, заплачу...

Ще раз прошу, напиши мені письмо, та по своєму, будь ласкав, а не по московському. Коли напишеш письмо, то проси Івана Станиславовича Димо[в]ського, щоб послав до мене, бо він знає, де я живу. Оставайся здоров. Лягаю спать, уже північ... Може во сні й тебе побачу... Добра-ніч! Твій рідний брат

Тарас Шевченко.

Ще письмо, которе найдеш у моєму письмі запечатане, оддай Івану Станиславовичу Димовському; поклонись йому од мене та проси, щоб і він написав до мене що небудь, та вкупі і пришліть, як я вам посилаю. Оставайся здоров.

Не забудь же, зараз напиши письмо, та по своєму.

1840.

До М. Г. Шевченка.

Санктпетербургъ, марта 2-го. Брате Микито, треба-б тебе полаять, та я не сердитий. Нехай буде так, як робиться; бач за що я тебе хочу лаять, чом ти, як тілько получив моє письмо, до мене не написав, бо я тут турбувався. Трапляється, що письма з... пропадають, а вдруге, за те, що я твого письма не второпаю; чорт зна по якому ти його скомпонував, ні по нашому, ні по московському — ні се, ні те, а я ще тебе просив, щоб ти писав по своєму, щоб я хоч з твоїм письмом побалакав на чужій стороні язиком людським. Ну та й за те спасибі, а тепер ще ось що. Просиш грошей ..... чи багато тобі їх треба. Чу та гроші така річ, що хоч і сто рублів, то не пошкодять, а поки їх у мене не трапилось, то возьми поки що 50 руб. ассигнаціями, а коли треба буде ще, то напиши. Та знай, що мені гріх позичать братам гроші, — коли трапляється, то так дам, а коли ні, то вибачайте. Що то як маляр, то вже скрізь понамальовує всякої всячини; ти вибачай, забув, що письмо до тебе, та й ну малювать — задумую иноді, не тобі кажучи. Поцілуй старого діда Івана за мене і поклонися всій родні нашій, яка есть. Доглядай сестру Марусю, та коли можна, помогай і бідній Ярині — а малярові поганому скажи, коли він не схаменеться, то опиниться там де йому і не снилось. Кланяйся сестрі Катерині і Антонові, братові Йосипові і всім, хто мене не забув. Може літом приїду побачиться, коли матиму час, та навряд, треба перше дорбе вивчиться малювать.

Скажи Іванові Федьорни нехай він до мене напише письмо окреме та тілько[1]..., а і читати не буду. Кланяйся йому.

Оставайся здоров. Твій брат

Тарас Шевченко.

---

[1]) Кількаснів затерто.

Як тілько получиш моє письмо, зараз пиши до мене та поклонися Івану Станиславичу Димовському.

1841.

До Гр. Ѳед. Квітки.

СПБ., 8 декабря. Вибачайте, батичку, що найшлося, то і посилаю, а *Ганнусю* сьогодні на швидку скомпонував — та сам не знаю, чи до ладу чи ні. Подивіться і ви на неї гарненько тай скажіть щиру правду. Як побачите, що вона вже дуже безацна (бо вона міні так здається), то не давайте її друковать; нехай іде, відкиль взялася. Ще посилаю вам кацапські вірші своєї роботи; коли доладне що, то друкуйте, а коли ні, то закуріть люльку, коли люльку курите. Це, бачте, пісня з моєї драми »*Невѣста*«, що я писав до вас, трагедія *Никита Гайдай*. Я перемайстрував її в драму, я еще одну драму майстрюю, назоветься »*Слѣпая красавиця*«. Не знаю що з неї буде; боюсь, щоб не сказали москалі mauvais suget, бо вони, бачте, з українського простого биту. Ну, та цур їм, москалям! Посилаю вам білети на »Гайдамаки« роздайте, будьте ласкаві. Та... ей-Богу, сором казати, нема чим викупить з друкарні. Малюю вашу пані сотниківну, хотів кончить до Різдва, тай не знаю, бо тут тепер ні день, ні ніч, так чорт зна що; прокинешся рано, тілько що заходишся малювать, дивишся — вже й ніч; оттаке-то лихо; тілько пензлі миєш, більш нічого. Спасибі вам і панові Артемовському за ласкаве слово. І спасибі всім тим, хто пише по нашому, або про наше. Поклоняйтеся їм, кого знаєте і хто чув про мене. Оставайтеся здорові, не забувайте, а (я) вас ніколи не забуду.

1842.

До Г. С. Тарновського.

С.-Петербургъ, марта 26. Григорій Степановичъ! Я думаю, вы меня хорошенько побранили за

»*Гайдамаки*«. Было мнѣ съ ними горя: насилу выпустилъ цензурный комитетъ. Возмутительно, да и только! Насилу кое-какъ я ихъ увѣрилъ, что я не бунтовщикъ. Теперь спѣшу разослать, чтобы не спохватились. Посылаю вамъ три экземпляра: одинъ возьмите собі, другій отдайте Николаю Андреевичу Maestro Маркевичу, третій Виктору Забілі на заочне знакомство. По вашему реестру я поручилъ И. М. Корбі, раздать экземпляры. Прощайте. Желаю вам встрѣтить весну весело. А у насъ еще зима. Вашъ покорный слуга

Т. Шевченко.

P. S. Трохи, трохи був не забув! Я чув, що в вас є молоденькі дівчата. Не давайте їм, будьте ласкові, і не показуйте моі Гайдамаки, бо там є багато такого, що аж самому сором. Нехай трошки підождуть: я їм пришлю *Черницю Марьяну;* к Великодню думаю надруковать. Це вже буде невозмутительное.

Ще раз P. S. Поправляйте, будьте ласкові, сами граматіку, — бо так погано видержана корректура, що цур йому.

До Н. Г. Кухаренка.

С.-П., 30 сентября. Сидимо оце в двох з Кіндратом, пємо та сумуємо, прочитавши ваше письмо; думаємо собі вдвох, де то тепер наш добрий, наш щирий кошовий, чи ще в Тулі, чи вже за Тулою, чи може вже дома; та вже нехай де хоче буде, аби був здоров. Спасибі тобі, мій сизий голубе, що не забуваєш мене на чужині одинокого; і всі наші щирі приятелі дуже дякують, і Гулак, і Елькан, і Семененко, я всіх їх сьогодні бачив і всім разів по двічі читав твоє письмо, а прийшовши оце до дому, ще раз прочитали ми вдвох собі з Кіндратом, у двох кажу, бо третього нема, нема вже Ходота меж нами, учора поїхав сіромаха в Київ служить Богу і Государю, як той казав, а ми пропадаємо в оцьому проклятущому Пітері, щоб він замерз на віки;

тут тепер 10 градусів морозу не вам кажучи, а кожуха нема, чорти-б убив його батька, і купила нема. Ну, та нехай стара вязне, більше мяса буде, роздобудемо як небудь, а поки що ось що: чорноморський ваш побит у цензурному комитеті; цензор Корсаков говорить, що нічого не вимараємо, коли хочете каже, то не читаючи підпишу, моторний, спасибі йому, не знаю, що скаже тіатральний, як до його дойде, але здається, що і той моторний; побачимо, як тілько все кончиться, то дам звістку. Переписав оце свою Слѣпую, тай плачу над нею; який гріх, що оце сповідаюся кацапам, корствим кацапським словом. Лихо, брате отамане, ей-Богу лихо; це правда, що окроме Бога і чорта в душі нашій есть ще щось таке, таке страшне, що аже холод іде по серцеві, як хоч трошки його разкриєш. Цур йому, мене тут і земляки і не земляки зовуть дурним; воно правда, але що я маю робить; хіба-ж я винен, що я уродився не кацапом, або не французом. Що нам робить, отамане брате, прать протів рожна, чи закопаться заживо в землю; не хочеться, дуже не хочеться міні друковать Слѣпую, але вже не маю над нею волі; та цур їй, а обридла вже вона міні. Присилайте будьте ласкові, що ви там маєте доброго, та не журіться, компонуйте, нехай вам Бог помога. Скомпонував я ще драму чи трагедію в трьох актах, зоветься Данило Рева; не знаю, що ще з неї буде, бо ще і сам не читав; прочитаємо вдвох, як приїдете, бо я таки вас зімою сподіваюся. А весело-б було-б, матері його ковінька. Кіндрат каже, що із хати-б не виходили, все-б сидили, та балакали, та галушки-б, та всяку всячину варили, та співали-б та танцювали. Приїзжайте, голубчику, коли можна буде, а поки що поклоніться своїй любій жінці. На сім тижні побачу ваших діточок, бо поїду в Ц. С. Бувай здоров, мій щирий рідний брате отамане, згадуй, коли будеш мати час згадать, сироту

Т. Шевченко.

1843.

До Г. С. Тарновського.

С.-Петербургъ, 25 января. Спасибі вам, Григорій Степанович, що ви мене таки не забуваєте, — ще раз спасибі. А я вже думав, що мене всі одцурались; аж, бачу, ні: єсть ще на світі хоч один щирий чоловік. Чув я, що ви нездужали, але думав, що так тілько — звичайно по-панському. Аж як розказав міні Дараган, то я аж злякався. Слава Господові, що минуло! Цур йому! щоб і не згадувать! А ось що, [illegible] що ви сю зиму не приїхали. У нас була вг[illegible] з Академії, і дуже добра, а тепер через день д[illegible] »Руслана и Людмилу«. Та що то за опера, та-ну! [illegible] надто, як Артемовський співа Руслана, то так, що аж потилицю почухаєш — далебі правда!

Добрий співака, нічого сказать. От вам і все, що тут робиться. Василій Іванович вернувся із Італії ще товщий, як був і розумніший, і добріший; дякує вам і кланяється. Карл Павлович байдаки бє собі на здоровя, а »Осада Пскова« жде літа. Михайлов кончив вашу картину добре. Штернберґ пише мені, що він нездужав, [illegible] тепер вичуняв і вам кланяється, бо він дума, що ви в Петербургѣ. А я... чорт зна що: не то роблю що, не то гуляю, сновигаю по оцьому чортовому болотові, та згадую нашу Україну. Ох, як-би-то міні можна було приїхать до соловя! весело-б було! та не знаю. Спіткали мене прокляті кацапи, так що не знаю, як і випручаться. Та вже-ж як небудь вирвусь хоч після Великодня і прямісінько до вас, а потім уже дальше. Ще ось що: намалював я се літо дві картини і сховав: думав, що ви приїдете, бо картини, бачте, наші, то я їх кацапам і не показував. Але [illegible] таки пронишпорив і одну вимантачив. А друг[illegible] [illegible] А щоб і дя не помандрувала за яким небу[illegible] м[illegible]калем (бо це, бачте, моя »Катерина«), то я думаю [illegible] до вас.

А що воно буде коштувать, то це вже ваше діло: хоч кусок сала, то й це добре на чужині. Я намалював Катерину той час, як вона попрощалася з своїм москаликом і вертається в село. У царини, під куренем, дідусь сидить, ложечки собі струже і сумно дивиться на Катерину. А вона сердешна тілько не плаче та підіймає передню червону запасчину, бо вже, знаєте, трошки теє. А москаль дере собі за своїми, тілько курява ляга. Собачка ще поганенька доганя його та ніби то гавкає. По однім боці могила: на могилі вітряк; а там уже степ тілько мріє. Отака моя картина[1]). Коли вподобаєте — добре; а ні-то на горище поки я приїду, а вже коли приїду, то не виганяйте місяць або другий, бо в мене і на Україні окроме вас нема пристанища. А я вам що-небудь намалюю. Спасибі вам і за ласкаве слово про дітей моїх »Гайдамаків«. Пустив я їх у люди і до цієї пори ще ніхто й спасибі не сказав. Може й там над ними сміються так, як тут москалі. Зовуть мене интузіастом, сіріч дурнем. Бог їм звидить; нехай я буду і мужицький поет, аби тілько поет, то міні більше нічого й не треба. Нехай собака лає — вітер рознесе. Ви, спасибі вам, боїтеся міні розказувать про людей. Цур їм! покоштував уже я цього меду, щоб він скис! Бачив я вчора вашого хлопця рисунки. Добре, дуже добре. Тілько треба йому другого майстра, бо він тілько яблука та огірки і малює, а це така річ, що серце не нагодуєш. А з його був би добрий маляр, бо воно хлопя до всього беруче. Обіцянку пришлю вашим дівчатам к Великодню, а може і раньше, коли впораюсь, — тілько не ту, що я вам писав, а иншу, по московському скомпоновану, щоб не казали москалі, що я їх язика не знаю. Бувайте здорові! Нехай з Вами діється все добре і не забувайте щирого вашого

Т. Шевченка.

---

[1]) Тут он ївцем зробленний нарис.

До В. И. Григоровича.

28 декабря, Яготин. Батьку мій рідний, порай міні, як синові, що міні робить? чи оставаться до якої пори, чи їхать до вас. Я щось не дуже ударяю на Академію, а в чужеземщині хочеться бути. Я тепер заробляю гроші (аж дивно, що вони мені йдуть в руки!), а заробивши, думаю чкурнуть, як Аполлон Николаєвич. Думаю, що так лучче, а може й помиляюсь. Порайте, будьте ласкаві! Як раз на святвечір був я у Пирятині у старої матері вашої, батьку мій. Рада, дуже рада була старенька, спасибі їй. Тричі заставила мене прочитать в слух письмо, що ви писали о Ванічкѣ. Єй-Богу, і я заплакав, хоч я і не дуже сльозоточивий. Батечку мій! пишіть до старої частенько, бо вона чита всяке ваше письмо, аж поки не получить другого. І це вся її радість. З плачем нарікає на меншого сина, що він до неї не їде. Перехрестила мене, поблагословила, і я пішов до брата вашого через улицю снідать, взявши у старенької цвіти оці. Навдивовижу і на радість вам посилаю, батьку мій!

Од сентября я не бачився з Григорієм Степановичем, а побачуся швидко. Я тоді просив у вас вида, і як ви його прислали, то я єго ще й не бачив. А тепер ось чого прошу. Коли побачите, що міні треба вернуться до вас, то будьте ласкаві, пришліть ще на два місяці; а коли міні не треба вертаться в Академію, хоч міні й дуже хочеться, то пришліть, батьку мій, безсрочний атестат на імя Григорія Степановича. Страшно дивиться міні на грядущеє, бо воно погане. А тепер міні добре, дуже добре. Порайте, що міні робить. Коли не зберу грошей, щоб поїхать за границю, то зберу так, щоб приїхать в Академію, бо єй-Богу хочеться вчиться.

Багато, багато треба-б мені написать до вас, та ні-

коли, бо вже сідають, а я подписую. Нехай вам Бог пошле того, чого ви сами собі просите.

Щирий син ваш Т. Шевченко.

На другому боці:

Въ Яготинъ мѣстечко, Пирятин. уѣзда, Варварѣ Николаевнѣ Княжнѣ Репниной писать мнѣ.

1844.

До О. М. Бодянського.

15 (марта?) у суботу. Мабуть такого ледачого до письма чоловіка і на світі нема, як я. Третій тиждень лижать оці книжки у мене, і я всякій день думаю писаті до вас; потурбуйтесь, будьте ласкові, оддать їх у ту контору, що ви говорили, бо я її не знаю адреса, а в вас тоді не спитав; оддайте *Тризну* по копі, а *Гамалію* по півкопи серебром, проценти такі, які він положить, Гамалія не поправленний як ми з вами тоді поправляли, бо без мене надрукований полукацапом. Ще ось що: чи я вам розказував, що я хочу рисовать нашу Україну; коли не розказував, то слухайте. Я її нарисую в трьох книгах; в першій будуть види чи то по красі своїй, чи по історії прекметні; в другій теперешний людський бит, а в третій — історію. Три естамти уже готові — печерська Кіивська криниця, судня в селі рада і дари Богданові Українському народові. У тім місяці пришлю в Москву з білетами на подписку; в год буде виходить 10-ть картин на види і на людський бит; текст буду сам писать, або Куліша проситиму, а на історію потурбуйтесь, будьте ласкаві, ви писать, три листочки в год, тілько по нашому, щоб тямили безглузді кацапи. Текст думаю випускать раз в год, а картини тричі. Послав би вам Кобзаря свого і Гайдамаків, та єй-Богу і в себе не маю ні одного екз. Не здивуйте, що я так мало пишу вам, далебі ніколи, іду в Академію

малювать, а коли матимете час і охоту, то пишіть до мене в Спб. в импер. Академ. худож. Тарасу Григоровичу Ше. Бувайте здорові, згадайте інколи щирого до вас

Т. Шевченка.

До Я. Г. Кухаренка.

24 марта, Отамане! Шкода, що в тебе руки не такі довгі, щоб досягти до моєї чуприни, а воно-б добре було. Як би ніколи, або нездужав, або ще що небудь таке, то ще-б нічого, а то все так як треба та ледащо, не вам кажучи; хоч і сором, та що маю робить — такий уже вдався. Тепер зачну спершу. Як будете ви міні розказувать про вареники та проче, то я вас так вилаю, як батька рідного не лаяв. Бо проклятуща ота страва, що ви розказували, неділь зо три снилась. Тілько що очі заплющу, вареник так тобі і лізе в очі; перехрестися, заплющися, а він знову, хоч »да воскренет« читай, таке лихо! А вдруге, чом ви міні не присилаєте костюма для Головатого. Ваш кошовий здається тут, але я його не бачив. Я ось що думаю: замість того, щоб малювать Головатого для вас одного, то я лучче зроблю літографію в 200 екземплярів, і то тоді тілько, як буду мати гроші, бо це таке діло, що без грошей не втнем; а коли хочете, щоб швидче, то ви спитайте у своїх, чи багато їх найдеться таких, що хотять мать у себе Головатого. Я зроблю рисунок і пошлю в Париж літографировать, бо тут не зроблять так, як треба, а коштувать се буде 1000 р. асигнаць: так воно, бачите, гроші хоч і не нашому братові сердешному.

Так я й думаю, щоб у мене все це не сиділо на потилиці зробіть, ви підписку міні товариством на 100 чоловік, або як знаєте. Коли все це, що я говорю, зробить можна, то ви й напишить міні і пришліть одежу, а я вам пришлю ескіз. Я думаю його нарисовать, що він

стоїть сумний коло зімнього дворца, позаду Нева, а за Невою кріпость, де конав Павло Полуботок. Поміркуйте самі, як це лучше зробить, бо міні й самому дуже хочеться кликнуть на світ Головатого; на Україну я не надіюсь, там чорт ма людей, німці прокляті, більш нічого. »Чорноморській побит« вийшов з цензури так, як треба. Театральний цензор сказав, що йому не треба підписуваться, коли воно буде надруковано. Я в марті місяці їду за границу, а в Малороссію не поїду, цур їй, бо там, окрім плачу, нічого не почую. То ви напишіть, що міні робить з »чорноморським побитом«. Скомпонував ще я маленьку поему Гамалію; друкують у Варшаві, як видрукують, то пришлю. І Назара Стодолю драма в трьох актах. По московському. Буде на театрі після Великодня. Ходота умер у Київі. У Гулака вчора був концерт, і він вам кланяється. Елькан джеркоче на всіх язиках так, як і перше, теж кланяється. Семененко оженився. Кіндрат, рисує та сумує та згадує вас, а собі на безголовя. Бувайте здорові.

Т. Шевченко.

До О. М. Бодянського.

29 іюня. Чи ви на мене розсердились, чи недобра вас знає, уже другий місяць, як жду од вас звістки, хоч якої небудь, нема тай годі. Чи получили ви *Тризну* і *Гамалію*, чи ні, і як там у вас їх привітали, скажіть міні, будьте ласкаві; я рисую тепер Україну і для історії прошу вашої помоги; я здається тоді вам розказував, як я думаю це зробить. Бачте, ось як. Нарисую види, які єсть на Україні, чи то історією, чи то красотою прекметні; вдруге, як теперешній народ живе, втретє, як він колись жив і що виробляв. Із теперешнього биту посилаю вам одну картину для штампу, а ще три будуть готові у августі, а в год буде виходить 10-ть з текстом, а текст історіческий будете ви компонувать,

бо треба, бачте, по нашому, або так, як єсть в литописця вѣрна; а ви, як що не-будь начитаєте так, що можна нарисовать, то зараз міні і розкажіть, а я і нарисую. Будкова і Сторожска я теж оцим турбую, а Грабовській буде міні польські штуки видавать, а Куліш буде компонувать текст для народного теперешнього биту. Так отаку-то я замісив полишку, як би тілько добрі люде помогли домісить, а потім і виїсти. Бувайте здорові, пишіть швидче, бо лаятиму. Щирий ваш

Т. Шевченко.

До Я. Г. Кухаренка.

Спб., 26 ноября. Друже мій! єй-Богу, й досі не знаю, що за погань на сім світі? сказать би ледащо, так же ні, бо бьюсь як овечій хвіст... по пи....; сказать гордий, так ти-ж мене знаєш. Тай після чого міні кирпу драть? далебі, а чорт зна, що. Оце другий рік, як я з тобою не балакаю, друже мій, а чому? і сам не знаю. Вертися ти у мене всякий день на думці і на серці, а ти може думаєш?... Та цур йому, не думай, братіку, про мене нічого поганого. Далебі, я не поганіший меж людьми.

Єй-Богу, не знаю, з чого й начинать і що тобі розказувать. Був я торік на Україні — був у Межигорського Спаса, і на Хортиці, скрізь був і все плакав, сплюндрували нашу Україну...

Заходився оце, вернувшися в Пітер, гравировать і іздавать в картинах остатки нашої України. На тім тиждні вийде 6-ть картин, і тобі пришлю. Я на те літо буду у Таганрозі; напиши, будь ласкав, як там найти шлях до тебе, от набалакаємось!

На різдвяних святках наші земляки отут компонують театр у медіцинській академії; так я думав, щоб ушкварить тзій Черноморський побит, але тепер уже пізно, а як би ти його звелів переписать гарненько та прислав к Великодню, то-б це так. А тепер вони вже

розучують Москаля чарівника, Шельменка, Сватання на Гончарівці і мого Назара Стодолю.

З поганими отими черкесами я частенько оттут зустрічаюсь, але про тебе вони ні один нічого міні не казали, хоч я їх і роспитував. Шашрай собі хлопець, як того треба. Але воно здається сирота і не пашчикує собі на лихо.

Оставайся здоров, друже мій, низенько кланяюся твоїй жінці. Гулак і все товариство здраствує. Ходот, нівроку йому, в Полтаві оженився та й байдуже, а я тим часом бурлакую.

Чого ти сам собі хочеш, то й я тобі того желаю.

Т. Шевченко.

Спасибі Вам, добродію, за память об мені; нехай Вам Бог пошле здравіє і спасеніє, на враги побіду і одолініє, і да сохранить Вас, і всіх окружающих Вас, од огня, меча і нашествія іноплеменників, амінь. Любящий Вас Семенъ Артемовскій — Гулак.

Дальше приписка Шевченка.

Чом ми не зострілися в Москві ту зиму. Я там проживав той самий тиждень, що й ти. Цур йому аж нудно згадувать

1845.

До Я. Г. Кухаренка.

Отамане! Будьте ласкаві, пришліть Чорноморський побит до мене в Академію.

Отамане, як би ти знав, що тут робиться. Тут робиться таке, що цур йому й казать. Козацтво ожило!!!

Оживуть Гетьмани
В золотім жупані,

Прокинеться доля,
Козак заспіва:
Нема в краю
Нашім ні німця.

Підпис: мабуть буква Ш.

До Я. Г. Кухаренка.

23 марта. Отамане. Я сьогодня Петербург покидаю. Буду літом у Таганрозі, то будь ласкав, напиши до мене, як там шлях найти до твого гнізда. Бо мені дуже треба побачиться з тобою. Я якось оце писав до тебе, та мабуть не дійшло. Або запишався, або тобі ніколи, або може ждеш півтора року, щоб заплатить міні так, як (я) за твоє сало, ласку і добре слово заплатив. згадуй злого, а помяни добре, і напиши міні хоч, де ти живеш, щоб я знав, як долетіть до тебе. Бувай здоров, отамане, пиши, коли матимеш час, до мене.

В Полтавскую губернію в Миргородскій повіт в село Маріенское. На імя Александра Андреевича Лукяновича з передачею щирому твоєму Шевченкові.

1846.

До Д. Г. Бібікова (київського ґенерал-ґубернатора).

Ваше Высокопревосходительство, Милостивый государь Дмитрій Гавриловичъ! Окончивъ воспитаніе въ С.-Петербургской академіи художествъ, въ которой я былъ однымъ изъ первыхъ учениковъ профессора Карла Брюллова, я по прибытіи въ Кіевъ принялъ на себя сотрудничество в Кіевской археографической комиссіи, порученія которой исполняю въ теченіе года.

Нынѣ, по случаю открытія вакансіи учителя живописи въ Кіевскомъ университетѣ, я вступилъ с прошеніемъ къ г. попечителю Кіев. учеб. округа об опредѣленіи меня на эту должность; но какъ съ тѣмъ вмѣстѣ я желаю оставаться сотрудникомъ археографической комиссіи, то дабы со стороны ея не могло встрѣтиться

препятствія, я, по состоянію комиссіи подъ высокимъ начальствомъ Вашего В-П-ва, имѣю честь всепокорнѣйше испрашивать Вашего благосклоннаго разрѣшенія и содѣйствія къ опредѣленію меня на вакансію учителя рисованія въ университетѣ св. Владиміра. Художникъ

10 декабря 1846 года. Т. Шевченко.

1847.

До М. І. Костомарова.

Февраля 1, Борзна. Друже мій великий, Миколає! Я оце й досі в Борзні і не роблю нічогісенько, лежу собі та й годі; у Київ страх їхать не хочеться, а треба; коли-б то ви були такі трудящі і добрі, щоб роспитали в Університеті (хоч у Глушановського, він усі діла знає), чи я утверждений при Університеті, чи ні; та й напишіть до мене у славний город Борзну, на імя Виктора Миколаєвича Забіл[illegible] передачею міні. Та ще ось що, пошліть Хому до мого [illegible]риша, нехай він возьме у його портфель, ящик, або скриньку з красками, і Шекспіра, та ще й брилі і все цеє сохраніте у себе, бо товариш мій хоче їхать із Київа. Як побачите Юзефовича, то поклоніться од мене. О братстві не пишу, бо нічого й писать, як зійдемось, то поплачем. Куліш блаженствує, а Василь Білозер поїхав у Полтаву одгецьгуваться од учительства. А я, й кругом мене діється ні зле, ні добре, подвизаюсь потроху то коло чарочок то що; коли-б то Бог дав міні притулиться до Університету, дуже добре було-б, напишіть, будьте ласкаві, як що добре почуєте. Свої композиції з грішми або сам привезу, або пришлю з Чернігова. Оставайтесь здорові. Не забувайте-ж щирого брата

Шевченка.

До І. І. Фундуклея.

16 іюля. Ваше Превосходительство! Оставленныя вами у себя мои вещи, прошу васъ покорнѣйше велѣть переслать мнѣ, черезъ почту, — въ Оренбургскую гу-

бернію въ крѣпость Орскую, на имя Тараса Григорьева Шевченка; или передайте моему пріятелю сотруднику Археографической комиссіи Алексѣю Сенчилу для отправки ко мнѣ. Въ портфели между рисунками есть оригинальный рисунокъ извѣстнаго французскаго живописца Вато; ежели угодно будетъ вашему превосходительству пріобрѣсть его, то я охотно уступаю за цѣну, какую вы назначите. Предложилъ бы вамъ виды Кіева, но они не окончены, а во-вторыхъ, хотя неясно, они мнѣ будутъ здѣсь напоминать нашъ прекрасный Кіевъ. Вашего Превосходительства покорнѣйшій слуга

Т. Шевченко.

До А. І. Лизогуба.

Крѣпость Орская, 22 октября. Добродію і друже. На другій день, як я од вас поїхав, мене аристовали в Києві, на десятий посадили в каземат в Петербу..., а через три місяці я опинився в Орской кріпости в салдацкій сірій шенелі, чи не диво скажете! Отже воно такі я тепер точнісінькій, як той москаль, що змальовав Кузьма Трохімович панові, що дуже кохався в огородах. От вам і кобзарь! позабірав грошики тай шморгнув за Урал до Киргиза гуляти. Гуляю! бодай нікому не довелося так гуляти. А що маємо робить! треба хилитися, куда нагинає доля. Ще слава Богу, що мені якось удалося закріпить серце так..., що муштруюся собі тай годі. Шкода, що я не покинув тойді у вас рисунок київського саду, бо він і всі, що були при мені, пропали у І. І. Фундуклея. А тепер мені стражайше запрещено рисовать і писать (окром писем), нудьга та й годі; читать хоч би на сміх одна буква, і тії нема. Брожу по над Уралом та... ні не плачу, а щось ще поганше діється зо мною. Одішліть будьте ласкаві, моє письмо і адрес мій княжні В. Миколаевні, а адрес ось якій: Въ городъ Оренбургъ, въ пограничную комиссію. Его Благородію Ѳе-

дору Матвѣевичу Лазаревскому съ передачею. А цей добрий земляк уже знатиме, де мене найти. Бувайте здорови, низенько кланяюсь Ілії Івановичу і всьому дому вашему, не забувайте безталанного
Поклоніця, як побачите. од мене Кукуатовим.

Т. Шевченка.

До Кн. Варвари Репніної.

Крѣпость Орская, 24 октяб. По ходатайству вашему, добрая моя Варвара Николаевна, я былъ опредѣленъ въ Кіевскій университетъ, и въ тотъ самый день, когда пришло опредѣленіе, меня арестовали и отвезли въ Петербургъ 22 апрѣля (день для меня чрезвычайно памятный), а 30 мая мнѣ прочитали конфирмацію, и я былъ уже не учитель Кіевскаго университета, а рядовой солдатъ Оренбургскаго линейнаго гарнизона!

О, какъ невѣрны наши блага,
Какъ мы подвержены судьбѣ.

И теперь прозябаю въ киргизской степи, въ бѣдной Орской крѣпости. Вы непремѣнно разсмѣялись бы, если бы увидѣли теперь меня; вообразите себѣ самого неуклюжаго гарнизоннаго солдата, растрепаннаго, небритаго, съ чудовищными усами, и это буду я; смѣшно, а слезы катятся, что дѣлать, такъ угодно Богу. Видно, я мало терпѣлъ въ моей жизни, и правда, что прежнія мои страданія, въ сравненіи съ настоящими, были дѣтскія слезы; горько, невыносимо горько! и при всемъ этомъ горѣ мнѣ строжайше запрещено рисовать, что бы то ни было и писать (окроми писемъ), а здѣсь такъ много новаго. Киргизы такъ живописны, такъ оригинальны и наивны, что сами просятся подъ карандашъ, и я одурѣваю, когда смотрю на нихъ. Мѣстоположеніе здѣсь грустное, однообразное; тощая рѣчка Уралъ и Орь, обнаженныя сѣрыя горы, и безконечная киргизская степь. Иногда степь оживляется бухарскими на верблюдахъ караванами, какъ волны моря, зыблющими вдали,

и жизнію своею они удваиваютъ тоску. Я иногда выхожу за крѣпость, къ караванъ-сараю, или мѣновому двору, гдѣ обыкновенно бухарцы разбиваютъ свои разноцвѣтные шатры. Какой стройный народъ! Какія прекрасныя головы! (чисто кавказское племя) и постоянная важность, безъ малѣйшей гордости. Если бы мнѣ можно было рисовать, сколько бы я вамъ прислалъ новыхъ и оригинальныхъ рисунковъ. Но что дѣлать! а смотрѣть и не рисовать, это такая мука, которую пойметъ одинъ истинный художникъ. И я всетаки почитаю себя счастливымъ въ сравненіи съ Кулѣшомъ и Костомаровымъ; у перваго жена прекрасная, молодая, а у второго бѣдная, добрая старуха мать; а ихъ постигла та же участь, что и меня, и я не знаю, за какое преступленіе они такъ страшно поплатились. Вотъ уже болѣе полугода я не имѣю никакого понятія о нашей бѣдной новой литературѣ, и я просилъ бы васъ, добрая Варвара Николаевна, ежели достанете послѣднее сочиненіе Гоголя Письма къ друзьямъ, то пришлите мнѣ, вы сдѣлаете доброе дѣло, и, если можно, Чтеніе Московскаго Археологическаго Общества, издаваемое Бодянскимъ. Я могъ бы выписать все это, но ..... пришлите, добрая Варвара Николаевна, это будетъ вѣрнѣе, и Богъ вамъ заплатитъ за доброе дѣло. Адресъ мой сообщитъ вамъ Андрей Ивановичъ. Моя сердечная благодарность княгинѣ Варварѣ Алексѣевнѣ, и всему дому вашему моя любовь и уваженіе. Прощайте; желаю вамъ всѣхъ благъ и иногда вспоминать безталаннаго

Т. Шевченка.

До Андрія І. Лизогуба.

К. Орская, декабря 11. — Великим веселієм звеселили ви мене своїм добрим християнским листом у цій бусурманській пустині. Спасибі вам, друже мій добрий, я з самої весни нечув рідного щирого слова. Я писав

туди декому, а вам першим Бог велів разважити мою тяжку тугу в пустині щирими словами, спасибі вам. Не знаю, чи дійшов мій лист до ваших рук (бо я послав у Седнев 24 октя., не знаючи, що вас Бог заніс аж у Одессу). Жаль і дуже мині вашої маленької, згадаю, то так иначе бачу, як воно манюсинське танцює, а Ілья Іванович грає і приспівує... Не скорбіть, може воно добре зробило, що перейшло на той світ не мучене страстьми земними. Були ви у Яготині літом, що там дієця? де тепер живуть яготинські анахоретки? Я писав через вас до В:N:, — не знаю, чи дійшло. Що вона сердешна поробляє? Скажіть їй, як побачите, або напишіть, нехай до мене напише хоч одну стрічечку, її прекрасная добрая душа мене частенько навідує в неволі. Бодай і ворогові моєму лютому недовелося так каратись, як я тепер караюсь. І до всего того треба було ще і занедужать, в осени мучив мене ревматізм, — а тепер цинга, у мене її зроду не було, а тепер така напала, що аж страшно. Холера, благодарить Бога, минула нашу пустиню, — а ходила близко. Сажин мені нічого не пише, не знаю, де він дів мою портфель з рисунками дрібними, там цілий жмут їх було. Як побачите його, то спитайте, тай возьміть до себе, а ящик з олійними фарбами нехай собі оставляє. Ви питаєте, чи покину я малювання; рад я його покинуть, так неможна, я страшно мучуся, бо мені запрещено писать и рисовать. А ночі, ночі! Господи, які страшні та довгі!... та ще й у казармах. Добрий мій друже! голубе сизий! пришліть ящичок ваш, де є вся справа, альбом чистий і хоч оден пензель Шаріона. Хоч инколи подивлюся, то все такі легше стане. Просив я В: N:, щоб мені книжечок де якіх прислала, а тепер і вас прошу, бо оприче Біблії нема й однії літери. Як що найдете в Одессі Шекспіра, перевод Кетчера, або Одисею, перевод Жуковского, то пришліть ради распятого за нас, бо єй-Богу з нудьги одурію. Послав би вам грошей на

все сіє, так дасьбі до шеляга пропали. А может Бог пошле, то я вам коли небудь отдячу. Як будете посилать, то шліть на моє имя. Та Бога ради напишіть що небудь про В: М: і про Глафиру Івановну, та поклоніться од мене Ілії Івановичу, Надежді Дмитрієвні і всьому дому вашому. Бувайте здорові, незабувайте щирого свого і безталанного

Адрес: въ оренбургскую губернію въ крѣпость Орскую.

Т. Шевченка.

До Василя Мат. Лазаревського.

20 декабря. К. О. З новим годом будьте здорові, любий і щирий мій земляче. Де вас Бог носить, чи ви вже в Пітері, чи ще й доси в Одессі? Нехай де хоче носить, та тілько шляхи таланом стеле...

....Тяжко, брате мій добрий, каратися, і самому не знати, за що. Отже так зо мною трапилося; спершу я сміливо заглянув лихові в очі і думав, що то була сила волі над собою, аж ні, то була гордость сліпая. Я не розглядів дна тієї бездни, в котору впав. А тепер, як розглядів, то душа моя убогая розсипалась, мов пилина перед лицем вітра. Не по християнській, брате мій, знаю, а що-ж діяти? Опріч того, що нема з ким щире слово промовити; опріч нудьги, що в серце впилася, мов люта гадина; опріч всіх лих, що душу катують, — Бог покарав мене ще й тілесним недугом; занедужав я спершу ревматизмом, тяжкий недуг, та я все таки потроху боровся з ним, і лікарь, спасибі йому, трохи помогав і те, що я прозябав собі хоч у поганій, та все таки вольній хатині. Так бачите, щоб я не зрисував (бо міні рисувати заказано) свого недуга (углем у коміні), то і положили за благо перевести мене в казарми, до люлек, смороду і зику. Став я потрохи привикать, а тут спіткала мене цинга лютая, і я тепер мов Іов на гноіщі, тілько мене ніхто не провідає. Так міні те,

пер тяжко, так тяжко, що як би не надія, хоч коли небудь побачить свою безталанную країну, то благав би Господа о смерти.

Так Дніпро крутоберегій
І надія, брате,
Не дають міні в неволі
О смерти благати.

Иноді так мене нудьга за серце здавить, що (без сорома казка) аж заплачу.

Якби все те розказувать, що я тепер терплю..... ..... то й за тиждень не розказав би.

Цур же йому. Нехай воно сниться тому, хто людям добра не хоче.

Поклонітесь гарненько од мене Дзюбину, як побачите. Добряга чоловік, коли ви знакомі. Нагадате йому про Излера і розтягаи, про Адольфинку, і прочії дива. Скажіть, що я його частенько згадую. N. N. Плетнев повинен мене знать, тілько нагадайте йому П. Бориспольца.

Та будьте ласкаві, побачтесь з Чернишовим, він тепер уже в Петербурзі (спитайте в а. художеств., де він живе), а як побачитесь, то розспитайте його, чи він поотдав(ав) мої письма, що я посилав через його, і що йому сказано на ті письма, та попросіть його од мене, щоб він докучав моєю прозьбою надто Карлу Павловичу, а з Дубельтом, щоб притьмом побачився. Як побачитеся з В. И. Далєм, то, поклонившися йому од мене, попросіть його, щоб він ублагав В. Перовського, щоб той визволив мене хоч из казарм (сіріч випросив міні позволеніє рисувать). Даль чоловік добрий, розумний і могущій; він добре знає, як тут ми пропадаємо, то тяжкий гріх йому буде ...., як не схоче промовить за мене хоч одно слово.

Докучаю я вам, добрий мій земляче! Та що я маю

робить! Як би міні тілько рисувать було можна, то я і не журився-б, ходив би собі в сірій шенелі, поки дійшов би до домовини, та все-б таки хвалив Бога, а тепер!... ой лишенько! і вимовить не хочеться.

Напишіть до мене, коли матимете час, хоч малесенький листочок, нехай хоч трошки я заплачу добрими сльозами.

Будьте ласкаві, роспитайте гарненько, де тепер живе Василій Андреевич Жуковскій (він перше жив у Дісельдорфі на Рейні, а тепер не знаю), та й пришліть міні його адрес, а коли надрукована його Одисея, то й її пришліть, прочитавши, я оддам вам, або Ѳ. Матвѣевичу.

Бо, єй-Богу, окроме Біблії, нема в мене ні однісенької книжечки.

[1-я приписка]. Та вже чи раз батька по лобу вдарить, чи двічі, однаково; хоч воно трохи й не до речі просить, мов той старець, та що-ж робить, коли нігде взять, — пришліть ради поезії святої Лермонтова хоч один том; велику, превелику радість пришлете з ним вашому удачному і безталанному землякові Т. Ш.

[2-я приписка]. Здається, ви знакомі з Васильом Єзучевським; коли він вернувся з дому, то, як побачитесь, гарненько вилайте його за мене, за його щирість і добрість, і Галузу, свояка його, добрі і щирі люде, щоб ти знав, земляче!

[3-я приписка]. Не здивуйте, Бога ради, що на такому клаптикові пишу до вас, бо в цьому Божому краї папір почтовий на вдивовижу.

1848.

До А. І. Лизогуба.

К. Орская, февраля 1. »Всякъ другъ речетъ: содружихся ему и азъ: но есть именемъ точію другъ«. — Отак тепер і зо мною сталось, було на собаку кинь, то влучиш друга, а як пришлось до

скруту, то святий їх знає, де вони поділись! чи невимерли, крий Боже? Ні, здравствують: та тілько одцурались безталанного свого друга. Бог їм звидить, якби вони знали, що єдине слово ласкаве тепер д... мене паче всякої радості — так що-ж недогадливі. З превеликою радостію і дякою приняв я лист ваш уже другий, написанний 31 декабря. Бог вам заплатить за вашу щирость і за вашу ласку. Лихо діється зо мною, та не одно, а всі лиха упали на мою голову; одно те, що нудьга і безнадія давить серце, а друге, не здужаю з того дня, як привезли мене в цей край, ревматизмъ, цингу перетерпів слава Богу, а тепер зуби і очі так болять, що не знаю, де дітись. І чи ні чудно скажите, як принесли ваш лист, мені полегшало, так що на третій день мені вже можна було написать оцей лист до вас. Вибачайте тілько, що коротенький, одно те, що боюся, очі натрудить, а друге, сказавши правду такі, й паперу недостача; і купить нема де, звичайне як у степу. Як будете посилать вашу обіцянку, то пришліть будьте ласкаві і паперу почтовою і бристальського, коли найдете в Одессі. Вибачте Бога ради, що я так вередую; за гроші спасибі вам, єдиний мій друже, у мене ще осталося трохи, а як матиму малярську справу, то може зароблю, а як що пошлють весною в степь на Раїм, бо є така чутка, то тойді вже проситему, та може Бог дасть, що тут останусь. Ще чи ненайдете в Одессі сочиненій Лермонтова і Кольцова, пришліте поезії святої ради. А як будете писать, то пишіть на моє имя просто в К. О., бо я другий лист ваш приєняв уже з третьїх рук, хоч воно й з добрих рук, та все такі з третьїх. Прочитав я в друге вже о скорбі вашій, о вашій Лизі, що маємо робить, коли того Бог хоче. Давид добре сказав, кто возглаголетъ силы господни; слышаны сотворитъ вся хвалы его; звичайне, не можно і без того, щоб инколи і сльозам не дать волі, бо хто не журиця, не плаче, то той ніколе й нерадіє.

Цур йому такому, будемо плакать і радіти, і за все те хвалить милосердого Бога.

1 февраля. На самому цьому слові, одчинилися двері і почтальонъ подав мені третій лист ваш, написанний 7 января. Не знаю, чи зрадів би я так батькові або матері, як вашому щирому слову. Да воздасть вам господь і дому вашому, що посітили есте невольника і тяжку його тугу розважили. Як будете писать до В. Н., то од мене їй низенько поклонітеся, та накажіть, щоб хоч одно слово написала, тілько не в Оренбург, — а просто в К. О. — коли маєте свячену воду., то спишіть та пришліть мені, бо та, що ви мені передали, утрачена. А Татьяні Івановні як будете писать, то їй і Федорові Іваненкові од мене гарненько поклонітеся, нікому в світі я тепер так не завидую, як малярам і Глафирі Івановні, а може вже вона покинула, крий боже, малювать! Бога діля пришліть малярську справу і папіру. — Що у вас робиться у Седневі? що поробляє І. І.; поклоніться йому од мене. За N. D. і вас і весь дом ваш. молюся Господеві милосердному, і благаю його, щоб ви не забували

Т. Шевченка.

До Кн. Варвари Репніної.

К. О., 25 февраля. Тринадцатый день уже читаю ваше письмо, наизусть выучилъ, а сегодня только нашелъ время и мѣсто (въ казармахъ), отвѣтить вамъ, добрѣйшая й благороднѣйшая Варвара Николаевна. Я какъ бы ото сна тяжелаго проснуся, когда получу письмо отъ кого-нибудь, не отрекшагося меня, а ваше письмо перенесло меня изъ мрачныхъ казармъ на мою родину и въ вашъ прекрасный Яготинъ. Какое чудное наслажденіе, воображать тѣхъ, которые вспоминаютъ обо мнѣ, хотя ихъ очень мало. Счастливъ, кто малымъ доволенъ, и въ настоящее время я принадлежу къ самымъ счастливымъ, я, бесѣдуя съ вами, праздную 25 февраля,

не шумно, какъ было это прежде, но тихо, тихо, и такъ весело, какъ никогда не праздновалъ, и за эту великую радость я обязанъ вамъ и Г. Ивановнѣ. Да осѣнитъ васъ благодать Божія. Пишите ко мнѣ такъ часто, какъ вамъ время позволяетъ; молитва и ваши искреннія письма болѣе всего помогутъ мнѣ нести крестъ мой. Евангеліе я имѣю, а книги, о которыхъ я просилъ васъ, пришлите; это для меня хотя малое, все же будетъ развлеченіе.

26 фев. Вчера я не могъ кончить письма, потому что товарищи солдаты кончили ученье, начались разсказы, кого били, кого обѣщались бить; шумъ, крикъ, балалайка выгнали меня изъ казармъ, я пошелъ на квартиру къ офицеру (меня, спасибо имъ, всѣ принимаютъ какъ товарища); только расположился кончить письмо, и вообразите мою муку: хуже казармъ, а эти люди (да проститъ имъ Богъ) съ большой претензіей на образованность и знаніе приличій, потому что нѣкоторые изъ нихъ присланы изъ западной Россіи. Боже мой! неужели и мнѣ суждено, быть такимъ, страшно! Пишите ко мнѣ и присылайте книги.

27 фев. Только сегодня, и то можетъ быть, кончу давно начатое письмо. Что дѣлать!

Теперь самое тихое и удобное время — одиннадцатый часъ ночи; все спитъ, казармы освѣщены одной свѣчкой, около которой я одинъ сижу и кончаю нескладное письмо мое; не правда-ли, картина во вкусѣ Рембрандта? — Но и величайшій геній поэзіи не найдетъ въ ней ничего утѣшительнаго для человѣчества. Со дня прибытія моего въ К. О. я пишу дневникъ свой; сегодня развернулъ тетрадь и думалъ сообщить вамъ хоть одну страницу, — и что же! такъ однообразно-грустно, что самъ испугался и сжегъ мой дневникъ на догорающей свѣчѣ! Я дурно сдѣлалъ, мнѣ послѣ жаль было моего дневника, какъ матери своего дитяти, хотя и урода.

28 фев. Вчера я просидѣлъ до утра и не могъ

собраться съ мыслями, чтобы кончить письмо, какое-то безотчетное состояніе овладѣло мною (пріидите всѣ труждающіеся и обремененные, и азъ упокою вы). Предъ благовѣстомъ къ заутренѣ пришли мнѣ на мысль слова распятаго за насъ, и я какъ бы ожилъ, пошелъ къ заутрени и такъ радостно, чисто молился, какъ можетъ быть никогда прежде. Я теперь говѣю, и сегодня пріобщался святыхъ Таинъ, — желалъ бы, чтобы вся жизнь моя была такъ чиста и прекрасна, какъ сегодняшній день! Ежели вы имѣете перваго или второго изданія книгу Ѳомы Кемпійскаго »О подражаніи Христу«, Сперанскаго переводъ, то пришлите ради Бога. Предстоитъ весною походъ въ степь, на берега Аральскаго моря для построенія новой крѣпости. Бывалые въ подобныхъ походахъ здѣшнюю въ К. О. жизнь сравниваютъ съ эдемомъ; каково же должно быть тамъ, коли здѣсь эдемъ! Но никто, какъ Богъ, одно меня печалитъ: туда не ходитъ почта и придется годъ, а можетъ быть и три, коли переживу, не имѣть сообщенія ни съ кѣмъ близкимъ моему сердцу. Пишите, еще мартъ мѣсяцъ нашъ, а тамъ да будетъ воля Божія!

Пугаетъ моя настоящая болѣзнь скорбутъ, а въ степи, говорятъ, она ужасно свирѣпствуетъ. Да замѣнимъ уныніе надеждой и молитвой! Странно! прежде я смотрѣлъ на природу одушевленную и неодушевленную, какъ на совершеннѣйшую картину, а теперь какъ будто глаза перемѣнились: ни линій, ни красокъ ничего не вижу. Неужели это чувство прекраснаго утрачено на вѣки? а я такъ дорожилъ имъ! Такъ лелѣялъ его! нѣтъ, я, должно быть, тяжко согрѣшилъ передъ Богомъ, коли такъ страшно караюсь.

Ежели будете писать Андрею Ивановичу, просите его о томъ, о чемъ я его просилъ, и, если можно, чтобы онъ поторопился, боюсь, ежели его посылка не застанетъ меня здѣсь, и васъ прошу тоже о томъ-же; одно спасеніе отъ одервененія — книги.

29 февраля. Читая и перечитывая ваше письмо, я только сегодня замѣтилъ слова — вы меня вспомнили въ далекой сторонѣ. Не вспомнилъ, добрая благородная Варвара Николаевна, а помнилъ, со дня или вечера, когда я вамъ жаловался на сосѣда вашего П. Л. (да проститъ ему Господь), и буду помнить васъ, пока угодно будетъ Богу, остацить во мнѣ — хоть искру чувства добраго. Молитеся, молитеся, молитва ваша угодна Богу. Она меня оградитъ отъ этого страшнаго безчувствія, которое уже начинаетъ проникать въ мою разслабленную душу.

Миръ праху добраго человѣка, который привѣтствовалъ меня въ новый годъ не какъ безпріютнаго скитальца, а какъ родного сына. Какъ это недавно было, мнѣ кажется вчера, а сколько надеждъ моихъ не сбылось.

Вы говорите, что у васъ въ Яготинѣ все идетъ попрежнему, общество то же самое, исключая Татьяны Ивановны, да исцѣлитъ ее Господь. Сердечно радъ, что добрый человѣкъ, бывшій Кіевскій студентъ, между вами; благодарю его за память обо мнѣ и всѣхъ, кто не забылъ меня. Князю В. И. и княгинѣ мое глубочайшее почтеніе; прощайте и молитеся за несчастливаго и душою вамъ преданного

Т. Шевченка.

Благодарю васъ, Глафира Ивановна, за ваши немногія, но искреннія строки; не пеняйте, что я поздно отозвался, такъ было угодно Богу; и это письмо, не знаю, когда придетъ къ вамъ! когда бы ни пришло, передайте его доброй вашей тетѣ и вспоминайте хоть изрѣдка не забывающаго васъ Т. Ш.

Т. И. мое глубочайшее почтеніе; пришлите, ежели имѣете свячену воду; она оросить мое увядающее сердце. Братьямъ и сестрамъ вашимъ поклонъ, скажите имъ и просите, ежели не забыли меня, да помолятся обо мнѣ.

До А. Н. Лизогуба.

7-го марта, К. О. Не знаю, чи зраділа-б так мала ненагодована дитина, побачивши матір свою, як я вчора прийнявши подарунок твій щирий, мій єдиний друже, так зрадів, що ще й досі несхаминуся, цілісеньку ніч не спав, розглядав, дивився, перевертав по трічи цілуючи всяку фарбочку і як її не цілувать, не бачивши рік цілий. Боже мій! Боже мій! який тяжкий та довгий рік! та дарма. — Бог поміг, минув таки. Я взявши в руки скриньку, подивився, і ниначе перелитів у малярню, в Седнев, чи згадаєте, як ви мені її вторік показували недороблену? ще й радились зо мною, як би її хімерніше улагодить. Чи сподівався я, що через рік та сама скринька звесилить мене ниначе мати дитину, при лихій моєй годині. Благій і дивний еси Господи! сьогодня неділя, на муштру — не поведуть, цілісінькій день буду переглядать твій подарунок, щирий мій єдиний друже, переглядать і молитись, щоб Бог послав на довгі дні тобі такую радость, як послав він мені через тебе. Перелічив, передивись, все, все до крихотки, ціле, і Шекспір, і папери, і фарби і цизорик, і карандаші, і пензлі, все цілісеньке. Не утрачайся на альбом, друже мій! буде з мене, і цего добра покі що. Недавно з Яготина прійшов лист до мене... спасибі їй добрій В. Н., що не забуває мене, хоче мені, як сама достане, прислать книжок. Як пришле, то тойді я і тяжкого походу, і Аральского моря, і безлюдного степу киргизського не злякаюсь. Одна тілько туга гризе моє серце, як заженуть у степ, то недоведеться ні одного листа прийнять, ні самому послать, бо туда почта не доходить, — от моє горенько. А може доведеться, рік або й другий простерегти нікчемне отте море. Не будемо журиться, а будемо молиться; ще те лихо далеко, а всяке лихо здалеку страшніше, як то кажуть розумні люде. Цей і апріль місяць я ще буду в О. К., то напишіть до мене

хоч стрічечку, бо тілько Бог святий знає, як я радію, коли дійде до мене хоч одно ваше слово з моєї бідної країни. Я тепер (поздоров Боже вас) хоч і багатий на папір, а все таки на клаптику пишу, бо сказано пустиня, — де я возьму, як потрачу. Та таки і уділить де кому треба, хоч по аркушику. Вибачте голубе сизий, що так на шведку пишу до вас, бо одно те, що сьогодня почта, а друге те, що коло десятої години треба виступить у караул!

Молюся Богу, щоб послав здоровья Н. Д. і радость всьому дому вашему. Спасибі вам, бувайте здорові, та напишіть хоч стрічечку до мене, до удячного вам

Т. Шевченка.

До А. І. Лизогуба.

9 мая, К. Орская. Воістинно воскрес! Спасибі тобі, щирий мій друже, і за папір, і за лист твій, ще кращий паперу. Папір міні тепер дуже став у пригоді, а лист ще дужче! і тим самим, що міні тепер треба було молитви і щирого дружного слова, а воно як раз і трапилось. Я тепер веселий іду на оте нікчемне море Оральске. Не знаю, чи вернуся тілько!... А іду єй-Богу веселий.

Спасибі тобі ще раз за писанку; дійшла вона до мене цілісінька і в той самий день прийшло міні розрішеніє, малювать, а на другий день приказаніє, у поход виступать. Беру з собою усю твою малярску справу; не знаю тілько, чи доведеться малювать!

Вибач міні, єй-Богу, ніколи і сухарь той ззісти, а не те, щоб лист написать до ладу. До В. Н. Репніной напишу вже хіба з Раіму. Як будеш писать до неї, подякуй за книжку Гоголя.

Адрес мій: в К. Орскую. Его високоблагородію Михайлу Семеновичу Александрійскому з передачею міні.

А цей чоловяга буде посилать до мене через коменданта. Не забувай мене, єдиний мій! Коли не побачи-

мося на сім світі, то вже певне зострінемося на тім. До свиданія! Щирий твій

Т. Шевченко.

До А. І. Лизогуба.

Оренбург, декабря 29. На самий святвечір сижу собі один однісінький у хатині та журюся, згадуючи свою Україну і тебе, мій друже єдиний. Думаю: от Бог дає і свято своє велике на радість добрим людям, а міні нема з ким слова промовить. Аж гульк! входить в хатину добрий Герн і подає міні ваш лист. Господи милостивий! як я радів! Неначе батька рідного побачив, або заговорив з сестрою на чужині. А надто, як прочитав, що вас всіх, мов праведних, минула кара Господня, то аж заплакав, — так міні любо стало. Ви пишете, друже мій добрий, що шлете альбом із papier torchon; спасибі вам — пришліть. А фарб сухих не посилайте, бо тут олії достать не можно, та те ще — знову весною поженуть у степ. Такий мій талан поганий! Що-ж міні вам послать, коли в мене нема нічого; послав-би вам вид Аральского моря, так таке погане, що крий Боже! нудьгу ще наведе прокляте. Ще ви пишите, друже мій єдиний, щоб я виставляв ціну на моїх будущих рисунках; велике вам спасибі, бо тут без грошей ще поганше, як меж жидами. Я, нарисовавши де що, отдавав за самую убогую ціну, так що-ж — сміються! Міні здається, що як-би сам Рафаель воскрес отут, то через тиждень умер би з голоду, або найнявся-б у татарина, кози пасти. Отакі тут люде! Шлю вам киргизського Баксу, або по нашому Кобзаря. Коли найдеться яка добра душа, то нехай купить, зробить добреє діло, а ціну я йому кладу 50 карбованців: може задорого, то збавте, як знаєте. Буду посилать до вас усе, що зроблю вартого послать, а ви вже робіть з ними, що хочете. Ще посилаю вам оцього гарнадера (це я); згадуйте мене, дивлячись на його, друже мій добрий!

Що ви пишете, щоб росказать вам, що зо мною діялось на Аральскім морі два літа, — цур йому! бодай не діялось того ні з ким на світі! Опріч нудьги, всі лиха перебували в мене, навіть і нужа, — аж згадувать бридко! Адресуйте ваші листи на імя Герна, а мого імені не пишіть: він знатиме по штемпелю. Бувайте здорові! Як будете писать В. Н. Репніной, то поклоніться їй од мене. Всьому дому вашому низенько кланяюсь. Щирий до вас

Т. Шевченко.

1849.

До А. І. Лизогуба.

Оренбург, ноябрь 8. Друже мій єдиний! позавчора вернувся я із того степу Киргизського, та моря Аральского до Оренбурга, та й заходився оце писать до тебе, пишу, а ще і сам добре не знаю, чи живий ти на світі, чи здоровий, бо вже оце трохи чи ні півтора року, як ми не переписались з тобою, а ні одним словом, а за таке время багато води у море утекло. Може і у вас кого не стало, бо холера, кажуть, здорово таки косила. Коли живий ти та здоровий, то напиши до мене, друже мій, негаючись, то я тойді вже і одпишу до тебе геть, усе порозказую, як мене носило по тому морю, як я у степу отім безкраїм пропадав. Геть усе роскажу, нічого не потаю. А тепер поки що поклонись од мене всьому дому вашему і добрій В. N.; скажи їй, що я живий, здоровий і коли не дуже щасливий, то принамені веселий. Оставайся здоров, не забувай на безталанні

Т. Шевченка.

Адрес: въ г. Оренбургъ. Его благородію Карлу Ивановичу Герну въ генеральный штабъ, съ передачею.

До Кн. В. Н. Репніної.

14 ноября. Оренбургъ. На дняхъ возвратился изъ Киргизской степи и изъ Аральского моря въ Орен-

бургъ. И сегодня Лазаревскій сообщилъ мнѣ письмо ваше, гдѣ вы именемъ всего дорогого просите сообщить обо мнѣ хоть какое-нибудь извѣстіе. Добрый и единый другъ мой! Обо мнѣ никто не зналъ, гдѣ я прожилъ эти полтора года, я ни съ кѣмъ не переписывался, потому что не было возможности; почта, ежели и ходитъ черезъ степь, то два раза въ годъ, а мнѣ всегда въ это время не случалось бывать въ укрѣпленіи. Вотъ причина! и да сохранитъ васъ Господь, подумать, чтобы я могъ забыть васъ, добрая моя Варвара Николаевна. Я очень, очень часто въ моемъ уединеніи вспоминалъ Яготинъ и наши кроткія и тихія бесѣды. Немного прошло времени, а какъ много измѣнилось, по крайней мѣрѣ со мною; вы бы уже во мнѣ не узнали прежняго глупо восторженнаго поэта, нѣтъ, я теперь сталъ слишкомъ благоразуменъ: вообразите! въ продолженіе почти трехъ лѣтъ ни одной идеи, ни одного помысла вдохновеннаго, проза и проза, или лучше сказать, степь и степь! Да, Варвара Николаевна, я самъ удивляюсь моему превращенію, у меня теперь почти нѣтъ ни грусти, ни радости, за то есть миръ душевный, моральное спокойствіе до рыбьего хладнокровія. Грядущее для меня какъ будто не существуетъ. Ужели постоянныя несчастія могутъ такъ печально переработать человѣка? да, это такъ. Я теперь совершенная изнанка бывшаго Шевченка, и благодарю Бога.

Много есть любопытнаго въ киргизской степи и въ Аральскомъ морѣ, но вы знаете давно, я врагъ всякихъ описаній, и потому не описываю вамъ этой неисходимой пустыни. Лѣто проходило въ морѣ, зима въ степи, въ занесенной снѣгомъ джеломейкѣ, въ родѣ шалаша, гдѣ я бѣдный художникъ рисовалъ киргизовъ и, между прочимъ, нарисовалъ свой портретъ, который вамъ посылаю на память обо мнѣ, о несчастномъ вашемъ другѣ.

Проживая въ Одессѣ, быть можетъ, встрѣтитесь съ Алексѣемъ Ивановичемъ Бутаковымъ; это флотскій офи-

церъ и иногда бываетъ въ Одессѣ; у него въ Николаевѣ родственники и родные. Это другъ, товарищъ и командиръ при описаніи Аральскаго моря; сойдитесь съ нимъ, благодарите его за его доброе, братское со мною обращеніе; онъ, ежели встрѣтитесь съ нимъ, сообщитъ всѣ подробности о мнѣ.

Прощайте, добрая моя Варвара Николаевна, кланяюсь Глафирѣ Ивановнѣ, князю Василію Николаевичу и всему дому вашему.

Т. Шевченко.

1850.

До Кн. В. Н. Репніної.

1 января. Оренбургъ. Поздравляю васъ съ Новымъ годомъ, молю Господа о ниспосланіи вамъ всѣхъ благъ. Я теперь сижу одинъ одинешенекъ и вспоминаю то прошлое, когда мы съ вами въ первый разъ встрѣтились въ Яготинѣ — и много пришло въ мою грустную безталанную голову. Неужели и конецъ моей жизни будетъ такъ же печаленъ, какъ настоящій день? Въ несчастіи невольно дѣлаешься суевѣрнымъ — я теперь почти убѣжденъ, что мнѣ не видѣть веселыхъ дней, и сердцу дорогихъ, и милой моей родины!

Для новаго года мнѣ объявили, что слѣдующей весною я долженъ буду отправиться опять на Аральское море. Вѣрно мнѣ оттуда не возвратиться! За прошедшій походъ мой мнѣ отказано въ представленіи на высочайшее помилованіе! и подтверждено запрещеніе, писать и рисовать! вотъ, какъ я встрѣчаю Новый годъ! не правда, весело?

Я сегодня же пишу Василію Андреевичу Жуковскому (я съ нимъ лично знакомъ) и прошу его о исходатайствованіи позволенія мнѣ только рисовать. Напишите и вы, ежели вы съ нимъ знакомы. Или напишите Гоголю, чтобы онъ ему написалъ обо мнѣ, онъ съ нимъ въ весьма кроткихъ отношеніяхъ. О большемъ не смѣю

васъ безпокоить. Мнѣ страшно дѣлается, когда я подумаю о киргизской степи, съ отходомъ моимъ въ степь, я должен буду опять прекратить переписку съ вами и можетъ быть на много лѣтъ, а можетъ быть и навсегда. Не допусти, Господи!

Я недавно вамъ писалъ; не знаю, получили ли вы? потому что адресъ не тотъ, который мнѣ прислалъ на-днях Андрей Ивановичъ. Ежели будете писать ко мнѣ, то сообщите свой настоящій адресъ и сообщите адресъ Гоголя, и я напишу ему по праву малороссійскаго виршеплета, а лично его не знаю. Я теперь, какъ падающій въ бездну, готовъ, за все ухватиться. Ужасна безнадежность, какъ ужасна, что одна только христіанская философія можетъ бороться съ нею. Я васъ прошу, ежели можно, достать въ Одессѣ, потому что я здѣсь не нашелъ, прислать мнѣ Ооому Кемпійскаго »О подражаніи Христу«. Единственная отрада моя въ настоящее время, — это евангеліе. Я читаю его безъ изученія, ежедневно, ежечасно; прежде когда-то думалъ я анализировать сердце матери, по жизни святой Маріи, непорочной матери Христовой, — но теперь и это мнѣ будетъ въ преступленіе. А какъ грустно я стою между людьми! Ничтожны матеріальныя нужды въ сравненіи съ нуждами души, — а я теперь брошенъ въ жертву той и другой! Добрый Андрей Ивановичъ проситъ меня, прислать все, чтобы я ни нарисовалъ, и назначать самъ цѣну; а что я ему пошлю, когда руки и голова закованы! Едва ли кто-нибудь терпѣлъ подобное горе!

Я васъ печалю для новаго года, добрая Варвара Николаевна, своимъ грустнымъ посланіемъ — что дѣлать! у кого что болитъ, тотъ о томъ говоритъ; а мнѣ хотя немного отраднѣе стало, когда я выисповѣдался передъ вами! Кланяюсь Глафирѣ Ивановнѣ и всему дому вашему.

Пишите ко мнѣ. Г. Оренбургъ, на имя его благородія Карла Ивановича Герна въ генеральный штабъ,

не надписывая моей фамиліи — онъ узнаетъ по штемпелю.

Прощайте, Варвара Николаевна; не забывайте бѣднаго и искренняго къ вамъ

Т. Шевченко.

До В. А. Жуковского.

Я три года крѣпился, не осмѣливался, васъ безпокоить; но мѣра моего крѣпленія лопается, и я въ самой крайности прибѣгаю къ вамъ, великодушный благодѣтель мой. Я писалъ еще въ первый годъ моего изгнанія К. П. Б., и никакого результата; бѣдный онъ великій человѣкъ! При всей своей великости, самой малости не хочетъ сдѣлать; говорю, не хочетъ, потому что онъ можетъ; позволяю себѣ думать, — и первое добро (написаніе вашего портрета) было сдѣлано случайно. (Простите мнѣ подобное нареканіе на великаго человѣка. Печально, что съ великимъ геніемъ не соединена великая разумная добродѣтель.)

Былъ я по долгу службы въ Киргизской степи и на Аральскомъ морѣ, при описной экспедиціи, два лѣта; видѣлъ много оригинальнаго, еще нигдѣ невиданнаго, и больно мнѣ, что ничего не могъ нарисовать, потому что мнѣ рисовать запрещено. Это самое большое изъ всѣхъ моихъ несчастій! Сжальтесь надо мною! Исходатайствуйте (вы многое можете!) позволеніе мнѣ только рисовать — больше ничего, и надѣяться я не могу и не прошу больше ничего. — Сжальтесь надо мной! Оживите мою убогую, слабую, убитую душу! Ежели вы (въ чемъ я не сомнѣваюсь) напишете графу Орлову, или кому найдете лучше, то, Богъ милостивъ, и я взгляну на Божій свѣтъ, хотя передъ смертью, потому что казарменная жизнь и скорбутъ разрушили мое здоровье. — Да, я теперь могъ бы описать бытъ русскаго солдата не хуже всякаго нравоописателя. Печальный бытъ!... Что дѣлать?... Таковы люди вообще, а наши особливо.

И скорбутъ, и казарменная жизнь совершенно разрушили мое здоровье. Для меня необходима была-бы перемѣна климата; но я на это не долженъ надѣяться: рядовыхъ такихъ, какъ я, не переводятъ. Мнѣ бы хотѣлось въ кавказскій корпусъ, и врачи тоже совѣтуютъ; а меня посылаютъ опять въ Сыръ-Дарью, потому только, что тамъ расположенъ баталіонъ, въ которомъ я записанъ. Для моего здоровья этотъ походъ самый убійственный: новыя укрѣпленія еще не совсѣмъ устроеныя, плохая вода и жизнь самая однообразная. Если-бъ можно было рисовать, я могъ бы ее разнообразить, хоть самому грустно. Бога ради и ради прекраснаго искусства, сдѣлайте доброе дѣло, не дайте мнѣ съ тоски умереть! Я постараюсь, ежели мнѣ будетъ позволено, нарисовать для васъ все, что есть интереснаго въ этомъ неинтересномъ, но пока таинственномъ краѣ.

Тарасъ.

До[1]?

Я не умѣлъ воспользоваться вашимъ благодѣяніемъ. Сдѣлавъ слабые успѣхи въ Академіи Художествъ, былъ я выпущенъ съ аттестатомъ на званіе художника — не больше — и отправленъ на службу въ Кіевъ, гдѣ предложили мнѣ мѣсто рисовальнаго учителя при университетѣ. Недолго пробылъ я въ Кіевѣ. Въ припадкѣ сумасшествія написалъ пасквиль и, въ 1847 году, былъ сосланъ въ солдаты, въ Оренбургскій край, съ запрещеніемъ писать стихи и рисовать, что-бы то ни было. Мнѣ грѣхъ бы было, облагодѣтельственному такъ великодушно вами, вновь васъ безпокоить, но несчастія мои переходятъ всякую мѣру. Я уже третій годъ, вооружаясь терпѣніемъ, живу самою бѣдною жизнью, бывалъ въ Киргизской степи и былъ два лѣта на Аральскомъ морѣ при описной экспедиціи; видѣлъ много новаго, оригинальнаго, еще невиданнаго въ Европѣ, и ни-

[1]) Лист невисланий.

чего не могъ нарисовать, потому что мнѣ рисовать запрещено. Это самое большое изъ моихъ несчастій! Умоляю васъ, сжальтесь надо мною, исходатайствуйте мнѣ позволеніе. Вы это можете — только рисовать! Оживите меня убитаго. Напишите графу Орлову обо мнѣ или кому вы найдете лучше; авось Богъ милостивъ, и взгляну на Божій свѣтъ! Походъ въ Киргизскую степь и двухлѣтнее плаваніе по Аральскому морю даютъ мнѣ смѣлость, вторично безпокоить ваше превосходительство моею просьбою. Я вполнѣ сознаю мое преступленіе и отъ души раскаиваюсь. Командиръ мой, А. И. Б., ежедневный свидѣтель моего поведенія въ продолженіе двухъ лѣтъ, подтвердитъ истину словъ моихъ, ежели будетъ угодно вашему пр—ву, спросить у него. Я прошу милостиваго ходатайства вашего передъ всемилостивѣйшимъ Государемъ нашимъ, прошу одной великой милости: позволенія рисовать портреты и пейзажи. Я въ жизни не рисовалъ ничего преступнаго, свидѣтельствуюсь Богомъ. Умоляю васъ! Вы, какъ слѣпому, раскроете глаза и оживите меня, упавшаго духомъ. Лѣта и мое здоровье, разрушенное скорбутомъ въ Оренбургскомъ краѣ, не позволяютъ мнѣ, надѣяться на военную службу. Прошу васъ, принять хотя малѣйшее участіе въ судьбѣ моей, и Богъ васъ наградитъ за доброе дѣло. Возлагающій единственную надежду на Бога и на ваше прев—во. Т.

До О. М. Бодянського.

Оренбург, генваря 3-го. Поздравляю тебе з цім новим роком, друже мій єдиний! Нехай з тобою діється те, чого ти у Бога благаєш; давно, давно ми не бачились, та не знаю, чи і побачимося швидко, а може вже і ніколи. Крий мати Господня! а думаю, що так, бо мене дуже далеко запроторила моя погана доля та добрії люди! я оце вже третий рік, як пропадаю в неволі, в цім Богом забутім краї! Тяжко міні, друже!

дуже тяжко! та що маю робить? Перейшов я пішком двічі всю Киргизськую степ аж до Оральского моря, плавав по йому два літа. Господи, яке погане! аж бридко згадувать, не те що розказувать добрим людям.

Ось бач, як зо мною діялось; поїхав я тоді в Київ із Петербурга, тоді, як ми з тобою в Москві бачились. Я думав уже, у Київі ожениться, тай жить в світі, як добрі люди живуть; уже було і подружже найшлось. Та Господь не благословив моєї доброї долі! Не дав міні докончить віку короткого на нашій любій Україні; тяжко, аж сльози капають, як згадаю, так тяжко! Мене з Київа загнали аж сюди, і за що? за вірші! і заказали писать їх, а що найгірше, рисовать! І оттепер бачиш, як я отут пропадаю, живу в казармах меж солдатами, ні з ким слова промовить, і нема чого прочитать. Нудьга! нудьга така, що вона мене незабаром вжене в домовину! не знаю, чи карався ще хто на сім світі так, як я тепер караюсь? і не знаю, за що? Оцей що привезе тобі лист мій, наш земляк Левицький. Привітай його, друже мій добрий, добра щира душа! він міні в великій став пригоді на чужині! дай йому мою *Тризну* і *Гамалія*, коли вони ще живі, а міні, коли буде твоя ласка, пришли *Кониського*, добрее зробиш діло, нехай я хоч читатиму про нашу безталанную Україну, бо я вже її ніколи не побачу! Так щось серце віщує!

Пришли і налиши, коли буде ласка (по адресу: в Оренбург, Карлу Ивановичу Герну в генеральний штаб), а мене на адресі не упоминай, цур йому, він знатиме по штемпелю. Оставайся здоров, друже мій єдиний! Нехай те, Бог посилає, чого ти в його просиш, згадуй инколи безталанного.

Т. Шевченка.

А щоб не оставалося гулящого паперу, то на тобі вірш з десяток своєї роботи.

Як маю я журитися,
Докучати людям,
Піду собі, світ за очі,
Що буде, те й буде.
Найду долю — одружуся,
Не найду — втоплюся,
А не продам себе людям,
В найми не наймуся.
Пішов собі, світ за очі,
Доля не спіткалась.
А воленьку добрі люди
І не торговали,
А без торгу закинули
В далеку неволю!
Щоб не було свободного
На нашому полю!

До Ґенерала Дубельта.

10 января. Ваше Превосходительство! Походъ въ киргизскую степ и двухлѣтнее плаваніе по Аральскому морю даютъ мнѣ смѣлость, вторично безпокоить В. П. моей покорнѣйшей просьбою. Я вполнѣ сознаю мое преступленіе и отъ души раскаиваюсь. Командиръ мой, капитанъ-лейтенантъ Бутаковъ, ежедневный свидѣтель моего поведенія въ продолженіе двухъ лѣтъ, подтвердитъ истину моихъ словъ, если угодно будетъ В. П., спросить у него. Я прошу милостиваго ходатайства Вашего передъ Августѣйшимъ Монархомъ нашимъ, прошу одной великой милости — позволенія рисовать. Я въ жизнь мою ничего не рисовалъ преступнаго, свидѣтельствую Всемогущимъ Богомъ! Умоляю Васъ! Вы какъ слѣпому откроете глаза и оживите мою убитую душу. Лѣта и мое здоровье, разрушенное скорбутомъ в Орской крѣпости, не позволяютъ мнѣ, надѣяться на военную службу, требующую молодости и здоровья. Прошу Васъ,

примите хотя малѣйшее участіе въ судьбѣ моей, и Богъ Васъ наградитъ за доброе дѣло.

Возлагающій единственную надежду на Бога и на Ваше Превосходительство.

Т. Шевченко.

До Кн. Варвари Н. Репніної.

Оренбургъ, 7-го марта. Всѣ дни моего пребыванія когда-то въ Яготинѣ есть и будутъ для меня рядъ прекрасныхъ воспоминаній; одинъ день былъ покрытъ легкой тѣнью, но послѣднее письмо ваше и это грустное воспоминаніе освѣтило. Конечно, вы забыли? вспомните! Случайно какъ-то зашла рѣчь у меня съ вами о Мертвыхъ душахъ, и вы отозвались чрезвычайно сухо; меня это поразило непріятно, потому что я всегда читалъ Гоголя съ наслажденіемъ, и потому что я въ глубинѣ души уважалъ вашъ благородный умъ, вашъ вкусъ и ваши нѣжно возвышенныя чувства. Мнѣ было больно; я подумалъ: я такъ грубъ и глупъ, что не могу ни понимать, ни чувствовать прекраснаго. Да, вы правду говорите, что предубѣжденіе ни въ какомъ случаѣ не позволительно, какъ чувство безъ основанія. Меня восхищаетъ ваше теперешнее мнѣніе и о Гоголѣ, и о его безсмертномъ созданіи! Я въ восторгѣ, что вы поняли истинно христіанскую цѣль его! да!... Передъ Гоголемъ должно благоговѣть, какъ передъ человѣкомъ, одареннымъ самымъ глубокимъ умомъ и самою любовью къ людямъ! *Сю*, по моему, похожъ на живописца, который, не изучивъ порядочно анатоміи, принялся рисовать человѣческое тѣло, и чтобы прекратить свое невѣжество, онъ его полуосвѣщаетъ. Правда, подобное полуосвѣщеніе эффектно, но впечатлѣніе его мгновенно! — такъ и произведеніе Сю, пока читаемъ — нравится й помнимъ, а прочиталъ — и забылъ. Эффектъ, и больше ничего! Не таковъ нашъ Гоголь — истинный вѣдатель сердца человѣческаго. Самый мудрый

философъ и самый возвышенный поэтъ долженъ благоговѣть передъ нимъ, какъ передъ человѣколюбимцемъ! Я никогда не перестану жалѣть, что мнѣ не удалося познакомиться лично съ Гоголемъ. Личное знакомство съ подобнымъ человѣкомъ неоцѣненно; въ личномъ знакомствѣ случайно иногда открываются такія прелести сердца, что не въ силахъ никакое перо изобразить.

Я сдѣлался настоящимъ попрошайкой! Что дѣлать? Оренбургъ такой городъ, гдѣ и не говорятъ о литературѣ, а не то, чтобы можно было въ немъ достать хорошую книгу. Вся та рѣчь къ тому, чтобы вы мнѣ (найвсепокорнѣйше прошу) прислали Мертвыя души. Меня погонятъ 1 мая въ степь на восточный берегъ Каспійскаго моря, въ Новопетровское укрѣпленіе, слѣдовательно, опять прервутъ всякое сообщеніе съ людьми. И такая книга, какъ М. Д., будетъ для меня другомъ въ моемъ одиночествѣ.

Пришлите, В. Н., ради Бога — и ради всего высокаго, заключеннаго въ сердцѣ человѣческомъ; конечно, не надокучая вамъ, можно бы выписать изъ Москвы, но увы! Я не могу себѣ теперь позволить подобной роскоши. У меня давно было намѣреніе, просить у васъ эту книгу, но, помня тотъ грустный вечеръ въ Яготинѣ, я не осмѣливался. Пришлите, ради всего святого!

Новой завѣтъ я читаю съ благоговѣйнымъ трепетомъ. Вслѣдствіе этого чтенія во мнѣ родилась мысль, описать сердце матери по жизни Пречистой Дѣвы Матери Спасителя; и другая — написать картину распятого Сына Ея. Молю Господа, чтобы хоть когда-нибудь олицетворились мои мечты! Я предлагаю здѣшней католической церкви (когда мнѣ позволятъ рисовать), написать запрестольный образъ (безъ всякой цѣны и уговору), изображающій смерть Спасителя нашего, повѣшенного между разбойниками, но ксендзъ не соглашается, молиться передъ разбойниками! Что дѣлать; по неволѣ находишь сходство между 19 и 12 вѣкомъ.

Молюся Богу и не теряю надежды, что испытанію моему придетъ когда-нибудь конецъ. Тогда отправляюся прямо въ Седневъ и, по мѣрѣ силъ моихъ, олицетворю мою, такъ долго лелѣянную идею. Въ седневской церкви надъ иконостасомъ два вдѣланные въ стѣну желѣзные крюка меня непріятно поражали, и я думалъ, чѣмъ закрыть ихъ. И ничего лучше не могъ выдумать, какъ картиною, изображающей смерть Спасителя нашего. Если не ошибаюсь, я говорилъ объ этомъ съ Андрей Ивановичемъ, не помню.

Лазаревскій теперь въ отсутствіи, но вы адресуйте свое письмо въ пограничную комиссію. Онъ и его получитъ. Это одинъ изъ самыхъ благородныхъ людей! Онъ первый не устыдился моей сѣрой шинели и первый встрѣтилъ меня по возвращеніи моемъ изъ Киргизской степи и спросилъ, есть ли у меня что пообѣдать. Да, подобный привѣтъ дорогъ для меня; напишите ему, благодарите его, потому что я и благодарить не умѣю за его пріязнь!

Хотѣлось бы долго, вѣчно бесѣдовать съ вами, единая сестра моя; но что дѣлать. Почта, какъ и время, не останавливаются ни для нашей грусти, ни для нашей радости. Адресъ мой прежній: К. И. Герну. До свиданія.

Т. Шевченко.

(З боку.) Глафирѣ Ивановнѣ й всему дому вашему поклонъ.

До А. І. Лизогуба.

14 марта, Оренбургъ. Друже мій єдиний! Я не знаю, щоб зо мною сталося, як би не ви! В великій пригоді стали міні оці 50 карб. Роспитайте Ілію Івановича Лизогуба — я йому пишу. Що значать гроші при убожестві! Як би не ви, то мене-б давно з нудьги не стало, а то все-таки, хоч украдучи, та трошки помалюю, а воно й полегша! Не знаю, чи доведеться міні хоть

що-небудь намалювать на Каспійскому морі, бо мене весною туди поженуть. Як що доведеться, то пошлю до вас: тілько вже ціни не поставлю, а продасте так, як вам Бог поможе.

От яка моя доля погана! Я, вставши раненько, заходився писать до вас лист оцей: тілько що заходився, а тут чорт несе Ефрейтора (зничайно найнятого, щоб давав знать, бо я живу тепер не в казармах): пожалуйте к фельдфебелю. Треба було лист покинуть, а сьогодня почта отходить. То сяк, то так ублагавши фельдфебеля, вернувся я до хати і захожуюся знова, а часи беруться вже коло першого, то вибачте, коли не все роскажу, що хотілося-б розказать, або що-небудь помилюся.

Подякуйте і ви за мене Ілію Івановича за його благородную щедроту, а міні Бога-для вибачте! А як що трапиться міні ще що небудь прислать до вас, то підписуйте ви сами мою фамилію циноброю, бо міні не можна.

Усе, що ви з ласки своєї послали, я получив. Іѳому Кемпійского получив. Спасибі тому доброму Михайлові, що він таки мене не забуває. Як що ви знаєте його адрес, то пошліть йому оцей листочок, а як ні, то одішліть В. Н., — вона певне знає.

Спасибі вам за всі ваші блага! Не забувайте безталанного

Т. Ш.

До 1-го мая адрес мій той самий, а там, здається, треба буде знову мовчать.

1851.

До Кн. Варвари Н. Репніної.

Ново-Петровское укрѣпл., 12 генваря. Мнѣ до сихъ поръ живо представляется 12 число генваря и сосѣдка ваша, Т. О. Волховская; жива ли она, добрая старушка? Собираются ли по прежнему въ этотъ день

къ ней церемонные сосѣди со чады и домочадцы, повеселиться денька два, три и потомъ разъѣхаться по хуторамъ до слѣдующаго 12 генваря. Жива ли она? И много ли еще осталось въ живыхъ, о которыхъ я съ удовольствіемъ вспоминаю?... Да, въ прошедшемъ моемъ хоть изрѣдка мелькаетъ не то чтобы истинная радость, по крайней мѣрѣ, и не гнетущая тоска. Недавно кажется, всего четыре года, а какъ тяжело они прошли надъ моею головою, какъ измѣнили они меня, что я самъ себя не узнаю. Вообразите себѣ безжизненнаго флегму — и это буду я. Не слѣдовало и говорить объ этомъ, а лучшаго нечего сказать.

Въ прошедшемъ году со мною ничего новаго не случилось, развѣ только что меня перевели изъ Орской крѣпости въ Новопетровское укрѣпленіе, на восточный берегъ Каспійскаго моря. Начальники мои добрые люди, здоровье мое благодаря Богу хорошо, только чтеніе весьма ограничено, что и удвоиваетъ скуку однообразія. Вотъ и весь бытъ мой настоящій. Когда будете писать Андрею Ивановичу, поклонитесь ему отъ меня. Живъ ли Алексѣй Васильевичъ? Я о немъ совершенно ничего не знаю. Кланяюся Глафирѣ Ивановнѣ и князю В. Н. и всему дому вашему и поздравляю васъ, единый другъ мой, съ новымъ годомъ. Т. Шевченко.

Въ лѣтніе мѣсяцы пишите ко мнѣ черезъ Астрахань; а въ зимніе — черезъ г. Гурьевъ, Новопетровское укрѣпленіе, на имя Г. Коменданта Его Высокоблагородія Антона Петровича Маевскаго.

До Кн. Варвари Н. Репніної.

Я здѣсь пользуюсь покровительствомъ полковника Матвѣева; адресуйте письмо на имя Герна, съ передачею Матвѣеву. Бога для, сдѣлайте это, мое возвращеніе изъ Новопетровскаго укрѣпленія будетъ зависѣть отъ него.

Послалъ я здѣшняго краю произведенія (кусочекъ матеріи) Андрею Ивановичу въ первыхъ числахъ генваря, и до сихъ поръ не имѣю отвѣта. Чтобы значило? Когда будете писать къ нему, упомяните и объ этомъ.

Простите мнѣ подобныя требованія.

1852.

До С. С. Артемовського.

1 іюля. Всякое даяніе благо, тѣмъ болѣе, если оно неожиданно, какъ, напримѣръ, твои 20 р., полученные сегодня. Благодарю тебя, искренній друже мой! Трижды благодарю. Ты знаешь, я прежде, въ счастливое мое время, не ворочалъ, можно сказать, капиталами, а теперь, когда я уже шестой годъ и кисти въ руки не беру (мнѣ рисовать запрещено), то можешь себѣ представить, что значатъ для меня твои 20 р.! Только вотъ что: если я не ошибаюсь, у насъ съ тобой уговору не было, чтобы платить мнѣ за работу. Кажется, такъ. Правда, давно это было; я могу и забыть. Я помню только »печене порося« и пирожки въ корзинкѣ. Помнишь ли, добрый другъ мой! Счастливое время! Кажется недавно, а вотъ уже 12 годъ тому назадъ! Летятъ наши годы, — Богъ ихъ знаетъ, куда они такъ торопятся... Я, какъ теперь, вижу тебя, непосидящаго Элькана и флегму Ѳедота и щирого козака Кухаренька, та ще родича твого скрипника, та ще... і, Бог їх пересчитає. Много ихъ... гдѣ-то они теперь? Живутъ себѣ дома припѣваючи; только я одинъ, какъ отколота щепка, ношуся безъ пути-дороги по волнамъ житейскаго моря! И въ самомъ дѣлѣ, гдѣ меня не носило впродолженіе этихъ бѣдныхъ пяти лѣтъ? Киргизскую степь изъ конца въ конецъ всю исходилъ, море Аральское и вдоль и поперекъ все исплавалъ, и теперь сижу въ Новопетровскомъ укрѣпленіи, та жду, что дальше будетъ; а это укрѣпленіе, да вѣдомо тебѣ будетъ, лежитъ

на сѣверо-восточномъ берегу Каспійскаго моря, въ Киргизской пустынѣ. Настоящая пустыня! песокъ да камень; хоть бы травка, хоть бы деревцо — ничего нѣтъ. Даже горы порядочной не увидишь — просто, чортъ знаетъ, что! смотришь, смотришь, да такая тебѣ тоска возьметъ — просто, хоть давись; такъ и удавиться нечѣмъ. Да, человѣкъ въ несчастіи живетъ въ самомъ себѣ, какъ говорятъ разумные люди, т. е. размышляетъ. А къ чему ведетъ размышленіе? Спросить бы этихъ умныхъ людей. Къ тому, что разрушаетъ надежду, эту всесвѣтлую прекрасную обманщицу! Признаюсь, я долго надѣялся, но потомъ и рукой махнулъ. Да и въ самомъ дѣлѣ, мнѣ счастье не къ лицу. Родился, выросъ въ невотѣ, да и умру, кажется, солдатомъ. Какой-нибудь да былъ бы скорѣе конецъ, а то въ самомъ дѣлѣ надоѣло, чортъ знаетъ по-каковски, жить. Если будешь писать Ивану Михайловичу, то благодари его отъ меня за его участіе въ твоемъ добромъ дѣлѣ. Я самъ хотѣлъ писать ему, да боюсь. Богъ его знаетъ, можетъ-быть, онъ еще и разсердится, что такъ, дескать, смѣлъ солдатъ себѣ позволить то и то... Правда, онъ былъ когда-то человѣкъ не гордый, да вѣдь это было давно, а время и счастье сильно людей измѣняетъ. Впрочемъ, я не думаю, чтобъ И. М. перемѣнило генеральство; онъ мнѣ, кажется, такой же добрякъ и хлѣбосолъ, какъ и прежде былъ, — поэтому я все-таки напишу ему, только не съ этой почтой. А почта у насъ приходитъ и отходитъ одинъ разъ въ мѣсяцъ. Чи жива въ Городищѣ твоя стара мати? Коли здраствує, то низько кланяюся їй. И кланяюся всѣмъ общимъ нашимъ знакомымъ, особенно Л. Элькану и С. Крамаревскому — когда здравствуютъ. О новостяхъ литературы, музыки и театра я не имѣю совершенно никакого понятія: кромѣ »Русскаго Инвалида« ничего у насъ не имѣется; »Сѣверную Пчелу«, газету литературную, забылъ уже, какъ и зовутъ. Сначала было ужасно тяжело безъ всякаго чтенія. Потомъ

сталъ привыкать и, кажется, совсѣмъ привыкну; когда бы поскорѣе! а [illegible] сидишь, сидишь, сложи[illegible] руки, [illegible] и захочется прочитать что-нибудь новенькое, а его [illegible] Такъ больно станетъ, что не знаешь, куда д[illegible]ся. Но самое [illegible]чительное для меня то, что [illegible]нѣ рисовать не позволяютъ. А причины — не знаю, почему. Тяжело больно тяжело! А дѣлать нечего .. Прощай, мой искренній друже, не забывай бе[illegible]таланнаго

Г. Ле[illegible]нк[illegible]

P. S. Чи не зустрінешся часом з Ва[illegible]лєм ас[illegible] Милом Лазаревським, то познакомся з н[illegible].

Сегодня попался мнѣ лоскутокъ [illegible]ной [illegible] читаю, а тамъ говорится о ко[illegible] пр[illegible]шей [illegible] и о концертѣ г. Артемовскаго, какъ о [illegible]льнѣйшемъ, и артисткѣ, г-жѣ Артем[illegible]ой, [illegible]вавшей слушателей игрой на инст[illegible]мен[illegible] д[illegible] но [illegible]ятомъ, т. е. на арфѣ! »Боже мой!« думаю [illegible]бѣ — он[illegible] уже [illegible]натый!« Господи пошли тебѣ с[illegible]стье въ твоей семейной жизни! ..

Д[illegible] А. І. К[illegible]вковскаго.

Новопетровское укрѣпленіе [illegible] юля. Поддерживаетъ ли дружбу или, по крайн[illegible]ѣ, пріязнь постоянная [illegible]а? Вопрос[illegible] пре[illegible]а, на который отвѣчаю [illegible] [illegible]оголь[illegible]й оп[illegible]ности, такъ: былъ у меня [illegible]ко[illegible]нкій пріятель — (можетъ-быть, онъ з[illegible]нѣ — такъ этотъ-то великій пріят[illegible], [illegible] каж[illegible] почт[illegible] дарилъ меня посланіемъ, по крайней [illegible] на [illegible]хъ [illegible]хъ. И я, — о [illegible]стное воспоминание [illegible] [illegible]ать ему потому, что онъ былъ хор[illegible]шій пріятел[illegible] И если бы не эти убійствен[illegible]я послания, можетъ-быть, и до сихъ поръ остался хоро[illegible]мъ прія[illegible]лемъ. А то увы! терпѣніе лопн[illegible]о, и дружб[illegible] [illegible]ъ! Мнѣ кажется, что отъ подобной [illegible]переписки [illegible] [illegible]ужба, но и самая нѣжная лю-

б[illegible]ль не уцѣлѣетъ. Но намъ съ вами нечего опасаться [illegible] нашу дружбу вслѣдствіе частой переписки. М[illegible] кажется, если не ошибаюсь, что со времени нашего знакомства это будетъ первое письмо, а знакомы мы съ вами ровно 10 лѣтъ. Да и это письмо, — если правду сказать, — порожденіе крайней необходимости. Чисто сердцію моему простите великодушно.

Вотъ какого рода необходимость заставила меня, начертать посланіе сіе нехитрое: въ настоящемъ 1852 году я чувствую приближеніе той самой болѣзни, отъ которой вы [illegible] если меня въ 1844 году. Если припомните тотъ цѣ[illegible]льный бальзамъ, которымъ вы меня тогда врачевали, то, ради самого Эс[illegible]ла[illegible], пришлите рецептъ онаго (сальсапарели можно достать и здѣсь). Фишеръ тогда въ Яготинѣ пояснилъ мнѣ причину моей болѣзни тѣмъ, что будто-бы я торопился жить. Чѣмъ же теперь истолковать ее? развѣ только тѣмъ, что я теперь слишкомъ мед[illegible]енно и однообразно живу? Правда, я и теперь [illegible]огу похвалиться очень дѣвственною жизнью, но [illegible]ношеніи пани Киприды, право, не грѣшенъ. Дума[illegible] это дѣло Золотухи. Впрочемъ, я для васъ субъек[illegible]лѣдованный.

П[illegible]тіи моемъ въ здѣшній край, я два года сряду ст[illegible] скорбутомъ и головною болью. Дальній походъ (отъ Орской крѣпости до Аральскаго моря) и продолжительное купанье въ море — были причиною того, что показались у меня на всемъ тѣлѣ, особенно на ногахъ, золотушные нарывы, послѣ чего я вскорѣ почувствовалъ облегченіе въ головѣ. А теперь повторяется та же бо[illegible]ль и прыщи на головѣ точно такіе, какъ были и въ 1844 году. Я здѣсь совѣтовался съ врачемъ. Онъ увѣряетъ меня, что это слѣдств[illegible] тыхъ жертвоприношеній Паѳоской богинѣ. А [illegible] дарящу же богиню, никогда отъ нея не ст[illegible] кромѣ самой легкой болѣзни.

Теперь нужно бы вамъ написать о нрав[illegible]

моемъ житьѣ-бытьѣ. Но оно такъ скверно, что и писать не хочется, а коли говорить хорошаго нечего, то лучше молчать. Живу я, можно сказать, жизнью публичною, сирѣчь въ казармахъ. Муштруюсь ежедневно, хожу въ караулъ и т. д.; одно слово — солдатъ, да еще солдатъ какой! Просто — пугало воронье! Усища огромные, лысина — что твой арбузъ, точь въ точь »солдацкій патретъ«, что изобразилъ Кузьма Трохимовичъ у Основьяненка. Шутки въ сторону, а написать о себѣ не могу ничего хорошаго; въ противномъ случаѣ, это была-бъ ложь. Живу, можно сказать, однимъ воспоминаніемъ. Да и кто имъ не живетъ? Помните ли нашу съ вами прогулку въ Монастырище, на гору? Вспомните тотъ чудный вечеръ, ту широкую панораму, и, посрединѣ ея, длинную, широкую фіолетовую ленту, а за лентой фіолетовой блеститъ, какъ изъ золота кованный Переяславскій соборъ. Какая-то чудная торжественная тишина. Помните, мы долго не могли промолвить слова, — пока, наконецъ, бѣлое, едва замѣтное пятнышко, не запѣло:

»Та яром — яром за товаром«...

Чудный вечеръ! чудный край! И пѣсни дивныя! Много добрыхъ воспоминаній сохранилъ я о старомъ Переяславѣ и о тебѣ, мой искренній друже!

Кланяюсь всѣмъ добрымъ моимъ знакомымъ и, особенно, доброму гостепріимному Степану Никифоровичу Самойлову. Ежели пишешь когда О. М. Бодянскому, то кланяйся за меня. Аминь. Искренній твой

Т. Шевченко.

Адресуй такъ: Его Высокоблагородію Антону Петровичу Маевскому, г. Коменданту Новопетровскаго укрѣпленія въ г. Астрахань. А зимою — въ г. Гурьевъ.

До Федора Мих. Лазаревського.

»Что ефто значитъ, что я сегодня именинница?
я тебя ждала! ждала! Варила щеколадъ
на цельномъ молокѣ, а ты не пришелъ!«
Изъ частнаго письма.

2 августа. Это значитъ (сирѣчь эпиграфъ сей), что я прошедшаго года ждалъ отъ васъ, не то, чтобы письма, по крайней мѣрѣ, добраго слова, и вельми ошибся. Спрашиваю L. и Z., не видѣли ли такого и такого? нѣтъ, говорятъ, а я было уже и руку протянулъ за письмомъ. Не только не видали, и не слыхали! Що за недобра мати, думаю? Чи не вмер він там, думаю. Так же ні, бо в осені торік питаюся у Костромітінова, де, кажу, такий і такий? Чи не вмер, кажу, часом. Та ні! живісінький і здоровісенький. Так, думаю певно розсердився, а сердиться, здається, нема за що? Та напиши до мене хоч слово. А тим часом привітай оцего доброго і благородного сотника Хаірова. Ми з ним у купі жили два года і ні разу не лаялись, а це, я думаю, притча во язиціх. Та ще скажи міні, чи не бачив ти Поспелова. Як він вернувся з Раіма, і хто такий поїхав з пароходами на те погане А. море. Та ще скажи, будь ласкав, Залеському, як вернеться він в Оренбург, »что все, посланное имъ мнѣ, получено съ благодарностью«, та як побачиш Костромітінова, то поклонись йому гарненько. І старому тому Татаринові, що в Малоросії якась наймичка віхтем його вмила, за те, що він її хотів тее... помацать. Та ще от що: як будеш писать до Василя і Михайла, то кланяйся їм, і спитай у Михайла, чи послав він те, що я просив, до Лизогуба в Ч. губернію, бо я й досі нічогісенько не знаю, а обніщах до зіла. Про себе як-би я сказав, що міні тутъ добре, то тяжко збрехав-би. Нехай тобі оцей добрий чоловік про мене розскаже; він мене добре знає. Кланяйся доброму К. И. Г. і всім, хто мене там знає;

оставайся здоров. Нехай тобі Бог помогає на все добре. Не забудь, написать до Михайла. — Амінь.

До О. М. Бодянського.

Новопетровское укрѣпленіе, 15-го ноября. Вітаю тебе, мій добрий, мій єдиний друже! Лучше всего молчать бы, ежели нечего сказать добраго, но увы! человѣку необходимо исповѣдывать свое горе, а мое горе великое! и кому какъ не тебѣ его я исповѣдую? Шестой годъ уже, какъ я обезволенъ, и шестой годъ, какъ не пишу никому ни слова, та, правду сказать, и писать некому; въ добрѣ та счастіи, бывало, на собаку кинешь, а влучишь друга, або великого пріятеля; не даромъ Мерзляковъ сказалъ: всѣ други, всѣ пріятели до чернаго лишь дня, а покойный Данте говоритъ, что въ нашей жизни нѣтъ горьшаго горя, какъ въ несчастіи вспоминать о прошломъ счастіи. Правду сказалъ покойный Флорентинецъ, я это на себѣ теперь каждый день испытываю. Хоть тоже, правду сказать, въ моей прошлой жизни не много было радостей, по крайней мѣрѣ, все-таки было похоже немного на свободу, а одна тѣнь свободы человѣка возвышаетъ. Прежде, бывало, хоть посмотришь на радости людей, а теперь и чужого счастія не видишь. Кругомъ горе, пустыня, а въ пустынѣ казармы, а въ казармахъ солдаты, а солдатамъ какая радость къ лицу! въ такой то сферѣ, друже мой, я теперь прозябаю. И долго ли еще продлится это тяжкое испытаніе!

Не жаль бы было, если-бъ терпѣлъ да зналъ, за что! а то, ей-Богу, не знаю; напримѣръ, мнѣ запрещено рисовать, а я всю жизнь мою одной черты не провелъ предосудительной; а не давать заниматься человѣку тѣмъ искусствомъ, для котораго он[illegible] жизнь свою посвятилъ, это ужаснѣйшая кара! кромѣ душевныхъ мученій, которыя я теперь терплю, я не имѣю, наконецъ, кромѣ солдатской порціи, ничего лишняго, не имѣю, на-

конецъ, бѣднаго рубля денегъ, чтобы хоть святцы выписать, не говорю уже о журналѣ, вотъ какое горе одолѣло! просить стыдно, а красть грѣхъ, что тутъ дѣлать? я думалъ, думалъ, да и выдумалъ вотъ что: поиздержись немного, узника ради, и пришли мнѣ лѣтопись Конисского, или Величка, великое скажу тебѣ спасибо.

Со времени моего изгнанія я ни одной буквы не прочиталъ о нашей бѣдной Малороссіи, а что зналъ о ея минувшемъ прежде, то и малое быстро забываю, и твой подарокъ будетъ для меня истинною радостію. Послалъ бы я тебѣ денегъ на эту книгу, такъ же, ей-Богу, нѣтъ; во всемъ укрѣпленіи только одинъ лекарь выписываетъ кой-что литературное, а прочіе какъ будто и грамоты не знаютъ; такъ у него у лекаря когда выпросишь что-нибудь, такъ только и прочитаешь, а то хоть сядь та и плачь.

Нынѣшнюю осень посѣтилъ наше укрѣпленіе нѣкто г. Головачевъ, кандидатъ московскаго университета, товарищъ извѣстнаго Карелина и членъ общества московскаго естествоиспытателей; я съ нимъ провелъ одинъ только вечеръ, т. е. нѣсколько часовъ, самыхъ прекрасныхъ часовъ, какихъ я уже давно не знаю. Мы съ нимъ говорили, говорили и, Боже мой, о чемъ мы съ нимъ не переговорили! Онъ сообщилъ мнѣ все, что есть новаго и хорошаго въ литературѣ, на сценѣ и вообще въ искусствѣ. О тебѣ вспомнилъ я, и Головачевъ, какъ ученикъ и почитатель твой, говорилъ о тебѣ съ восторгомъ. Въ 9 часовъ вечера мы съ нимъ разстались (по пробитіи зори мнѣ, кромѣ казармъ, нигдѣ быть нельзя). Я не могъ съ нимъ написать тебѣ и нѣсколько словъ, просилъ его, тебѣ низенько поклониться, тай годі. Въ тотъ самый день, какъ я встрѣтился съ Г., т. е. 1-го октября, получилъ я письмо отъ твоего товарища, а отъ моего добраго пріятеля, Андрея Козачковскаго, изъ г.

Переяслава; благодарю его, онъ одинъ меня не забываетъ въ напасти.

Когда получишь мое посланіе, то раздери его на двое и одну половину отдай А. Филипповичу Головачеву, ты его вѣроятно нерѣдко видишь.

Прощай, мій друже, Богу милий! желаю тебѣ радости въ благоугодныхъ трудахъ твоихъ, не пишу тебѣ много, потому, что и это немногое такъ печально, что, можетъ-быть, ты и читать не хочешь.

Оставайся здоровъ, не забывай безталаннаго

Т. Шевченко.

До Федора М. Лазаревського.

Заграй міні, дуднику, на дуду —
Нехай свого лишенька забуду.

Сироті на чужині і сухарь хлібом стане. То так і міні оце ваше письмо. Були ви, як здорові пишете, у Петербурзі, не питаю вас, що ви там бачили, а тілько дякую вас за те, що привезли міні поклон от Василія Езучевского і од братів ваших -- спасибі їм, що не забувають мене на чужині, а надто Михайлові спасибі за гроші. Пошли, Господи, доброго здоровья Левицкому. Спасибі вам, що ви про його написали. А башкирскій офицер, що я вам рекомендовав, повинно буть, умер, коли він до вас не ходить, а як не вмер, то певно одурів, а ще й казанского університету. (?)

Багато де-чого міні треба-б було написать до вас, та ніколи. Вибач міні ради св. Ѳедора Тирона, що я до тебе на швидку пишу. Сьогодні пошта прийшла, а затра одходить.

1853.

До Брониславa Залеского.

Извини мнѣ, друже мой добрый, что пишу такъ мало, не имѣя ни времени, ни мѣста. Благодатное лѣто прошло и унесло съ собою и самую тѣнь чего-то похо-

жаго на свободу; до сихъ поръ еще боятся позволить пріютиться мнѣ гдѣ-нибудь, кромѣ казармъ. Эгоизмъ и эгоизмъ! больше ничего.

Добрый мой друже! получилъ я съ твоимъ послѣднимъ письмомъ сердцу милые портреты. Безконечно благодарю тебя; я теперь какъ бы еще между вами — и слушаю тихія задумчивыя ваши рѣчи. Если бы мнѣ еще портретъ Карла, и тогда бы я имѣлъ все, что для меня дорого въ Оренбургѣ.

Съ послѣдней почтой послалъ тебѣ Байгушей; пріюти ихъ, если гдѣ-нибудь, а передъ тѣмъ, какъ пустишь ты ихъ въ чужіе люди, сдѣлай мнѣ, если это не трудно, фотографическія копіи въ величину обыкновеннаго конверта; мнѣ хотѣлось бы подарить ихъ А., ей они очень нравятся. Я сдѣлался настоящій попрошайка, въ каждомъ моемъ письмѣ я чего-нибудь прошу у тебя, просто безсовѣстный я! а кто совѣстится въ такихъ случаяхъ друга, значитъ не имѣетъ друга: мое такое понятіе о дружбѣ, и это понятіе должно быть общее.

Попробуй, не удастся-ли тебѣ на темномъ фонѣ дѣтская головка, и чтобъ не искать модели, то посади secondo Цейзика; я такъ люблю дѣтей, что не насмотрѣлся бы на вѣрный отпечатокъ ангела.

Хорошо бы было, если-бъ коллекція картинъ Н. Ш. состояла не изъ его собственныхъ произведеній; но на безрыбьи и ракъ рыба: можетъ-быть, въ его копіяхъ есть хоть что-нибудь, похожее на оригиналъ, а если и этого нѣтъ, то все-таки есть человѣкъ, любящій прекрасное божественное искусство, а между варварами это даръ Божій.

Если въ защитѣ у Дмитріева найдешь хорошіе эстампы новой французской школы, какъ-то: Делякрои, Деляроша, Ораса Верные и другихъ, то хорошо скопировать ихъ посредствомъ фотографій; и держи эти копіи у себя, смотри, любуйся ими каждый день и каждый часъ; это такъ можетъ научить и образовать вкусъ,

какъ никакая многоумная и многоглаголивая эстетика и философія. Великій Брюлловъ говаривалъ бывало: »не копируй, а всматривайся«, и я совершенно вѣрю безсмертному Брюллову. Но я, кажется, взялъ на себя роль профессора, это для тебя только, друже мой милый, потому что въ Оренбургѣ тебѣ и этого некому сказать, а ты такъ любишь прекрасное искусство. Боже мой: когда мы увидимся? когда мы поговоримъ съ тобою, глядя другъ на друга? Неужели это все къ лучшему? Нѣтъ, это поговорка близорукихъ!

Я вчера только узналъ отъ Мостовскаго, что Колесинскій въ Оренбургѣ; кланяйся ему отъ меня и отъ Мостовскаго. М. для меня теперь настоящій кладъ; это одинъ единственный человѣкъ, съ которымъ я на распашку, но о поэзіи ни слова. Странно, человѣкъ тихій, добрый, благородный, безъ всякаго понятія о прекрасномъ! Неужели это доля всего военнаго сословія? Жалкая доля!

Мнѣ давно хочется завести переписку съ Совою, но не знаю, какъ и начать. По-польски я писать не умѣю, а по-русски какъ-то неловко, но на всякій случай сообщи мнѣ его подробный адресъ. Будешь писать ему, кланяйся и поцѣлуй его за меня.

Что мнѣ еще писать тебѣ на скорую руку? Кажется, ничего больше, какъ только поцѣлуй щиро Михайла и Карла, когда пріѣдешь, поцѣлуй руку ojca prefecta и если Средницкій въ Оренбургѣ, поцѣлуй его щиро. Гдѣ Турно, и что съ нимъ? Прощай, мой единый друже. Будешь писать Аркадію, поцѣлуй его отъ меня. Пиши S. и его поцѣлуй и всѣхъ, кто помнитъ обо мнѣ, цѣлуй.

До Бронислава Залеского.

20 мая. Благодарю тебя, мой друже, за Мертвыя души Гоголя, и за лаконическое посланіе, на которое отвѣчаю тебѣ такимъ и по тѣмъ самымъ причинамъ, т. е. по причинѣ сегодня отходящей почты.

Ты вѣроятно не получилъ еще послѣдняго моего письма и двухъ кусковъ шерстяной матеріи [1]), потому что ничего не упоминаешь, ни о посылкѣ, ни о письмѣ. Когда получи[illegible] отрудись, увѣдомить съ первой же почтой. Один[illegible]окъ, который ты выберешь, оставь у себя на памят[illegible] обо мнѣ, а другой предложи Бюрно (разумѣется, за деньги). Пріятнѣе какъ-то, когда знаешь, что вещь находится у человѣка, понимающаго вещи. А фотографіи непремѣнно сдѣлай. Кстати о фотографіи и просить тебя: когда получишь Михайло фотографическій приборъ, напиши ему или мнѣ о его свойствахъ и его цѣнѣ, и подробный адресъ, отъ кого его выписать можно, и можно ли также и отъ кого выписывать химическую бумагу. У насъ, видишь ли, есть желаніе, заняться фотографіей, да не знаю, будетъ ли толкъ.

Ты мнѣ совѣтуешь, не просить многаго. И съ самой малой просьбой я не имѣю къ кому обратиться, да и жалѣю; послѣдняя неудача меня такъ озадачила, что я потерялъ всякую надежду хоть на малѣйшее облегченіе моей отвратительной участи, хоть бы изъ этого гнѣзда проклятаго меня вытянули. Послѣ этой катастрофы... (для меня она дѣйствительно катастрофа); но я послѣ напишу тебѣ, что со мной случилось, а теперь и мѣста и времени мало, и происшествіе слишкомъ свѣжо для повѣствованія. И кстати о повѣствованіи: по извѣстному адресу отошли только Варнака, — Княгиню оставь у себя, она уже приготовилась. Какъ бы ты досталъ карандаши, которые находятся у меня въ пальто въ карманѣ, у Карла. Мягки, которые ты мнѣ прислалъ, или у меня рука очерствѣла. Живъ ли мой альбомъ чистый у Карла? Возьми его и спрячь у себя.

Прощай, мой искренній друже, кланяйся Совѣ, Михаилу и прочимъ. На Варнакѣ напиши Желиховскому,

[1]) Так Шевченко називає свої малюнки.

или оставь такъ. Какъ ты найдешь лучше, такъ и сдѣлай. Цѣлую тебя всѣмъ сердцемъ моимъ.

До С. С. Артемовського.

Новопетровское укрѣпленіе. Іюня 15. Я такъ думаю, друже мій милостивый, что только одни безталанные одинокіе сіроми, — такіе, какъ я теперь, въ одиночествѣ на чужині, способны ощущать то счастіе, ту великую радость, какую я почувствовалъ, получивши твое сердечно-дружеское письмо. Добре ти робиш, брате Семене. Нехай Господь посилає своє добро на тебе и на жіночку твою й на діточок твоїх.

Въ продолженіе шести лѣтъ моей тяжкой неволи я пробовалъ писать де кому изъ своихъ друзей-пріятелей — такъ что-жъ!... Тяжко, страшно тяжко, друже мій єдиний! Съ іюля прошедшаго года я до сей поры не получилъ ни одного письма и думалъ уже, что я всѣми забытый; только на прошлой недѣлѣ получается астраханская почта, а съ почтой и письмо твое, друже мій! Только какая історія изъ того письма вышла: комендантъ Маевскій умеръ прошедшей зимой, а новый комендантъ письмо твое съ 10 р. хотѣлъ обратить назадъ. Великаго труда міні стояло ублагать его, чтобы онъ раскрылъ конвертъ. Отаким-то побитом получилъ я твое искреннее посланіе. А де вже його не возили: і на Кавказ, і в Оренбург, і знову в Астрахань, та вже із Астрахані насилу прийшло в мої руки.

Что же теперь написать тебѣ о моей бѣдной, невольнической жизни? Думаю, лучше всего, ничего не писать, потому что хорошаго сказать нечего, а про дурное лучше промолчать. Нехай воно ворогам нашим сниться. Ты пишешь, что не знаешь дѣла, по которому меня постригли въ солдаты! Знай же, что дѣло не подлое, и еще знай, что мнѣ запрещено писать, окромѣ писемъ, и рисовать, — вотъ, гдѣ истинное и страшное наказаніе. Шесть лѣтъ уже прошло, какъ я мучуся безъ ка-

рандаша и красокъ. Горе! и еще горе! Отъ до чого довели мене стишки, трижды проклятые...

Нашелъ я близь укрѣпленія хорошую глину и алебастръ. И теперь, тоски ради, занимаюся скульптурой. Но, Боже, какъ жалко я занимаюсь этимъ новымъ для меня искусствомъ: въ казармахъ, гдѣ помѣщается цѣлая рота солдатъ, а про модель и говорить нечего. Бѣдное занятіе.

Спасибі тобі, що погадав ти міні про К. И. Іохима, хоть я, и правду сказать, и не забываю моихъ добрыхъ пріятелей, но не писалъ ему потому, что боялся его молчанія на мое посланіе, какъ это сдѣлали другіе мои пріятели, въ томъ числѣ и Михайловъ, товарищъ мой по академіи. Кто его знаетъ, гдѣ теперь онъ? Да и не одинъ онъ такой. Перовскій привезъ съ собою въ Оренбургъ нѣкоего Гороновича, тоже моего товарища по академіи, и когда его спросили, не знакомъ ли онъ со мною, то онъ просто сказалъ, что и не видалъ меня никогда. И такіе бываютъ люди на свѣтѣ! Іохиму я пишу небольшую цидулу и прошу тебя передать ему и просить его о томъ на словахъ, о чемъ я его въ письмѣ прошу, а прошу я его вотъ о чемъ: если онъ теперь занимается гальванопластикой, то у него, вѣроятно, есть форма небольшихъ фигурокъ, то пускай изъ нихъ выбере одну или двѣ изящнѣйшихъ, та вылье хоть изъ папьемаше и пришле мнѣ ради святого искусства. Я могъ бы ихъ копировать изъ глины, и это замѣнило бы мнѣ въ нѣкоторомъ родѣ натурщика, або натурщицу. Попроси его, брате Семене!

Вылѣпилъ я небольшой барельефъ, вылилъ его изъ гипсу и хотѣлъ тебѣ послать одинъ экземпляръ, такъ не знаю, довезетъ ли почта такую хрупкую вещь, какъ гипсъ, это разъ, а другое и то, что совѣстно и посылать въ столицу такую ничтожную штуку, какъ мой первенецъ-барельефъ. А вотъ дастъ Богъ, поучусь, то

вылѣплю второй — такъ тотъ уже стеариномъ залью та пришлю тобі.

Я слышалъ, что графъ Толстой занимался опытомъ надъ гуттаперчею, чтобы выливать свои медали, такъ спроси у Іохима, не знаетъ ли онъ, каковы результаты опытовъ Толстого. Вотъ бы хорошо было! Я бы и себѣ выписалъ гуттаперчи, та й заходився-б виливать свои бѣдныя произведенія. Я уже думалъ было устроить себѣ невеличкий гальванопластическій аппаратъ, такъ что-жъ! въ великомъ городѣ Астрахани, окромѣ кумысу и тарани, ничего достать нельзя, даже немуравленнаго горшка, который при этомъ дѣлѣ необходимъ, а о мѣдной проволокѣ и не слыхала Астрахань. Вотъ городъ, такъ городъ! Настоящій восточный, или, лучше сказать, татарскій. Я еще прошу К. И., не сообщитъ ли онъ мнѣ своихъ простыхъ практическихъ средствъ въ отношеніи гальванопластики, потому что я, кромѣ физики Писаревскаго, ничего не имѣю, а въ немъ говорится о семъ предметѣ слишкомъ лаконически.

Эх! то-то було-б, дурний Тарасе, не писать було-б поганих вірш, та не впиваться почасту горілочкою, а учиться було-б чому-небудь доброму, полезному, — от би тепер як нахідка. А то посивів, оголомозів, дурню, та и заходився вчиться фізіки. Не думаю, чтобы изъ этого что вышло, потому что я отъ природы вышелъ какой-то неоконченный: учился живописи и не доучился, пробовалъ писать — вышелъ изъ меня солдатъ, да какой солдатъ! просто копія съ того солдатского патрета, что написалъ Кузьма Трохимовичъ у покойнаго Основьяненка. А тим часом старіюсь і постоянно болѣю, Богъ его знаетъ, отчего это? должно быть з нудьги та неволі. А конца все-таки не вижу моей грустной перспективѣ, та безъ протекціи, правда, его и видѣть невозможно, а у меня какая протекція? Правда, були де-які люде, такъ что-жъ?

»Однихъ ужъ нѣтъ, а тѣ далече«,

какъ Пушкинъ нѣкогда сказалъ. И мнѣ теперь осталося одно — ходить отуть, по степу, долго еще ходить, та мурлыкать:

»Доле моя, доле, чом ти не такая,
Як инша чужая!«

Кланяюся низенько твоїй Александрі Івановні і щиро цілую твоїх діточок і Варвару і Александру, — нехай здорові ростуть, та щасливі будуть. Так тепер для тебе Городище чуже село: стара твоя мати умерла царство Їй небесное.

Оставайся здоровий і будь щасливий во всіх твоїх начинаніях, мій искренний, мій єдиний друже, Семене! Твій щирий

Т. Шевченко.

До А. І. Козачковського.

30 іюня. Искренний мій друже! Недавно я получилъ твое глубоко-грустное письмо. Причина была та, что на кого оно было адресовано, — померъ прошедшей зимою, а душеприказчики его не рѣшились взять письмо съ почты. Спасибо, уже новый комендантъ взялъ его и передалъ мнѣ. Грустный мой, плачевный мой друже! Чѣмъ, скажи, я порадую твое горестное сердце? Ничѣмъ! На подобныя слезы мы, люди, не имѣемъ сушила. Дружнее участіе ослабляетъ наши полугорести, но великое горе, какъ твое теперь, можетъ ослабить только нашъ общій помощникъ и сердцевѣдецъ! Молися, если можешь молиться, и, моляся, вѣруй разумно, глубоко вѣруй въ замогильную лучшую жизнь. Сны твои, которые ты видѣлъ въ самые критическіе часы твоей жизни, показываютъ намъ что-то выше нашихъ земныхъ понятій. Вѣруй! и вѣра спасетъ тебя.

Недавно прибывшій къ намъ комендантъ привезъ съ собою жену и одно дитя по третьему году. Милое, прекрасное дитя. (А все, что прекрасно въ природѣ, какъ велица (?) вьется около нашего сердца). Я полю-

билъ это прекрасное дитя, а оно бѣдное такъ привязалось ко мнѣ, что, было, и во снѣ звало къ себѣ лысаго дядю. (Я теперь совершенно лысый и сивый). И что же? Оно, бѣдное, захворало, долго томилося и умерло. Мнѣ жаль моего маленькаго друга; я тоскую; я иногда приношу цвѣты на его очень раннюю могилу и плачу; я чужой ему, — а что дѣлаетъ отецъ его и особенно мать? Бѣдная, горестная мать, утратившая своего первенца!...

Что же теперь твоихъ дѣтей мать? и что ты самъ, горестный отецъ! Велико, страшно велико, твое горе, мой единый, мой незабвенный друже!

Привітай і поцілуй за мене свою горестную подругу, скажи ей, что и я вмѣстѣ съ нею плачу о ея и твоихъ дѣтяхъ.

Прощай, мой скорбный друже! Не забувай мене, напиши ко мнѣ хоть сколько можешь написать и адресуй такъ: Его Высокоблагородію Ираклію Александровичу Ускову, черезъ г. Астрахань въ Новопетровское укрѣпленіе. Не забывай

Т. Шевченка.

До С. С. Артемовського.

6 октября. В декабрі (или генварі) теперешняго года получишь ти, єдиний друже мій, Семене, із частних рук, а не через почту, невеликий ящик з ділом рук моїх, — сказать по правді, з пренечепурним ділом: так що-ж я маю робить? виліпить я то ще як небудь виліпив, а вилить і досі не вмію, не те, правду сказать, що не вмію, але матерьялу доброго нігде взять, сіріч алебастру. Прийми, Богу прісму, що єсть, та й не осуди: на той рік, Бог дасть, пришлю що-небудь краще, і то тогді тілько, як достану алебастру із тієї поганої Астрахані. Ежели в декабрі или генварі ти не получиш сего добра, то як будеш на Васильевскім острові, зайди в академію наук, у ту, що коло биржі,

і спроси на квартирі у академика фон-Бєра камердинера его, Петра, а у Петра спроси ящик на твоє імя, а може тобі той Петро і сам принесе — не знаю.

К. Ивановичу Іохиму не показуй моєго *трио*, а то я добре знаю, що він мене вилає. А все-таки поклонися йому, як побачиш, і попроси його, щоб він міні прислав який-небудь маленький барельефик, а щоб йому не тратиться на почту, то нехай отдасть тобі, а ти передай оцьому Петрові; а Петро і привезе його в марті аж у Астрахань. А академик Бєр весною буде знову у нас і привезе міні той подарок К. И. Видишь ли, друже мій єдиний, для чого я так прошу от К. И. барельефа якого-небудь: міні, ти знаєш, рисовать запрещено, а ліпить — ні, то я і ліплю тепер, а кругом себе не бачу нічого, проч степу та моря: то хотілося-б хоч подивиться на що-небудь хорошеє! Може-б, подивившися і моя стара мучена душа стрепенулася, то може-б на старості тихенько заплакала-б, дивлячися на прекрасноє созданіє душі чоловіческой.

Тепер хоть-би на стороні постоять коло тієї академії, а перше! та, що те перше й згадувать! Коли буваєш часом у старого Григоровича, то поклонись йому старому від мене, і Софії Івановні, коли жива, то теж поклонис.

Та ще, прошу тебе, зайди в магазин Даціаро (на углу Невского проспекта й Адмиралтейской площади) і подивися на лєтрадь літографированих рисунків Калама, а подивившися, спитай, що вони коштують, і напиши міні. Аминь.

Жіночці твоїй і діточкам твоїм кланяюсь. Не забувай мене, друже мій єдиний. Може ти не получив (а я получив твої гроші) мого письма, та от тобі ще один адрес.

1854.

До Брониславa Залеского.

Генварь. Радуюсь твоею радостью, друже мой единый! Дай тебѣ Господи увидѣть твою скорбную мать и свою прекрасную родину.

Прости меня, друже мой единый, ежели найдешь письмо мое нескладнымъ и, можетъ-быть, безсмысленнымъ. У насъ сегодня Байрамъ у Ирак. и пишу тебѣ далеко за полночь, т. е. часу въ 4-мъ, а въ этомъ часу, я думаю, и у Юнга мысли были бы не на мѣстѣ. Но это въ сторону, а вотъ въ чемъ дѣло: благодарю тебя сердечно за Тріо и проч., благодарю тебя за письма къ Аркадію; благодарю тебя за память о Варварѣ, и ежели ты получишь о ней какое бы то ни было извѣстіе и вскорѣ сообщишь мнѣ, то я тебя не благодарить буду, а боготворить.

Еще разъ благодарю тебя за копію Монаха и — я тебѣ какъ Богу вѣрю, — ежели Левъ Филипповичъ такой человѣкъ, какъ ты говоришь, то и ты, и онъ скоро увидите и Акъ-Тау и Кара-Тау, ежели не красками, то, по крайней мѣрѣ, сепію.

Съ того времени, какъ мы разстались съ тобою, я два раза былъ на Ханга-бабѣ, пересмотрѣлъ и перещупалъ всѣ деревья и вѣточки, которыми мы съ тобою любовались, и признаюся тебѣ, друже мой, заплакалъ. Не было съ кѣмъ посмотрѣть на твореніе руки Божіей, — вотъ причина слезъ моихъ: ты былъ далеко, близкіе куропатокъ и дикихъ голубей искали въ полѣ; мнѣ хотѣлось посѣтить Ханга-бабу съ Д. и Д. Д. тоже хотѣлося, но фонъ-Бэръ такой аккуратный нѣмецъ, какого и въ сердцѣ Германіи рѣдко встрѣтить можно; три дня, говоритъ, буду на Мангишлакѣ, т. е. въ Новопетровскомъ укрѣпленіи, сказалъ, какъ отрѣзалъ, — просто хуже всякаго нѣмца.

Поцѣлуй Карла за меня и скажи ему, что ежели

онъ рѣшился побывать на Сырѣ, то я пойду за нимъ на Куанъ, и на Аму, въ Тибетъ и всюду, куда только онъ пойдетъ.

Съ слѣдующей почтой напиши мнѣ о дѣлахъ Карла, или, какъ ты говоришь, при первомъ добромъ извѣстіи. Іорана и Сову я знаю, какъ твое сердце, и, спасибо тремъ людямъ, теперь уже не въ Петрозаводскѣ, которые знали меня лично и не забыли меня, а потому, что остался одинъ изъ трехъ, посылаю сердечный поцѣлуй, а тѣмъ, которые знаютъ меня не лично и вспоминаютъ обо мнѣ, тысячу кровосердечныхъ поцѣлуевъ и братскую любовь.

Ты говоришь мнѣ о Бѣлозерскомъ и о моей бѣдной Катеринѣ, какъ будто ты ихъ лично знаешь; а коли знаешь, то напиши мнѣ о Бѣлозерскомъ и о Катеринѣ. Мы съ тобою поговоримъ, когда увидимся, и тогда я тебя съ нею познакомлю, а Ильяшенка и Петрова забудь и ты такъ, какъ я ихъ не помню.

Алексѣю Ивановичу пожелай всѣхъ благъ отъ меня въ его новой жизни; поблагодари его за память обо мнѣ, а ее за копіи съ монаха.

Поцѣлуй Поспѣлова, ежели онъ въ Оренбургѣ (и скажи ему, что г-жа Юрасова дрянь, к....., л....., скажи ему, что все это я ему говорю).

Гороновичу скажи, что въ Бельгіи и прославленнымъ художникамъ дѣлать нечего, ... въ прочемъ поклонися ему.

Земляка изъ Тального и Михайла земляка С. обними и поцѣлуй такъ, какъ бы я его поцѣловалъ. Съ Михайловымъ ты видѣлся мимоходомъ, и говорилъ онъ тебѣ Быкъ съ Киргизомъ, и за то благодарю. Дай Богъ ему всего того, чего онъ самъ себѣ желаетъ, а намъ съ тобой дай Боже еще разъ увидѣться въ этой жизни.

Поздравь Ѳому отъ меня и извинись за меня, что я ему не пишу съ этой почтой; завтра ученье и караулъ, и Алексѣю скажи то же.

Изъ приказовъ я вижу, что ты назначенъ въ д. Баталь, а ты пишешь, что вскорѣ отправляешься на Сыръ, и я не знаю, что думать. Напиши мнѣ ради святого Бронислава, какъ тебѣ адресовать мои грѣшныя посланія.

Цейзика и Людовига поцѣлуй отъ щираго сердца.

Цѣлую руку ojca prefecta.

Когда увидишь Ѳому Лазаревскаго, отдай ему мою грамотку, и скажи ему, что не было времени, больше писать.

Ты мнѣ ничего не пишешь о Аркадіи. Что онъ и что съ нимъ? Пиши ему и цѣлуй его за меня и скажи ему, чтобы онъ безбоязненно адресовалъ свои письма на имя коменданта Новопетровскаго укрѣпленія. Прощай, не забывай Ш.

До Бронислава Залескаго.

10. февраля. Сердечно радуюсь твоему возвращенію, мой милый, мой сердечный, мой единый друже! Мнѣ легко и весело на сердцѣ стало, когда я прочелъ твое милое письмо, писанное уже въ Оренбургѣ. Мнѣ отрадно думать, что ты ко мнѣ хотя не совсѣмъ близко, а все-таки приблизился на нѣсколько десятковъ миль, и теперь (завидую тебе, друже мой единый) любуешься добрыми и сердцу милыми лицами Карла и Михайла, и мнѣ самому грустно думать, что для полной твоей радости не достаетъ тебѣ вдохновенія Совы; завидую и радуюсь твоею радостью, друже мой, Богу милый!

Ты просишь Бога, увидѣться теперь со мною. О, какъ я прошу Его объ этомъ! Но молитвы, знать, наши до него не скоро доходятъ. Вѣришь ли, мнѣ иногда кажется, что я и кости свои здѣсь положу, иногда просто и одурь на меня находитъ, такая жгучая ядовитая сердечная боль, что я себѣ нигдѣ мѣста не нахожу, и чѣмъ далѣе, тѣмъ болѣе эта отвратительная болѣзнь усиливается. И то сказать: видѣть передъ собою постоянно

эти тупыя и вдобавокъ пьяныя головы — человѣку и болѣе меня хладнокровному немудрено съ ума сойти; и я въ самомъ дѣлѣ отчаиваюсь видѣть когда-либо конецъ моимъ жестокимъ испытаніямъ.

Какое чудное, дивное созданіе непорочная женщина! Это самый блестящій перлъ въ вѣнцѣ созданія. Если бы не это одно единственное, родственное моему сердцу, я не зналъ бы, что съ собою дѣлать. Я полюбилъ ее возвышенно, чисто, всѣмъ моимъ сердцемъ и всей благодарной моею душою. Не допускай, друже мой, и тѣни чего либо порочнаго въ непорочной любви моей.

Она благодаритъ тебя сердечно за твое милое, искреннее (письмо) привѣтствіе, а я благодарить тебя не умѣю.

Ты спрашиваешь меня, можно-ли тебѣ взять кисть и палитру; на это мнѣ отвѣчать тебѣ и совѣтовать довольно трудно, потому что я давно не видѣлъ твоихъ рисунковъ и теперь я могу тебѣ сказать только, что говаривалъ когда-то ученикамъ своимъ старикъ Рустемъ, профессоръ рисованія при бывшемъ виленскомъ университетѣ: »шесть лѣтъ рисуй, шесть мѣсяцевъ малюй, и будешь мастеромъ«. И я нахожу совѣтъ его основательнымъ; вообще нехорошо прежде времени приниматься за краски. Первое условіе живописи — рисунокъ и круглота, второе — колоритъ. Не утвердившись въ рисункѣ, браться за краски — это все равно, что отыскивать ночью дорогу.

Если можно достать въ Оренбургѣ хорошій пейзажъ, масляными красками написанный, то попробуй его скопировать: но безъ хорошаго оригинала я тебѣ совѣтую кистей въ руки не брать.

Пеняешь ты, почему я тебѣ не прислалъ *Тріо* или *Христа;* эти вещи черезъ почту посылать неудобно, а случаи здѣсь такъ рѣдки, или, лучше сказать, ихъ вовсе не бываетъ. Я началъ еще лѣпить, въ панданъ Христу, Ивана Крестителя, на текстъ »*Гласъ вопіющаго въ пу-*

стынь«, и мнѣ-бы ужасно хотѣлося весной же переслать тебѣ хоть форму, но не предвижу никакой возможности.

Кланяйся Карю и скажи ему, что для смазыванія формы употребляется деревянное масло, смѣшанное съ свѣчнымъ саломъ пополамъ; алебастръ и гипсъ разводятся въ густоту обыкновенной сметаны и, заливши форму, нужно дать трое сутокъ сохнуть въ сухомъ и тепломъ мѣстѣ, или на солнцѣ; потомъ немного погрѣть передъ огнемъ и сейчасъ же тоненькимъ ножемъ отдѣлить осторожно предметъ отъ формы; но и въ этомъ, какъ и во всемъ, важную роль играетъ опытъ.

Я чрезвычайно радъ, что тебѣ поручена новая библіотека; лучше для тебя занятія я не могъ бы придумать.

Какъ бы я радъ былъ, чтобы ты сблизился съ В. А.

Посылки, о которой ты мнѣ пишешь, я еще не получилъ, она вѣрно зазимовала въ Гурьевѣ.

Что мнѣ Сигизмундъ ничего не пишетъ? Что онъ и гдѣ онъ? Напиши хоть объ немъ пару словъ. Что дѣлается съ Людвигомъ? и не имѣешь ли какихъ извѣстій о А. П. и Ѳомѣ? Сообщи мнѣ.

А если увидишь Сову, или будешь писать ему, то расцѣлуй его за меня, за его прекрасные сердечные стихи. Мнѣ грустно, что я ему не могу ничего прислать [изъ] своего произведенія. Онъ долженъ быть въ высшей степени симпатическій человѣкъ. Какъ бы я былъ счастливъ, если бы мнѣ удалося когда-нибудь обнять и поцѣловать его!

Будешь писать къ Аркадію, кланяйся ему отъ меня. Кланяйся и Михайлу и всѣмъ, кто не забылъ меня.

Если увидишь Михайлова, скажи ему отъ меня, пускай онъ мнѣ напишетъ хоть что-нибудь. Прощай, не забывай меня!

О чемъ такъ долго и такъ постоянно думаю, о томъ чуть было не забылъ просить тебя. Увѣдоми меня, принялъ ли В. А. представленіе Фреймана обо мнѣ, и пошло

ли оно дальше? Если ты знакомъ съ Фрейманомъ, то попроси его, пускай онъ тебѣ покажетъ мою *Ночь* акварелью.

Мы здѣсь о зимѣ и понятія не имѣемъ: въ продолженіе генваря мѣсяца 5°, тепло не сходитъ, а я въ продолженіе всей зимы не снимаю кителя. Кланяются тебѣ Z. и Ираклій. Прощай еще разъ, мой незабвенный друже!

До Я. Г. Кухаренка.

4 апрѣля. Я оце сижу, та сидячи думаю: Господи, Господи, як то швидко ті літа́ минають! молодії то ще так і сяк, а що вже ті старі (погані літа!), то так і летять, неначе той шуліка за куркою... так вони за нашою мерзеною грішною душею. Я оце сидячи лічу літа та долічуюсь до того року, як ми з тобою вперше побачились. Угадай, чи багато я налічив їх, тих нікчемних, марних літ? трохи чи не буде чотирнадцять, коли не брешу. А як матимеш час, то сам здоров перелічи. Останній лист твій получив я року Божого 1846 (7) в Миргороді. І того-ж Божого року, написавши тобі лист і гарненько властними руками у тім же богоспасаємім граді Миргороді отдавши на почту, поїхав собі гарненько в престольний град Москву. От, не маючи гадки, приїхав я у тую Москву, та й гуляю собі по улицях, звичайне як чоловік иностраний; — розглядую собі то церкви, то собори, тілько — глядь, — аж іде Чорноморець. От, спинивши його, й питаю — чи давно з Коша й чи далеко Господь несе? — »З Коша«, каже, »шоста, чи сьома неділя, а шруємо аж у саму столицю Петербург«. — От, я й питаю його про Шамрая-маляра, про Порохню, та й кажу йому: — А що то там поробляє наш Кошовий Кухаренко? — »Який«, каже, »Кухаренко?« — Та Яцько, — кажу! — »Эге«, каже: »його на Зелених Святках поховали«. — От тобі й на! — подумав я собі: — чи давно чоловік міні радив, щоб я

бив лихом об землю, як той швець мокрою халявою об лаву..., а його вже й поховали! Попрощавшися з Черноморцем, зайшов я у якусь стару-престару церков, одправив по твоїй душі панахиду, та й пішов собі знову блукать по закарлючистих улицях московських, аж до самого вечора. У вечері зайшов у тіатр, та згадав твій Чорноморський Побит.

Вийшов із тіатру, та цілісіньку ніч не знав уже, що з собою й робить. Так міні тебе жаль стало! З тиждень, чи й більш, блукав я після того по тій Москві, — тілько вже не лічив ворон на Івану великому, а все дивився по улицях, чи не зостріну де хоч поганенького Чорноморця, щоб доскональне роспитать про тебе, друже мій єдиний! Бо міні все якось здавалось, що ти живий і здоровий (воно таки-так і було собі, благодарить Господа милосердого), а Чорноморець той мерзений, уповательно думаю собі, що ніхто инший, як сам сатана (бодай він здох!). Скинувши свою повшедну одежу (німецький куций жупанок), та надів чорноморську достатню одежу, щоб почваниться перед московками під Новинським, або на Трубі, або на Козихі. Та правда, в Москві всюди єсть де пощиголить, а особливе такому козакові, як сатана.

От я, упоравши в Москві, що міні там треба було, вернувся знову в Київ і тілько-що ступив на Дніпровский байдак... так зо мною таке трапилося, що протів ночі не треба було-б і розказувать, а то ще, прокляте, присниться. Мене, по правді сказать, риштовали, та посадивши з жандармом на візок, привезли аж у самий Петербург. Засадили мене в Петропавловску хурдигу та й двері замкнули; я вже думав, що й ключи в Неву закинули, аж ні.

Через півроку вивели мене на світ Божий, та знов посадили мене на чортопхайку, тілько вже не з жандармом, а з фельдьегерем, та одвезли аж у Оренбург, а в Оренбурзі і до прийому не водивши, наділи на мене

салдацьку зброю, і так з того часу, друже мій єдиний, я став салдатом. Не зробив я і не думав я, отамане батьку мій, кому-небудь лихого, а терплю горе і, Бог його зна, за що? Така, мабуть, уже усім Кобзарям погана доля, як і міні, недотепному, випала. Сьомій рік оце пішов з апреля, як я нужу світом в Киргизьскім безводнім і безлюднім степу.

Вернувшися торік із Аральского моря в Оренбург, та сидячи ввечері у одного земляка свого (мене, спасибі, земляки таки не цураються), (та сидячи) перебіраю старий Руський Инвалид. Коли — зірк, — аж надруковано, що, такий-то Яцько Кухаренко назначається в таке і таке військо кошовим. Ну, так і єсть, що то міні в Москві зострівся ніхто другий, як сам иродів син, сатана! Та й справді, яка таки недобра сила понесе Чорноморця в Москву? Чого він там не бачив? Адже Чорноморці з Коша прямують на столицю через Курське, через Орел, та на Смоленське, а не на Москву. Аж тепер тілько догадався, що я хоч і в школі вчився, а сам бачу, що дурень! Сатана, ледачий син, бодай йому і в пеклі добра не було!

10 апрѣля. Христос воскрес! Друже мій єдиний!

Поки Христа дочитуються, то я тим часом допишу оцей нікчемний лист; та воно, по-правді сказавши, давно-б його треба завершить, так що-ж ти маєш робить? — ніколи, — так ніколи, що за лежею нема коли й посидіть. Ти, я думаю, бачив коли небудь Кавказьки укріпленія, то, певне, бачив, що там і поробляє люд хрещений? Отак достеменно і у нас, в Новопетровськім укріпленії, а найпаче — з.мою: лежемо собі цілісіньку зіму, та ждемо весни на пароходу із Астрахані. Цю весну щось довгенько його нема, — чи не було там у вас зіми лютої часом? у нас, благодарить Бога, снігу і невидко було.

Вернімося трохи назад. Так отак-то, друже мій єдиний! прочитавши в тім Инвалиді, що ти, благодарить

Господа милосердного, живий і здоровий, я, трохи не рік, усе застругував перо, щоб написать до тебе лист, а тим часом мене із Оренбурга вислали в Новопетровске укріпленіє, а тут... думав я, думав, та й така з нудьги проклята думка напала: »Що я йому напишу? Може він тепер на свойому Коші забув, як мене й зовуть... Та ні«, думаю: »не такий козак! хоч він тепер, думаю, і кошовим, а все-таки повинен остаться добрим козаком.«

16 апрѣля. Завтра, слава Богу, од нас пароход повезе почту, а коли то він привезе од тебе, друже мій єдиний, лист, то вже цього й сам найстаршій не скаже. Згадуй мене инколи, друже мій! а як час матимеш, то й напиши міні, як ти там у тому Азові сам побуваєш? Стара твоя чи бгає ще, хоч як-небудь, метелицю? сини — соколи твої — де вони тепер повертаються? Поцілуй їх, друже мій, за мене. Скажи їм, що це, мов, вас цілує той старий дядько, що з вами цілувався колись у Царському Селі. Добре було-б, як-би згадали! Та ні, не згадають! Малі були, забули, — то їм нагадай, коли сам здоров згадаєш, як ми з Бориспольцем з вами попрощалися, не доїзжаючи Александровського корпусу.

А я й досі співаю, та може й довго ще співатиму, згадуючи дочку твою невеличку:

Тече річка невеличка з вишневого саду;
Кличе козак дівчиноньку собі на пораду...

Поцілуй її за мене, друже мій.

Чи ти надрукував свій *Чорноморський Побит?* як що надрукував, то ласкавий будь, пришли і міні хоч один екземпляр.

У Харьків, до Метлинського, може инколи пишеш, то кланяйся йому, й скажи, що я ще, на лихо міні, живий і здоровий, блукаю, мов, по степах Киргизських та иноді і його згадую за його Думки та ще де-що. Живи здоровий, друже мій єдиний! Писав би тобі багато ще де-чого про свою погану неволю, та, бачиш,

ніколь. У другому листі все до крихти напишу. Будь здоровий! Нехай тобі Господь на все добре помагає.

Незабувай сироту *Т. Шевченка*. Як що дійде цей лист до твоїх рук, і ти, прочитавши його, сам собі скажеш: — де ж-то він, той Тарас, написать-би йому..., як що тобі така думка прийде, то пиши так: єго в.-благородію Н. А. Ускову, через город Астрахань, а зімою — через Гурьев-городок.

Ще ось що. Як що ти надрукував свій Чорноморський Побит, то, пришли міні один екземпляр ради святої поезії, а я тобі за це в другому листі опишу свій поганий солдацький побит. Бувай здоров, міні й Богу милий, мій єдиний друже! Нехай з тобою все добре діється! Не забувай безталанного

Т. Шевченка.

До А. І. Козачковського.

14 апрѣля. Христос воскресе! Друже мій єдиний! Вчера только привезла почта изъ Гурьева твое письмо, написанное тобою 14 генваря. Видишь ли, въ чемъ дѣло: Новопетровское укрѣпленіе въ продолженіе зимы не можетъ получать денежной почты, а получаетъ ее только въ продолженіе лѣта, то по этому обстоятельству я и получилъ твое сердечное посланіе только 13 апрѣля, т. е., съ первою лѣтнею почтою.

Спасибі тобі, друже мій єдиний, за твої десять рублів, чи, як ти пишеш, якогось хорошаго общезнакомаго нашего; і йому і паче тобі спасибі: йому спасибі за гроші, а тобі спасибі за те, що послав ти міні їх. Тілько за те спасибі не скажу, чому ти не написав міні, хто се такий общезнакомий наш, такий памятливий та щедрий? Трохи лиш (я сам собі міркую), чи не ти се сам посилаєш міні убогому, із своєї власної дирявої кишені. Я думаю, що так. Серце моє міні нашіптує, що так. Спасибі-ж тобі ще раз, друже мій єдиний! Дай тобі, Го-

споди милосердний, не класти більше своїх любих діток в домовину, а ростити їх на добро людям, а собі на тихую старечу радість. Поцілуй їх, малих, за мене, і жартуючи скажи їм, що далеко десь старий, лисий, усатий салдат молиться Богу, і молячися просить його, милосердного, щоб ви єсте великі росли і здорові були, а жінку твою (чом ти мені не напишеш, як її звати?) поцілуй і за мене тричі. Та ще чом ти міні не напишеш, чи великі виросли дерева, що посадив ти в осени 1845 божого року; бо міні так і здається, що я, як пишу оцей лист до тебе, або як просто тебе згадую, то так иначе дивлюся на тебе, як ти, коло баркана, рядочком в осени дерева сажаєш. Друже мій милостивий! Як получиш сіє нехитростноє посланіє моє, то вибери хороший погодний день та повели запрягти у бричку коні та возьми, посади коло себе жіночку свою і діточок своїх невеличких і поїдьте собі з Богом у Андруші, погуляйте собі гарненько у архієрейскому гаї та, гуляючи по під дубами та вербами, згадай той день, як колись перед вечером ми з тобою в Андрушах гуляли.

Дурень я, та ще й великий дурень! Міні тепер здається, що й раю кращаго на тім світі не буде, як ті Андруші, а вам там то може на світ остило дивиться і на сині Трахтоміровські гори. Боже мій, Господи Єдиний! чи гляну я на ті гори коли-небудь хоч одним оком? Ні! ніколи я їх не побачу! а хоч і побачу, то, може, з того світа, або на сім світі присниться коли-небудь.

А цур йому! лучше його й не згадувать, а то як згадаю що-небудь про нашу бідну Україну, то сльози так і закапають із старих очей.

Давно ворушиться у мене в голові думка, щоб перевести на наш прекрасный язик »Слово о Полку Игоря«, — так нема в мене подлинника, а перевода читать не втну. Так отщо я думаю: у вашій семенарській библіо-

теці певне єсть ізданіє Шишкова або Максимовича: »Слово о полку Игореві«, перевод з текстом, то ти, великої ради моєї любові, попроси якого-небудь скорописця, описать для мене один екземпляр з переводом текста сієї невеличкої, но премудрої книги, а я тобі за цо... що-ж я тобі зроблю, убогий? подякую щирим серцем, та й більш нічого.

Вонми гласу моленія моєго, друже мій єдиний! пришли міні текст »Слова о Полку Игоря«, а то на твоїй душі буде гріх, як не буде воно, те Слово, переведене на наш задушевний прекрасний язик.

Недавно публиковано в газетах перевод »Слова о Полку Игоря« Н. Гербеля и его же изданіе — перевод з текстом і з рисунками якимись, а продається 3 р. сер.

А бодай він — і з своєю книжкою і з рисунками проче текста святого. Для текста думав був виписать сію хитро-надруковану книгу, та як полічив свої гроші, то й рукою махнув; спасибі тобі, що ти міні оце поміг, а то..., та цур, йому й разсказывать..., аж нудно. Оставайся здоров, друже мій милостивий! поцілуй за мене свою жінку і своїх невеличких діточок. Згадуй инколи безталанного

Т. Шевченка.

P. S. Пиши до Бодянського. О. М. і кланяйся йому од мене.

До О. М. Бодянського.

1-го мая. Христос Воскресе! Привітай, друже мій єдиний, оцього уральского козачину; я познакомився не дуже давно, він міні тоді здавався добрим чоловіком і щирим уральским козаком, може тепер зопсувався у вашій білокаменній. Ась що він у тебе попросить для мене »Слово о Полку Игоря« Максимовича, або Шишкова, — дай йому ради святої нашої поезії один екземпляр, коли маєш. Бачиш, у мене давно вже думка заворушалась, перевести його те слово на наш милий,

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

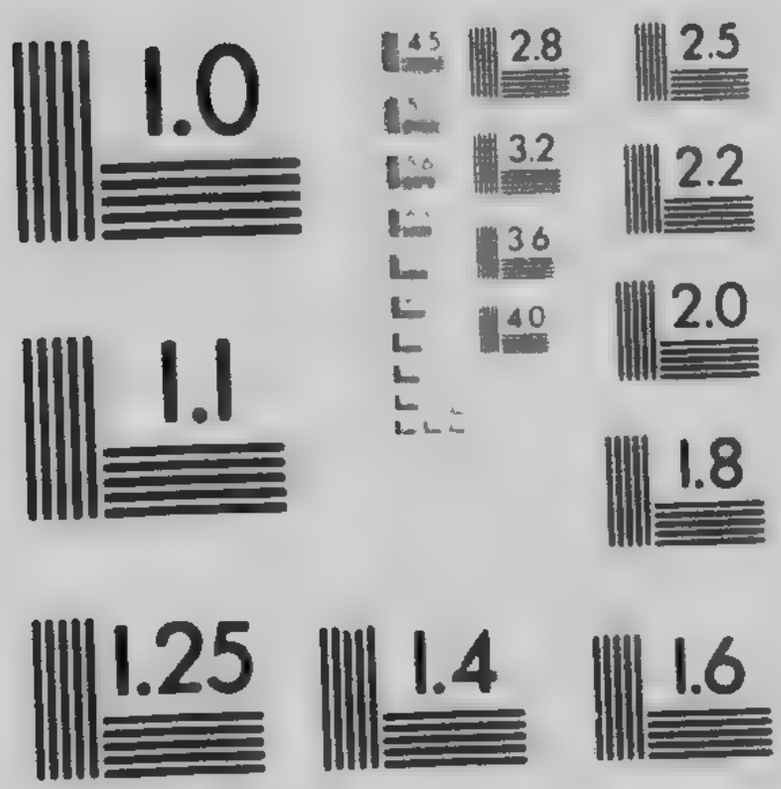

APPLIED IMAGE Inc

на наш любий Українский язик; достань, будь ласкав, та передай цьому козачині. Спасибі тобі, друже мій милостивий, за літописи; получив я їх от Головачева всі до одной, і тепер собі здоров прочитую по троху; писав ще я в Київ Иванішову, щоб прислав міні літопис Величка, так от уже другий рік жду не дождуся, та, мабуть, Иванішов (без сорома казка) забув, як мене і зовуть, а коли так воно робиться на сім світі, то не забувай хоч ти мене, мій єдиний друже! Чи нема в тебе якого-небудь завалящого ледащички екземпляра тієї літописи Величка; як маєш, то отдай сьому козачині, а він міні перешле її, а я о твоїм здравії Богу помолюся.

Чи ви побачишся коли-небудь з Головачевим, поцілуй його за мене і скажи йому, що я і доси жду Щербину. Бо бачиш: як ми з ним бачилися позаторік у цім поганім укріпленії, то він читав міні де-які вірші Щербини і обіцявся вислать міні із Москви один екземпляр, тай досі нема.

Оставайся здоровий, як матимеш гулящий час, то піди в Сімонов монастирь і за мене помолися Богу на могилі Гоголя за його праведную душу. Не забувай

Т. Шевченка.

До Бронислава Залеского.

6-го іюня. Вітаю тебе, друже мій, Богу милий! Витаю тебя на лонѣ дѣвственной, торжественно прекрасной природы! Много бы и много молитвъ сердечныхъ послалъ бы я къ престолу живого Бога за одинъ часъ, проведенный съ тобою въ дремучемъ сосновомъ лѣсу, подъ темной тѣнью широковѣтвистой, мрачной, какъ дума Оссіана, ели; хорошо и, Боже милый, какъ хорошо прошелъ бы этотъ часъ съ тобою вмѣстѣ. Мы бы выбрали хорошій пунктъ и освѣщеніе и нарисовали бы по мѣрѣ силъ грустную и величественную царицу лѣсовъ туманнаго сѣвера. Но увы! этой великой радости

не суждено испытать мнѣ безталанному. Самая горькая отрава нашего моральнаго бытія, это безнадежность, и эту жестокую отраву я вполнѣ чувствую.

Прочь! прочь! змѣя лютая, ненасытная хоть на одинъ часъ, пока бесѣдую съ тобою, друже мой милый! друже мой единый!

Первое твое письмо прочиталъ я и не мало удивился, что ты въ немъ ничего не вспоминаешь о моей просьбѣ, а это вышло потому, что ты не читалъ моего письма отъ 5-го февраля, а я читалъ твое письмо и не посмотрѣлъ, что оно писано 20 февраля. Слона то, какъ говоритъ Крыловъ, я и не замѣтилъ, да сдуру и задаю тебѣ вопросъ, что бы что это могло значить. Во второмъ твоемъ письмѣ я прочиталъ, что ты получилъ мое письмо уже на мѣстѣ твоего теперешняго пребыванія: и слава Богу, какъ ты говоришь. Письмо твое къ Сигизмунду, вѣроятно, не застало уже Карла въ Оренбургѣ, потому что и до сей поры не имѣю отъ него никакого извѣстія. У П... дѣйствительно не оказалось германскихъ книгъ, не оказалось даже денегъ, чтобы купить ихъ; это естественно, человѣкъ передъ походомъ. А ты до глубины обрадовалъ мое сердце обѣщаніемъ, прислать Кернера и особенно Богдана Залеского. Благодарю тебя, друже мой милостивый! Благодарю я тебя и за прекрасныя пѣсни Совы; мнѣ особенно понравились изъ нихъ »Два слова« и »Экспромптъ«; если ты съ нимъ въ перепискѣ, то въ каждомъ твоемъ (письмѣ) цѣлуй его за меня всею полнотою моего сердца.

Отъ поэзіи перехожу прямо на прозу. Что дѣлать! такова жизнь наша. Вотъ въ чемъ дѣло: Ираклій просить тебя, чтобы ты заказалъ для него въ Екатеринбургѣ яшмовую или топазовую печатку, для чего и посылается тебѣ это изображеніе, правду сказать, весьма неуклюжее, а потому ты и оставь его втуне, а закажи такой величины и формы, какъ ты свое послѣднее письмо запечаталъ, съ изображеніемъ лука и колчана

на щитѣ, а на верху щита, вмѣсто шлема, дворянская корона.

Если просьба эта не будетъ сопряжена съ большими затрудненіями, то, прошу тебя, исполни ее. Есть у меня въ Екатеринбургѣ на гранильномъ заводѣ товарищъ мой, нѣкто Пономаревъ: обратися къ нему или какъ найдешь лучше:

Кланяется тебѣ Ираклій и Агата, кланяется тебѣ З. и Н.

Вотъ еще что: если ты запасся Каламомъ, то совѣтовалъ бы тебѣ, выписать его черезъ Аркадія хоть нѣсколько эпизодовъ: это было бы для тебя весьма полезно. Я изъ Одессы не имѣю совершенно никакихъ свѣдѣній, а самъ не пишу туда потому, что не имѣю адреса. Бога ради, пришли ты мнѣ адресъ Аркадія.

Въ послѣднемъ письмѣ П. писалъ мнѣ, что ojciec prefect сильно и опасно захворалъ; правда ли это?

Добрый Л. Ф. просилъ В. А., чтобы позволилъ мнѣ, написать образъ для здѣшней церкви, и мнѣ отказано!

Грустно! невыносимо грустно! При такихъ неудачахъ, я думаю, и величайшій поэтъ откажется отъ всякой надежды на лучшую долю, а мнѣ безталанному и давно можно закрыть глаза для будущаго лучшаго.

Прощай, друже мой вѣрный! да благословитъ Господь всѣ дѣла твои и всѣ намѣренія твои! Не забудь выписать Оссіана, онъ, кажется, есть въ французскомъ переводѣ. Ты теперь его съ наслажденіемъ прочитаешь. Декорація у тебя для Оссіана превосходная.

Не имѣю больше тебѣ ничего сообщить, друже мой, ни хорошаго, ни худого, окромѣ развѣ, что у меня ни полъ карандаша Фабера не имѣется; а хорошее вотъ что у насъ: прошедшей осенью Ираклій посадилъ на извѣстномъ тебѣ огородѣ нѣсколько вербъ, и онѣ теперь зеленѣютъ; лѣтъ черезъ 10 ихъ можно будетъ рисовать, а пока я ограничиваюсь воображеніемъ, тебѣ же совѣтую, друже мой, какъ можно болѣе дѣлать этю-

довъ съ деревьевъ. Не упускай случая, учись, Богъ знаетъ, придется ли другой разъ провести лѣто въ лѣсу.

Какъ бы я радъ былъ, если бы хотя къ зимѣ состоялся твой переводъ въ Оренбургъ, я бы себя чувствовалъ меньше сиротою, нежели это я теперь чувствую.

Кланяйся и поцѣлуй Аркадія и сына его Брониславa.

Еще разъ прошу тебя на счетъ печатки, а въ отношеніи формы я полагаюсь совершенно на тебя. Еще маленькое условіе, чтобы печатка обошлась не болѣе 10 руб. сер.

Поцѣлуй Ѳ. и извини меня передъ нимъ, что я не пишу ему теперь, — въ караулъ гонятъ.

До Брониславa Залескаго.

9 октября. Вотъ что, мой искренный друже! Мы вообще болѣе или менѣе любимъ извинять свои даже неизвинительные проступки и маскировать ихъ, чѣмъ попало, лишь бы казалось правдоподобно. Я тоже человѣкъ, только не маскирую передъ тобою моего долгаго, ничѣмъ неизвинительнаго молчанія, а разскажу тебѣ всю правду, какъ было. Почти вмѣстѣ съ твоимъ письмомъ прибыла къ намъ экспедиція Бэра, а въ этой экспедиціи (какъ я тебѣ прошлый годъ писалъ) находится и твой знакомый Н. Данилевскій (который помнитъ и кланяется тебѣ), а такое явленіе, какъ Д., въ нашей пустынѣ можетъ вскружить и не мою голову. Онъ своимъ присутствіемъ оживилъ во мнѣ одинокомъ давно прожитые прекрасные дни. Теперь, я думаю, ты простишь меня за молчаніе. Вообрази меня нѣсколько дней сряду счастливымъ, и ты, какъ мой самый искренній другъ, простишь меня и въ сердцѣ порадуешься моей мимолетной радости. Д. уѣхалъ теперь на короткое время въ устье Эмбы, и я, пользуясь его отсутствіемъ, пишу панегирикъ прекрасному уму и сердцу Н. Д., а впрочемъ все, что мнѣ бы хотѣлось написать тебѣ о

немъ, то это не умѣстилось бы и на двухъ дестяхъ бумаги, а не то, что на одномъ листѣ, а потому и ограничусь, сказавъ тебѣ, что онъ во всѣхъ отношеніяхъ прекрасный человѣкъ, жаль только, что онъ ученый, а то былъ бы настоящій поэтъ.

Но довольно пока о Д., поговорю о себѣ: съ наслажденіемъ прочиталъ я твое искреннее письмо и душевно порадовался твоей надеждѣ, быть переселену въ Оренбургъ, все-таки ближе ко мнѣ. С. даже пишетъ мнѣ, что ты оставляешь военное сословіе и дѣлаешься библіотекаремъ оренбургской публичной библіотеки. Далъ бы Богъ! я, впрочемъ, повѣрю только тогда, когда ты мнѣ самъ напишешь. Такъ ли, иначе, только я сердечно желаю, чтобы ты скорѣе переселился въ Оренбургъ. Изъ твоего описанія окрестностей Златоуста я вижу, что тамошніе лѣса совсѣмъ не похожи на оссіановскіе лѣса, а болѣе похожи на полярныя, безлюдныя пустыни, величавыя только своимъ пространствомъ.

Милаго Богдана я получилъ съ сердечною благодарностью, и теперь съ нимъ не разлучаюсь; многія пьесы наизусть уже читаю, одно иногда сердце тяготитъ — некому слушать, некому передавать той прелести, которую заключаетъ въ себѣ поэзія, а одному тяжело носить этотъ избытокъ возвышенныхъ божественныхъ идей. Во всѣхъ отношеніяхъ человѣкъ необходимъ для человѣка. Нынѣшнее лѣто прибыло сюда нѣсколько человѣкъ конфирмованныхъ; но лучше было бы, не видать мнѣ ихъ никогда. Пустота странная! но, Богъ съ ними.

Переводы Совы такъ прекрасны, какъ и его оригинальная поэзія, и я не изъ скромности авторской, а говорю, какъ понимаю вещь. Катерина моя не такъ хороша, а главное, не такъ цѣла, чтобы ее переводить, и переводить Совѣ, а впрочемъ онъ можетъ быть это лучше меня знаетъ. Два слова — эта идея такъ возвышенно прекрасна и такъ просто высказана у Совы,

что Плещеева переводъ хотя и передаетъ идею вѣрно, но хотѣлось бы изящнѣе стиха, хотѣлось бы, чтобы стихъ легче и глубже ложился въ сердцѣ, какъ это дѣлается у Совы.

Ты мнѣ обѣщалъ еще томъ B.Z.; благодарю тебя, друже мой единый! Что же я тебѣ пошлю? чѣмъ я съ тобою подѣлюся? Я здѣсь, по милости N., читаю постоянно Новины русской литературы и прочиталъ біографію Гоголя, которую ты мнѣ рекомендуешь. Она заинтересовала меня, какъ и тебя, письмами и какъ документами, но, какъ біографія, она не полна. Ты мнѣ въ первый разъ говорилъ о Гороновичѣ довольно ясно, и я радъ, что ты его, наконецъ, увидѣлъ съ настоящаго пункта. Какъ живописца, я его не знаю, а, какъ человѣкъ, онъ дрянь, это я знаю; но, Богъ съ нимъ.

Одесскія событія и на милаго нашего Аркадія имѣли вліяніе, а въ томъ числѣ и на меня, разумѣется, косвенно: я, впрочемъ, еще цыгана не промоталъ, слѣдовательно, до нужды еще далеко, а онъ то бѣдный, какъ видно, въ порядочныхъ тискахъ. Когда будешь писать ему, не забудь поцѣловать его за меня.

Я такъ опоздалъ теперь съ своимъ письмомъ, что не знаю куда и адресовать. Теперь уже осень, и я тебя воображаю въ Оренбургѣ, а ты, можетъ быть, еще въ богословскомъ заводѣ; что дѣлать, не знаю. Во всякомъ случаѣ я адресую на имя ojca prefecta, и когда ты уже въ Оренбургѣ и Карлъ тоже, то прошу тебя поторопиться выслать то, о чемъ я тебя просилъ, кромѣ платья: поторопися, потому что къ намъ тяжелая почта приходитъ въ послѣдній разъ въ октябрѣ. Если не успѣешь, то отложи до марта. Сигизмундъ прислалъ мнѣ 6 карандашей Фабера № 2, и они лежатъ у меня безъ употребленія. Не забудь, что карандаши мои въ карманѣ въ пальто, тамъ же въ карманѣ еще есть двѣ гравировальныя иглы и два куска чернаго лаку для натиранія мѣдной доски; ихъ тоже пришли.

Ираклій кланяется тебѣ и проситъ тебя не забывать о печаткѣ, и я о томъ же прошу тебя; ты этимъ меня заставишь долго и искренно благодарить тебя.

Агата тебѣ тоже кланяется; эта прекраснѣйшая женщина для меня истинная благодать Божія. Это одно, единственное существо, съ которымъ я увлекаюсь иногда даже до поэзіи. Слѣдовательно я болѣе или менѣе счастливъ; можно сказать, я совершенно счастливъ; да и можно ли быть и не въ присутствіи высоконравственной и физически прекрасной женщины?

Что же мнѣ еще написать тебѣ, друже мой единый? Ничего не напишу, чтобы не испортить письма какою-нибудь грустною мыслію. Не правда ли, ни одно письмо мое къ тебѣ не оканчивалось такъ отрадно, какъ это? Великая вещь — сочувствіе ко всему благородному и прекрасному въ природѣ, и если это сочувствіе раздѣляется съ кѣмъ бы то ни было, тогда человѣкъ не можетъ быть несчастливъ. Если будешь писать Совѣ, то поцѣлуй его за меня и пожелай ему много-много возвышенныхъ мыслей и стиховъ.

А если ты теперь въ Оренбургѣ, то поцѣлуй за меня руку ojca prefecta и поцѣлуй милаго моего и добраго Цейзика. Сигизмунду я пишу теперь же. Не забывай меня, друже мой единый!

До О. М. Бодянського.

Листопада 3-го. Посилаю тобі, друже мій єдиний, з г. Семеновим поличчя оцього нікчемного Гетманця; дивлячися на його, згадуй і мене инколи. Я боявся, нарисовать себе москалем, щоб ти часом не перелякався, глянувши на поличчя моє в московскій шенелі, або, Боже крий, ще і в мундирі! а Гетманець, думаю, не перелякає тебе, а може ще і порадує твою запорожську душу. Прийми-ж його та привітай цього нікчемного Гетманця, друже мій єдиний! послав би тобі що небудь краще, так у мене тепер єй-Богу нема нічого,

а про мою погану долю роспитай у г. Семенова, він тобі роскаже про мене, про такого, як мене добре бачив.

Писав я до тебе недавно через одного мого великого приятеля, уральского козака, та і досі не знаю, чи получив ти од його ту цидулю, чи ні?

Найшлося-б тобі ще де що про себе написати, та ніколи.

Спасибі тобі ще раз за літописи, я їх уже на память читаю, оживає моя мала душа, читаючи їх! спасибі тобі! Згадуй инколи искреннього твого

Т. Шевченка.

До Брониславa Залеского.

8. ноября. Каждое письмо твое, друже мой добрый, приноситъ мнѣ тихую, чистую, сердечную радость; но послѣднее твое короткое посланіе меня изъ мертваго сдѣлало, по крайней мѣрѣ, полуживымъ. Писалъ тебѣ о Данилевскомъ, что онъ прогостилъ у насъ около двухъ мѣсяцевъ; въ продолженіе этого времени я съ нимъ сблизился до самой искренней дружбы. Онъ недавно уѣхалъ въ Астрахань, и я, проводивши его, чуть [illegible]ть. Въ первый разъ въ жизни я испытываю [illegible]рашное чувство. Никогда одиночество не каза[illegible] мнѣ такимъ мрачнымъ, какъ теперь, и письмо твое такъ кстати приплыло ко мнѣ, что я не знаю, какъ тебя и благодарить за его, друже мой единый! Съ полученіемъ твоего письма я началъ приходить въ себя, началъ чувствовать и думать; правда, что думы мои по прежнему не радужныя, но все-таки думы. Ты говоришь, что сроднился въ своемъ углу съ безотраднымъ одиночествомъ; я самъ то же думалъ, пока не показался въ моей тюрьмѣ широкой человѣкъ! Человѣкъ умный и благородный, въ широкомъ смыслѣ этого слова; и показался для того только, чтобы встревожить мою дремавшую бѣдную душу; все-же я ему благодаренъ, и благодаренъ глубоко.

Сердечно благодарю тебя за извѣстіе о Варварѣ; цѣлую трижды добраго Аркадія. На счетъ монаха напиши ему, чтобы онъ не безпокоился: деньги у меня пока еще имѣются. Я тебя давно уже воображаю въ Оренбургѣ, и уже другое письмо адресую по прежнему адресу. Когда ты пріѣдешь въ Оренбургъ, то напиши мнѣ и сообщи свой настоящій адресъ.

Агата тебѣ кланяется, а Ираклій пишетъ тебѣ письмо и адресуетъ въ Богословскъ. Зелинскій посылаетъ тебѣ поклонъ. Почтарь стоитъ надъ головою и не даетъ писать. Извини меня, друже мой, за мое короткое письмо и не разлюби искренняго твоего — Ш. Данилевскій тебѣ кланяется.

1855.

До Н. О. Осипова.

20. мая. Письмо ваше, мой благородный, мой искренній друже, получилъ я 16. мая и, хотя Вы и промѣняли лиру на мечъ и лучезарнаго Феба на мрачнаго Арея, но невинная слабость задумчивыхъ поклонниковъ музъ — разсѣянность осталась при васъ. Вы начали Ваше доброе посланіе въ Курскѣ и кончили его на р. Бальбекѣ, и все-таки забыли написать число и годъ, когда оно было послано на почту. Я тоже въ недоумѣніи, куда вамъ отвѣчать. Вы пишете, что дружина должна возвратиться лѣтомъ во-свояси, а теперь уже, слава Богу, лѣто и я васъ воображаю, по крайней мѣрѣ, въ Полтавской губерніи, послѣ длиннаго перехода, отдыхающаго возлѣ живописной бѣлой хаты, или въ тѣни цвѣтущихъ вишенъ и черешенъ. О, моя милая родина! Увижу ли я тебя хоть когда-нибудь? Я говорю не о томъ, о чемъ думаю; я думаю теперь о томъ, куда мнѣ адресовать письмо мое; адресую я его по прежнему адресу, и оно вѣрно найдетъ васъ, въ какой бы вы губерніи ни обрѣтались.

Я потерялъ было уже надежду получить отъ васъ

или объ васъ хоть какое-нибудь извѣстіе я, Богъ знаетъ, чего уже я не передумалъ.

Думалъ даже... (простите мнѣ), что Вы, и Вы меня покинули на моей терновой дорогѣ. Только, о, радость неизреченная! на другой день праздника, т. е. 16 апрѣля, получаю страховое письмо отъ неизвѣстной мнѣ особы. Пошли ей, Господи, всѣ блага и радости въ жизни! Изъ письма узналъ я о Вашемъ превращеніи и, радость всѣмъ радостямъ, узналъ я, что я не забытъ, не покинутъ на волю меня карающей судьбы.

Благороднѣйшее существо этотъ анонимъ. По милости его, и у меня былъ праздникъ, какъ у людей. Нѣтъ, больше ни у кого такого свѣтлаго прекраснаго праздника не было, какъ у меня. Такіе праздники даются только за долгія и тяжкія испытанія.

14 апрѣля получилъ я извѣстіе изъ Оренбурга, что меня забыли представить въ унтеръ-офицеры по случаю всемилостивѣйшаго манифеста о восшествіи на престолъ. Это роковое извѣстіе меня такъ озадачило, что я не зналъ, что съ собою дѣлать, потому что я считалъ свое производство дѣломъ конченнымъ. Да и могъ ли я думать иначе? Высочайшая милость была для всѣхъ, но, увы! меня не осѣнила горькая, ядовитая насмѣшка судьбы! И такъ я встрѣтилъ Воскресеніе Человѣколюбца, какъ отверженникъ. Послѣ этого можете судить о моей радости, когда я получилъ письмо отъ анонима. Въ остальные дни праздника я только и дѣлалъ, что читалъ письмо и затвердилъ его до послѣдней буквы, и все-таки не узналъ, кто она — эта милостивая человѣколюбивая душа! Да и зачѣмъ узнавать? Будемъ молиться Богу, что еще существуютъ такія души между себялюбивыми людьми. И такъ отъ снѣдающей душу печали перешелъ я внезапно къ улыбающейся радости, и праздникъ провелъ въ кругу васъ, мои благородные друзья, какъ въ кругу родного сердцу милаго семейства. Только въ концѣ Святой недѣли я немного освободился отъ обаянія, произ-

веденнаго на меня дорогимъ письмомъ, и написалъ отвѣтъ, за складъ и ладъ котораго пусть извинитъ меня великодушный анонимъ. Вамъ я тоже началъ письмо на сообщенный мнѣ Вашъ адресъ, но почта не ждала меня, ушла и письмо осталось до слѣдующей почты, а слѣдующая привезла мнѣ ваше дорогое посланіе. Значитъ, справедливо сказалъ одинъ древній воинъ, что на свѣтѣ дѣлается все къ лучшему. Теперь и я спокойнѣе и счастливѣе, слѣдовательно, и написать Вамъ могу благообразнѣе и порядочнѣе.

Я очень радъ, что случай привелъ Васъ увидѣть хоть одинъ экземпляръ амфибій, между которыми я прозябаю столько лѣтъ. Но замѣтьте, что Вы видѣли лучшій экземпляръ, экземпляръ, одушевленный чѣмъ-то походящимъ на мысль и чувство. Доказательство, что онъ изъ линейнаго батальона переведенъ въ армію. Это самая блестящая рекомендація. Но, если бы вы увидѣли однородныхъ съ нимъ... Но нѣтъ, Боже Васъ сохрани и во снѣ увидѣть такое нравственное безобразіе человѣка. Готы, между которыми на берегахъ Дуная влачилъ остатокъ дней своихъ Овидій Назонъ, — наисовершеннѣйшее созданіе Всемогущаго Создателя вселенной, — были дикіе варвары, но не пьяницы, а окружающіе меня и то, и другое. Однажды я сказалъ Дармограю[1]) — вотъ настоящіе гомерическіе питухи. »Нѣтъ«, отвѣчалъ онъ: »если бы Гомеръ увидѣлъ этихъ богатырей, такъ онъ бы покрутилъ свой сѣдой усъ и принялся бы передѣлывать свою славную эпопею отъ начала до конца. Кстати о Дармограѣ; вы сдѣлали замѣчаніе на его »Княгиню«, совершенно согласное съ моимъ замѣчаніемъ: недостатокъ отдѣлки въ подробностяхъ и то большой недостатокъ. Но этотъ разсказъ — одинъ изъ первыхъ его ученическихъ этюдовъ. Попишетъ еще годокъ, другой, дастъ Богъ, этотъ недостатокъ

---

[1]) Псевдонім самого Шевченка

уничтожится. Покойный Карлъ Павловичъ [Брюлловъ] говорилъ: »чѣмъ малосложнѣе картина, тѣмъ тщательнѣе должна быть окончена«, и это глубоко вѣрно, а все-таки просите графиню Н. И. о напечатаніи этого незрѣлаго творенія: это польститъ самолюбію творца, и, можетъ быть, изъ этой шутки выйдутъ результаты серьезные. Вѣдь и столпы всемірной литературы, я думаю, такъ же начинали, какъ и мой бѣдный protégé, а это дѣйствительно такъ. Кромѣ меня, у него совершенно никого нѣтъ, къ кому бы онъ могъ обратиться. Онъ, что называется, круглый сирота. Прислалъ онъ мнѣ еще одинъ разсказъ подъ названіемъ »Варнакъ«. Этотъ уже, кажется, немного круглѣе, но все-таки замѣтенъ тотъ же недостатокъ. Онъ, кажется, вовсе не читаетъ великаго Шотландца [2]). Да и гдѣ его взять в этомъ Богомъ забытомъ краю? Выписать? Онъ бѣднѣе меня, а выпросить не у кого. Скифы, варвары и вдобавокъ пьяницы. Но довольно о литературѣ. Поговорю о болѣе сердцу близкомъ искусствѣ и его жрецахъ. Миръ праху умершихъ, слава и долголѣтіе живымъ. Вы говорите, что Логановскій имѣлъ для московскаго храма работы на 80 000 руб. На какую же сумму имѣютъ другіе достойнѣйшіе художники, какъ, напримѣръ, Пименовъ и Разановъ? О, какъ бы мнѣ хотѣлось взглянуть на эти колоссальныя работы!

Не знаю, участвуетъ ли хоть одинъ иностранецъ въ этихъ работахъ, или К. И. сдержалъ свое слово; онъ когда-то говорилъ покойному моему великому учителю, что онъ ни одного нѣмца и близко къ храму не допуститъ. Похвальный патріотизмъ и тѣмъ болѣе похвальный, что у насъ свои есть и Прадье, и де-ла-Круа, и де-ла-Рошъ, а о Жакѣ и Лядурнерѣ и говорить нечего. Но у насъ есть и шишка предпочтенія нѣмцевъ всему отечественному, напримѣръ, старикъ Мельниковъ такъ и умеръ въ

---

[1]) Вальтер Скотта.

забвеніи, построивши единовѣрческую церковь во имя св. Николая на Грязной улицѣ, а Сенатъ поручили выстроить какому-то инженеру Шуберту, проектъ же Мельникова, великолѣпнѣйшій проектъ, нашли неудобоисполнимымъ. Диво, да и только! Если случится Вамъ быть въ Кіевѣ, обратите вниманіе, что я говорю, вниманіе? взгляните на институтъ благородныхъ дѣвицъ. Казармы, да еще казармы самыя неуклюжія, а мѣстность самая восхитительная, и такъ безчеловѣчно обезображена, и тоже инженеромъ. Да и мало ли у насъ на Руси подобныхъ нѣмецкихъ безобразій, а мы уже, слава Богу, не варвары готическихъ временъ. Я, кажется, немного увлекся духомъ патріотизма. Оставимъ это до другого раза и обратимся къ моей бѣдной прозѣ. Вы пишете мнѣ, чтобы я Вамъ писалъ о житьѣ-бытьѣ. Вотъ вамъ одинъ эпизодъ и, замѣтьте, отраднѣйшій. Въ 1850 г., когда меня препровождали изъ Орской крѣпости въ Новопетровское укрѣпленіе (это было въ октябрѣ мѣсяцѣ), въ Гурьевѣ-городкѣ я на улицѣ поднялъ свѣжую вербовую палку и привезъ ее въ укрѣпленіе, и на гарнизонномъ огородѣ воткнулъ ее въ землю, да и забылъ про нее; весною уже огородникъ напомнилъ мнѣ, сказавши, что моя палка растетъ. Она дѣйствительно ростки пустила; я ну ее поливать, а она рости, и въ настоящее время она будетъ вершковъ шесть толщины въ діаметрѣ и, по крайней мѣрѣ, сажени три вышины, молодая и роскошная; правда, я на нее и воды не мало вылилъ, зато теперь въ свободное время и съ позволенія фельдфебеля жуирую себѣ въ ея густой тѣни. Нынѣшнее лѣто думаю нарисовать ее, разумѣется, втихомолку. Она уже такъ толста и высока, что подъ карандашемъ Калама могъ бы выйти изъ нея прекраснѣйшій этюдъ. Вотъ Вамъ одинъ единственный, отрадный эпизодъ изъ моей монотонной, безотрадной жизни. Верба моя часто напоминаетъ мнѣ легенду о раскаявшемся разбойникѣ. Въ дремучемъ лѣсу спасался праведный отшельникъ, и въ

томъ же дремучемъ лѣсу свирѣпствовалъ кровожадный разбойникъ. Однажды приходитъ онъ съ своей огромной дубиной, окованной желѣзомъ, къ отшельнику и проситъ у него исповѣди, »а не то« говоритъ: »убью, если не исповѣдуешь меня«. Дѣлать нечего, смерть не свой братъ: праведникъ струсилъ и принялся, съ Божьей помощью, исповѣдывать кровожаднаго злодѣя. Но грѣхи его были такъ велики и ужасны, что онъ не могъ сейчасъ же наложить на него эпитимію и просилъ у грѣшника сроку три дня для размышленія и молитвы. Разбойникъ ушелъ въ лѣсъ и черезъ три дня возвратился. »Ну, что?« говоритъ: »старче Божій, придумалъ ли ты что-нибудь хорошее?« — »Придумалъ«, отвѣчалъ праведникъ и вывелъ его изъ лѣсу въ поле на высокую гору, вбилъ, какъ колъ, страшную дубину въ землю и велѣлъ грѣшнику носить ртомъ воду изъ глубокаго оврага и поливать свою ужасную палицу; »и тогда«, говоритъ, »отпустятся тебѣ грѣхи твои, когда изъ этого смертоноснаго орудія выростетъ дерево и плодъ принесетъ«.

Сказавши это, праведникъ ушелъ въ свою келью спасаться, а грѣшникъ принялся за работу.

Прошло нѣсколько лѣтъ, схимникъ забылъ уже про своего духовнаго сына.

Однажды онъ въ хорошую погоду вышелъ изъ лѣсу въ поле погулять; гуляетъ въ полѣ и въ раздумьѣ подошелъ къ горѣ; вдругъ онъ почувствовалъ чрезвычайно пріятный запахъ, похожій на дулю. Праведникъ соблазнился этимъ запахомъ и пошелъ отыскивать фруктовое дерево. Долго ходилъ онъ около горы, а запахъ дѣлался все сильнѣе и сильнѣе; вотъ онъ взошелъ на гору — и что же представляется его изумленному взору? великолѣпнѣйшее грушевое дерево, покрытое зрѣлыми плодами, и подъ деревомъ въ тѣни отдыхаетъ старецъ съ длинною до самыхъ пятъ бородою, какъ у св. Онуфрія. Схимникъ узналъ въ ветхомъ старцѣ своего духовнаго сына и смиренно подошелъ къ нему за благословеніемъ,

потому что онъ уже былъ праведникъ больше самого схимника.

Верба моя также выросла и укрываетъ меня въ знойный день своею густою тѣнью, а отпущенія грѣховъ моихъ нѣтъ, какъ нѣтъ! Но тотъ былъ разбойникъ, а я, увы, сочинитель!

Я надоѣлъ вамъ своею болтовнею, но какъ быть?

»Погода къ осени дождливѣй,
А люди къ старости болтливѣй«...

А я уже сѣдой и лысый становлюсь. Вы пишите, что живете въ землянкѣ и бѣдствуете въ родѣ Робинзона Крузо, и воображаете, что я Вамъ завидую. Вамъ извѣстенъ благородный великодушный анонимъ. Пишите ему, молите его не оставить моей просьбы. Коронація государя — предѣлъ моихъ надеждъ и упованій. Прошу Васъ, пишите ей и благодарите за ея искреннее участіе, за ея материнское, теплое письмо. Съ повѣстями и разсказами Толстого я совершенно незнакомъ. Ежели будетъ возможность, познакомьте меня съ ними, во имя благороднаго искусства.

Не знаю, гдѣ и когда Вы получите письмо мое. Но гдѣ бы то ни было и когда бы ни было, не оставляйте любящаго и уважающаго Васъ Т. Шевченка.

До Брониславa Залеского.

25 сентября. Вчера былъ я на Ханга-Бабѣ, обошелъ всѣ овраги, поклонился, какъ старымъ друзьямъ, деревьямъ, съ которыхъ мы когда-то рисовали, и въ самомъ дальнемъ оврагѣ — помнишь, гдѣ огромное дерево у самого колодца обнажило свои огромные старые корни? — подъ этимъ деревомъ я долго сидѣлъ. Шелъ дождикъ, пересталъ; опять пошелъ, я все не трогался съ мѣста; мнѣ такъ сладко, такъ пріятно было подъ вѣтвями этого стараго великана, что я просидѣлъ бы до самой ночи, если бы не охотники (чтобъ имъ ни одного

воробья не застрѣлить) меня потревожили. О, какія прекрасныя, свѣтлыя отрадныя воспоминанія въ это время пролетѣли надъ моею головою! Я вспомнилъ нашъ кратовскій походъ со всѣми его подробностями, тебя, Турно и кой-гдѣ изрѣдка Антонова; и онъ, хоть это весьма рѣдко бывало, иногда похожъ на человѣка. Когда же воспоминанія мои перенеслись на Ханга-Бабу, я такъ живо представилъ себѣ это время, что мнѣ показалось, будто бы ты сидишь здѣсь за деревомъ и рисуешь; я тогда только опомнился, когда позвалъ тебя, и ты не отозвался, а тутъ и охотники пришли. Походъ въ Каратау на долго у меня останется въ памяти, навсегда.

Я уже двѣ почты пропустилъ, не писалъ тебѣ; чуть было и третьей не пропустилъ, а возвратясь изъ Ханга-Бабы, выдержалъ порядочный пароксизмъ лихорадки; боялся, чтобъ не продлилась, но теперь, слава Богу, ничего: какъ съ гуся вода. Я извиняю себѣ еще и тѣмъ, что письмо мое все равно дожидало бы тебя на почтѣ, пока ты возвратился изъ Уфы. Напиши мнѣ подробнѣе, добрый мой друже, о бѣдномъ нашемъ Совѣ: какъ и чѣмъ онъ живетъ и что онъ дѣлаетъ? Напиши все: меня глубоко трогаетъ этотъ страдалецъ. — Что дѣлаетъ Турно и гдѣ онъ? Письмо вдохновеннаго Сигизмунда я съ наслажденіемъ прочиталъ. Настоящій поэтъ! Не отвѣчаю ему теперь, потому что надѣюсь вскорѣ съ нимъ увидѣться въ Акъ-Мечети; а надѣюсь я потому, что ты мнѣ пишешь, не хочу ли я туда? Хочу, куда угодно, хочу! потому что я начинаю одурѣвать въ этомъ безотрадно-однообразномъ прозябаніи. Прошу тебя, Карла и всѣхъ добрыхъ людей, кто можетъ, помочь мнѣ хоть единымъ словомъ. Въ Акъ-Мечети хотя я не предвижу для себя слишкомъ отрадной перспективы, но, по крайней мѣрѣ, не буду видѣть этихъ голыхъ сѣрыхъ скалъ, которыя мнѣ до того опротивѣли, что я радъ спрятаться отъ нихъ, но, увы! куда спрятаться?

Послалъ я тебѣ съ Зелинскимъ экземпляръ *Tріо*, а

съ Фрейманомъ экземпляръ *Спасителя;* сходи ты на квартиру Фреймана и у слуги его Матвѣя спроси ящикъ на твое имя; кромѣ медальона, найдешь ты въ ящикѣ книги, которыя прошу тебя отдать переплести въ два или въ три волюма, какъ ты найдешь лучше, и оставь ихъ у себя до весны, а весною, если я останусь здѣсь, то перешли мнѣ ихъ. Я посылалъ эти книги въ Астрахань, и, вообрази себѣ, губернскій и еще портовый городъ переплетчика не имѣетъ! Настоящіе скифы!!

Если ты можешь какъ нибудь узнать о судьбѣ *Княгини*, то сообщи мнѣ; меня она очень безпокоитъ. Узнай, Бога ради, цѣлъ ли у Карла мой тюкъ съ платьемъ; тамъ есть въ карманѣ, въ пальто, дюжины двѣ карандашей Фаберъ № 3; возьми ихъ себѣ, а платье прибереги Я не знаю, на чемъ я основываю надежду, а мнѣ кажется, что я это пальто носить еще буду, если его моль не съѣла. Нельзя ли тебѣ будетъ достать, хоть у топографовъ, пачку акварельныхъ кистей; у меня одна единая осталась, да и та иступлена.

Я тебѣ надоѣдаю своими просьбами; но, что-же дѣлать? мнѣ, кромѣ тебя, обратиться не къ кому, а въ тебѣ я совершенно увѣренъ, что ты не назовешь меня надоѣдалой, попрошайкою.

Вчера не дали мнѣ кончить письмо, а сегодня, вопреки ожиданію, пришла почта и привезла твое второе письмо съ драгоцѣннымъ для меня подаркомъ, съ портретомъ Совы. Я не знаю, какъ тебя и благодарить, друже мой, за этотъ подарокъ. Что-то близкое, родное я вижу въ этомъ добромъ, задумчивомъ лицѣ; мнѣ такъ любо, такъ отрадно смотрѣть на это изображеніе, что я нахожу въ немъ самаго искренняго, самого задушевнаго собесѣдника! О, съ какимъ бы наслажденіемъ я прочиталъ бы теперь его *Іордана!* Но это желаніе несбыточное. Благодарю тебя, тысячу разъ благодарю за этотъ сердечный подарокъ.

Ты пишешь, что желалъ бы сблизить меня съ нимъ

покороче. Дай Богъ, чтобы всѣ люди были такъ коротко близки между собою, какъ мы съ нимъ; тогда бы на землѣ было счастье! Пиши ему и цѣлуй его за меня, какъ моего родного брата. Если ты хочешь, чтобы моя радость была полная, то въ первое твое письмо, которое ты мнѣ напишешь, вложи свой портретъ и портретъ Михайла, а если можно, то и Карла, — ты меня этимъ подымешь на седьмое небо.

Боже мой! Когда я увижу тебя? Когда я увижу доброе лицо Михайла и Карла? Грустно! Невыразимо грустно это безконечное ожиданіе.

Ты пишешь, что къ вамъ пріѣхали два просвѣщенныхъ любителя прекраснаго искуства; сердечно радуюсь такому рѣдкому явленію и душевно желаю, чтобы ты съ ними скорѣе познакомился; быть можетъ, въ самомъ дѣлѣ ты встрѣтишь въ ихъ коллекціяхъ что-нибудь замѣчательное, а это для тебя необходимо. Истинно изящное произведеніе на художника и, вообще, на человѣка сильнѣе дѣйствуетъ, нежели самая природа. Говоришь, что будто бы въ коллекціи начальника штаба есть оригиналы голландскихъ мастеровъ. Дай Богъ, чтобы это была правда! Я вотъ почему сомнѣваюсь: всѣ произведенія голландскихъ артистовъ XVIII вѣка на перечетъ, а въ послѣдующемъ столѣтіи Голландія была бѣдна замѣчательными мастерами. Но все-таки лучше увидѣть что-нибудь, нежели не видѣть ничего.

Прощай, мой единый друже! Кланяйся Средницкому и ojcu prefectu и не забудь мнѣ написать объ Аркадіи.

Не знаю, имѣлъ ли какое вліяніе на судьбу мою всемилостивѣйшій манифестъ.

Съ послѣдней морской почтою пошлю тебѣ что-нибудь въ родѣ *Монаха*, а теперь ничего не имѣю конченнаго, да правда и кончить порядочно нечѣмъ.

1856.

До Зигмунда Сераковского.

6 апрѣля. Мой милый, мой добрый Syhmonte, благодарю тебя за твое ласковое, сердечное, украинское слово, тысячу разъ благодарю тебя. Радъ бы я отвѣчать тѣмъ же сердцу милымъ словомъ, но я такъ запуганъ, что боюся родного милаго звука. Особенно, въ настоящее время я едва и какъ-нибудь могу выражаться. О моемъ настоящемъ горѣ сообщаю я А. П. и ты у него прочитаешь эти гнусныя подробности. Кернера и прочее съ письмомъ И. Станкевича, писаннымъ 25 октября, получилъ я сегодня, т. е. 6 апрѣля. Все это пролежало всю зиму въ Гурьевѣ. Но лучше поздно, нежели никогда. Благодарю жъ васъ, друзья мои, мои братья милые, что вы не оставляете меня! Поцѣлуй добраго Станкевича за его ласковыя письма и извини меня передъ нимъ, что я теперь не пишу ему: до отхода почты осталось только два часа, а до смѣны караула — часъ, а я на караулѣ и написалъ, что только успѣлъ. Кто такой Кіевскій студентъ, посылаемый сюда? Если ты зналъ его въ Оренбургѣ, то сообщи мнѣ; а то я не мастеръ сразу узнавать людей такъ, чтобы не сдѣлать маху.

Поцѣлуй Карла, Цейзиха и будь здоровъ. Не забывай любящаго тебя Ш.

До А. П.

Передъ отъѣздомъ вашимъ въ степь писали вы ко мнѣ письмо, на которое я вамъ не отвѣчалъ, во-первыхъ, по недостатку адреса, а во-вторыхъ, потому, что совершенно не о чемъ было писать, а переливать изъ пустого въ порожнее скучно. Вы пишете, что, можетъ быть, въ письмѣ вашемъ встрѣтилось мнѣ что-нибудь не по сердцу, и потому я вамъ не отвѣчалъ. Какъ вамъ пришло въ голову такое предположеніе! можете ли вы что-нибудь написать, что бы мнѣ было не по сердцу? Спаси васъ,

Господи, отъ такихъ мыслей! Каждая строчка, каждое слово вашего письма я принималъ, какъ слово брата, какъ слово искренняго друга. Какія бы ни были ваши предположенія, однакоже вы на нихъ не остановились. За то вамъ сердечно благодаренъ. Поздравляя меня съ Новымъ Годомъ, вы желаете мнѣ, какъ братъ, всего лучшаго, и особенно, чтобы вырваться изъ этой пустыни. Благодарю васъ! Прекрасное, человѣколюбивое желаніе! Но, увы! Вашему доброму желанію и моей единой надеждѣ не суждено осуществиться. Вотъ, что случилось со мною. Въ прошломъ году, генералъ Фрейманъ представилъ меня въ унтеръ-офицеры. Я существовалъ этой бѣдной надеждой до конца марта текущаго года, а передъ самой Пасхой почта привезла приказъ маіора Л-ва, чтобы взять меня въ руки и къ его пріѣзду непремѣнно сдѣлать меня образцовымъ фрунтовикомъ, а не то я никогда не долженъ надѣяться на облегченіе моей участи. Хорошо я встрѣтилъ праздникъ Пасхи! Праздникъ прошелъ и изъ меня, теперь пятидесятилѣтняго старика, тянутъ жилы по осьми часовъ въ сутки! Вотъ мои радости! вотъ мои новости! Не пеняйте же мнѣ, что я не отвѣчалъ вамъ на ваши письма. Я ждалъ и мнѣ хотѣлось хоть малой радостью порадовать вашу сострадательную душу, а разсказывать вамъ о своихъ страданіяхъ — значитъ заставлять васъ самихъ страдать. А у Васъ и своего горя не мало, а дѣлить горе между страдальцемъ значитъ — увеличивать общую скорбь.

Еще вотъ что. У насъ не получаетъ никто »Отечественныхъ Записокъ«, а у васъ, вѣроятно, кто-нибудь получаетъ, то просмотрите вы хорошенько май и іюнь, не увидите ли тамъ разсказъ »Княжна«, подписанный К. Дармограй.

Если нѣтъ, то напишите кому-нибудь въ Петербургъ, чтобы получилъ рукопись въ конторѣ журнала и переслалъ Вамъ, вы адресуйте ее въ »Современникъ«, или,

что найдете лучшимъ, то съ нею и сдѣлайте. Прощайте, мой добрый, мой незабвенный друже! Съ слѣдующею почтою буду вамъ писать больше.

До Брониславa Залеского.

10-го апрѣля. Я ничего не пишу тебѣ съ этою почтою, мой друже единый, потому что добраго писать нечего, а о скверномъ, ты узнаешь изъ письма А. П. Прошу тебя только, если ты можешь, объясни мнѣ, что все это значитъ. Какимъ родомъ могло быть предпочтено представленію генерала представленіе маіора? Это для меня вопросъ темнѣе безлунной ночи. Напиши мнѣ, кто такой Станкевичъ? Я знаю, что это добрый человѣкъ, и больше ничего не знаю.

Въ послѣднемъ моемъ письмѣ я забылъ тебѣ сказать, чтобы ты ходилъ въ свободное время за Уралъ въ паркъ или рощу и дѣлалъ этюды; тамъ есть образцы живописныхъ деревьевъ. И еще разъ скажу тебѣ: съ масляными красками будь остороженъ, пока не утвердишься въ карандашѣ. Ничего больше теперь не имѣю тебѣ сказать. Прощай! Не забывай меня, мой единый друже! Цѣлуй ojca prefekta, Карла, Цейзика, и всѣхъ, кто вспомнитъ обо мнѣ.

Въ продолженіи восьми лѣтъ, кажется, можно бы было пріучить себя ко всѣмъ неудачамъ и несчастіямъ, — ничего не бывало... Настоящее горе такъ страшно потрясло меня, что едва владѣлъ собою. Я до сихъ поръ не могу придти въ себя; въ такихъ случаяхъ нуженъ сердцу самый искренній, самый безкорыстный другъ. Полуучастію тутъ не мѣсто; оно хуже, холоднаго эгоизма.

Счастливы тѣ, для которыхъ слово »участье« больше ничего, какъ пустое слово! Когда я доживу до этого счастія?

А моя нравственная, моя единственная опора, и та въ настоящее время пошатнулась, и вдругъ сдѣлалась пустой и безжизненной; картежница, больше ничего!

или это мнѣ кажется такъ, или оно въ самомъ дѣлѣ такъ есть. Я такъ ошеломленъ этою неудачею, что едва различаю черное отъ бѣлаго.

Когда будешь писать Совѣ, кланяйся ему, а мнѣ объ немъ напиши подробнѣе, потому что я знаю его, какъ поэта, и ничего больше.

Прощай, мой друже! Вернера я получилъ исправно.

Теперь ожидаю карандашей и, если можешь, то пришли 1 и 2 томы B. Zaleskiego.

До Брониславa Залеского.

21 апрѣля. Христосъ Воскресе! Я такъ давно не писалъ тебѣ, искренній мой друже, что теперь не знаю, съ чего и начать? Начну съ сердечной моей благодарности за твою пересылку, которую получилъ я отъ И., и за будущія твои пересылки, о которыхъ ты мнѣ пишешь; еще разъ благодарю. Что же я тебѣ пошлю? Ропотъ на судьбу, ничего больше; а, впрочемъ, кромѣ этой грустной посылки, посылаю тебѣ два куска шерстяной матеріи; любой изъ нихъ выбери себѣ на память обо мнѣ, а другой продай и пришли фотографіи. Еще посылаю тебѣ *Варника* и *Княгиню;* прочитай ихъ и поправь, гдѣ нужно, отдай переписать и пошли по слѣдующему адресу: »въ Петербургъ, въ академію художествъ, художнику Николаю Осиповичу Осипову, на квартирѣ графа Толстого«, — а если имѣешь тамъ добраго и надежнаго человѣка, то пошли на его имя для извѣстнаго употребленія. Еще посылаю тебѣ случайно мнѣ попавшееся въ руки объявленіе о изданіи »Monumenta Regum Poloniae Cracovientia«. Мнѣ кажется, что это хорошее изданіе, то не вздумаешь ли ты его выписать.

Ты такъ прекрасно говоришь мнѣ о генералѣ Бюрно, что и я полюбилъ его такъ, какъ ты его любишь; это явленіе весьма рѣдко между господами генералами. Жаль, что онъ скоро, какъ ты говоришь, оставляетъ Оренбургъ. Онъ, говорятъ, пользуется хорошимъ вни-

маніемъ графа В. А. Попроси его, не можетъ ли онъ для меня сдѣлать что-нибудь, хоть вырвать меня изъ этого проклятаго гнѣзда. Я не знаю, что думать о моемъ упорномъ несчастіи. Львовъ ли причиною его, или кто-нибудь выше его? Во всякомъ случаѣ безъ В. А. для меня никто ничего добраго сдѣлать не можетъ, окромѣ государя. Напиши ты Аркадію и проси его отъ меня, чтобы онъ повидался, или написалъ Варварѣ насчетъ прошенія на высочайшее имя; она не должна отказать во имя нашей дружбы и христіанскаго милосердія.

Теперь долженъ быть въ Оренбургѣ А. И. Бутаковъ; кланяйся ему отъ меня и проси его, не можетъ ли онъ ходатайствовать обо мнѣ у В. А., проси его, проси всѣхъ, мой нелицемѣрный друже! Тебѣ болѣе, нежели кому-нибудь, извѣстно мое горькое положеніе. Такое продолжительное испытаніе, какъ я терплю, извиняетъ меня передъ тобою въ моей назойливости. Постоянное несчастіе и твердѣйшіе характеры разрушаетъ, а мой и въ лучшее время принадлежитъ къ числу непрочныхъ.

Съ слѣдующей почтой, если буду въ силахъ, напишу Совѣ, а въ настоящее время я такъ встревоженъ, такъ нравственно убитъ, что не могу простой мысли связать въ головѣ моей бѣдной, а [illegible] то, чтобы написать что-нибудь похожее на дѣло. Пиши ему, цѣлуй его отъ меня, желай ему, какъ и я желаю, полнаго здоровья и всякаго счастія.

Кланяйся отъ меня Карлу, и не забудь прислать мнѣ фотографическое поличіе.

Цѣлую Михайла, Людвига, Евстафія, Сигизмунда и всѣхъ меня помнящихъ. Прощай, мой единый друже! Не забывай меня.

Я пишу тебѣ такъ рѣдко и такъ мало, что мнѣ совѣстно передъ тобою; но, что дѣлать? Самъ знаешь, о чемъ я здѣсь могу писать пространно, или хоть даже кратко, но о чемъ? однообразіе и тоска!

Чуть было не забылъ. Бюрно совѣтуетъ тебѣ оста-

вить службу и посвятить себя искусству. Онъ имѣетъ основаніе такъ тебѣ совѣтовать: у тебя есть любовь къ искусству, а это вѣрное ручательство за успѣхъ. Однако съ оговоркою: къ любви нужно прибавить хоть самое умѣренное обезпеченіе, по крайней мѣрѣ, лѣтъ на пять, чтобы прежде времени не начать работать изъ-за насущнаго хлѣба. Нужда охолодитъ любовь, и тогда все пропало. Я больше ничего не могу сказать, искренный друже!

До Графинѣ Толстой.

22-го апрѣля. Христосъ воскресе! Благородное письмо ваше, отъ 20-го февраля, получено мною 15-го апрѣля, и получено такъ кстати, какъ я еще никогда не получалъ (въ день Свѣтлаго Христова Воскресенія) такого искренняго, сердечнаго письма въ такой день.

Страстная недѣля была проведена мною въ самомъ тревожномъ, въ самомъ тяжкомъ ожиданіи. И въ продолженіе Великаго поста, и въ особенности на Страстной недѣлѣ, когда уже у насъ открылось водное сообщеніе, я ждалъ изъ Оренбурга почты, которая должна была привезти мнѣ прощеніе, вслѣдствіе высочайшаго манифеста, обнародованнаго по случаю восшествія на престолъ Государя Императора. Оказалось что же? что я не былъ представленъ къ этой высочайшей милости, что я не вычеркнутъ изъ реестра мучениковъ, что я забытъ. Горько, да и какъ еще горько получить такое извѣстіе въ такой великій день. Это страшная насмѣшка меня карающей судьбы! О, не приведи, Господи, никому такъ встрѣтить этотъ радостный торжественный день, какъ я его теперь встрѣтилъ. Вообще эти великіе праздники, внѣ семейства и родины, встрѣчаются невесело, каково же я его встрѣтилъ? я близокъ былъ къ отчаянію, такъ меня ошеломило это безнадежное извѣстіе. Грустно, невыразимо грустно встрѣтилъ и проводилъ я первый день праздника. На другой день ротный командиръ объ-

явилъ мнѣ, что получено страховое письмо на мое имя, и приказалъ писарю отдать его мнѣ. Это было письмо ваше, ваше искреннее, великодушное посланіе.

Награди васъ, Господи, и близкихъ вамъ безконечной радостію и невозмутимымъ счастіемъ и спокойствіемъ! Я ожилъ, я воскресъ! И остальные дни праздника я провожу какъ бы въ моемъ родномъ семействѣ между васъ и Николая Осиповича, мои милые, мои добрые, мои великодушные друзья! Я такъ обрадованъ, такъ осчастливленъ вашимъ ласковымъ привѣтомъ, что забываю гнетущее меня девятилѣтнее испытаніе. Да, уже девять лѣтъ, какъ казнюся я за грѣшное увлеченіе моей безтолковой молодости. Преступленіе мое велико — я это сознаю въ душѣ, но и наказаніе безгранично, и я не могу понять, что это значитъ. Конфирмованъ я съ выслугою, служу, какъ истинный солдатъ; одинъ мой недостатокъ, что я не могу дѣлать ружьемъ, какъ бравый ефрейторъ, но мнѣ уже 50 лѣтъ.

Мнѣ запрещено писать стихи, я знаю за что, и переношу наказаніе безропотно, но за что мнѣ запрещено рисовать? Свидѣтельствуюсь сердцевѣдцемъ Богомъ — не знаю. Да и судьи мои столько же знаютъ, а наказаніе страшное! Вся жизнь была посвящена божественному искусству. И что же? не говорю уже [о] матеріальной пыткѣ, нуждѣ, охлаждающей сердце. Но какова пытка нравственная? О, не приведи, Господи, никому на свѣтѣ испытать ее. Хотя съ великимъ трудомъ, я, однакожъ, отказалъ себѣ въ самомъ необходимомъ. Довольствуюсь тѣмъ, что царь даетъ солдату. Но какъ отказаться отъ мысли, чувства, отъ этой неугасимой любви къ прекрасному искусству. О, спасите меня, или еще одинъ годъ, и я погибъ. Какъ мое будущее? Что у меня на горизонтѣ? Слава Богу, если богадѣльня, и можетъ быть... О, да не возмутится сердце ваше. Мнѣ снится иногда бѣдный ученикъ Мартоса и первый учитель покойника Виталн. Малодушное, недостойное проро-

чество! Но вода на камень падаетъ и камень пробиваетъ.

Простите мнѣ, я возмущаю ваше доброе серце своими безконечными жалобами. Чтó же дѣлать. У кого что болитъ, тотъ о томъ и говоритъ.

Я не знаю, писалъ ли обо мнѣ графъ Ѳедоръ Петровичъ оренбургскому генералъ-губернатору? Если нѣтъ, то именемъ Божіемъ молите его, пускай напишетъ; безъ него нельзя для меня ничего сдѣлать. Коронація государя императора предѣлъ моей единственной надежды.

Какъ въ Бога милосерднаго, такъ я вѣрую въ ваше милосердіе и, во имя этой святой вѣры, подайте отъ себя прошеніе обо мнѣ ея высочеству нашему августѣйшему президенту. Во имя человѣколюбія, принесите эту жертву. Подобныя жертвы приносятся матерями и сестрами, но у меня ни сестры, ни матери, никого нѣтъ. Замѣните же мнѣ и ту и другую, замѣните мнѣ единственнаго друга!

Прощайте, мой искренній, мой великодушный анонимъ. Не оставляйте меня и дѣлайте, чтò вамъ укажетъ ваше доброе сердце, и что можетъ сдѣлать, а чего нельзя — предоставимъ всемогущему человѣколюбію!

Въ отношеніи книгъ я не прошу у васъ именно О. З. за прошлый годъ, а полагаюсь совершенно на вашъ выборъ. Не забудьте кисть и плитку сепіи, пускай хоть полюбуюсь на эти предметы, сердцу дорогіе.

Прощайте, не оставляйте безпредѣльно преданнаго вамъ Т. Шевченка.

Адресъ: Оренбургской губерніи, Новопетровское укрѣпленіе, его высокородію Ираклію Александровичу Ускову.

До Бронислава Залеского.

10-го іюня. Сегодня я получилъ твое, во всѣхъ отношеніяхъ для меня дорогое, письмо. Сегодня-же и отвѣ-

чаю, сегодня вечеромъ и почта отходитъ и если мало напишу тебѣ, то извини мнѣ, друже мой единый.

Я началъ было на тебя сердиться за твое долгое молчаніе, забывши мудрое правило: »Когда нечего сказать добраго, то лучше молчать«. Ты мнѣ напомнилъ это правило, и я тебѣ благодаренъ. Все посланное тобою я получилъ съ благодарностью. Карандаши еще не пробовалъ, да и не на чемъ, правду сказать, и пробовать; мнѣ здѣсь все, начиная съ людей, такъ омерзѣло, что я и не смотрѣлъ бы [ни] на что. Пишешь ты, что Карлъ не нашелъ моихъ карандашей; онъ, вѣроятно, забылъ или совсѣмъ не знаетъ, гдѣ они хранятся. У него оставилъ я небольшой тюкъ съ платьемъ; тамъ, между прочимъ, есть пальто, а въ томъ пальто въ карманѣ двѣ дюжины карандашей Фабера № 3. Если найдешь ихъ, то возьми себѣ, а для меня и присланныхъ тобою на долго станетъ, потому что терминъ моего заключенія безконеченъ, и здѣсь совершенно дѣлать нечего. Пріѣхалъ сюда старикъ Козловъ, штейгеръ, помнишь, что съ Антоновымъ ходилъ въ Кара-Тау. Онъ тоже теперь отправляется туда для собранія коллекцій окаменѣлостей. Думалъ было и я съ нимъ проситься да раздумалъ. Хорошо, весело было тогда намъ съ тобою; одному было-бы мнѣ точно такъ же скучно, какъ и въ укрѣпленіи, съ тою развѣ разницею, что я долженъ былъ [бы] подчиняться пьяному казачьему офицеру; и это тс больше и было причиною моего раздумья.

Я очень радъ, что ты оставилъ масляныя краски, и очень не радъ, что ты занимаешься теперь фотографіею. Она у тебя много времени отнимаетъ теперь, а послѣ, я боюся, ты увлечешься ею, когда покажутся удовлетворительные результаты. Это дѣло химіи и физики; пускай Михайло и занимается ими, а тебѣ это, какъ художнику, повредитъ. Фотографія какъ ни обольстительна, а все-таки она не заключаетъ возвышеннаго прекраснаго искусства. А между прочимъ, если ты не читалъ,

то прочитай прекрасную статью Хотинскаго и Писаревскаго о фотографіи въ Современникѣ за 1852 г., не помню какой №.

Сигизмунду и Алексѣю я писалъ, будучи совершенно увѣренъ, что они въ Оренбургѣ; но это все равно: благодарю тебя, что отослалъ имъ письмо. Я писалъ Алексѣю, чтобы онъ справился черезъ своихъ знакомыхъ въ Петербургѣ о рукописи К. Дармограя; но такъ какъ ему теперь почти невозможно, то прошу тебя, если ты имѣешь знакомаго въ столицѣ, то чтобы онъ зашелъ въ контору »Отечественныхъ Записокъ« и взялъ (если она только не напечатана) рукопись подъ названіемъ: *Княгиня. К. Дармограя,* и прислалъ бы ее тебѣ, или передалъ въ другой журналъ; если-же напечатана, то чтобы сдѣлалъ условіе съ редакторомъ, на какихъ условіяхъ можетъ К. Дармограй доставить въ редакцію свои рукописи. У Карла есть братъ въ Петербургѣ, попроси его, — у меня тамъ знакомыхъ не осталось.

А между прочимъ, скажи ты мнѣ ради всѣхъ святыхъ, откуда ты взялъ эти вялые, лишенные всякаго аромата, »*Кіевскіе Ландыши*«. Бѣдные земляки мои думаютъ, что на своемъ чудномъ нарѣчіи они имѣютъ полное право не только что писать всякую чепуху, но даже и печатать! Бѣдные и больше ничего. Мнѣ даже совѣстно и благодарить тебя за эту, во всѣхъ отношеніяхъ тощую, книженку.

Тріо пришлю тебѣ съ Зелинскимъ. Вѣроятно вамъ опыты не удалися по моимъ наставленіямъ; хотѣлъ я и книги твои переслать тебѣ съ нимъ, но онъ не беретъ. Перешлю осенью съ Штейгеромъ.

Много еще кое-чего нашлося бы передать тебѣ, друже мой: но почта на носу виситъ, а потому и кончу. Бывай здоровъ и счастливъ, мой друже единый. Пиши и цѣлуй отъ меня Сову. Кланяйся Карлу и Михайлу и Станкевичу. Прощай.

Повидайся съ Лазаревскимъ и попроси его, чтобы

онъ сообщилъ тебѣ адресъ своего старшаго брата, а ты сообщи мнѣ.

Угнай, пожалуйста, у Карла, цѣлъ-ли мой альбомъ?

До С. С. Артемовського.

30 іюня. Благороднійшій ти із людей, брате, друже, мій единий Семене! Не треба було б тее... та, знать, у тебе стала потилиця глибока, бо брешеш собі нівроку, та й не схаменешся. Ну, скажи по правді, чи єсть та великая душа на світі, окроме твоєї благородної душі, щоб згадала про мене в далекій неволі, та ще й 15 карбованців дала? Нема тепер таких великих душ на світі; може й були коли-небудь, та в ирій полетіли. Одна твоя осталася між нами зімовать, та тулячись самотня на морозі і сочинила собі поему, та такую сердечную, задушевную поему, що я й досі читаю та плачу. Великий ти поет, друже мій Семене! Благодарю тебе всім серцем і всім помишленієм моїм. Чим, як і коли заплачу я тобі за твоє истинно-христіянське діло! Тепер кромі сльоз благодарних, нічого в мене нема. Я — »нищій въ полномъ смыслѣ этого слова, и не только матерьяльно, — душою, сердцемъ обнищалъ«.

От що зробила з мене проклята неволя! трохи-трохи не ідіота. Десятий год не пишу, не рисую і не читаю навіть нічого, а як би ти побачив, меж яким людом верчуся я оці десять літ! Та не дай, Господи, шоб і приснилися тобі коли-небудь такі недолюди, а я у їх »въ кулакѣ сижу«, — давятъ, безъ всякаго милосердія давятъ, а я повинен ще й кланяться, а то візьме разом, та й роздавить, як ту вошу меж ногтями. До тяжкого горя привів мене Господь на старість, а за чії гріхи? єй-же Богу не знаю.

Два, чи може вже й три годи тому буде, як писав я до тебе, друже мій єдиний, і до Іохима, але одвіту не получив; думав що письма мої пропали де-небудь. Або... прости мене, друже мій єдиний! була і така думка, що

може ви мене занехаяли... аж бачу, що Бог мене ще не покидає. Як побачиш Іохима, то поклонися йому гарненько од мене і проси його, нехай він, ради святого Аполона, пришле міні хоч маленькій болванчик (статуетку), або барельефик який-небудь із купидонов своєї фабрики гальванопластической, йому воно недорого коштуватиме, а міні буде великий подарок. Ще позаторік заходився я був ліпить із воску — нічого не вдіяв тим, що перед очима нема нічого доброго скульптурного, а як би Іохим прислав міні що-небудь, то я б знову заходився коло воску. Нудьга, крий мати Бога, яка нудьга сидіть склавши руки, і так сидіть дні, місяці і годи. О, Господи, сохрани всякого чоловіка от такої живої смерти!

Кланяюся твоїй добрій жіночці, цілую твоє єдине дитя, і плачу разом з вами о погребенії вашої Александри. Прощай, друже мій єдиний, не забувай безталанного, сердцем преданного тобі земляка твого Т. Шевченка.

До М. Лазаревського.

8 октября. Новопетровское укрѣпленіе. Богу милий друже мій, Михайле!

Коротеньке, невеличке та щире письмо твоє от 8 августа, получив я 28 сентября. Довгенько таки воно летіло, та все-таки, благодарить Бога, долетіло. Спасибі тобі, друже мій єдиний, і за письмо твоє ласкавеє. Спасибі тобі і за гроші. У мене їх тепер так небагато, як у того Лазаря, що сліпці співають на ярмарках. Я сердечне рад, що ви познакомились з Семеном: добрий, щирий чоловік. Не так давно і він міні прислав 15 руб. Та бреше собі, нівроку йому: пише, що хтось передав йому послать міні. Може це і була коли-небудь правда, та тепер таки стара стала, що похожа на миѳологію, сиріч на брехню. Це, бачиш, я до того веду слово, що познакомившись з Семеном, і ти трохи вивчивсь в його теє... і справді, за що ти міні винен? Ні за що. Спа-

сибі тобі, друже мій єдиний! Такая неправда лучше всякой на світі правди. Тільки ось що: коли і чим я тобі заплачу за твою братськую неправду?

Німец Іохим мабуть на мене сердиться? Не знаю, за що-б йому сердиться? Ми з ним жили і розійшлися добрими приятелями, ні за що б, здається, сердиться. А тим часом, Бог його знає. Статуетки міні не дуже потрібні, — обійдусь і без їх. А от без чого не обійдусь: без жизнених припасов, як ти пишеш. Міні тепер дуже і дуже треба одну акварельну краску, називається вона сепія. Семен, я думаю, її знає, бо він таки трохи нишпорить в малярстві. Вона буває разних фабрик, але найлучшая Римськая сепія; оце тобі форма плітки і надпись.

Sepia di Roma.

Достать її можна в красочном магазині, що коло академії художеств; пришли, ради святого искуства, дві плітки.

Та ще, як би ти міні з краскою прислав пару кистей добрих акварельних, толщины въ обыкновенную папиросу, то тоді б уже я тобі спасибі сказав, тілько кисти уміючи треба вибрать. Не знаю, чи Семен тямить що в сім ділі. Тут треба маляра акварелиста. Та в Семена, я думаю, найдеться знакомий такий майстер. Да ще як би до кистей прибавить 6 штук карандашей № 3, фабрики Фабера, то тогді б тілько Богу помолився-б, та й більш нічого. Кланяюсь Семенові і жінці його, і цілую дочку його. Кланяюсь Ѳедорові і Василеві; де він тепер? Як побачишся з здоровим Осипом Езучевським, і йому кланяюсь. Глухому Ялузі, коли знаєш, і йому і всім землякам моїм, которі хоч згадують про мене. Напиши міні, будь ласкав, про Левицького: — де він повертається? Прощай, мій, іскренний, мій єдиний друже! Не забувай безталанного і щиро любящого тебе Т. Шевченка.

P. S. Чи раз батька вдарить, чи двічі, перед Богом,

говорять, одвічать однаково. До всього того, що я тебе просив, прибав ще ось що: 4 штуки чорного, французького карандаша № 2 фабрики Le Contè и білого, 4 штуки, тієї ж фабрики, № 1, та тушовального черного порошку 4 золотники. Тепер уже більш нічого не попрошу, бо зараз письмо печатаю. А як(би) ще день полежало, то, може-б, ще що видумав. Пришли, мій голубе сизий, а я тобі, на ту весну, киргизя замурзане пришлю. Може трапиться, що не достанеш Sepia di Roma, то візми фабрики Шанеля.

До Бронислава Залеского.

8 ноября. Давно, очень давно я не пишу тебѣ, друже мой единый. Не было о чемъ писать, не было матеріала и ни малѣйшихъ событій въ нашемъ забытомъ захолустьи. Отвратительное бездѣйствіе и однообразіе! 15 сентября посѣтилъ насъ Бюрно, но такъ не надолго (на пять часовъ), что я потерялъ надежду увидѣться съ нимъ. Онъ однако жъ вспомнилъ обо мнѣ передъ самымъ выѣздомъ своимъ. Принялъ меня, какъ давно и хорошо знакомый человѣкъ. Свиданіе наше длилось нѣсколько, и въ эти короткія минуты я успѣлъ полюбить этого счастливаго человѣка. Я его называю потому счастливымъ, что такіе люди, какъ онъ, не требуютъ долгаго и пристальнаго вглядыванья въ свой характеръ. Такіе любимцы Бога однимъ движеніемъ, однимъ взглядомъ говорятъ вамъ: намъ можно все довѣрить. Въ продолженіе нѣсколькихъ минутъ (такому сообщишь то), чего иному въ продолженіе жизни не скажешь.

Онъ мнѣ не обѣщалъ много, чѣмъ я особенно доволенъ; много обѣщать — значитъ, ничего не сдѣлать. Онъ просилъ меня писать ему и присылать куски матеріи. Но я этого не дѣлаю, мнѣ кажется неделикатной подобная корреспонденція. И встрѣтились, и простились мы съ нимъ, какъ старые и добрые пріятели. Надолго останется въ моемъ сердцѣ это кратко-длинное

свиданіе, эта симпатическая благородная физіономія, издающая тихіе кроткіе звуки. Напиши ему отъ меня самое глубокое сердечное привѣтствіе.

О высочайшихъ помилованіяхъ по случаю коронаціи у насъ еще ничего неизвѣстно. Я не ласкаю себя ни малѣйшей надеждою. Чѣмъ и какъ я могу уничтожить предубѣжденія В. А.? Есть у меня на это оправданіе, но я не смѣю привести его въ исполненіе. Необходимо, чтобы В. А. спросилъ у графа Орлова, на чей счетъ я воспитывался въ академіи, и за что мнѣ запрещено рисовать? словомъ, чтобы графъ Орловъ пояснилъ мою темную конфирмацію. Но кто легко разстается съ своими предубѣжденіями? Писалъ я черезъ Михайлова тебѣ еще въ началѣ лѣта, не знаю, получилъ ли ты мое письмо. Михайловъ не написалъ мнѣ еще и двухъ строчекъ и, кажется, что и не напишетъ. Я не знаю, что бы это значило? Не время ли ему, или просто непростительная лѣнь, или что-нибудь другое, не знаю. Во всякомъ случаѣ мнѣ это больно. Кажется, одинъ ты мой вѣрный, неизмѣнный корреспондентъ. Сердечно благодарю тебя, мой друже единый. Извини меня передъ Сигизмундомъ, что я не пишу ему. Причина натуральная, не знаю, куда писать. Если онъ еще въ Петербургѣ, то напиши ему мой искренній привѣтъ и покорнѣйшую просьбу уничтожить *Варнака* (я настоящій попрошайка), прислать мнѣ двѣ плитки сепіи, фирмы Sepia di Roma, или фабрики Шанеля Въ настоящее время у меня этой краски [illegible] полграна. Хорошо еще, что и другихъ нѣтъ средств[illegible] и главнѣйшаго — помѣщенія, а то бы я умеръ съ досады. Недавно мнѣ пришла мысль представить въ лицахъ евангельскую притчу о блудномъ сынѣ, въ нравахъ и обычаяхъ современнаго русскаго сословія. Идея сама по себѣ глубоко поучительна, но какія дух[illegible] раздирающія картины составилъ я въ моемъ воображе[illegible] на эту истинно нравственную тему. Картины съ мельчайшими подробностями готовы (разумѣется въ воображеніи), и дай мнѣ

теперь самыя бѣдныя средства, я окоченѣлъ бы надъ работой. Я почти доволенъ, что не имѣю теперь средствъ начать работу. Мысль еще не созрѣла, легко могъ бы надѣлать промаховъ; выношу, какъ мать младенца въ своей утробѣ, эту безконечно разнообразную тему, а весной, помоляся Богу, приступлю къ исполненію хотя бы то въ собачей конурѣ.

Если Богъ поможетъ мнѣ осуществить мое предположеніе, то изъ этой темы составится порядочной толщины альбомъ, и если бы хоть когда-нибудь мнѣ удалось издать въ литографіи, то я былъ бы выше всякаго земнаго счастія. Но сохрани Боже неудачи, то я умру: идея слишкомъ тѣсно срослась съ моей душою.

Въ слѣдующемъ письмѣ я опишу тебѣ нѣсколько картинъ такъ, какъ онѣ теперь мнѣ представляются.

О чемъ же мнѣ еще писать тебѣ, мой друже единый! Отвратительное однообразіе. Полгода уже прошло, какъ я писалъ тебѣ, и теперь писать не о чемъ. Если продлится еще годъ мое заточеніе, то я непремѣнно одурѣю, и изъ завѣтной моей мысли, изъ моего *Блуднаго сына*, выйдетъ безцвѣтный образъ разслабленнаго воображенія, и ничего больше. Грустная, безотрадная перспектива! Для исполненія задуманнаго мною сюжета необходимы живые, а не воображаемые типы. А гдѣ я ихъ возьму въ этомъ вороньемъ гнѣздѣ? А безъ нихъ, безъ этихъ путеводителей, легко сбиться съ дороги и надѣлать самыхъ нелѣпыхъ промаховъ. Но довольно объ этомъ! Напиши ты мнѣ, какъ ты намѣренъ распорядиться своимъ будущимъ. Кого ты намѣренъ изъ себя сдѣлать — артиста или чиновника? И на томъ, и на другомъ поприщѣ сердечно желаю тебѣ успѣха. Но мнѣ бы искренно хотѣлось, чтобы ты избралъ поприще артиста. Не знаю твоихъ матеріальныхъ средствъ, — фундаментъ всѣхъ нашихъ предпріятій. Моральными средствами ты владѣешь, у тебя есть любовь къ искусству, и этого достаточно; о способностяхъ не хлопочи: онѣ вѣрные спутники этого

прекраснаго свѣтила. О, если бы когда-нибудь привелось мнѣ увидѣть тебя и увидѣть истиннымъ артистомъ (не истиннымъ ты не можешь быть)! Тогда радость моя была бы безгранична. Устрой свое будущее, если можно, такъ, а не иначе; тогда, гдѣ бы я ни былъ, пѣшкомъ приду любоваться твоими произведеніями. Посовѣтуй, что мнѣ дѣлать съ лоскутьями шерстяной матеріи! У меня ихъ накопилось кусковъ около десяти. Прошедшее лѣто благопріятствовало моей мануфактурѣ. Въ Оренбургѣ, кромѣ Бюрно, я никого не имѣю; но я ни за что не рѣшуся безпокоить его такимъ матеріальнымъ предложеніемъ. На Михайла и Карла надежда плохая, а на лѣнивыхъ земляковъ моихъ и того хуже. Они непремѣнно требуютъ пломбы; простота и ничего больше. Гдѣ Аркадій и что онъ дѣлаетъ? Пиши ему и цѣлуй его за меня. Пиши Совѣ и его цѣлуй. Пиши Михайлу и его сначала поцѣлуй, а потомъ попеняй за непростительную лѣнь, если это лѣнь только; не забудь написать Сигизмунду и въ заключеніе пиши Бюрно и поцѣлуй за меня этого благороднѣйшаго человѣка. Отъ всего сердца цѣлую твою счастливѣйшую мать. Не забывай меня, друже мой единый!

До Брониславa Залескаго.

Какое однако жъ себялюбивое созданіе человѣкъ вообще, а я въ особенности! Ты съ такимъ чистымъ восторгомъ (иначе и быть не можетъ) пишешь мнѣ о своемъ возвращеніи на милую родину, а я... Прости мнѣ, мой единый друже! я чуть не заплакалъ; разумѣется, разстояніе можетъ измѣнить тебя, моего истиннаго, испытаннаго друга, но безъ тебя все-таки я сирота круглый въ Оренбургскомъ безлюдномъ краю. Къ кому я въ этой пустыни прильну полнымъ сердцемъ безъ тебя? Къ кому я такъ братски откровенно адресуюсь съ моими нуждами, и кто такъ искренно, какъ ты, возьметъ на себя тяжелый трудъ сбывать мою матерію? Никто! а

для меня необходимъ такой другъ въ Оренбургѣ, особенно теперь, потому особенно, что я все-таки не теряю надежды, разумѣется, не раньше зимы, перемѣнить солдатскій бѣдный бытъ на что нибудь лучшее; но это еще въ рукахъ слѣпой фортуны! Скажи ты мнѣ: навсегда ли ты оставляешь этотъ безлюдный край или только на время? Если только на нѣкоторое время, то я подожду тебя, если же навсегда (чего желаю тебѣ отъ всего сердца), то я долженъ буду отправить матерію къ землякамъ моимъ, которые (чудаки, между прочимъ) непремѣнно требуютъ моего штемпеля, на что я никогда не рѣшуся, на каждомъ кускѣ, а иначе въ ихъ глазахъ произведеніе никакой цѣны не имѣетъ.

Изъ этого ты видишь, что земляки мои — порядочные вандалы.

Полученныя мною фотографіи не совсѣмъ удачны. Портретъ С. Сѣраковскаго хотя и блѣденъ, но его даже [illegible]ты узнаютъ, которые видѣли его когда-то въ Уральскѣ. Благодарю его за этотъ милый подарокъ, а за письмо не благодарю, потому что его до сихъ поръ прочитать не могу — ужасно неразборчиво написано. Но все-таки цѣлую его всею полнотою души. Попроси его, чтобы онъ мнѣ прислалъ свой адресъ изъ Екатеринослава, и чтобы хоть немного умѣрилъ свой почеркъ. Ты, вѣроятно, заѣдешь въ Уфу, — поцѣлуй Сову и Людвига.

Бюрно у насъ еще не былъ и, вѣроятно, онъ будетъ здѣсь не раньше, какъ по окончаніи курса леченія въ Пятигорскѣ, а къ тому времени ты сдѣлалъ бы доброе дѣло, если бы написалъ ему обо мнѣ хоть нѣсколько словъ, или, лучше, если бы письмо прислалъ мнѣ; тогда я смѣло могъ бы явиться къ нему, а то я такъ одичалъ здѣсь, что едва ли безо всего осмѣлюсь явиться къ военному генералу; ты не повѣришь, какіе для меня теперь это страшилища, просто ужасъ! Не полѣнися, напиши, мой добрый Брониславе!...

Сдѣлаетъ ли безъ тебя милую для меня фотографію? Ахъ, если бы сдѣлалъ и непремѣнно (попроси) уважаемаго мною Карла. Я самъ теперь пишу ему и прошу его объ этомъ. Ираклій, кажется, немного охладѣлъ къ фотографіи. А знаешь ли, что у насъ вышла маленькая контра? А. имѣла неосторожность попрекнуть меня своими благодѣяніями, и я отряхнулъ прахъ отъ ногъ моихъ, и повторяю слова великаго флорентинскаго изгнанника:

Горекъ хлѣбъ подаянія
И жестоки ступени чужого крыльца.

Происшествіе непріятное, но я теперь себя чувствую гораздо спокойнѣе и свободнѣе, нежели подъ покровительствомъ, въ сущности, добрыхъ людей.

Что мнѣ еще писать тебѣ? Ничего больше, какъ повторяю мою просьбу на счетъ Бюрно, и, гдѣ бы ты ни былъ, пиши мнѣ, не забывай меня, теперь совершенно одинокаго, а когда будешь дома, то поцѣлуй за меня родившую тебя, моего искренняго, моего единаго друга.

Если застанетъ тебя это письмо въ Оренбургѣ, то возьми мою мизерію у Карла и передай Михайлу. Я весьма опрометчиво поступилъ съ моимъ *Варнакомъ*, и тѣмъ болѣе, что черновую рукопись уничтожилъ. И теперь не знаю, что мнѣ дѣлать. Если онъ у тебя переписанъ, то пришли его, мнѣ: тамъ нужно поправить. Слогъ вообще довольно шершавый. Во всякомъ случаѣ не посылай его Осипову. Я содержаніе помню и напишу его вновь. Будешь писать Аркадію, цѣлуй его отъ меня.

До М. Лазаревського.

8 декабря, Новопетровскъ. Любий мій єдиний Михайле!

Вмѣстѣ съ послѣдними пятью главами сего произведенія, получилъ я и письмо отъ Дармограя, въ кото-

ромъ онъ проситъ меня, а я тебя прошу, сдѣлать его этюду такое заглавіе: *Матросъ, или старая погудка на новый ладъ.*

Разсказъ (а не этюдъ). Часть первая.

Первая часть разсказа заключаетъ въ себѣ десять главъ, а какъ будетъ велика вторая часть, этого онъ не пишетъ: можетъ быть, и самъ еще не знаетъ. Еще проситъ онъ поправить ошибку, правда сказать, довольно грубую. Онъ написалъ, что мѣстечко Лысянка замѣчательно мѣсторожденіемъ знаменитаго Богдана Хмельницкаго. Неправда: въ Лысянкѣ родился не знаменитый гетманъ, а отецъ его, Чигиринскій сотникъ Михаилъ Хмельникъ или Хмельницкій, и не по словамъ лѣтописи Самовидца, какъ онъ написалъ, а по словамъ профессора Соловьева, который ссылается на Кіевскіе акты. Еще, тоже не помню, на которой страницѣ, онъ сдѣлалъ пробѣлъ, а за нимъ и я; нужно было написать фамилію знаменитаго черепелога Лафатера, но онъ вѣроятно забылъ, какъ прозывался этотъ мудреный нѣмецъ, и я тоже не вспомнилъ. Больше онъ ничего не замѣчаетъ. Я тоже больше ничего не замѣчаю, и онъ передаетъ мнѣ, а я, переписавши на досугѣ, передаю его новорожденное дѣтище въ полное ваше покровительство и распоряженіе. Еще онъ пишетъ мнѣ, что если и будетъ вторая часть этого разсказа, то не весьма скоро. Поэтому я и думаю, что лучше не писать: часть первая. Тепер от що я тебе проситиму, друже мій єдиний: як би ти сам побачився з Писемским (за знакомство з ним не будеш мене лаять) та спитав би його, чи бачився він з графинею Т. і що вона сказала йому про »*Княгиню* К. Дармограя і чи получила вона мої письма, і що він тобі скаже, напиши міні, друже мій єдиний. Кланяюсь Василеві, Ѳедорові і Семенові. Оставайтеся здорові, искренниї други мої. Не забувайте сироту на чужині.

1857.

До Графинѣ Толстой.

Генваря 9. Новопетровское укрѣпленіе. Драгоцѣнное письмо ваше, отъ 8 октября минувшаго года, получено въ укрѣпленіи 26 декабря, а мнѣ передано распечатанное 1 генваря, какъ подарокъ на новый годъ.

Какое мелкое материнское понятіе о подаркѣ и о праздникѣ! Дѣтское понятіе. Есть люди, дожившіе до сѣдыхъ волосъ, и все-таки дѣти. Иные тихія и кроткія, другіе буйныя и шаловливыя дѣти. Дѣти, не наученныя опытомъ понимать самыя простыя вещи. Какъ, напримѣръ, не говорю уже о десятилѣтнемъ моемъ чистилищѣ. Довольно и шестимѣсячнаго, трепетно душу гнетущаго ожиданія. И что же? Они, разумѣется безсознательно, крадутъ изъ моей мученической жизни самые свѣтлые самые драгоцѣнные четыре дня.

Къ шестимѣсячной пыткѣ прибавляютъ еще четыре дня. Дикое преступленіе! А между тѣмъ безсознательное. Слѣдовательно, только вандализмъ, а не преступленіе. И я съ умиленіемъ сердца повторилъ слова распятаго человѣколюбца. Прости имъ, не вѣдятъ бо, что творятъ.

Друже мой благородный, лично незнаемый! Сестро моя, Богу милая, никогда мною не видѣнная! Чѣмъ воздамъ, чѣмъ заплачу тебѣ за радость, за счастье, которымъ ты обаяла, восхитила мою бѣдную тоскующую душу? Слезы! Слезы безпредѣльной благодарности приношу въ твое возвышенное благородное сердце. Радуйся, несравненная, благороднѣйшая заступница моя! Радуйся, сестро моя сердечная! Радуйся, какъ я теперь радуюсь, друже мой душевный! Радуйся, ты вывела изъ бездны отчаянія мою малую, мою бѣдную душу! Ты помолилась тому, кто кромѣ добра ничего и не дѣлалъ, ты помолилась ему молитвою безплотныхъ ангеловъ. И радость твоя, какъ моя благодарность, безпредѣльны.

Шатобріанъ сказалъ въ замогильныхъ запискахъ, что истинное счастіе не дорого стоитъ, и что дорогое счастіе плохое счастье. Что онъ разумѣлъ подъ этимъ простымъ словомъ? Счастіе Лукулла, или Фамусова? Не думаю. Римскому и московскому барину не дешево обходилась трехчасовая ѣда, которая въ продолженіе трехъ сутокъ въ желудкѣ не варилась. Слѣдовательно, обжора не можетъ похвалиться даже счастіемъ скота, и выходитъ, что знаменитый туристъ, эмигрантъ, дипломатъ, и наконецъ, авторъ Атталы не имѣлъ никакого понятія о настоящемъ счастіи, а на такого счастливца, какъ, напримѣръ, я теперь, гордый аристократъ педантъ и взглянуть не хотѣлъ, не только завести рѣчь о счастіи со смердомъ. Бѣдный! Малодушный вы, Шевалье де-Шатобріанъ де-Камбуръ. Флорентинскій изгнанникъ выдралъ бы васъ за уши, какъ болтуна школьника, за такую чепуху.

Данте Алигіери былъ только изгнанъ изъ отечества, но ему не запрещали писать свой адъ и свою Беатриче... А я... былъ несчастнѣе флорентинскаго изгнанника, за то теперь счастливѣйшій изъ людей. И выходитъ, что истинное счастье не такъ дешево, какъ думаетъ Шевалье де-Шатобріанъ. Теперь, и только теперь я вполнѣ увѣровалъ въ слово. — Любя, наказую вы. — Теперь только молюсь я и благодарю его за безконечную любовь ко мнѣ, за ниспосланное испытаніе. Оно очистило, исцѣлило мое бѣдное больное сердце. Оно отвело призму отъ глазъ моихъ, сквозь которую я смотрѣлъ на людей и на самого себя. Оно научило меня, какъ любить враговъ и ненавидящихъ насъ. А этому не научитъ никакая школа, кромѣ тяжкой школы испытанія и продолжительной бесѣды съ самимъ собою. Я теперь чувствую себя, если не совершеннымъ, то, по крайней мѣрѣ, безукоризненнымъ христіаниномъ. Какъ золото изъ огня, какъ младенецъ изъ купели, я выхожу теперь изъ мрачнаго чистилища, чтобы начать новый благороднѣйшій

путь жизни. И это я называю истиннымъ, настоящимъ счастіемъ, счастіемъ, какого Шатобріанамъ и во снѣ не увидѣть.

Пока я могъ взяться за перо, чтобы написать вамъ хоть что-нибудь непохожее на настоящую чепуху, — я бродилъ нѣсколько дней вокругъ укрѣпленія, и не съ однимъ письмомъ вашимъ неоцѣненнымъ, а съ вами самими, сестро моя, Богу милая! И о чемъ я не говорилъ съ вами! чего не пересказалъ, чего не повѣрилъ я душѣ вашей воспріимчивой! все, и мрачное минувшее, и свѣтлое будущее, все съ самомалѣйшими подробностями. И если, какъ вы питаете надежду на личное свиданіе наше, если повторится эта сердечная исповѣдь, то боюсь, что это будетъ повтореніе слабое и безцвѣтное.

Я до того дошелъ въ своихъ предположеніяхъ, что вообразилъ себя на Васильевскомъ островѣ въ какой-нибудь отдаленной линіи, въ скромной художнической кельѣ объ одномъ окнѣ, работающимъ надъ мѣдною доскою (я исключительно намѣренъ заняться гравированіемъ акватинта. Живописцемъ я себя уже и вообразить не могу) Далѣе, воображаю себя искуснымъ граверомъ, дѣлаю нѣсколько рисунковъ сепіей съ знаменитыхъ произведеній въ Академіи и въ Эрмитажѣ, и съ такимъ запасомъ отправляюсь въ мою милую Малороссію и на хуторѣ у одного изъ друзей моихъ, скромныхъ поклонниковъ музъ и грацій, воспроизвожу въ гравюрѣ знаменитыя произведенія обожаемаго искусства. Какая сладкая, какая отрадная мечта! Какое полное, безмятежное счастіе! и я вѣрую, я осязаю мое сладкое будущее. Я посвящаю мои будущіе эстампы вашему драгоцѣнному имени, какъ единственной моей радости, какъ единственной причинѣ моего безмятежнаго счастья.

Многое и многое хотѣлъ бы я сказать и разсказать вамъ. Но во мнѣ теперь такой безпорядокъ, хуже всякаго ералаша. Дождусь ли я того тихаго сладкого счастья, когда я вамъ лично стройно и спокойно, съ умѣ-

ренностью перерожденнаго христіанина, разскажу какъ сонъ, мое грустное минувшее. А теперь все, что я пишу вамъ, примите за самую безалаберную, хотя и искреннюю, импровизацію. Прими ее и простите мнѣ, друже мой единый, эту, быть можетъ, грустную искренность... существуетъ на свѣтѣ?

Всѣмъ сердцемъ моимъ цѣлую графа Ѳедора Петровича, васъ, дѣтей вашихъ и всѣхъ, кто близокъ и дорогъ благородному сердцу вашему. До свиданія.

Гдѣ Осиповъ? что съ нимъ? Съ іюня мѣсяца я жду отъ него посланія и плитку сепіи, и вѣрно не дождусь. Не попалъ ли онъ въ число друзей моихъ, которымъ было запрещено всякое сообщеніе со мною. Храни его Господь.

До Бронислава Залескаго.

10 февраля. Письмо твое, мой искренній друже, отъ 18 сентября минувшаго года получилъ я 28 генваря текущаго года. Что значитъ эта черепашья медленность, я не понимаю. Праклій говоритъ, что ты адресовалъ его черезъ Астрахань, и что оно опоздало къ послѣднему почтовому пароходу, и должно было черезъ Самару и Оренбургъ путешествовать въ наше коневье. Такъ ли, иначе ли, все же оно дошло до меня, и я со слезами сердечной радости прочиталъ его.

Друже мой единый! твоя радость, твое счастье такъ безпредѣльно полны, что мнѣ остается только пожелать тебѣ, твоей счастливой матери, отцу и всему близкому твоему сердцу, пожелать долгихъ и долгихъ и безмятежныхъ дней. Ты такъ искренно, такъ живо радостно описываешь свое свиданіе, что я какъ бы присутствую при этой прекрасной сценѣ, какъ будто самъ цѣлую и слезами обливаю руки твоей, такъ долго скорбящей, и теперь такъ полно счастливой матери. Ты боялся возмутить мое искренно любящее тебя сердце описаніемъ своей радости. Напрасно, твоя радость нераздѣльна съ моей радостью, нераздѣльна, какъ любящая душа съ та-

кой же любящей душою. Эта психологическая истина требуетъ матеріальныхъ доказательствъ.

Ты пишешь, что кароокія и голубоокія siostrzéncy твои спрашиваютъ тебя, когда пріѣдетъ къ нимъ старый твой другъ, который любитъ добрыхъ и милыхъ дѣтей. Цѣлуй ихъ, мой единый друже, и скажи имъ, что сердце мое давно уже съ ними, и что я самъ пріѣду къ нимъ скоро и поцѣлую ихъ такъ, какъ ты ихъ теперь цѣлуешь; фантазія! воображаемое счастіе! пока и этого довольно. Для душъ сочувствующихъ и любящихъ воздушные замки прочнѣе и прекраснѣе матеріальныхъ палатъ эгоиста. Эта психологическая истина непонятна людямъ положительнымъ. Жалкіе эти положительные люди: они не знаютъ совершеннѣйшаго, величайшаго счастія на землѣ, они, одурманенные себялюбіемъ, лишены этого безграничнаго счастія, — рабы, лишенные свободы, и ничего больше.

Вмѣстѣ съ твоимъ радостнымъ письмомъ получилъ я письмо изъ академіи художествъ отъ жены нашего вице-призидента графа Толстого; она пишетъ мнѣ, что сдѣлано все для моего искупленія, и что въ скоромъ времени она ожидаетъ счастливаго результата. Какъ ты думаешь, можно ли на этомъ фундаментѣ строить воздушные замки? Ты скажешь: можно, а я уже ихъ и построилъ. И какіе прекрасные, какіе свѣтлые замки! Безъ бойницъ и амбразуръ, безъ золота и мрамора мои роскошные прекрасные замки! но имъ не завидовалъ бы и самъ Несвижскій »Panie Kochanku«, еслибъ онъ могъ теперъ завидовать чему-нибудь. Я вотъ что построилъ на этомъ прекрасномъ фундаментѣ.

Первое, или первая поэма, интродукція: разставанье съ пустыней, въ которой я столько лѣтъ терпѣлъ, разставаніе съ Карломъ и Михайломъ и Бюрно, котораго я только разъ увидѣлъ и полюбилъ, потомъ пауза до Москвы, потомъ Москва, оставшіеся друзья и школьные товарищи, потомъ, потомъ... вотъ какой финалъ. Вмѣсто

петербургской желѣзной дороги я выбираю простую почтовую дорогу — смоленскую или виленскую и проѣзжаю прямо въ Рачкѣвичи. Здѣсь начинается вторая часть поэмы. Встрѣчаюся съ тобой, плачу и цѣлую руки твоей счастливой матери, цѣлую твоего счастливаго отца, сестеръ кароокихъ и голубоокихъ, siostrzéncow твоихъ и, въ объятіяхъ полнаго счастія, отдыхаю, повторяя стихи великаго поэта: »Мало воздуха всей Аравіи наполнить мою свободную грудь«. Вмѣсто Аравіи я буду говорить Литвы. Отдохнувши отъ этой полной радости, я почти силой беру тебя изъ объятій твоей счастливой матери, и въ одно прекрасное утро мы съ тобою помолимся передъ образомъ Божіей Матери Остробрамской. Вильно также дорого по воспоминаніямъ моему сердцу, какъ и твоему. Изъ литовской столицы по варшавскому шоссе мы летимъ прямо въ Академію художествъ и дополняемъ наше и безъ того полное счастіе двумя годами студенческой затворнической жизни. А сколько радости въ этой затворнической жизни! Это радость и это счастіе понятно только тому, кто любитъ божественное искусство такъ, какъ мы съ тобою его любимъ. Неправда ли, прекрасный, великолѣпный и совсѣмъ не воздушный замокъ? Фундаментъ почти ручается за его сбыточность и прочность.

Второй воздушный замокъ, или поэма на одну и ту же тему: вступленіе то же самое, сцена въ Москвѣ та же самая, но вмѣсто смоленской дороги выбрана петербургская желѣзная, и я въ Петербургѣ, въ скромной квартирѣ о двухъ комнатахъ, изучаю искусство гравированія акватинта, и ожидаю тебя къ себѣ, моего искренняго друга. Ты пріѣхалъ, живемъ мы съ тобою скромно, почти бѣдно въ маленькихъ комнаткахъ, неутомимо работаемъ, учимся и наслаждаемся своимъ ученіемъ. Два года пролетаютъ незамѣтно надъ нами, и мы, ежели не полные, по крайней мѣрѣ, сознательные артисты, черезъ Вильно и Слуцкъ возвращаемся въ Рачкѣвичи, цѣлуемъ

твою мать, отца, сестеръ и кароокихъ и голубоокихъ сыновцевъ твоихъ.

Вторая моя поэма немного прозаичная, но въ сущности полнѣе первой. Такъ или иначе, а ты долженъ быть въ Академіи художествъ или будетъ прорѣха, незашитая дыра въ твоей и моей жизни. Недостаточно видѣть, любоваться прекраснымъ, умнымъ, добрымъ челомъ человѣка, необходимо его нарисовать на бумагѣ и любоваться имъ, какъ созданіемъ живого Бога. Вотъ что нужно для полноты нашей радости, для полноты нашей жизни!

Позычь, выпроси 25 рублей на мѣсяцъ, въ продолженіе двухъ лѣтъ. Какъ знаешь, а сдѣлай, только сдѣлай, что для тебя и даже для меня необходимо: для меня потому, что я желаю видѣть и цѣловать моего друга совершеннаго, а для твоего совершенства необходима Академія художествъ. Безъ разумнаго пониманія красоты человѣку не увидѣть всемогущаго Бога въ мелкомъ листочкѣ малѣйшаго растенія. Ботаникѣ и зоологіи необходимъ восторгъ, а иначе ботаника и зоологія будетъ мертвый трупъ между людьми. А восторгъ этотъ пріобрѣтается только глубокимъ пониманіемъ красоты, безконечности, симметріи и гармоніи въ природѣ. О, какъ бы мнѣ хотѣлось теперь поговорить съ тобой о Космосѣ и послушать, какъ ты читаешь пѣсни Вайделоты!

Пускай молятся твои кароокіе и голубоокіе siostrzéncy: молитва ангеловъ внятнѣе Богу.

15 февраля. Я остановился на высшемъ градусѣ моей сердечной фантазіи, остановился для того, чтобъ дождать слѣдующей почты и подкрѣпить мои предположенія яснымъ и положительнымъ документомъ. Почта пришла 14 февраля и не привезла мнѣ ничего такого, на чемъ бы основываясь, я могъ продолжать свои предположенія. Предвѣстіе, вѣра, надежда и ничего больше.

Получилъ ли ты мое письмо отъ октября, не помню, котораго дня, адресованное прямо въ Слуцкъ, а не въ

Рачкѣвичи? Я писалъ тогда о свиданіи моемъ съ сердечнымъ старымъ Бюрно. Если не получилъ, то напиши мнѣ; я тебѣ другой разъ опишу это короткое и безконечно длинное свиданіе. А теперь, какъ и тогда, прошу тебя, мой сердечный друже, пиши ему, цѣлуй его сѣдую-молодую голову, цѣлуй его чистое живое сердце, цѣлуй его божественную христіанскую душу. Цѣлуй его, какъ артиста, какъ брата, какъ человѣка. Я ничего теперь не могу больше сказать. Сердце мое переполняется любовью и изнемогаетъ при воспоминаніи о немъ.

Цѣлуй Аркадія, жену его и дѣтей его. Цѣлуй Сигизмунда и желай ему самого блестящаго успѣха на избранной имъ дорогѣ. Писалъ бы тебѣ еще много и много, но, какъ я сказалъ, документа нѣтъ, а безъ него самая яркая фантазія ничего больше, какъ сальная свѣчка въ казармахъ. Фантазія должна опираться положительно. Сѣмена Джугары и двѣ штуки матеріи шерстяной пошлю тебѣ въ послѣдней половинѣ марта, а когда ты его получишь, Богъ знаетъ. Цѣлую твою счастливую мать, твоего отца, твоихъ сестеръ и твоихъ ангеловъ siostrzéncow. Не забывай меня друже мой единый!

До Я. Г. Кухаренка.

22 апрѣля, Новопетровское укрѣпленіе. Христос воскресе! Батьку, Отамане Кошовий! як раз на Великдень привезла міні астраханська почта твое дружнее ласковее письмо і 25-рублеву писанку. Зробив ти міні свято, друже мій єдиний! Таке свято, таке велике свято! що я і на тім світі не забуду. Не видержав, голубе мій сизий (та який би його вражий син і видержав?): упився, та так щиро упився твоїм могоричем, що аж голомозину собі роскроїв. От що зробив ти міні своєю — не так писанкою, як братнім щирим словом!

Тілько що схаменувся я од твого слова, і взяв уже перо в руку щоб написать тобі спасибі, аж приходить із Гурьєва почта і привозить міні листи із самого Пітера.

Один пише молодий козак, Маркевич (Андр. Мик.) з товариством і шле міні на починок трохи грошенят. Пише, що молоде товариство в столиці складчину для мене зробило... Треба було-б і в другий раз упиться, але я якось видержав. Тілько (без сорома казка) тихенько заплакав... Другий лист, із столиці-ж, пише міні Курінний, Лазаревській (М. М.) і упевняє мене, що не забаром мене випустять із цієї широкої хурдиги. Він пише, що добрий царь наш уже дав приказ розбивать мої кайдани. І плачу, і молюся, і все-таки не вірю. Десять літ неволі, друже мій єдиний знівечили, убили мою віру і надію. А вони були колись чисті, непорочні, як те дитяточко, взятеє од купелі, — чисті і кріпкі, як той самоцвіт — камень ошлифований! Але чого не зробить риторта химська? Я трохи не здурів на сім тижні. Та й тиждень же удався! Не дармо я його виглядав десять літ. Десять літ! Друже мій єдиний! вимовить страшно... а витерпіть? И за що витерпіть? цур йому!... а то я справді одурію. Теперь думаю ось як зробить як дасть Бог, діждуся з корпусного штабу одпуску, то думаю навпростець через Астрахань ушкварить на Чорноморию. Я ще її зроду не бачив: треба хоч на старість подивиться, що те таке та славна Чорномория; а поки те буде, посилаю тепер тобі, друже мій єдиний, своє поличчя. Нема в мене, брате, нічого більш тепер. Як дасть, Господь милосердний, приїду сам на Січ, то, може, ще який небудь привезу тобі гостинець. Одного боюся, щоб не потребували мене часом в Оренбург. А може, дасть Богъ, що й не потребують. На чортового батька я їм тепер здався!

Чи старший Щепкин ще живий? От щира козацька душа, і молода, як у дитини. Чи не пишеш ти йому часом? як пишеш, то поцілуй його за мене. Яку він там тобі *Пустку* читав? Я — поганий з мене батько — забув свою рідну дитину.

Прислав міні з Пітера Курінний, Панько Куліш,

книгу своєї роботи, названу »*Записки о Южной Руси*«, писану нашим язиком. Не знаю, чи дійшла до Чорномориї ся дуже розумна і щира книжка? Як що не дійшла, то вициши: не будеш каятьтся. Такої доброї книги на нашому язику ще не було друковано. Тутъ живо вилитий і кобзарь, і гетьман, і запорожець, і гайдамака, і вся старожитна наша Україна, як на долоні показана. Куліш тут свого нічого не додав, а тілько записав те, що чув од сліпих кобзарів, а тим самим і книга його вийшла добра, щира і розумна. Послав би я тобі, друже мій единий, свій екземпляр, але я ще сам добре не начитався.

Мене, спасибі, люде добрі книгами не забувають. Нема — нема, та й пришле хто-небудь. А журнала уже десятий рік і в очі не бачив, і не знаю, що там і діється, в тій новій, чи современній, літературі. Сам не написав нічого (бо міні було заказано писать), а тепер уже і Бог його святий знає, чи й напишу що-небудь путнє. Я ще не дуже зостарівся, — та знівечився, мій друже єдиний. А може, дасть Господь милосердний, ще одпочину: та на старість попробую писать прозу. Об віршах уже нічого й думать.

Прощай, мій єдиний друже! Може дасть Бог, що це літо побачимось; а поки те буде — цілую тебе, як брата рідного. А ти поцілуй за мене свою стару і перецілуй своїх діточок, і не забувай іскренняго твоєго друга, кобзаря Т. Шевченка.

Умисне пишу тобі на одному листочку, щоб було де поличчя положить и щоб конверт не дуже важив.

До М. Маркевича.

22 апрѣля. — Христос Воскресе!

На самий великдень прийшла з Гурьєва до нас почта і привезла міні письмо твоє і 16 р. грошей. Спасибі тобі, друже мій незнаємий! Подякуй і поцілуй твоїх товаришів і земляків моїх щирих; спасибі їм, що не забу-

вають безталанного старого кобзаря. Нехай не забуде їх Господь милосердий своєю доброю долею. Спасибі вам, молодні брати мої, і за книги. Спасибі йому, тому Николаю М., а Куліша як побачиш, то поцілуй його і скажи йому, що такої книги, як *Записки о Южной Руси*, я ще зроду не читав, та й не було ще такого добра в Русській литературі. Спасибі йому! Він мене неначе на крилах переніс в нашу Україну і посадив меж старими, сліпими товаришами-кобзарями. Живо і просто вилита стареча мова. А може воно тим і живо, що просто. І як не буде він продолжать своїх Записок, то його Бог святий покарає. Так і скажи йому, друже мій, як його побачиш. Ще ось-що: чи не зострінешся там часом з Гербелем, переводчиком *Слова о полку Игоревім*. Воно хоч і зоветься Гербель, а такий же хохол, як і ми з тобою, молодий мій друже! Ото ж як побачиш його, то подякуй йому за перевод Малороссійской думи, надрукованої в Б. для чтенія. З батьком твоїм, друже мій, ми були колись великі приятелі і стрічалися з ним не в одній Качанівці. Чи здравствує він тепер? Цілуй його од мене. А матірь твою тілько раз бачив у Качанівці. Може й тебе тоді з нею бачив, але ти тоді ще було мале, то я тепер і не згадаю: давно те діялось, молодий мій друже! В другий раз буду писать тобі більше, а тепер міні щось не пишеться, я неначе занедужав од твого письма. Як прийду трохи до нормального розуму, то напишу тобі цілу книгу, а тепер цілую тебе, друже мій єдиний, і твоїх товаришів, а моїх земляків щирих, цілую і дякую всім моїм серцем, — дякую за гроші, а ще більше за те, що не забуваєте старого кобзаря.

Т. Шевченко.

Добре, що зосталося шматок паперу: єсть на чому написать.

P. S. Я напишу його по-русски, так бачиш, треба; ти й сам здоров догадаєсся, як прочитаєш, що так треба.

Тілько, серце моє, голубе мій сизий, зроби для мене все те, що я проситиму. Я тебе тричі поцілую, як побачимось. А поки-що (я забув тобі сказать) сходи ти в Большую Морскую в дом графа Уварова, найди там Михайла Матвійовича Лазаревського і поцілуй його за мене. Так треба, друже мій єдиний! Записки о »Жизни Н. В. Гоголя« прислав ти міні два тома і обидва перві.

До М. Лазаревського.

22 апрѣля. Новопетровское. — Христос воскресе, брате мій любий! Удався ж міні сьогоднишній великдень! такого святого радісного великодня у мене ще й зроду не було. Як раз 7 апреля прийшла до нас почта і привезла твою дорогую посилку і твоє радоснеє письмо отъ 17 генваря. Я трохи не одурів, прочитавши його; та ще як закурив твою сигару (я десять літ не курив сигари), то як закурив твою гавану, то так міні, друже мій єдиний, запахло волею, що я заплакав, як тая дитина. От що ти наробив з моїми старима очима! Не хай тобі Господь милосердний заплатить за твою сердешную роботу. Таж самая почта привезла міні письмо із Чорномориї і 25 р. грошей от Я. Кухаренка (Семен його повинен знать). Але Кухаренко про волю міні нічого не пише. Та таж самая почта із Петербурга привезла міні письмо і грошей 16 р. от А. Маркевича съ товаришами. Се буде син того самого Миколая Маркевича, що написав Малороссійскую історію. З батьком його ми були колись великі приятелі, а сина його, сього самого Андрія, го я, здається, що й не бачив, а може й бачив, та ще дитиною. Найди його там та поцілуй за мене, мій друже єдиний. Воно квартирює въ Почтамтской, въ домѣ Логинова. Так от який у мене був великдень! і чим я заплачу вам, брати мої, земляки мої щирі, чим заплачу я вам за моє велике свято! за мої сердечнії радоснії сльози! Сльозами — і ні чим більше. Як побачиш Куліша, поцілуй його за книги, що він подарував,

а особливо за »Записки о Южной Руси«. Такої розумної книги, такого чистого нашого слова, я ще не читав. Може він розсердиться на мене за те, що я його алмазний подарок, »Записки о Южной Руси« послав на Чорноморию Кухаренкові. Так щож: скажи — не втерпів. І як він, крий його Мати Господня! не видасть второго тома, то не тілько я, ти, всі земляки наші і вся славянщина прокляне його і назове брехуном. Так і скажи йому. А Білозерський, кажеш, поїхав жениться, до дому? Нехай йому Бог помага. От ще щира християнська душа. Поцілуй його за мене, як побачиш. Яка там моя картина була у Єзучевського, єй Богу не знаю; розіграли, кажеш, в лоторею, і вона досталася тобі? О мій добрий, мій щирий друже! Нехай вас Бог так не забуде, як ви не забули, не покинули мене, безталанного, на чуж . в неволі. Я нікуди не поїду, друже мій єдиний, .. пошле міні Господь милосердний волю, хіба тілько по дорозі заїду в Чорноморию на який тиждень, а там прямо в столицю до вас, до вас, брати мої. Мені здається, що я одурію, як побачуся з вами, мої рідні, мої єдині! Сьогодня, 22 апріля, прийшла друга почта з Гурьев не привезла нічого официяльного нащот моєї отставки, і я не знаю, що й думать. Може то форма требує такої проволоки, не знаю. Дождуся і третьої почти, що там буде, бо міні, бачиш, хотілося прибавить до цього письма два слова і нічого більше, друже мій єдиний. Лихий його знає, де той Осипов дівся? і Пісемського, кажеш, немає въ Петербурзі? А Княгиня, пишеш, у якогось Н. Д., не знаю, хто се Н. Д. Як би Княгиню взяв на свої руки Куліш, чи не лучче-б було? та й Матроза прибгав би до Княгині, та причепурив би їх гарненько та й пустив би в люде. Дармограй написав уже і вторую часть Матроза, въ которой уже рѣзче обозначилась общая идея разсказа, а в третій він дума уже виставить наголо свою нехитрую фантазію. Але коли то те буде? а може й буде коли-небудь. Треба

підождать. Не пишу тобі, друже мій єдиний, сьогодня більш нічого, бо нема чого писать, та й голова в мене сьогодня неначе позичена у москаля-коробейника, або неначе клоччям начинена. А все то те лихо почта наробила. Підожду другої почти, чи не веселіща буде. Ось-ось — трохи не забув! Чом ти міні ничого не пишеш про Василя і про Ѳедора?

[Другим почерком.]

Чорти їх батька знають, що се вони зо мною роблять! І досі ще нема нічого із Корпусу. Добивають вони мене, недолюди, не боячися Бога! а нудьга, нудьга! Я ще зроду такої нудоти не коштував. Ні до чого руки не лежать, а в голові така нехворощ, що й ради не дам. Читаю по одному листочку в день біографію Гоголя, читаю та й боюся: може й по листочку не стане, поки-то прийде той одпуск. Грошей у мене тепер дуже небагато, але як би дав Бог тую волю, то можна-б було позичить трохи, щоб до Москви або до Чорномориї допхаться, а там уже я не загину. Ти міні пишеш про фотографію. Не робіть нічого, брати мої, други мої милії, поки я з вами не побачусь. З сією почтою не пишу тобі, — я свободен: чи не дасть Бог з будущою. Нудно міні, друже мій єдиний! думав собі, чи не легше буде, як з тобою поговорю хоч на папері... перо з рук випадає. На посилку твою тілько дивлюся і більш нічого; в руки нічого взять не хочеться. Бувай здоров, мій друже єдиний! Цілую тебе, Семена, Куліша і всіх моїх і твоїх земляків добрих і щирих таких, як ти. Не покидайте мене, други мої, брати мої милії!

До Брониславa Залесного.

8-го мая. Мой единый друже, Брониславе! Ради нашей святой дружбы растолкуй ты мнѣ, что значитъ твое упорное молчаніе? или ты облѣнился и прокисъ, наконецъ, въ деревнѣ, или ты заболѣлъ? Да хранитъ тебя Господь! или ты скрылся въ невѣдомое тридесятое

государство, гдѣ о почтѣ и понятія не имѣютъ? или я не знаю, что и думать. До полученія послѣдняго письма твоего отъ 18 октября минувшаго года, я писалъ къ тебѣ два раза, по адресу Балинскаго. Первый разъ въ ноябрѣ, а второй разъ въ генварѣ, вмѣстѣ съ Б., и ни на одинъ привѣтъ не получилъ отвѣта; что это значитъ, и ума не приложу. Письмо твое отъ 18 сентября получилъ я въ послѣднихъ числахъ марта, на которое отвѣчаю только теперь. Я все ожидалъ отъ тебя позднѣйшихъ извѣстій и, не дождавшись, рѣшился адресовать тебѣ третье посланіе въ твои милые задушевные Рачкѣвичи. Вмѣстѣ съ твоимъ послѣднимъ письмомъ получилъ отъ тебя письмо и Ираклій, въ которомъ ты просилъ о присылкѣ сѣмянъ Джугары, а меня просилъ прислать тебѣ для извѣстнаго употребленія два куска матеріи собственнаго рукодѣлія. Просьба твоя исполнена не совсѣмъ удовлетворительно; посылка отправлена поздно, сѣмена не получишь ты ко времени посѣва. Тебѣ не безызвѣстно, что на время зимы денежная и, вообще, интересная корреспонденція у насъ прекращается. Вотъ причина запоздалости. Вмѣстѣ съ сѣменами послано тебѣ и мое рукодѣліе — три штуки. Двѣ для твоего собственнаго употребленія, т. е. для продажи по твоему усмотрѣнію, а третья съ надписью для графини Т., которой и прошу тебя немедля переслать съ письмомъ или безъ письма, какъ знаешь, по нижеслѣдующему адресу:

Въ С.-Петербургъ, графинѣ Наталіи Ивановнѣ Толстой; въ академію художествъ, а деньги, вырученныя за остальные два куска, отошли на имя Михайла Матвѣевича Лазаревскаго въ С.-Петербургъ, на Большой Морской улицѣ, въ домѣ графа Уварова. Сдѣлай такъ, как я тебя прошу, друже мой единый! На дняхъ мы дожидаемъ почты, и потому я не кончаю моего письма... Почта должна привезти мнѣ твое письмо и... но я боюсь выговорить... Ты замѣчаешь-ли перемѣну моего почерка? Добрый знакъ, друже

мой единый, знакъ свободы! Но подождемъ, что скажетъ почта.

10 мая. Сегодня пришла почта и принесла твое отъ 3 марта, такъ долго-долго ожиданное, дорогое письмо; но чего я дожидалъ съ судорожнымъ замираніемъ сердца того не привезла, и причина простая, которую объяснилъ мнѣ М. Лазаревскій своимъ братскимъ письмомъ, полученнымъ съ этой-же почтою. Не въ генварѣ, какъ я тебѣ писалъ, а только къ 7 апрѣля представленъ я со многими другими; но чѣмъ разрѣшилось это представленіе, неизвѣстно. Во всякомъ случаѣ, я не унываю, но ожиданіе, какъ и всякое ожиданіе, самое несносное чувство. Не говоря уже о разумномъ к[illegible] занятіи, я даже романа читать не могу. Несносн[illegible]стояніе, и оно должно продлиться еще по крайней мѣрѣ мѣсяцъ, если не больше.

Глубоко уважаю твои чувства, друже мой милый, въ отношеніи къ матери: но все-таки не могу не пожалѣть, что ты рѣшительно отказался отъ моей милой Академіи. Два года только, и ты артистъ, по крайней мѣрѣ для себя, если не для публики. Мелкіе города опасны, а столицы нечего бояться ни въ какомъ отношеніи; а какое неизъяснимое блаженство увидѣть волшебное искусство во всемъ его блескѣ, во всемъ его магическомъ очарованіи! Рай, заповѣданный только святымъ! Но если ты уже рѣшительно посвятилъ себя идилліи, то сдѣлай же эту идиллію полною, совершенною. Женись, а иначе идиллія будетъ вяла, суха и однообразна; а, впрочемъ, ты не Улиссъ, а я не Менторъ.

Отъ Сигизмунда я не получилъ до сихъ поръ ничего, а для »Блуднаго сына« мѣшалъ бистру съ тушью и вышелъ тонъ почти сепіи. Готовыхъ уже у меня 8 штукъ. Первыхъ четырехъ сценъ еще не начиналъ за неимѣніемъ модели. Необходимъ русскій типическій купецъ, чего здѣсь не имѣется. Я отложилъ это до

Москвы или до Петербурга. Разскажу тебѣ о »Блудномъ сынѣ« подробно въ слѣдующемъ письмѣ, а теперь тороплюсь, завтра почта отходитъ.

Ты пишешь, друже мой единый, на счетъ матеріи: въ слѣдующей почтѣ пошлю тебѣ еще двѣ штуки, не знаю, какого содержанія, а для виленскаго альбома пришлю нѣсколько штукъ изъ нашего каратаускаго вояжа и изъ здѣшнихъ окрестностей, а что пришлю, о томъ напишу. Изъ посланныхъ тебѣ кусковъ одинъ можетъ быть покажется тебѣ непонятнымъ. Это преданіе о происхожденіи рисованія. Дочь хіосскаго горшечника нарисовала на дверяхъ хижины силуетъ своего возлюбленнаго, и это была первая рисовальщица.

Экспедиція по Виліи можетъ быть чрезвычайно интересна. Какъ бы я желалъ поплавать по этой матери литовскихъ рѣкъ.

Цѣлую Бюрно, Аркадія, Сигизмунда, цѣлую твоего старика, твою добрую, любящую мать, сестеръ, и твоихъ каро и голубоокихъ siostrzenców.

13 мая. Почта отправляется еще черезъ два дня, и дала возможность мнѣ устроить для тебя посылку.

Посылаю тебѣ 17 штукъ для В. А. Выбери изъ нихъ, которыя тебѣ покажутся лучшими и пригоднѣйшими къ дѣлу, и самъ назначь имъ цѣну, какую найдешь приличною. Поторгуйся, мнѣ теперь болѣе, нежели когда, деньги необходимы. Кромѣ предстоящей дороги я похожъ теперь на турецкаго святого, а турецкіе святые, какъ тебѣ извѣстно, неразборчивы въ отношеніи костюма: они щеголяютъ иногда au naturel! Еслибы заплатили по 15 рублей, я былъ-бы болѣе нежели доволенъ, и эти деньги посвятилъ бы на дорогу отъ Москвы до Рачкѣвичъ.

Еще посылаю тебѣ счастливаго ловца и ловкаго продавца. Этимъ молодцамъ тебѣ цѣна извѣстна. Устрой, друже мой, все это найлучше и найскорѣе и жди меня, твоего искренняго друга, въ свои теплыя объятія.

Форму и величину 17 штукамъ можно дать одну, это не повредитъ эффекту; — такую, напримѣръ, какъ 17 № Когакъ.

20 мая. Сегодня только отходитъ почта, и я прибавляю еще двѣ штуки; я назвалъ ихъ молитвою по умершимъ. Это религіозное повѣрье киргизовъ. Они по ночамъ жгутъ бараній жиръ надъ покойниками, а днемъ наливаютъ воду въ ту самую плошку, гдѣ ночью жиръ горѣлъ, для того, чтобы птичка напилася и помолилась Богу за душу любимаго покойника. Не правда-ли, поэтическое повѣрье?

До М. М. Лазаревського.

20 мая. Новопетровское. Во істину воскрес! мій друже єдиний! Спасибі тобі, серце моє, за твоє письмо от 11 апріля. Міні полегшало, як прочитав я його. Я дурний думав, що ще в январі моє діло кончене, а воно з 7 або з 17 апріля тілько що начинається. І та самая дурная думка мене так тяжко мучила і досі. Тепер, слава Богу, я повеселішав, а всетаки за що не візьмуся, із рук випадає. Серце якось лихорадочно бьється. Ох! як би то його швидче успокоїли! Ти пишеш, що був дома. Як я тобі завидую, мій друже єдиний!

Там і про мене згадували. Спасибі їм землякам моїм рідним, що не забувають кобзаря свого, старого, безталанного. Ти пишеш що чув, що й в столиці єсть добрі душі, що хотять помагать міні на дорогу. Спасибі, їм, добрим душам! І чи не буде той самий А. Маркевич з товаришами, про которого я тобі писав?

Ще ти питаєш, чи багато міні треба буде грошей на дорогу? Я і сам не знаю, і не знаю ще, як я поїду, чи на Оренбург, чи Волгою до Нижняго і на Москву, чи на Чорноморию? Яким би шляхом не поїхав, то я думаю, що не обійдуся менше як 200 рублями. Треба буде одежа, бо з мене як знімуть казьонну, то я останусь як той турецький святий, буквально голий. Получиш

ти на своє імя от Б. Залеського із Минскої губернії 50 рублів, то і ті пришпили до своїх, та й пришли по прежньому адресу, з передачею. Я може не діждуся твоїх грошей, а позичу у Ираклія Александровича; то ти вже так і посилай на його імя. А як що не буде од Царя нічого, то не посилай і грошей: на що вони тоді міні? Як перепишуть *Матроза*, то передай його Кулішеві, та попроси його од мене, нехай він його прочитає гарненько, та де що побачить, нехай і поправить, а за Записки о Южной Русі подякуй його ще раз од мене. Не тепер, а коли-небудь иноді я думаю удрать критику на сію воістинно драгоцінную книгу. Але ще тілько думаю, а там Бог його знає, а... воно буде. Попроси Семена, нехай він коли-небудь роскаже вам, як замиравши Ядоха була на тім світі і що вона там бачила? У Куліша записане тілько пекло, а раю нема, опріч тих двох діточок, що перед Матірью Божою золоті клубочки держать, а вона панчішечку плете.

Вибачай мені, друже мій єдиний, що пишу тобі так на швидку. Ніколи. Сьогодня почта одходить. Цілую тебе, Семена і всіх добрих земляків моїх. Не покидайте, брати мої, старого безталанного Кобзаря Дармограя.

До Я. Кухаренка.

3 іюня. Батьку Отамане Кошовий, і друже мій єдиний! Постриг ти мене в брехуни своїм братерським листом і своєю щирою писанкою! Я писав тобі, друже мій єдиний, що вже не втну нічого віршами. От же й збрехав, — збрехав і не схаменувся. Правда, і сам думав, що я вже зледащів, захолонув в неволі; аж бачу — ні! Нікому тілько було огню положить під моє, горем недобите, старе серце, а ти, друже мій, догадався — взяв та й підкинув того святого огню. Спасибі тобі, друже мій єдиний! Довго я читав твій лист, разів з десять, чи не більше. Дочитався до того, що в мене не тілько очі — серце заплакало, мов та голодна дитина,

А серце, сказано, не дитина, його галушкою не нагодуєш. — Що тут на світі робить? — думаю собі, — та вставши раненько, помолився Богу, закачав рукава та и заходився коло оцеї *Москалевої Криниці*. Бог поміг, — то сяк, то так — кончив. Міні і полегшало трохи. Не знаю тілько, чи подобається вона тобі, мій друже єдиний? Як — що подобається, то дай доброму писареві переписать и Криницю и Ченьця, и Вечір, та пошли старому Щепкину: нехай на старість читає та не забуває безталанного кобзаря, Тараса Дармограя. Я умісне приписав Ченьця и Вечір, щоб ти порівняв його з Криницею, бо Криниця, бач, сьоголітня, а Чернець і Вечір — Богзна колишні. Чи помолодшав я через десять літ в неволі, чи постарішав серцем, — скажи міні, мій брате рідний? Ще ось-що: чи продаються у вас на Коші биноклі, або хоч добрі окуляри? Як-що ні, то нічого і читать моє писаніє, бо я так надрукував, що й сам ледве читаю. Правда, у тебе єсть сини з молодими очима, — то нехай вони по-троху розбирають, а ти тілько слухай та критику клади, — більш нічого.

Не знаю, чи получив ти моє поличчя, завернуте в невеличку цидульку? Я там писав, що незабаром вирвуся із цієї неволі і приїду до тебе в гості. Але ще й досі нема нічого офіціяльного. І чорт його знає, коли воно буде те прокляте офіціальне? Може ще й зімувать останусь за цим скаженим морем. Але ти всетаки напиши міні, чи будеш ти це літо на Коші, чи, може, знову підеш вражого черкеса, прескурваго сина, по кручах ганяти? Бо як дасть міні Бог вирваться літом, то до кого я приїду, як тебе не буде на Коші? А щоб швидче твоє письмо прийшло в мої руки, то пиши отак на конверті: в г. Астрахань, г. смотрителю госпиталя, Хр—ру М—чу Е—ву с передачею Н—ю Ефр—чу Б—ву. В Новопетровское укрѣпленіе.

Думав я тобі послать свій екземпляр записок о Южной Руси, але і сам ще добре не начитався тих записок.

Дуже добра книга. Могила, кажуть, видає зборник наших пісень. Нехай йому Бог помагає.

Пиши міні швиденько, не покидай мене, друже мій, брате мій єдиний. Цілую всім серцем твою стару і твоїх діточок. Порохні, Литевскому и Шамраю і всьому товариству на Коші і за Кошем, доброго здоровья!

До М. Лазаревського.

30 іюня. Новопетровское. Мій искренний друже! Получивши это послѣднее отъ меня письмо изъ Новопетровскаго укрѣпленія, сдѣлай для меня величайшее одолженіе, а для многоуважаемаго мною Ираклія Александровича еще больше: побывай ты съ человѣкомъ практически и хорошо знающимъ фотографическое дѣло, побывай съ такимъ человѣкомъ у г. Чернягина по означенному адресу. И выберите, по крайней мѣрѣ освидѣтельствуйте, выписываемую И. А. камеру для фотографіи съ приборомъ, въ особенности обратите вниманіе на объективы Фохтлендера. Деньги г. Чернягину посылаются съ этою же почтою; въ случаѣ же недостачи этой суммы, заплати свои деньги, которыя ты съ глубочайшей благодарностью получишь отъ искренняго Т. Шевченка.

Ираклій Александрович (щоб його лихо не знало) великий міні приятель, то ви вже, други, брати мої любії, зробіть, що він там пише, зробіть для його і для мене. Він мене пьятій рік годує і напуває.

Як побачиш Куліша, то поцілуй його і скажи йому, що я його »Записки о Южной Руси« послав на Черноморию — що там скажуть. Пришли міні Метлинского: він недорого коштує.

P. S. Маркевич написав міні свій адрес, та чорт зна якій: въ Почтамской, въ домѣ Логинова, а на конвертѣ написано другою рукою — въ домѣ полковника Поссе: то я тепер не знаю, що й робить? Найди його, мій друже єдиний, того неакуратного Маркевича, поскуби

його за чуб, або за ухо, а потім скажи йому, щоб адрес писав добре і по прилагаемой при семъ запискѣ исполнилъ аккуратно, — а то битиму як приїду, а як що можна, то і ти йому поможи в сій роботі: міні це треба.

До М. Лазаревського.

1 іюля. Новопетровское. Мій друже єдиний! Письмо твоє і 75 р. грішми од 2 мая получив 3 іюня; спасибі тобі, друже мій єдиний. Прочитавши твоє письмо, я перелицював свою дорогу в столицю: Чорноморию оставив до другого разу, а вдарив просто через Астрахань Волгою до Нижнього, а потім через Москву і до тебе, мій друже милий, мій єдиний. Перелицювавши шлях-дорогу, я того ж дня упакував свою мизерію, книги тощо, купив полог од комарів волжских, сшив із шести листов паперу тетрадь для подорожнього журнала, і сів над морем ждать погоди, та й досі жду, мій друже єдиний. І Бог його святий знає, коли я дождуся тієї доброї погоди? Полог вже у мене вкрали; тетрадь, що приготовив для дороги, всю до листочка списав мѣстными впечатлѣніями, а із Оренбурга ні слуху, ні духу. Я не знаю що той Ладиженьский там робить? Шкода, що ти й просив його. Почта із Уральска получиться тут не раньше 15 іюля, і як що принесе міні свободу, то на другий же день покину оце смердяче укрѣпленіе, і дасть Бог, в половині августа буду ціловать тебе, мій єдиний друже. О Боже, як би то так сталося! Молю милосердного Бога, щоб оце було послідне письмо до тебе із цього проклятого укрѣпленія, і ти не пиши вже до мене сюда. Як побачишся з Маркевичем, то поклонися йому од мене і скажи, нехай не турбується, не шукає того полковника К—скаго: я сам його найду, як приїду; а тебе добре ще раз прошу: найди чоловіка знающого фотографію та вибери у Чернягина камеру для Ираклія Александровича; він тобі велике спасибі скаже.

Як буду виїзжать із цього поганого укрѣпленія, то

напишу тобі, куди я поїду: може ще потребують в Оренбург, сохрани Боже. Прощай, мій добрий, мій єдиний! Пароход пари розводить. Поцілуй Ѳедора і Семена.

До графа Ф. Толстого.

26 іюля. Новопетровское. Ваше сіятельство, Графъ Ѳедоръ Петровичъ, Вашему великодушному заступничеству и святому человѣколюбивому участію графини Настасіи Ивановны обязанъ я моей новою жизню, моимъ радостнымъ обновленіемъ. Я теперь такъ счастливъ, такъ невыразимо счастливъ, что не нахожу словъ достойно выразить вамъ мою сердечную, мою безконечную благодарность. Безъ Вашего человѣколюбиваго христіанскаго участія въ моей безотрадной судьбѣ меня задушили бы въ этой безконечной, безлюдной пустынѣ; а теперь я свободенъ. Теперь, независимо ни отъ чьей воли, я строю свое радужное будущее, свое безмятежное грядущее. Какая радость, какое полное счастіе наполняетъ мою душу при мысли, что я снова увижу академію, увижу васъ, моего единаго спасителя, и слезами радости и благодарности омочу ваши чудотворящія руки! Молю милосерднаго Господа сократить путь и время къ этому безпредѣльному счастію. А теперь, Боже всемогущій, услыши мою чистую, искреннюю молитву и надолго—долго продли ваши драгоцѣнные дни для славы божественнаго искусства и для счастія людей, близкихъ вашему любящему сердцу.

»21 іюля получено здѣсь оффиціальное извѣстіе о моемъ освобожденіи. Въ этотъ же день я просилъ коменданта дать мнѣ пропускъ черезъ Астрахань до Петербурга; но онъ безъ воли высшаго начальства, не можетъ этого сдѣлать, и я, для полученія драгоцѣннаго этого паспорта, долженъ побывать еще разъ въ Оренбургѣ и сдѣлать по этому случаю 1000 верстъ лишнихъ почти по пустынѣ. Но Господь милосердный, помогавшій мнѣ исходить во всѣхъ направленіяхъ эту безлюд-

ную пустыню, не оставитъ меня и на этомъ, теперь короткомъ, пути. Грустно только, что этотъ ненужный путь отдалитъ, по-крайней-мѣрѣ — на мѣсяцъ, радостную минуту свиданія съ вами, съ графиней Настасіей Ивановной, главной виновницей моего счастія!

»Всемогущій и премилосердный Господь не оставилъ меня здоровьемъ въ этомъ долголѣтнемъ и суровомъ испытаніи, — и любовь, которую я, съ ранняго дѣтства, безсознательно питалъ къ прекраснымъ искусствамъ, — теперь посылаетъ онъ мнѣ любовь сознательную и свѣтлую и крѣпкую, какъ алмазъ. Живописцемъ—творцомъ я не могу быть; объ этомъ счастіи неразумно было бы помышлять, но я, по пріѣздѣ въ академію, съ Божіею помощію и съ помощію добрыхъ и просвѣщенныхъ людей, буду граверомъ à la aqua tinta, и, уповая на милость и помощь Божію и на ваши совѣты и покровительство, надѣюсь сдѣлать что́-нибудь достойное возлюбленнаго искусства, распространять посредствомъ гравюры, славу славныхъ художниковъ, распространять въ обществѣ вкусъ и любовь къ доброму и прекрасному. Это чистѣйшая, угоднѣйшая молитва человѣколюбцу-Богу и посильно-безкорыстная услуга человѣку. Это мое единственное непреложное стремленіе. На бо́льшее я не могу надѣяться и только буду просить — не оставить меня вашимъ просвѣщеннымъ содѣйствіемъ въ этой моей милой, лучезарной надеждѣ.

»Цѣлую руки моей святой заступницы г. Н. И., цѣлую васъ, ваше семейство, цѣлую все близкое вашему доброму сердцу и остаюсь по гробъ благодарный художникъ Т. Шевченко.

До Брониславa Залеского.

Астрахань, 10 августа. Пишу тебѣ менѣе, нежели мало, но пишу изъ Астрахани, на пути въ Петербургъ, и, слѣдовательно, это миніатюрное письмо родитъ въ твоемъ благородномъ сердцѣ огромную роскош-

ную библіотеку. Въ одинъ день съ твоимъ письмомъ отъ 30 мая получилъ я оффиціальное извѣстіе о моей свободѣ. Добрый Ираклій далъ мнѣ отъ себя пропускъ прямо въ Петербургъ, минуя Уральскъ и Оренбургъ, а слѣдовательно и 1000 верстъ лишняго и дорогого пути. Сердечно ему благодаренъ за эту экономію денегъ и времени, теперь для меня такъ драгоцѣннаго. 15 августа понесетъ меня пароходъ изъ Астрахани до Нижняго-Новгорода, а оттуда дилижансъ въ Москву, а изъ Москвы паровозъ въ Петербургъ. Весело, друже мой единый; невыразимо весело, когда наши волшебные воздушные замки начинаютъ быть осязательными. Я спѣшу теперь въ Петербургъ для того единственно, чтобы поцѣловать руки моей святой заступницы, графини Наталіи Ивановны Толстой. Послалъ ли ты ей моего Киргизенка? или, лучше сказать, получилъ ли ты самъ его и его родныхъ братьевъ — счастливаго рыбака и смышленнаго продавца? Въ послѣднемъ своемъ письмѣ ты мнѣ ничего не пишешь о моихъ посылкахъ. Получилъ ли ты ихъ? Если получилъ, то распорядись ими, какъ находишь лучше, и напиши мнѣ въ Петербургъ по адресу, тебѣ извѣстному. Я такъ же, какъ и ты, вполнѣ и совершенно вѣрую, что мы съ тобою увидимся, но когда и гдѣ, не знаю; во всякомъ случаѣ не въ киргизской степи.

До свиданія, мой друже единый! Не забывай своего искренняго друга и теперь свободнаго художника Т. Шевченка. Цѣлую твою святую мать, отца и все близкое твоему сердцу.

До М. Лазаревського.

14 августа, Астрахань. Мій єдиний друже! Я свободен. Я уже в Астрахані і завтра, 15 августа, як Бог поможе, на пароході Меркурій попливу за 5 карбованців на палубі в Нижній-Новгород. Раньше 15 сентября я не допливу до Нижнього, і раньше 1 октября я не поцілую тебе, друже мій єдиний. Господи милосерд-

ний, скороти путь і время для нашого свиданія съ тобою. 21 іюля получено оффиціальное извѣстіе о моїй свободі. На другий день я просив Ираклія Александровича дать міні, пропуск через Астрахань в Петербург, але він одказав мені. 23 іюля написав я і послав через Астрахань письмо графу Толстому. Писав я йому, що я поїду через Оренбург. 1 августа прийшла почта і привезла міні разрѣшеніе їхать, куди я хочу. 2 августа я вирвався з своєї тюрми, а 5 августа я гуляв уже по славному городу Астрахані. 14 августа пишу тобі оце письмо невеличке, а завтра, дасть Бог, попливу вверх по матушкѣ по Волгѣ, аж до Нижнього. До свиданія, мій друже єдиний. Цілую Семена, Ѳедора і всіх і вся. А як побачиш Маркевича, то поскуби його за ухо, за те що я не дождався його письма в Новопетровському укрѣпленіи. До свиданія ще раз, мій єдиний друже. Не забувай твого щирого Т. Шевченка.

До Я. Г. Кухаренка.

15 августа. Батьку Отамане Кошовий і друже мій єдиний! Я свободен, я уже в Астрахані! Вчора бачився з тим Еленявим, на імя которого просив я тебе пересилать міні письмо об Москалевій Криниці. Письма твого нема, і я тепер не знаю, що й думать, бо вона вже давно тобі послана, ще 5 іюня. Може тебе дома нема, або що? Думав я, їдучи в столицю, завернуть до вас на Січ, поцілувать тебе, твою стару й твоїх діточок. Але не так воно робиться, як нам хочеться. Міні велено одправиться прямо в столицю, лихий його знає — для чого? И я тепер із Астрахані попростую на пароході аж до Нижнього-Новгорода, а там, через Москву, в столицю. Але чи швидко я туди прибуду, святий знає. Я в Москві побачуся з старим Щепкіним (як що він жив) і дуже добре зробив би ти, друже мій єдиний, як би через його (переслав) хоч одну стрічечку; напиши тілько, чи жив ти, чи здоров, і чи получив мою »Моска-

леву Криницю«? Мене вона турбує. А в столицю пиши до мене так. В С.-Петербург, его в—благородію М. М. Лазаревскому. В Большой Морской, в домѣ графа Уварова.

Не пишу тобі більше, бо нема чого й писать, та й параход, спасибі йому, не дає. Завтра попливу вверх по матушкѣ по Волгѣ, а поки що цілую тебе, твою стару і твоїх діточок. Не забувай мене, друже мій єдиний. Чи получив ти моє поличчя?

Т. Шевченко.

До М. Лазаревського.

8-го октября, Н. Новгородъ. Друже мій єдиний! 19 сентября прибылъ я въ Нижній-Новгородъ и только сегодня, слава Богу, собрался съ силою написать тебѣ о случившемся со мною. Никто больше, какъ чортъ, врагъ добрыхъ нашихъ помышленій, перешелъ мнѣ дорогу въ Питеръ. Новопетровскій комендантъ по моей просьбѣ выдалъ мнѣ пропускъ прямо въ Петербургъ, а командиръ баталіона, мой ближайшій начальникъ, обидѣлся распоряженіемъ Ираклія Александровича и увѣдомилъ Нижегородскаго полицеймейстера, чтобы меня задержать и прислать въ г. Уральскъ для полученія указа объ отставкѣ съ какими-то ограниченіями. Я занедужав. Спасибі, найшлися здѣсь добрые люди, которые пріютили меня и черезъ посредство которыхъ написано въ Оренбургъ обо мнѣ Катенину, чтобы онъ объяснилъ мое отвратительное положеніе.

Писалъ я графу Ѳ. П. Толстому изъ Новопетровскаго укрѣпленія, что я отправляюсь черезъ Оренбургъ; но послѣ упросилъ Ираклія Александровича отпустить меня черезъ Астрахань. О случившемся здѣсь со мною я теперь не пишу ему, а прошу тебе, друже мій єдиний, посѣти ты графиню Настасію Ивановну Толстую, разскажи ей о моемъ гнусномъ положеніи, а, главное, благодари ее отъ меня за ея святое о мнѣ ходатайство, а также и добрѣйшаго графа Ѳедора Петровича. Друже мій єди-

ний! Во имя глубокой моей любви къ тебѣ, не откажи мнѣ въ этой великой просьбѣ.

Не знаю, какъ долго продлится мое сидѣніе въ Н. Новгородѣ: думаю, что я не скоро вырвуся; пришли мнѣ сколько-нибудь денегъ; я почти не одѣтъ, а слѣдовательно, не могу показаться въ люди и начать работу за деньги. Если получилъ ты письмо отъ Кухаренка и отъ Залѣсскаго, должны быть и деньги; не знаю только, какъ велики. Прощай, мій друже єдиний! Поцілуй Семена і Маркевича і не забувай искренняго твоего Шевченка.

В другий раз буду тобі писать більше, а теперь нездужаю. Адресуй своє письмо: въ Нижній-Новгородъ, его высокоблагородію Павлу Абрамовичу Овсяникову, въ контору пароходства Меркурій.

До М. Лазаревського.

19 октября, Нижній-Новгородъ. Мій друже любий, мій єдиний! Сьогодня 18-го октября получив я твоє братнє-сердечноє письмо. Спасибі тобі, моє серце!

Ти пишеш, що Усков уже писав тобі о якімсь там недоразумѣніи, чом же він не написав, яке там іменно недоразумѣніе? І тут його ніхто не знає. Я і сам не знаю, яке там те прокляте недоразумѣніе. В Оренбург уже давно писано із Нижняго, але із Оренбурга ще нема нічого, що се зо мною буде, а тим часом живу собі добре і весело отут меж добрими людьми. Овсяников, тутешній архитектор благородний, добрий і розумний чоловік, а до всього того ще й земляк: конотопський. Міні тут добре з ним; шкода тілько, що морози настали; не можна нічого рисовать з натури, а то було-б і геть то весело.

Спасибі тобі, друже мій єдиний, що ти побачився з графинею Н. И. Не знаю, чи получила вона моє киргизя од Сигизмунда? і чи получив граф О. П. моє письмо із Новопетровська. Як будеш у нього, то спитай, будь

ласкав, і міні напиши. Письма тепер до графа писать не буду: треба дождаться, що там міні напишуть із Оренбурга. Я просив Герна написать міні; а ти, як получиш моє письмо, то піди до графа Ѳ. П. і подякуй його од мене за его доброе человѣколюбивое участіе, которымъ я радостно воспользуюсь, як прийдеться міні до скруту.

Поздрав і поцілуй за мене Білозерського і його жіночку. Чому ти не оженишся? Чи ми вже з тобою разом поженемось?

Не швидко, я думаю, це лихо скрутиться. Що там робить Куліш? і де тепер его жінка? Як побачиш її, той її цмокни разів зо три за мене, а Кулішеві скажи, нехай міні пришле другий том «Записок о южной Руси«. Тут єсть одна книжная лавка та и в тій тілько букварі продаються. А як буде посилать вторий том, то нехай і первий прикине, бо я первий том З. о Ю. Р. подарував нашим київським землякам в Астрахани. Поцілуй же його та і попроси, нехай міні пришле свої любії записки о Ю. Р. А я йому за те не пришлю, а, дасть Бог, сам привезу гостинец із самого Киргизського степу.

Читать у мене тепер, слава Богу, є що, поздоров Боже добрих людей, але свого рідного нічогісінько нема, опріч Богдана Хмельницького Костомарова. От цей вчистив книгу так-так.

В Саратові бачився я з старою Костомарихою; вона ждала його з за границі к 15 сентября. Не знаю, чи вернувся він ни ні ще? чи не чуть у вас там про його чого-небудь.

Що там робить отой гульвиса Семен, що нічого міні не пише. Поскуби його за ухо і поцілуй за мене, а жіночку його і діточок не скуби, а тілько поцілуй.

Перелякав ти мене чорною печатью в своєм письмі! чи не случилось там у тебе, крий Боже, чого недоброго? Прощай, моє сердце, мій голубе сизий! Я тепер

слава [illegible]огу, здоровий і [illegible]елий і щиро любящий тебе, моего єдиного друга.

Т. Шевченко.

Як побачишся з графинею Н. Н., то спитайся, чи був у неї Сав[illegible] [illegible] к[illegible]ором я [illegible]лив із Астрах[illegible] в Нижній.

До М. С. Щ[illegible]

Нижній-Новгород, [illegible] ноябр[illegible] 12. Друже мій славний, [illegible] мій єдиний [illegible] [illegible]ргизької пустині, із тяж[illegible] [illegible]ні віта[illegible] [illegible]бе [illegible]ий, щирими сердечними поклонами [illegible]ло, [illegible] доходили вони до тебе, до [illegible] щирого [illegible]ликого серця! Та що з того, хоч і дохо[illegible]? Як би то нам хоть часночо[illegible] подиви[illegible]ся [illegible] на [illegible]дного, хоть годиночку поговорить [illegible] мій єдиний! Я ожив би, я напоїв би [illegible]ою [illegible]ими тихими речами, неначе живущою водою.

Т[illegible] в Ни[illegible]ім Новігороді, на волі, — на та[illegible] [illegible]ні [illegible] обак[illegible] [illegible]ивьязі. — Так щоб подивиться ми[illegible] на тебе [illegible] [illegible]дуже, я, сидячи отут, от-що ви[illegible]думав: чи не[illegible] я [illegible]о Москви якого-небудь села, дачі, або ху[illegible]ю[illegible]ким чоловіком? Як що єсть у тебе та[illegible]ий [illegible] з теплою хатою, то напиши міні, [illegible]тьку, брат[illegible] [illegible]й рідний, а я й приїду хоч на один [illegible] на [illegible]у годиночку. Зробімо так, мій славний [illegible]е, якогоб я тобі гостинця привіз к празнику! [illegible]стинець! Порадься з своїм розумним сер[illegible] [illegible]єдиний! Та як-що можна буде поба[illegible] [illegible]лядовать на цих святках укупі, то [illegible]ядуєм[illegible] [illegible]до того року, Бог знає, чи дождимося. Виба[illegible] міні, [illegible] серце, за мою щирість, і як і що придумаєш, то напиши міні, а тим часом оставайся здоровий і веселий, і не забувай искреннього твого друга і поклоника Т. Шевченка. Адресъ: В Нижній Новгород. Его В-благородію, Павлу Абрамовичу Овсянникову.

Чи не писав тобі чого-небудь про мене старий Кошовий із Черномориї — Яков Герасимович Кухаренко? Я йому ще з Новопетровськаго укрѣпленія послав де-що, і просив його, щоб він з тобою поділився, та й досі не маю од його ніякої чутки.

До И. А. Ускова.

12 ноября. Нижній-Новгородъ. Многоуважаемый Ираклій Александровичъ! Давно уже я собираюсь описать вамъ все случившееся со мною со дня, въ которой я послалъ вамъ мое письмо изъ Астрахани, т. е. съ 10 августа, но для этого описанія не доставало главнаго матеріала, т. е. конца, заключенія этого на диво курьезнаго путешествія.

22 августа выѣхалъ я изъ Астрахани, вмѣстѣ съ семействомъ А. А. Сапожникова, съ которымъ мы возобновили старое знакомство. 19 сентября прибыли мы благополучно и весело въ Нижній Новгородъ, и того же дня полиціймейстеръ объявилъ мнѣ, что я за настоящимъ указомъ объ отставкѣ долженъ отправиться обратно въ Оренбургъ. Такое милое предложеніе меня не мало озадачило, но я вскорѣ оправился, т. е. заболѣлъ и самъ написалъ въ Оренбургъ и добрыхъ людей просилъ написать о себѣ прямо Катенину, прося его развязать сей гордіевъ узелъ какъ-нибудь помягче. Пока этотъ таинственный узелъ развязывался, я хворалъ, бродилъ по грязнымъ нижегородскимъ улицамъ и скучалъ до ипохондріи. Наконецъ, вчера здѣшній военный губернаторъ получаетъ отъ генералъ-губернатора оренбургскаго подробное объясненіе моего увольненія отъ военной службы. Объясненія эти вчера же прочитаны мнѣ. Въ нихъ изображено, что я, бывшій художникъ, имѣю право поселиться гдѣ мнѣ угодно въ предѣлахъ Россійской Имперіи, кромѣ столицъ, а около столицъ даже мимо проѣзжать запрещено. Сегодня же написалъ я моимъ друзь-

ямъ въ Петербургъ объ этой катастрофѣ и, въ ожиданіи будущихъ благъ, поселился въ Нижнемъ Новгородѣ.

Мнѣ здѣсь пока хорошо. Нижегородская аристократія принимаетъ меня радушно и за работу платитъ, не торгуясь, 25 рублей серебромъ за портретъ, нарисованный карандашомъ. Деньги у меня есть. Костюмъ себѣ построилъ перваго сорта, начиная съ голландскаго бѣлья, и вдобавокъ запустилъ бороду, настоящее помело. Теперь мнѣ только не достаетъ столицы, а то все, слава Богу, имѣю, начиная съ здоровья. Столицу я не раньше надѣюсь увидать, какъ черезъ годъ. И я теперь не знаю, что мнѣ дѣлать съ письмами Киріевскаго и съ вашей довѣренностью. Напишите мнѣ.

Весело ли у васъ? Здорова ли Агафья Емельяновна? Здоровы ли мои большіе друзья Наташенька и Наденька? Не посылаю имъ гостинца, потому что Нижній Новгородъ безъ ярмарки — та же деревня, хуже по дороговизнѣ самыхъ необходимыхъ вещей.

Газетныя новости вамъ извѣстны, о нихъ и говорить нечего, а не газетныя не стоютъ того, чтобъ о нихъ говорить. Занимаетъ теперь всѣхъ самый животрепещущій вопросъ о томъ, какъ освободить крестьянъ отъ крѣпостнаго состоянія. Съ Новымъ годомъ ожидаютъ правительственныхъ распоряженій по этому вопросу.

Прощайте, Ираклій Александровичъ! Желаю вамъ здоровья и счастія. Цѣлую отъ души моихъ большихъ друзей Наташеньку и Наденьку и свидѣтельствую мое глубочайшее почтеніе Агафьѣ Емельяновнѣ и остаюсь благодарный вамъ Т. Шевченко.

Кланяюсь я Жуйковымъ, Бурцевымъ и моему старому, незабвенному другу Мостовскому.

До Гр. Толстої.

12-го ноября, Нижній Новгородъ. Мой друже милый, мой единый! моя благородная, моя святая заступница! Богъ-сердцевѣдецъ наградитъ васъ за ваше

дружески родственное участіе въ моемъ безвыходномъ положеніи. Вы такъ искренно, съ такою теплою любовью указываете путь, которымъ я могу достигнуть моей возлюбленной академіи. Благодарю васъ, мой друже милый, мой единый! завтра же пишу графу Ѳедору Петровичу письмо; въ ожиданіи благихъ послѣдствій молюсь и уповаю.

Со дня отбытія моего (со 2-го августа) изъ Новопетровскаго укрѣпленія я совершенно счастливъ и, въ особенности, сегодня. По прибытіи въ Нижній Новгородъ неутомимая полиція разручила мое блаженство, и то на нѣсколько дней. Вскорѣ я пришелъ въ себя отъ этого неожиданнаго щелчка, и, какъ человѣкъ, испытанный подобными щелчками, сказалъ самъ себѣ: — все къ лучшему. Я совершенно вѣрую въ это старое изреченіе, и на сей разъ увѣренность моя вполнѣ оправдалась; мнѣ необходимъ былъ промежутокъ между Сѣверной Пальмирой и Киргизской пустыней, а иначе я явился бы къ вамъ настоящимъ киргизомъ. А теперь, съ помощію добрыхъ людей, я понемногу дѣлаюсь похожимъ на человѣка. Дѣло въ томъ, что я въ продолженіе этихъ десяти лѣтъ, кромѣ »Русскаго Инвалида«, ничего не читалъ. Такъ можете себѣ вообразить, какимъ бы я чудакомъ безграмотнымъ явился въ общество грамотныхъ людей. Теперь же я, благодаря моихъ здѣшнихъ друзей, заваленъ книгами и запоемъ читаю, или, правильнѣе, отчитываюсь, а осенняя грязь мнѣ удивительно какъ много помогла въ этомъ сладкомъ дѣлѣ. Я прочиталъ уже все, что появилось замѣчательнаго въ нашей литературѣ въ продолженіе этого времени. Теперь осталось мнѣ одни журналы за нынѣшній годъ, и я наслаждаюсь ими, какъ самымъ утонченнымъ лакомствомъ, и выходитъ, что все къ лучшему, что нѣтъ худа безъ добра. Пока позволяла погода, я сдѣлалъ нѣсколько рисунковъ съ здѣшнихъ старинныхъ церквей. Оригинальная и даже изящная архитектура, а теперь, во время слякоти и грязи,

дѣлаю изрѣдка портреты карандашомъ, а въ остальные часы дня и ночи читаю. Вотъ и всѣ мои теперешнія занятія, которыми я безконечно доволенъ.

Вчера, получивши ваше дорогое, неоцѣненное письмо, отправился я къ В. И. Далю, но не нашелъ его дома. Сегодня отнесу на почту письмо и пойду опять къ Владиміру Ивановичу.

Прощайте, — не прощайте, — до свиданія, мой милый, мой единый друже! Скоро два часа и мнѣ не хочется упустить сегодняшнюю почту. Завтра пишу графу Ѳедору Петровичу, а пока цѣлую его чудотворящую, святую руку и молю милосерднаго Господа осѣнить васъ и все семейство ваше своимъ святымъ нетлѣннымъ кровомъ. До свиданія, моя сестра, Богу милая! Вѣчно искренній и благодарный Т. Шевченко.

Не спрашивая, знаю, откуда и какія мои деньги у васъ, только прошу васъ, сохраните эту великую чистую жертву у себя до нашего свиданія. Я теперь, слава Богу, кое-какъ пріодѣлся и въ деньгахъ нужды не имѣю.

До М. Лазаревського.

18 ноября. Нижній. Милий мій друже! Позавчора чортові не було чого робить, то він носив мене в Балахну трохи не за тридцять верст од Нижнього, а Ѳедор як раз в той день і переїхав через Нижній! і щоб йому було підождать до завтра. Недобрий він, поцілуй і його за мене.

Письмо твоє, нашвидку писане, я получив; дякую тобі за його, а то вже я думав що ти, крий Боже, занедужав. Ти пишеш, чи получив я отставку із Оренбурга. Получив, чисту получив, а ще до полученія цієї пога[illegible] ставки писав я графині Н. И. і графу Ѳ. П. письм. Не знаю, чи получили вони їх, чи ні? Довідайся, будь ласкав, та й напиши міні; і напиши міні, чи доладу я написав письмо графу Ѳ. П., бо я на такі химерні письма не великий майстер. Та не забудь спитать у

графині Н. И., чи був у неї з моїм поклоном Сапожников.

Подякуй доброго і розумного Куліша за його »Чорну Раду« і за Записки о Ю. Р. Я вже в другий раз читаю »Чорну Раду« і як прочитаю то напишу йому прездоровенний мадригал, а поки що буде, послав я йому з Варенцовим »*Москалеву Криницю*« і »*Ченця*«; та як би був знав, що він має од Щепкина, то послав би що-небудь друге. У мене єсть багато де чого, тілько все то те понедороблюване. Як застане оце письмо Варенцова в Петербургѣ, то перешли міні з ним наші народні думи, ізданні Метлинським, або хоч почтою перешли, бо я ще і не бачив цієї хваленої книги. Нарисував я карандашем для тебе своє поличчя, та нема з ким прислать його, а по почті боюся — зотреться; думав переслать з Ѳедором, тав чорт, враг добрих наших помишленій, бачиш, що зробив.

Пише міні старий Щепкин і просить, щоб я приїхав до його на празники в гості. В саму Москву міні їхать не можна, то він просить мене до свого сина на хутір, десь недалеко коло Москви. Я жду од його на днях письма, він міні не пише, де той хутір і коли туди можна приїхать. А що, як би і ти, взявши Куліша та й Семена з собою, та й ви приїхали на той благодатний хутір. А дуже б добре було! Я тобі напишу, як получу од старого письма; а поки що, прощай, не забувай великої прозьби твого іскренняго

Т. Шевченка.

До М. С. Щепкина.

5 декабря. Спасибі тобі, Богу милий мій друже, за твої сердечнії ласкавії письма. Спасибі тобі за приглашення в село Никольское, а тричі разом спасибі тобі за те, що ти хочеш сам приїхать в Нижній. О, як би ти добре зробив, як би приїхав! тут би тебе, преславного, на руках понесли твої безчисленнії поклонники. Щасливий ти, дуже щасливий, мій славний, мій великий

друже! Всі тебе бачили, всі до єдиного руського чоловіка, всі тебе знають і з любовью повторяють »твое обаятельное прославленное имя«.

Сьогодні був у мене Вл. Ив. Даль; я показав йому письмо твоє. Зрадів старий, як прочитав, що ти хочеш приїхать в Нижній. Низенько кланяється тобі Вл. Ив. і сердечно просить не перемінять доброго наміренія. На тім тижні почнуться тут дворянські вибори, уже почали збіраться повітові пани, то може-б ти здумав показать себе їм на тутешній сцені. Ото-б порадував ти їх хуторянські душі, а мою щиру, любящую тебе душу переніс би на саме небо. На сей конець (?) я бачився з директором Нижегородського театра, з г. Варенцовим, питав його насчет условій, і він сказав міні, що »согласится на условіе, какое ты ему предложишь«. Чудний би був, як би і не согласився.

Добрий мій друже! питаєш ти, чи багато у мене грошей? Дуже, дуже небагато, мій друже єдиний: нема де взять. Заходився рисовать карандашем портрети, так щож? нарисовав три портрети, та й сижу, склавши руки. Без столиці художник — риба без води. Погано, дуже міні погано у цім Нижнім. Граф Ѳедор Петрович обіщає мні »вихлопотать позволеніе жить въ столицѣ«. О, як би то йому Бог поміг! »ожила-бъ тогда моя душа одинокая при видѣ великихъ произведеній божественныхъ искусствъ!« А тим часом, а тим часом... як ти приїдеш сюди та я подивлюся на тебе, подивлюся неначе на всесвітню галерею, неначе на всесвітній театр, і забуду хоть на годину своє невсипуще горе.

Грошей у мене-б стало, щоб доїхать до Никольського і назад вернуться, та не в тім річ. Не я один прошу тебе приїхать сюди, а всі добрі і розумні люди просят тебе, — а їх тут таки чимало. Старий Улибашев, той самий, що написав біографію Бетховена, не пропускає ні одного спектакля: так щиро любить театр: а як тебе

побачить, то він, старий, як мала дитина заридає, та чи він один?

Рішися, друже мій великий, на мою прозьбу, і рішившись, напиши мені гарненько — коли тебе ждать до себе. Я сьогодні-ж пишу і Кулішеві: може і він заїде за тобою, та разом і приїдете, мої гості дорогі. А як побачиш мого давнього друга, В. Н. Р—ну, то привітай її од мене, мій друже єдиний, та в письмі своїм напиши її адрес. Прощай, моє серце! нехай тебе Бог милує і стереже на славу великого святого іскусства.

Не отринь же прозьби любящого тебя друга

Т. Шевченка.

Куліша не треба ждать: може він і не поїде, а міні б з ним дуже-дуже треба було-б побачиться. Напиши, будь ласкав, і ти йому: може, він тебе, батька нашого, лучче послухає. Посоромиться не послухать.

Ще, як приїдеш, то зараз пришли почталіона на квартиру Овсянникова, щоб тобі не турбуваться на счет поміщенія.

Чи не взяв би ти з собою рукопись Москаля-Чарівника? тут єсть прехороша дівчина і таланлива артистка, Піунова. То може-б ви чи не вшкварили-б сього Чарівника навдивовижу Нижегородським людям? Поцілуй старого Максимовича за мене; та чому він не шле міні своє *Слово о полку Игоревім?* Ще одно P. S. Поніс був уже я оце письмо на почту, та зострівся міні старий Улибишев і просив написать од себе глубочайшій поклон і просить тебе, щоб ти приїхав просто до його на квартиру.

Москаль-Чарівник єсть тут печатний. И. П-ва сьогодні вчиться понашому говорить заходилась. Зраділо дівча — аж заплакало.

До П. А. Куліша.

5 декабря. Спасибі тобі, Богу милий друже мій великий, за твої дуже добрі подарунки і, особливо, спасибі тобі за »Чорну Раду«. Я вже її двічі прочитав, про-

читаю і третій раз, і все-таки не скажу більш нічого, як спасибі.

Добре, дуже добре ти зробив, що надрукував »Чорну Раду« по нашому. Я її прочитав і в »Руській Беседі«, і там вона добра, але по нашому лучче. Розумний, дуже розумний і сердечний епилог вийшов, тілько ти дуже вже, аж надто дуже, підпустив міні пахучого курева; так дуже, що я трохи не вчадів.

Не знав я, що в тебе єсть »Москалева Криниця« і »Чернець« од Щепкина, а то б я тобі послав що-небудь инше. У мене багато де-чого зібралось через десять літ, та не знаю що мені робить з моїм добром, як його пустить в люде. Спасибі тобі за »Наймичку«. Чи не найдеш там у панночки хуторяночки в альбомі мого »Івана Гуса«? Добре було-б, як би найшов, а то шкода буде, як пропаде.

Що се за дивний, чудний чоловьяга Л. Жемчужников! Поцілуй його за мене, як побачиш. Ще ось що. Чи багато в тебе преномерантів на »Записки о южной Руси?« Боже мій, як би міні хотілося, щоб ти зробив свої записки о южной Руси постоянним переодическьким изданієм на шталт журнала. Нам з тобою треба-б добре поговорить о сім святім ділі. Зроби ти ось-що. Старий Щепкин на тім тижні хоче до мене приїхать в гості; а що, як би й ти, молодий, забіг за ним в Москву, та вкупочці і прилетіли-б до мене. Дуже-б, дуже-б добре ви зробили, други мої іскренні! Тут би ми порадились з старим майстром і насчет твоїх записок і насчет мого нікчемного добра. Прилітай, мій голубе сизий, хоч на тиждень, хоч на один день. Може Варенцов не виїхав ще з Петербурга, то от би з ним разом і приїхав. Я жду тебе, а ти стань міні за рідного брата: поцілуй свою любу жіночку за мене і за себе, та й гайда на залізний шлях.

Поцілуй Маркевича за мене за його ноти; добре, дуже добре, а особливо »Морозенко«: він міні живісінько

нагадав нашу милую безталанную Україну. Цілую Михайла, Ѳедора і Семена. Ѳедорові скажи, що я вчора бачився з Кебером, і він його цілує. Остаюся ждучи тебе, мій друже єдиний!

Остаюся твій іскренний Т. Шевченко.

Чи не трапиться в тебе Літописі Величка. Як поїдеш, то возьми з собою, а як не поїдеш, то передай Варенцову.

До Н. О. Осипова.

Нижній-Новгородъ, декабря 23-го. Незабвенный Николай Осиповичъ! Сегодня я получилъ письмо отъ моей святой заступницы, графини Н. П. [Толстой], и только сегодня изъ ея безцѣннаго письма узналъ ваше мирное мѣстопребыванье, и сегодня же пишу вамъ, сколько время позволяетъ.

Дѣло, изволите видѣть, предпраздничное; я же жду къ себѣ изъ Москвы дорогого гостя на праздникъ, даже сегодня. И кого бы, вы думали, я такъ трепетно дожидаю? 70-лѣтняго знаменитаго старца и сердечнаго друга моего, Михаила Семеновича Щепкина.

Не правда ли, дорогой гость у меня будетъ? Да еще какой дорогой! единственный! И дѣйствительно, это единственный и счастливѣйшій человѣкъ между людьми: дожить до дряхлости физической и сохранить всю юношескую свѣжесть нравственную! Это явленіе необыкновенное. Мы не видались съ нимъ съ 1847 г. и, какъ мнѣ воспрещенъ въѣздъ въ столицы, то онъ, старецъ-юноша, несмотря на морозъ и вьюгу, ѣдетъ ко мнѣ единственно для того, чтобы поцѣловать меня! Не правда ли юноша? И какой сердечный, пламенный юноша! Я горжусь моимъ старымъ, моимъ геніальнымъ другомъ, и горжусь справедливо.

Не по причинѣ сей великой гордости, а по причинѣ великаго недосуга вы извините меня, что я на сей разъ пишу Вамъ мало; моя исторія вотъ въ чемъ: въ первыхъ

числахъ августа оставилъ я ненавистное Новопетровское укрѣпленіе съ намѣреніемъ пробраться прямо въ Академію Художествъ, но на перепутьѣ, т. е. въ Нижнемъ-Новгородѣ, меня полиція остановила и объявила, что въѣздъ въ обѣ столицы мнѣ воспрещенъ и вдобавокъ, что моя особа поручена ея непосредственной опекѣ, т. е. чадзору Я и застрялъ въ Нижнемъ и пробавляюся теперь чѣмъ попало въ ожиданіи будущихъ благъ. Послѣднее письмо ваше изъ Курска я получилъ и отвѣтъ свой адресовалъ на имя графини, но, вѣроятно, мое письмо не дошло къ вамъ, потому что съ тѣхъ поръ уже прошло полтора года, а я сегодня только получилъ отъ васъ извѣстіе. Не забывайте же меня, добрѣйшій Николай Осиповичъ, пишите мнѣ хоть изрѣдка, а пока остаюсь вашимъ аккуратнѣйшимъ корресподентомъ и сердечно-преданнымъ вамъ.

Т. Шевченкомъ.

Напишите мнѣ подробно свой адресъ, а мой адресъ таковъ: Въ Нижній-Новгородъ, его высокоблагородію Павлу Абрамовичу Овсянникову съ передачею такому-то.

1858.

До Графині Толстої.

2-го января. Простите ли вы меня, моя святая заступница, за мое долгое молчаніе? Навѣрное простите, когда я вамъ разскажу причину этой грубой невѣжливости. 23-го декабря получилъ я ваше драгоцѣнное письмо, а 24-го пріѣхалъ ко мнѣ изъ Москвы гость. И кто бы, вы думали, былъ этотъ дорогой гость, который не далъ мнѣ написать вамъ ни одной строчки? Это былъ ни больше, ни меньше какъ нашъ великій старецъ, Михайло Семеновичъ Щепкинъ. Каковъ старецъ: за четыреста верстъ пріѣхалъ навѣстить давно невиданнаго друга. Вотъ что называется другъ. И я безконечно счастливъ, имѣя такого искренняго друга. Онъ гостилъ

у меня по 30-е декабря; подарилъ нижегородцамъ три спектакля, привелъ ихъ въ трепетный восторгъ, а меня — меня вознесъ не на седьмое, а на семидесятое небо! Какая живая, свѣжая поэтическая натура! Великій артистъ и великій человѣкъ, и, съ гордостью говорю, самый нѣжный, самый искренній мой другъ! Я безконечно счастливъ!

Проводивъ Михайла Семеновича, я долго не могъ придти въ себя отъ этого переполненнаго счастія и только сегодня я, и то съ горемъ попеламъ, могъ взяться за перо, чтобы благодарить васъ за драгоцѣнное письмо ваше и написать вамъ о моемъ безпредѣльномъ счастіи. Простите меня великодушно, моя святая заступница, что я вамъ пишу мало. Ей-Богу не могу. Поздравляю васъ, графа Ѳедора Петровича и милыхъ дѣтей вашихъ съ новымъ годомъ и желаю вамъ всю жизнь такой радости, такого счастія, какимъ я теперь наслаждаюсь. Простите и не забывайте меня, искреннѣйшаго и счастливѣйшаго вашего благодарнаго друга Т. Шевченко.

P. S. На-дняхъ явится къ вамъ П. А. Овсянниковъ, мой здѣшній добрый пріятель и товарищъ по квартирѣ. Онъ вамъ сообщитъ всѣ подробности о мнѣ и о моемъ дорогомъ незабвенномъ гостѣ. Благодарю васъ за адресъ Осипова, сегодня и ему пишу и, разумѣется, о М. С. Щепкинѣ. Я теперь не въ силахъ ни о чемъ больше ни писать, ни думать.

До М. Лазаревського.

4-го января. Вибач міні, моє серце, мій голубе сизий, що я так давно до тебе не пишу: нічого було писать. А тепер набралася так багато того писання, що ніколи писать. Добрий оцей чоловік завтра їде в столицю, зайде до тебе, і ти з ним, як матимеш часъ, добре набалакайся. Приїзжав до мене колядувать старий М. С. Щепкин; то я після його колядки ще й досі

хожу неначе після похмілля. Нехай йому Господь шле добре здоровья.

Поздравляю тебе з новим годом. Дай Кулішеві копу серебром, і поцілуй за мене графиню Настасію Ивановну, і більш нічого. Ніколи. Не забувай мене, голубе мій сизий. Чи не знаєш ти, де живе отой Жемчужников? Як знаєш, то напиши міні.

Метлинського я получив, спасибі тобі. Прощай моє серце.

Т. Шевченко.

До П. А. Куліша.

4-го января. Позавчора получив я твоє третє письмо та ще й з грішми, 250 карбованців. Спасибі тобі і тому щедрому землякові, що купив мою невольничу роботу. Спасибі вам, други мої сердечнії: зробили ви мене (?) з великим святом. Нехай вам так Господь поможе во всіх ваших начинаніяхъ, як ви міні тепер помогли. Препоганий Нижній-Новгород. Копійки нема де заробить; думав уже писать Лазаревському, аж гульк — неначе з неба впали гроші, та ще й на новий рік. Спасибі вам, друзі мої!

Оповідання Вовчка ще не получив. А *Граматка* твоя так міні на серце пала, що я не знаю, як тобі і росказать. Роскажу колись, як, дасть Бог, побачимось, а тепер тілько дякую, і ще раз дякую, і більш нічого.

Копу грошей возьми у М. Лазаревськаго, з »Чорної Ради« тепер не нарисую тобі нічого: нема моделі, нема нічого перед очима нашого українського, а брехать на старість не хочеться. Не хочеться рисовать так, абито. Тепер посилаю тобі з оцим добрим чоловіком, з Овсянниковим, свої *Неофіти*. Ще недобре виконченї. Перепиши їх гарненько і пошли з цим же Овсянниковим старому Щепкину. Наробив він міні, оцей старий, лиха: приїзжав до мене на святках колядувать. Я й досі ще хожу неначе з тяжкого похмілля од його колядок. Учистив старий! аж пальці знать. І де в його узялась

така жива, сердечно трепещуща, жива натура. Диво, та й годі! Оставайся здоров, мій брате, мій друже єдиний. Нехай тобі Бог помагає во всіх твоїх добрих починках. Не забувай мене, твого щирого рідного брата Т. Шевченка.

Шли міні швидче свого Вовчка. Та будь здоров з новим годом.

До М. М. Лазаревського.

21-го января. Мій милий друже!

Рекомендую тобі одного із Нижегородських друзей моїх, Константина Антоновича Шрейдерса. Привітай його во имя дружби нашої. Чи був у тебе Овсянников? Возьми у Куліша та прочитай мої *Неофіти*. Вони ще не виконченї. Шрейдерс швидко вернеться в Нижній, то щоб Куліш переписав Неофіти і дав йому для передачі Щепкину, а ти, мій друже єдиний, купи міні Шекспира, перевод Кетчера, і пісні Беранже, Курочкина, та як успієш, то оддай і переплести Шекспира. Оставайся здоровъ; нехай тобі Бог помагає на все добре. Не забувай щирого твого

Т. Шевченка.

До П. А. Куліша.

26-го января. Який там тобі нечистий казав, що я приготовив свої Неофіти для друку? І гадки, і думки не було. Я послав їх тобі тілько прочитать, щоб ти бачив, що я тутъ не склавши руки сижу. І старий Щепкин не такий, щоб він там возився по Москві з ними, як з писаною торбою.

І ти оддай гарненько переписать їх і пошли старому, бо він уже знає, що Неофіти в твоїх руках. Овсянникова не дожидай; незабаром поїде із Питера в Нижній пріятель мій, Шрейдерс, то ти й передай йому, а він передасть моєму старому друзяці. Отак зроби. Для друку єсть у мене наготовлено на добрих дві книги: тільки перепиши та й в друкарню; але я і з цим добром не спішу,

не тілько з Неофітами. »Ян Гус« повинен буть у Василя Вас. Тарновського, що жив колись в Потоках Київської губернії. Перероблять його, або знову робить, у мене щось руки не підіймаються.

Заграй міні дудинку
На дуду:
Нехай своє лишенько
Забуду.

Оце тілько не моє, а то вся пісня моя.

Про які там ти міні пишеш гроші? Не знаю, з яких грошей прислав міні М. Лазаревський в Новопетровское укр[illegible]ленiе перед виїздом 75 карбованців. Та 150 карбованців Залеский прислав у Нижний за рисунки через Лазаревського. Та ти, спасибі тобі, 250 карбованців. От і всі гроші. І я їх не циндрю, бо думаю одружиться, обісіло вже молодикувать. Цур йому; і як що єсть там у вас які мої гроші, то шліть їх сюди. Я возьму на їх акції Меркурьевскаго об[illegible]а, то вони принесуть міні 10 процентів в год. Бачи[illegible] я господарь. А тобі якийсь дурень збрехав, що [illegible] запорожець. Прехня! не потурай.

»Вовчка« твого і в очі не бачив. На кого ти його адресував? Пиши мій адрес так: в Нижній Новгород, нмярекъ, въ контору пароходства »Меркурій«.

Не забувай же свого щирого Т. Шевченка.

Навчи ти мене, будь ласкав, що міні робить з руськими повістями! У мене їх десятків коло двох набереться. Затопить грубу шкода: багато праці пропаде. Та й грошей би хотілося, бо тепер вони міні дуже потребні. Порадь, будь ласкав, що міні робить?

Т. Шевченко.

До К. Б. Шуліної.

30. января. Любимая и многоуважаемая Катерина Борисовна! Я самъ принесъ вамъ книги и принесъ ихъ съ тѣмъ, чтобы вы ихъ прочитали, но вы, не прочитавши

ихъ, прислали мнѣ назадъ. Какъ объяснить мнѣ вашъ поступокъ? Онъ ставитъ меня рѣшительно втупикъ, особенно если принять въ соображеніе нашъ сегодняшній разговоръ. Ужъ не отвѣтъ ли это на мое предложеніе? Если это такъ, то я прошу васъ высказать мнѣ его яснѣе. Дѣло слишкомъ для меня важно. Я васъ люблю и говорю это вамъ прямо, безъ всякихъ возгласовъ и восторговъ. Вы слишкомъ умны для того, чтобы требовать отъ меня пылкихъ изъясненій въ любви; я слишкомъ люблю и уважаю васъ, чтобы употреблять въ дѣло пошлости, такъ принятыя въ свѣтѣ. Сдѣлаться вашимъ мужемъ — для меня величайшее счастье, и отказаться отъ этой мысли будетъ трудно. Но если судьба рѣшила иначе, если я имѣлъ несчастіе не понравиться вамъ и если возвращенныя мнѣ вами книги выражаютъ отказъ, то нечего дѣлать: я долженъ покориться обстоятельствамъ. Но во всякомъ случаѣ, ни чувства мои, ни уваженіе къ вамъ не измѣняется, и если вы не можете, или не хотите, быть моей женою, то позвольте мнѣ оставить себѣ хоть одно утѣшеніе — остаться вашимъ другомъ, и постоянною преданностью и почтительностью заслужить ваше доброе расположеніе и уваженіе. Въ ожиданіи отвѣта, который долженъ рѣшить мою участь, остаюсь преданный вамъ и глубоко любящій

Тарасъ Шевченко.

До М. С. Щепкина.

Февраля 3. Спасибі тобі, мій друже єдиній, за письмо твоє і 200 р. грішми. Все це добро получив я од нашого доброго друга Н. Бр—на, котрий тебе щиро цілує і посилає тобі з Олейніковим кожушок. Зноси на добре здоровьє.

Не знаю, коли ми з тобою побачимось. Бо не знаю, чи шьидко Овсянников вернеться до дому: я тепер у його хазяїную, то міні конечно треба його дожидаться.

А як що він там довго забариться, то я не втерплю: передам його господу Бр—ну, а сам чкурну в Никольське, а за день перед тим гарненько напишу тобі.

Обнімає і цілує тебе тричі твоя і моя любая Тетяся. Воно, порадившись з своїм батьком, посилає тобі свій репертуар і условія такого содержанія: 1500 р. в год без бенефіса, а з бенефісом 1200 р. і на переїзд до Харькова 200 р. А поїде воно в Харьків з батьком, або з матірью. А тим часом воно согласиться на твоє условіє, яке ти скажеш.

Во імя святого Бога і святого іскуства поможи їй, друже мій великий, вирваться із сього гнилого Нижнього. Міні тут аж жаль дивиться на неї. По поводу її бенефіса написав я невеличку статейку в газеті, котору посилаю тобі; прочитай, та прикинь своє до неї яке мудре слово, та оддай перепечатать в Московських Вѣдомостях. Для нашої любої Тетясі се було-б не з гірше. 27 генваря поховали славного старого Улибишева, і не найдеться нікого в Нижньому некролог йому написать! Ще раз гнилий Нижній-Новгород.

Поцілуй за мене благородного Сергѣя Тимофеевича Аксакова, і молодика Максимовича. Р—ну як побачиш, то й її привітай. А тебе цілує М. А. Д—ва з своєю чужою дитиною. Цілує Голинская, і тричі цілує Піунова, а я і лік теряю.

До свіданія, моє серце, мій друже єдиний.

Щирий твій Т. Шевченко.

Чи робить там що Катков з моєю повістю? Я вже другу часть кінаючю. Чі прислав Куліш тобі мої Неофити?

Чом ти міні не написав адреса Сергѣя Тимофеевича?

До М. А. Максимовича.

10 Февраля Друже мій єдиний! Яка оце тобі сорока брехуха на хвості принесла, що я тут нічого не роблю, тілько бенкетую. Брехня, єй-же Богу брехня!

Ти й сам таки подумай гарненько: хто ж нас шануватиме, як ми сами себе не шануєм? Я ж уже не хлопець нерозумний і од старости, слава Богу, ще не одурів, щоб таке вироблять, як ти пишеш. Плюнь, мій голубе сизий, на цю паскудну брехню і знай, коли мене неволя і горе не побороли, то сам я не звалюся. А тобі велике, превелике спасибі за щирую любов твою, мій голубе сизий, мій друже єдиний. Я аж заплакав на старость, як прочитав твоє письмо, полноє самої чистої, некупленної любові. Ще раз спасибі тобі, моє серце єдинеє!

Я послав тобі письмо харьковского директора.

Титяся цілує тебе, як батька рідного, і просить, шоб ти робив з нею, як Бог тебе навчить. На Вар—ва нема надії. Дерево, та ще й дубове. Оставайся здоров, мій милий друже. Незабаром прибуду до тебе. А поки що, люби мене оклеветанного твоєго щирого друга

Т. Шевченка.

Хоч ти і не велів, а я таки не втерпів, чмокнув сьогодня разочок нашу любую Титясю. Чмокни за мене гарненько благородного Сергѣя Тимофеевича [Аксакова].

До П. А. Ускова.

Февраля 17. Многоуважаемый Ираклій Александровичъ! Письмо Ваше отъ 7 января получилъ я 15 февраля, за которое приношу вамъ искреннюю благодарность и за письмо стараго моего друга Черноморца Кухаренка приношу такую же вамъ искреннюю благодарность. Сердечно радуюсь благополучію вашему, Агафьи Емельяновны и здоровью моихъ милыхъ и малыхъ друзей, Наташеньки и Наденьки. Наденька, я думаю, уже бегаетъ, какъ бы мнѣ хотѣлось ее потютюшкать! А моя умница, красавица Наташенька, вспоминаетъ ли своего друга, дядю Тараса Горича? [1]) Сердечно жалѣю, что не могу ничѣмъ ей напомнить о себѣ. Нижній-Новгородъ безъ ярмарки настоящая деревня. Хуже, потому что

[1]) Себ-то: Григоровича.

обыкновенные сельскіе продукты дороже, нежели въ селѣ. Городъ просто самъ по себѣ дрянь. Семь лѣтъ въ Новопетровскомъ укрѣпленіи мнѣ не казались такъ длинны, какъ въ Нижнемъ эти пять мѣсяцевъ. Это значитъ перепутье. На рождественскихъ святкахъ пріѣзжалъ ко мнѣ въ гости изъ Москвы мой старый другъ, Михайло Семеновичъ Щепкинъ (извѣстный актеръ). Теперь я думаю отдать ему, старику, визитъ. Онъ мнѣ сдѣлалъ честь, какой немногіе удостоились отъ знаменитаго старца. На будущей недѣлѣ думаю навсегда оставить Нижній-Новгородъ, прожить до весны подъ Москвой у сына Щепкина, а весною, если не разрѣшатъ мнѣ жить въ столицахъ, поѣду въ Харьковъ, въ Кіевъ, въ Одессу и за границу. Богъ съ ними и съ столицами. Деньжонокъ уже накопилось столько, что безбѣдно можно прожить года три за границею, а тамъ — что Богъ дастъ. Не погибъ въ неволѣ, не погибну и на волѣ, говоритъ малороссійская пѣсня.

Какова у васъ зима нынѣшній годъ? Здѣсь ужасно много снѣгу, а морозовъ сильныхъ еще не было. Письмо мое вы получите не раньше праздника Воскресенія Христова, то я поздравляю васъ съ этимъ свѣтлымъ праздникомъ и отъ души цѣлую васъ всѣхъ: и Катю, и няню, и въ особенности большихъ друзей моихъ, Наташеньку и Наденьку. Пошли имъ Богъ здоровья!

Прощайте, многоувожаемый Ираклій Александровичъ, не забывайте искренняго вашего Т. Шевченка.

P. S. Если получу фотографическій портретъ — пришлю, а вы мнѣ пришлите собственнаго издѣлія портреты друзей моихъ, Наташеньки и Наденьки. А письмо ваше адресуйте на имя М. С. Щепкина въ Москву, въ контору императорскихъ театровъ.

Цѣлую Жуйкова съ благовѣрною и Бурцова съ благовѣрною же, а старого полыводу Мостовскаго безъ благовѣрной три раза цѣлую. Поздравляю Агафью Емельяновну съ прошедшимъ днемъ ангела.

До М. М. Лазаревського.

22 февраля. 19 февраля вернувся Шрейдерс із Петербурга, привіз міні Беранже Курочкина, чотирі екземпляра, нерукотворенного образа і твоє братнє сердечне писаніє. Спасибі тобі, друже мій єдиний, за все і за все. Добре єси зробив, що заказав 50 штук помянутого образа: нехай, поки-що, земляки дивляться хоть на сей облик бородатого недобитого кобзаря свого. Думаю на тім тижні покинуть оцей поганий Нижній. Поїду аж під Москву в гості до мого старого батька, до М. С. Щепкина, та в його до весни пробуду; а весною як не буде міні якої ради з тими поганими столицями, то чкурну в Харьков, або въ Київ, а може і дальше, як Бог поможе. Дожидаю Овсянникова з чемоданом, а тоб я вже давно виїхав. Чи здорова графиня Н. П. Був у мене в гостях Яков: славний хлопець! Шрейдерс не нахвалиться тобою і Семеном і тепер цілує вас обоїх. Добре зробив, що не купив Шекспира: цур йому, який дорогий! Поцілуй за мене Семена та й прощай, мій друже єдиний. Посилаю тобі оцю недавно спечену штуку; для того й пишу мало, щоб папіру більш осталося для новорожденного чада (Доля, Муза, Слава).

Не забувай свого іскреннього Т. Шевченка.

Марко Вовчок — це псевдонім якоїсь пані Маркович. Чи не знаєш ти її адреса? Як не знаєш, то спитай у Каменецького, в типографії Куліша. Я чув, що він її добре знає. Як довідаєсся, то напиши міні: треба буде хоч письмом подякувать її за її сердечнії, щирії »Оповідання«. Шкода, що не оставив тобі Куліш Неофіти. Може вони єсть у Каменецького. Спитай.

До М. М. Лазаревського.

25 февраля. 25 февраля, в 7 часов утра, получив я твоє письмо. Ніхто зроду не поздравляв мене з именинами так весело, як ти мене сьогодні поздравив. Спасибі! Поцілуй тричі графиню Н. П. и графа Ѳ. П., а

через тиждень, або два я їх сам поцілую, і тебе, і Семена, і всіх добрих людей, сущих в Петербурзі. Твій именинник

Т. Шевченко.

Шрейдерс цілує тебе і Семена.

До Графині Толстої.

5 марта. Моя святая заступница! Свиданіе наше такъ близко, такъ близко, что я едва владѣю собою отъ ожиданія. 2-го марта я получилъ ваше сердечное, святое письмо, и не зналъ, что съ собою дѣлать въ ожиданіи оффиціальной бумаги. Наконецъ, эта всемогущая бумага сегодня получена въ губернаторской канцеляріи и завтра будетъ передана полицеймейстеру. Послѣ завтра я получу отъ него пропускъ, и послѣ завтра-же, т. е. 7-го марта, въ 9 часовъ вечера, я оставляю гостепріимный Нижній-Новгородъ. Въ Москвѣ останусь нѣсколько часовъ для того только, чтобы поцѣловать моего искренняго друга, знаменитаго старца М. С. Щепкина. Говорилъ ли вамъ Лазаревскій, что этотъ безсмертный старецъ сдѣлалъ мнѣ четырехсотверстный визитъ о рождественскихъ святкахъ? Каковъ старикъ? самый юный, самый сердечный старикъ! и мнѣ было бы непростительно грѣшно не посвятить ему нѣсколько часовъ въ Москвѣ.

Во имя всѣхъ святыхъ, простите мнѣ великодушно мой лаконизмъ. Я въ эти долгіе дни буквально не владѣю собою. Не только писать — читать не могу. На дняхъ получилъ я отъ Сергѣя Тимофеевича Аксакова его новую книгу »Дѣтство Багрова«. И она у меня такъ и лежитъ не разрѣзанною. Несносное томительное состояніе.

До скораго свиданія, моя великодушная, моя святая заступница. Всѣмъ сердцемъ моимъ цѣлую васъ, графа Ѳедора Петровича и все родное и близкое вашему нѣжному, благородному сердцу. Сердечно благодарный вамъ

Т. Шевченко.

До Я. Г. Кухаренка.

Батьку отамане кошовий! Письмо твоє од 7 августа того року із Екатиринодара получив я 10 февраля сього року, аж у Нижньому Новігороді. Попошукало таки воно мене не мало часу, та спасибі, що хоч коли небудь, а все таки найшло, а то вже я не знав, що й думать про тебе. Думав уже, нехай Бог милує, чи не занапастив ти де небудь своєї доброї голови на тому иродовому Кавказі. А тепер, слава Богу, бачу, що ти живий і здоровий і з жінкою і з діточками своїми. Нехай їх Бог ховає на многії літа. У мене була думка пробраться до тебе на хутір. Та ба, так думкою і осталась. Од 16 мая до 2 августа не давали знать із корпуса в укріпленіє о моїй свободі. От катові иродові душі! Мало їм було десяти літ. Кров холоне, як згадаю.

3 августа вирвався із того каторжного укріпленія, і через море Волною попрямував на столицю. Я боявся застрять у тебе до осени. В Нижньому мене спинили, заказано, бачиш, міні вїзжать і жить в столиці. Отаке то лихо. Помилували та тілько до половини. Сів я у цьому поганому Нижньому та й доси сижу. Приїздив до мене на святки колядувать старий Щепкинъ, спасибі йому. Думаю оце поїхать до його під Москву в село Никольське, та може там і до літа останусь, а літом як що не пустять у Питер, то чкурну в Харьков, а із Харькова як Бог поможе, то і на Чорноморию. Я до неї коли небудь, а таки доберусь до тієї Чорноморії.

Нема в мене тепер нічого такого доброго послать тобі прочитать з товариством, хіба оці *Долю, Музу* та *Славу;* я оце недавно скомпонував їх; не знаю, як вони тобі подобаються. Доля I, Муза II, Слава III. Скомпонував ще я тут з нудьги одну штуку, поему »Неофіти« нібі то із римскої історії. Але вона ще не вироблена, тим,[1]) (?) і не посилаю. Як викончу, то пришлю. А

---

[1]) В автоґрафі мабуть похибка: »тамъ«.

поки що оставайся здоровий, мій батьку отамане, мій друже єдиний, не покидай мене, сердешного сірому.

Т. Шевченко.

Цілую твою стару пані і твоїх молодих діточок. Як будеш писать, то пиши на имя М. С. Щепкина. Я маю до його їхать.

До М. М. Лазаревського.

12 марта. Москва. Я в Москві. Нездужаю. Око роспухло і почервоніло, — трохи з лоба не вилазить. Доктор посадив мене на дієту і не велів виходить на улицю. От тобі й столиця! Сам чорт простягся поперек шляху, та й не пускає мене до вас. Нічого робить! проти́в його, сучого сина, нічого не вдію. Доктор говорить, що я неділю, або й дві, останусь в Москві. Прошу тебе, зайди до графині Настасії Івановни і роскажи їй про моє лихо.

З завтрешньою почтою посилаю тобі два рисунка. Закажи снять фотографу дві копії в половину меньше — одну для себе, а другу для мене, а потім передай рисунки графу Ѳ. П. і попроси його, щоб він, при случаї, передав їх Марьї Николаєвні для альбома, коли вони будуть варті того. Я сам думав передать їх лично, та, бач, що зо мною зробилось. Будь ласкав, найди там того гульвису Овсянникова і скажи йому, щоб він непремінно побачився зо мною в Москві. Сижу я у Михайла Семеновича Щепкина, близь Садової улиці, в приході стараго Пимена, в домі Щепотьевой.

Не забувай мене, друже мій єдиний. Поцілуй за мене Семена.

Т. Шевченко.

На-щот рисунків — як найде граф і що він з ними зробить, напиши мині. Не держи їх тілько довго у фотографа.

До М. М. Лазаревського.

19/21 марта. Москва. Друже мій єдиний! Рад би на крилах летіть до вас, та прокляте око — щоб воно не вилізло! — не пускає. Сьогодня був у мене доктор і раньше великодної неділі не пускає мене в дорогу. А його, розумного, треба послухать, а то не буде чим дивиться на світ Божий і на тебе, мій друже єдиний!

Рисунки мої, я думаю, тепер уже получені. Нехай фотограф зробить хоч один екземпляр. Бо міні хочеться, щоб граф Ѳ. П. (як що він найде їх достойними того), шоб передав їх на святках М. Н. Добре було-б, якби так зробилось.

Де той там у чорта Овсянников пропадає? Я не знаю, чи купив він міні чемодан, чи ні? Як-що купив, то нехай хоч соломою напха та пришле міні, а то доведеться в Москві куповать. Прощай, мій друже єдиній. Поцілує Семена за мене.

Щирий твій Т. Шевченко.

Як передаси рисунки графу Ѳ. П., сідай на чугунку та й до мене, та вкупі й вернемося в Пітер. Єй Богу, добре-б було-б.

До М. А. Максимовича.

5 апр. Спб. Получив я од Гр. Галагана все твоє добро. Спасибі тобі. *Єретик* мій не ввесь тут: його й половини нема. Подякуй за мене Бутенева і попроси, чи не достане він де небудь другу половину, а то я без неї нічого не вдію. Читаю тепер Гуса, Анненкова; добра штука. Пишу тобі мало, тим що ще не роздивився коло себе. Низенький поклон Кошелевим, а ще низший Марусі Василевні. Посилаю тобі мою обіцянку і прошу тебе, мій голубе сизий, не забувай щирого земляка свого

Т. Шевченка.

До Грицька Частохівського.

Май. Гриша! Як схочете побачити старого Щепкина, актера, і матимете час, то приходьте к Лазаревському в 7 часов.

Т. Шевченко.

До И. Ускова.

Іюля 4. Многоуважаемый Ираклій Александровичъ! Наконецъ я добрался до Петербурга и до завѣтнаго Павловска. Но Павловскъ, увы! не обѣщаетъ ничего хорошаго. Три раза, въ продолженіе одной недѣли, побывалъ я въ Павловскѣ и три раза стучался напрасно у дверей вашего честнаго и вдобавокъ высокоблагороднаго коммиссіонера. Онъ никого не принимаетъ потому, что къ нему, кромѣ заимодавцевъ, никто не заходитъ. О пребываніи моемъ въ Петербургѣ онъ узналъ отъ генерала Бюрно, съ которымъ я встрѣтился въ Павловскѣ же и имѣлъ неосторожность разсказать ему о сдѣланномъ мнѣ вами порученіи. А Киріевскій, ловкій шарлатанъ, смекнулъ дѣломъ и не велѣлъ меня принимать. А случайно гдѣ то встрѣтившись съ Марковичемъ, увѣрялъ его, что онъ зимнимъ путемъ еще выслалъ вамъ отличнѣйшій фотографическій аппаратъ со всѣми принадлежностями; даже много лишняго выслалъ. Подлецъ! и вдобавокъ неловкій.

Довѣренность ваша не по формѣ написана, и Михайло Матвѣичъ говоритъ, что она не можетъ имѣть никакой силы. Попробуйте написать его матери; она живетъ въ Павловскѣ, вмѣстѣ съ нимъ, въ собственномъ домѣ. За успѣхъ ручаться нельзя, а попробовать можно.

Посылка ваша сегодня же отправляется. Кажется вы получите все требуемое исправно и лучшаго свойства. Я посылаю вамъ »Губернскіе очерки«, письма (Киріевскаго) и вашу довѣренность, а вы мнѣ пришлите двѣ черныя мерлушки, чѣмъ премного обяжете, и адресуйте вашу посылку на имя М. М. Лазаревскаго.

Въ Питерѣ мнѣ хорошо пока. Квартирую я въ самой

Академіи. Товарищи-художники меня полюбили, а бесчисленные земляки меня просто на рукахъ носятъ. Однимъ словомъ, я совершенно счастливъ.

Какъ то вы тамъ поживаете? Что мои великіе друзья подѣлываютъ? Наденька, я думаю, уже бѣгаетъ, а Наташа читаетъ. А басенъ Крылова все-таки не издаютъ съ порядочными картинками. Посылаю вамъ свой плохой портретъ, снятый съ натуры въ Петербургѣ. Каковъ вашъ садъ? Нынѣшнее лѣто у васъ должно быть много винограду и абрикосовъ.

Свидѣтельствую мое глубочайшее почтеніе Агафьѣ Емельяновнѣ, цѣлую отъ всего сердца моихъ большихъ друзей и остаюсь уважающій васъ

Т. Шевченко.

Кланяюсь Бажановымъ, Жуйковымъ и старому волокитѣ Мостовскому.

До М. С. Щепкина.

Ноября 13. Друже мій єдиний! Як той щирий віл, запрягся я в роботу: сплю на этюдах, з натурного класса і не вихожу; так ніколи, так ніколи, що як би не оце безгрішшя прокляте, то ніколи б було написать і тобі, мій друже єдиний, оцієї невеличкої цидулі. Будь ласкав, вирви ти у того К-ева як-небудь оті 100 карбованців та пришли міні. Гугеноти — ні-на-що послухать, таке лихо! Запродав я був свої сочиненія книгопродавцу Кожанчикову за 2000 карбованців, (та вже така моя вдача), що я замісць грошей тілько облизався. Такий-то облизень і заставив мене потурбувать тебе оцією цидулою.

Посилаю тобі через художника Раєва один екземпляр моєї послідньої гравюри: не здивуй — яка вдалась. Чи не будеш ти часом у графа Алексѣя Сергѣевича Уварова, або умисне побувай у його, та подякуй йому за мене: гравюра ця напечатана на його гроші, спасибі йому! Поклонись В. Н. Р-ной, і привітай М. В. Максимовича.

Сергѣя Тимофеевича тож. Стару свою, дітей і внучат тож. Бабста і Кетчера тож, і всіх кого побачиш, мною знаємих, тож.

Оставайся здоров, мій друже єдиний! Згадуй иноли тугого мовчана і іскреннього твого

Т. Шевченка.

Адресуй: В С.-Петербург, в Большой Морской, дом графа Уварова. Его в-благородію Михаилу Матвѣевичу Лазаревскому. Кланяються тебѣ граф и графиня Т-ые.

До М. А. Максимовичевої.

С.-Петербург, 22 ноября. Вельми і вельми шановная і любая Марье Васильевно! Спасибі вам, мое серце єдинее, за ваше щире ласкаве привітання. Я думав, що ви давно вже в Москві сумуєте, аж бачу, що ви тепер по Михайловій горі похожаєте, на сині гори поглядаєте, з Дніпром розмовляєте, та й мене, сірому одинокого, на чужині не забуваєте. Спасибі вам ще раз, мое серце єдинее. Як би ви ще згадали про те, що я просив вас в Москві, та заходилися гарненько коло сього святого (діла), то це було-б так. А ви, мабуть, уже і забули мою прозьбу? то от вам нагадаю. Я вас просив, щоб ви мене оженили. Оженіть, будьте ласкаві! А то ви не оженете, то й сам Бог не оженить, такъ і пропаду бурлакою на чужині. На те літо, як Бог поможе, буду в Київі і на Михайловій горі, а ви там де небудь під явором, або під вербою і поставте мою заквічану княгиню, а я піду погулять та й зостріну її. Бачите, як просто і гарно. Зробіть же так, мое серце єдинее, а я вам тепер шлю, замісць парчового очіпка, мій невеличкий »Сон«, а літом привезу величенну поему, як зробите по моєму прошенію, а як же ні—то ні [1]).

---

[1]) Въ »Кіевской Старинѣ« (1885 г.), відки цей лист узято, кажеться: Слѣдуетъ извѣтное, превосходное стихотвореніе »На панщині пшеницю жала . . .«. отъ печатнаго текста отличающееся присутствіемъ въ срединѣ двухъ строкъ, впослѣдствіи уничтожен-

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

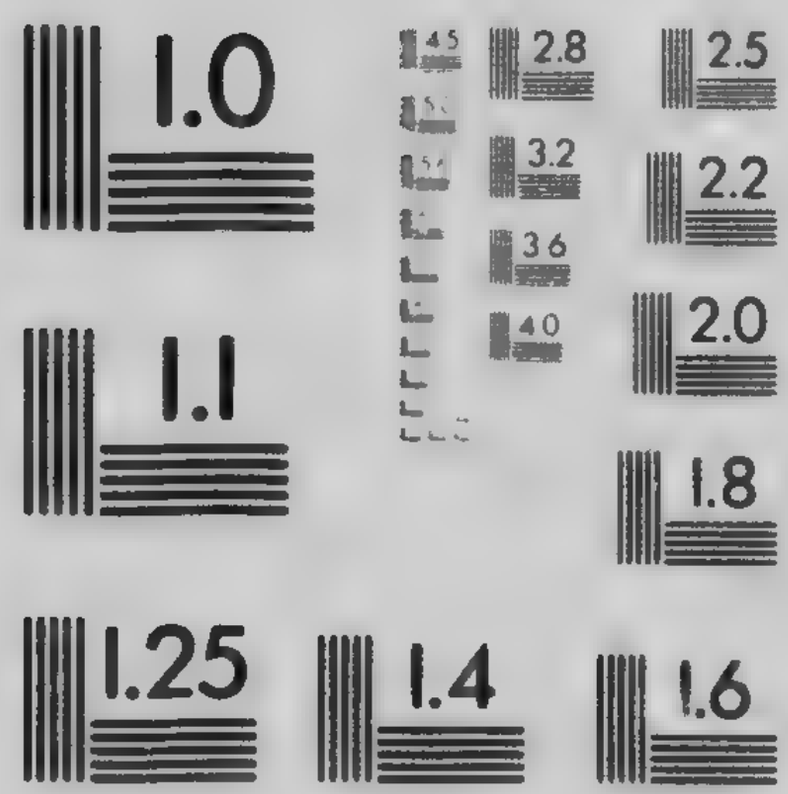

APPLIED IMAGE Inc
Rochester New York
(716) 288-5989 Fax

1859.

До Я. Г. Кухаренка.

Батьку отамане кошовий, мій єдиний друже. Треба б було міні на тебе сердиться; та ні, росердися ти перше на мене. Росердися ти на мене за те, що я торік ще аж у апрелі місяці получив твоє письмо ласкаве од М. М. Лазаревского, та не промовив тобі й півслова й досі. Хоч би подякував за ті 10-ть карбованців, що ти во імя моє дав якомусь моєму братові Петрові Шевченку. Спасибі тобі, мій друже єдиний! У мене єсть брати Микита й Йосип, а Петра нема, Бог його знає відкіля він узявся! Та дарма! Нехай собі здоровий буде. А ти здоровий і богатий. Не сердься же на мене, мій друже єдиний, що я й досі до тебе не писав хоч на клаптику паперу. Як би сказать що ніколи було, то таке слово смерділо б брехнею, а я не пошлю тобі смердячого слова.

А теперь я захожусь сердиться на тебе, отамане наш батьку кошовий! Мабуть ти давно в землях християньских не бував, і доброї мови християнскої не чував, що зовеш мене закадишним другом. Чи ж чути було коли небудь меж християнами таке бридке, паскудне слово? Мабуть ти, батьку, забув нашу християньську мову і до щенту побусурменився? Та дарма! Зови, як знаєш, тілько не забувай твого іскренняго.

Т. Шевченка.

До Я. Г. Кухаренка.

С.-Петербург, 17 января. У нас тут складається *Хата*, то чи нема часом у тебе якої доброї деревини на крокву або й сволок. Як є, то присилай її на імя

ныхъ и дѣйствительно лишнихъ, и отсутствіемъ двухъ строкъ заключительныхъ, примиряющихъ и прибавленныхъ послѣ, при слухахъ про »волю«. За текстомъ »Сна« приписка:

Не здивуйте, який удався. Не забудьте-ж, моя голубко сивая, моєї великої прозьби і мене, іскренного вашого

Т. Шевченка.

П. А. Куліша, або в академію художеств Т. Г. Шевченку. Поцілуй тричі за мене свою стару і своїх діточок.

Не сердся на мене, мій друже єдиний, що я тобі пишу так небагато. Я ще й доси не одпочив після тії проклятої неволі. Як одпочину, то напишу тобі за одним заходом аркуш, або й два.

Чи ти читав Оповідання Марка Вовчка? Як не читав, то я пришлю тобі.

До М. В. Максимовичевої.

25 марта. Сьогодня був я у Александри Михайловни. Вона міні показувала ваше посліднее письмо до неї. Спасибі вам, моє серденько, що ви мене згадуєте і не забуваєте моєї прозьби. Спасибі вам ще раз і ще раз. Як Бог поможе міні до мая місяця кінчить мої діла з цензурою, то насиплю повну кишеню грошей, та й чкурну через Москву прямо на Михайлову гору. Добре, дуже-б добре було, як би то воно так сталося, як гадається. Та вже нехай як буде, так і буде, а я хоч без грошей придибаю таки до вас сим літом, та як Бог та ви поможете, то може й одружуся.

Як-би то так сталося, дуже добре було-б. Аж страх обісіло вже міні бурлакувати. На сей раз посилаю вам свій патрет, тілько ви його не показуйте моїй молодій, а то злякається. Оставайтеся здорові, нехай вам Бог поможе на все добре. Згадуйте инколи іскренняго вашого

Т. Шевченка.

Передайте моїй будущій молодій княгині оцю невеличку і не весільну пісеньку.

Як би міні черевики,
То пішила-б я на музики,
Горенько моє! (і т. д.).

От вам і друга невеличка:

Як би міні, мамо, намисто... (і т. д.).

Поздоровляю вас з святим Великоднем! Фотограф збрехав, не приніс міні портрета. Нехай до другого разу. А на сей раз скажіте їй, що я лисий і сивоусий, то вона, сердешна, і так злякається.

Як буде ласка написать до мене, то напишіть усе гарненько і дрібненько, та й адресуйте в С.-Петербург, в академію художеств, такому-то, себ-то міні.

До Миколи Макарова.

12 апріля. І вчора, і позавчора не найшов я вас дома. Де це ви гайнуєте? Нехай вам Бог допомага. Попросіть у Петра Аркадієвича до осени мого рисунку »Русалки«. Я хочу де що поправить і вигравіровать к виставкє. Єжели можна, то подателю сего п. вручите рисунок та скажіть, коли ви буваєте дома? бо міні дуже треба побачиться з вами. Щирий Ваш

Т. Шевченко.

Як сьогодні не можно, то пришліть завтра раненько рисунок.

До М. В. Максимовичевої.

Спб. 10 мая. Воістіну Воскресе, мій любий, мій єдиний друже! Спасибі вам, моє серденько, за ваше щирєє, ласкавеє письмо. В той самий день, як я получив його, заходився клопотать о паспорті, та й доси ще не знаю, чи дадуть міні його, чи ні. Перше в столицю не пускали, а тепер з цієї с... столиці не випускають. Доки вони будуть згнущатись надо мною? Я не знаю що мені робити і що почать? Утікти хіба нищечком до вас і заховаться. Здається, що я так і зроблю. До 15 мая ждатиму паспорта, а там що буде, то нехай те й буде. А поки що буде, посилаю вам свій портрет, тілько будьте ласкаві, не показуйте портрет дівчатам, а то вони злякаються, подумають, що я гайдамацкий батько, та ні одна і заміж не піде за такого

паливоду. А тим часом одній, найкращій, скажіть тихенько, щоб рушники дбала, та щоб на своєму огороді гарбузів не сажала. Так щож, позичить, як на своєму не посадить. О! бодай такої сусіди одцурались. Оставайтесь здорові, мій любий, мій єдиний друже! В маі, або в іюні побачимось, а поки що, де набачите, що гарбузи посажені, то так з корінєм і виривайте. Іскренний ваш

Т. Шевченко.

До М. М. Лазаревського.

10 іюня Межиріч. Спасибі тобі за твоє письмо і за письмо М. А. Я оце думаю їхать у Гирівку; добре б було як би й ти туди хоч к половині августа приїхав, а ранше, то ще лучче-б. А поки те буде, пошли мій коротенький лист Марьї Александровні. Та щоб недаром німці возили папір, то напиши їй ти й на другім чистім боці: вона, я знаю, буде дуже, дуже рада.

Добре було-б, як би ти побачився з Кожанчиковимъ, та роспитав би його про цензуру. Як побачиш Костомарова, то поцілуй його за мене тож, а Александру Івановну аж тричі. Оставайся здоров! нехай тобі Бог помагає на все добре. Чи граф Ѳ. П. в академії, чи ні?

Т. Шевченко.

До В. Г. Шевченка.

Іюль 13. Я не дождався Парчевського; то й не зробив нічого, тілько купив гербового паперу; а на папери тім пишіть вже ви, що знаєте, і що вам Бог на разум пошле. Оставайтеся здорові; нехай вам Бог допомагає на все добре. Щирий брат ваш

Т. Г. Шевченко.

До В. Г. Шевченка.

20 августа, Прилуки. 14 августа вирвався я з того святого Кіїва і простую тепер, не оглядаючись, до Петербурга. А проїзжаючи пирятинський повіт, я

прочув, що в Кочубеєвих добрах не було добра, тай не буде. Отой Ракович, що писав до тебе, посадив у Згуровці свого приятеля, якогось пьяницю і здирцю Браньковича. Тепер він тілько що приймається управлять. Цур йому, тому Кочубеєви. Ладнай з отим жидом, що ти казав міні, лучче буде.

Чи ти зробив що з Вольским? як ні — так зроби, як умієш, і як тобі Бог поможе, бо міні і в день і в ночі сниться ота благодать над Дніпром, що ми з тобою оглядали.

Не здивуй, що так мало пишу до тебе. Ніколи. Сьогодні рушаю в Конотоп. Напиши міні в Петербург по тому адресу, що єсть у тебе. А тим часом цілую тебе, сестру і ваших діточок. Оставайся здоровий. Щирий брат твій

Т. Шевченко.

До В. Г. Шевченка.

С.-Петербург, 10 сентября. 7 сентября в ранці приїхав я в Петербург і прочитав письмо твоє у М. М. Л. — Пишеш, що тебе не було дома, що ти хлопців возив в Херсон. Добре зробив єси! та тілько, чи притокмив ти їх у те училище Торгового Мореплаванія? Як що притокмив, то молися Богу, та лягай спать; з хлопців будуть люди, тілько треба спать на одно око.

Пишеш, що бачився з Парчевським; і я з ним бачився в Черкасах; те саме він і міні говорив, що й тобі; нехай собі робить, як знає, а ти, мій рідний брате, зроби, як умієш і як тобі Бог допоможе.

Продать він тієї землі не волен, а законтрактовать на 25 літ волен з согласія опеки. Як би ти побачився з Вольским, та з ним добре поговорив, та умовився?! Та вже там роби, як знаєш і умієш, та тілько зроби, бо міні і досі сниться Дніпро і темний ліс по під горою. Контрактуй на своє імя: на сей случай я оставив письмо у Вольского і аркуш гербового паперу в 90 копійок.

На тім тижні у мене будуть гроші, то як треба буде, то я зараз і пошлю тобі. Добре було-б, як би Йосип, або Микита взялися за постройку, веселійше-б гроші платить. Як би ти побачився з ними. Як побачиш Дзендзеновського, Липомана, Грудзинського і його стару матір, та поцілуй їх всіх за мене.

Чи ти получив моє письмо з Прилуки?

Пришли міні оту маленьку книжечку хоч переписану; міні розрішено друковать, то книжечка та міні тепер треба. (?)

Посилаю Рузі не всеобщую історию, а Робинзона Крузе для мика (?) се буде лучше. Історию пришлю на той рік, або сам привезу!

Сестру, тебе і всіх діточок ваших тричі цілую. Оставайся здоровий. Нехай тобі Бог помагає на все добре.

Брат Т. Шевченко.

До Вас. Тарновського.

Сентября 28, Спб. Любий мій Василь Василевич! Як би не трапилися ви, або я до вас не заїхав, то довелося б міні і в Москві захряснуть на безгріші. А тепер, спасибі вам і моїй неледачій долі, тепер я в Петербургѣ неначе в своїй господі. Вчора бачився я з вашим батьком і матерью і з моєю кумасею. Ви їх ще не швидко побачите дома. Посилаю вам з братом вашим письмо оце і по чотири екземпляра моєї роботи, а один любому невеличкому Горленяткові. Перешліть йому, будьте ласкаві. Та напишіть, щоб воно не забувало обіцянки. Як побачите Іванішева і Селіна, то поцілуйте їх за мене.

Нехай вам Бог помага на все добре! Щирий ваш

Т. Шевченко.

До Надежди Вас. Тарновської.

22 октября, Спб. Кумасю, серце моє!

У вечері я буду у Карташевських. Ще на тім тижні

обіцяно. Як матиму час, то прийду обідать, і поговоримо. А поки що, прийміть, моє серденько, моя єдиная кумасю, оцей нікчемний рисунок на згадування 8 октября 1859 року.

Оставайтеся здорові! І кум, і друг, і брат ваш щирий

Т. Шевченко.

До В. Г. Шевченка.

2 ноября. Ще позавчора передано міні твоє і Присіне письмо, а я тілько сьогодні заходився одвітувать. За лежнею, бачиш, ніколи й посидіть. Погане ти пишеш про мою справу. Вольский, я знаю, добрий і щирий чоловяга, та чи вдіє він що в цій справі? от-що! Я пишу йому, а ти, будь ласкав, перешли, або сам, як матимеш час, передай йому письмо моє. Нехай в[illegible] тобі просто скаже, чи буде що з сього, чи ні? А поки [illegible]ша, то будемо масла добувать. У мене думка ось яка: як твоя на сеє буде порада? Поки що буде, купить би у Вольского дубів 40 лісу, вирубать, та й нехай би собі сохне. А скласти його можна коло Пикарів, на Росі, на жидівській лісній пристані і пильні. Як ти думаєш: чи д[illegible] [illegible]чо буде? Як що до ладу, то хутенько напиши м[illegible] зараз і гроші вишлю. Чи так, чи сяк, а де нео[illegible] [illegible]еба зупиниться. В Петербурзі я не всижу, він мене задушить. Нудьга така, що нехай Бог боронить всякого хрещеного і не хрещеного чоловіка. Чи Хариту ще не приходив ніхто з нагаєм сватать? Як що ні, то спитай у неї нишком, чи не дала-б вона за мене рушників? або нехай сестра спитає, се жіноча річ. Оті одуковані, та не одрюковані панночки у мене в зубах зав'язли. Нехорощ!... тай більш нічого!

А тим часом прощу твоєї щирої братньої поради — і перше так було, а тепер аж надто стало тяжко на самоті. Як би не робота, то я давно одурів би; а тим часом не знаю сам, для кого і для чого роблю. Слава міні

не помага, і міні здається, як не заведу свого кишла, то вона мене і в друге поведе Макарові телята пасти... Харитина міні дуже, дуже подобалась. Порадься з своєю жінкою, а з моєю сестрою, то й міні раду дайте; а поки що нехай вам Бог помагає на все добре. Щирий твій друг і брат

Т. Шевченко.

Напиши Присі, що як буде добре вчиться, та не пустовать, то я ще кращий пришлю їй подарунок.

На щот отієї книжечки ти сказав правду і спасибі тобі.

Ще ось що: Може Харита скаже, що вона вбога, сирота, наймичка, а я багатий, та гордий; то ти скажи їй, що в мене багато де-чого нема, а часом і чистої сорочки; а гордости та пихи я ще в моєї матері позичив, у мужички, у безталанної кріпачки.

Чи так, чи сяк, а я повинен ожениться, а то проклята нудьга зжене мене з світа. Ярина сестрі обіцяла, найти міні дівчину в Керилівці; та яку ще вона найде, а Харита сама найшлась. Навчи-ж її і врозуми, що вона безталанною зо мною не буде.

Максимович у Прохорівці уступає міні таке саме добро, як і в Парчевського, тілько що не коло Дніпра, от моє лихо! Видко Дніпро, та здалека, а міні його треба коло порогу. Ні вже! нехай Вольский хоч чорта перескочить, а міні дружбу докаже. А нащот дубового лісу, як ти лучче придумаєш, так і зроби. Низенько кланяюся сестрі, і цілую тричі її синка.

До В. Г. Шевченка.

7 декабря. Не було в куми і запаски, аж глядь кума у плахті похожає. То так оце і з твоїми письмами сталося, вчора одно, а сьогодні друге. Спасибі тобі, мій рідний брате, мій друже єдиний, за твою турбацію. Вольский міні пише [що] тепер зробить нічого не можна.

Пек йому, тому шепотинникові Парчевському, може той клапоть од нас не втіче. А поки що, торгуйся, яко мога, з Понятовським, через того старого економа. У Київі у мене нема нікого такого, щоб хто добре знав Понятовського; пошукаю, чи не найду тут. Багатих усюди знають. Ще ось що: напиши міні, чи багато там землі у тій Забарі? чи можна буде садочок розвести, та ще, щоб справді сердитий Дніпр не пошкодив? розпитайся гарненько. До Чижова я завтра сам напишу; або попрошу його великого приятеля Галагана: йому він щирійше скаже, як міні.

Тепер о Хариті. Твоя порада добра. Спасибі тобі. Та тілько забув ось що, а ти це добре знаєш: я по плоті і духу син і рідний брат нашого безталанного народа, та й як же себе поєднать з собачою панською кровью. Та й що та панночка одукована робитиме в моїй мужицькій хаті! З нудьги пропаде та й міні укоротить недовгого віку. Так то брате мій! Друже мій єдиний!

Харита міні подобалася, хоч я її і назирки бачив: нехай ще сестра Ярина подивиться на неї, та що вона скаже, то так воно й буде. Мати, всюди неоднакова мати. Коли розумна та щира, то й діти вийдуть в люди, хоч по під тинню; а хоч і одукована, та без розуму, без серця, то й діти виростуть, як те ледащо в шинку.

У тебе, здається, годується кабан в сажі. Я бачив, як Харита йому їсти носила і ти, певно, заколеш його к святкам, то пришли міні по почті 20 фунтів ковбас; бо я лучше тричі в німця пострижусь, и всю пилипівку буду мясо їсти як матиму німецькими ковбасами розговляться. Та щоб ковбаси були такі самі, як ми з тобою їли на меду у Гната Бондаренка, під яблунею сидячи. Нагадай лиш добре. Та як би до ковбас, та ще й сала додать, то воно дуже-б добре було! на се добре діло посилаю тобі 10 карбованців; решт оддай сестрі Ярині.

Ко новому року вийдуть початки мого сочиненія (новиї). Я через тебе пошлю чотири книжки Алексію

Івановичу Хропалю, а тоді він тобі й ска [же], як і що робить, а до того я й йому напишу.

Ще ось що: спасибі тобі, що ти зовеш на пораду і на розглядини сестру [illegible]у. Щож вона побачить? те що й я бачив; Хариту, [illegible] більш нічого! А як би твоя жінка, а моя сестра, сказала слово, то це було-б до ладу. Попроси її, нехай скаже, нехай порадиться.

А поки що буде, нехай Бог шле добре здоровє і жінці і діткам твоїм. Оставайся здоровий, та швидче пиши до мене до твого іскреннього друга і брата

Т. Шевченка.

О людській волі я розпитував; але ніхто нічого не знає, коли як і що з того буде.

А дубового і ясинового дерева треба купить і вирубать, нехай собі лежить та сохне, поки що буде.

До А. И. Хропаля.

Щиро шануємій і многоуважаемій Алексій Іванович! Міні оце прийшлось до скруту: сьогодні цензура випустила із своїх пазурів мої безталаннії думи, та так проклята одчистила, що я ледве пізнав свої діточки, а іздатель, кацапська душа (Кожанчиков) половини не дає того, що я прошу, і що міні притьмом треба. З таким моїм лихом оце до вас з [illegible]атоном Өедоро[illegible]єм: вишліть міні, [illegible]удьте ла[illegible] [illegible]) карбованців, і я вам з великою дякою пришлю к[illegible]ому року екземплярів книги на такую сумму, або [illegible]ік гроші з невеликим процентом. Зробіть як зна[illegible] вам [illegible] на розум положе. Поклоніться од мене тр[illegible]у Михайловичу [Яхненку], Өедору Степанов[illegible]! Титарівну-ж тричі поцілуйте за мене, нехай [illegible]дорове росте, та щасливе буде! Оставайтесь зд[illegible]! Нехай нам Бог помогає на все добре! Не заоу[illegible]те іскреннього вашо[illegible]

Т. Шевченка.

P. S. Як побачите Т.-ва, то заплюйте йому всю його собачу морду. Диво міні, що таку подлую, гнусную тварь земля носить. Другим разом я вам напишу, що він хотів зо мною зробить.

До Н. М. Сошенка.

Посилаю тобі, мій іскренний друже, де що моєї нікчемної роботи. А любій панночці Ганнусі, замісць мазурок Шопена, наші пісні. Нехай грає та виспівує, та не радиться з панною Валентіною, вона її доброму не навчить.

Напиши міні свій адрес і напиши, як зовуть пані і пана Красковських і як зовуть Чалого і Чалиху. Андрієвському сам занеси рисунок і гарненько поклонись йому од мене..

Не забувай іскреннього твого друга

Т. Шевченка.

Адрес: Въ С.-Петербургъ въ Большой Морской въ домѣ графа Уварова. Его Высокоблагородію Михаилу Матвѣевичу Лазаревскому.

До В. Г. Шевченка.

С.-Петербург, 12 января. Насилу я дождавс твого письма; я вже думав, що ти, крий Боже! заведужав, або принаймні на Бесарабію помандрував. За ковбаси і сало спасибі тобі, а як полежу та поїмтую, то ще раз скажу: спасибі! думаю, що вони такі самі будуть, як і ті, що ми з тобою колись під яблунею вкушали. Міні байдуже, що ми вже не ті стали, аби ковбаси не старілися, а з ними і ми помолодіємо; коли-б тільки нам отой хутір придбать, та поєднать Хариту. Дуже, дуже я зрадів, що вона вподобалась Ярині. Чи Ярина ще й досі у тебе гостює? Як ще й досі, то нехай би вона нишком, по своєму спитала Хариту, а ти-б міні написав те слово; або сам спитай, що вона скаже?

Волинский міні пише, що Пикарі будуть Зміського. Міні самому здається, що він моторненький панок; я з ним бачився в Черкасах. Нехай і буде добра надія, а з Понятовським тепер треба зробить: його вже прошено.

Міні самому здається, що лучче взять на посесию; а тим часом роби, як тебе Бог навчить; як що треба буде грошей, то пиши. На тім тижні вийде моя книга, то будуть і гроші. А дубового лісу все-таки треба купить, [illegible] далегідь, нехай собі сохне. Писав я позавчора про [illegible] до Семеренка; не знаю, що він тобі скаже. Як [illegible]учиш мого Кобзаря, то одвезеш їм усім по кн[illegible]жці, то може вони й поласкавійш[illegible]ть.

Другим разом напишу тобі більше, а тепер бувай здоров; поцілуй за мене сестру Ярину, Катерину, свою жінку і своїх діточок. Оставайся здоровий. Не забувай іскреннього твого друга і брата

Т. Шевченка.

До В. Г. Шевченка.

Февраля 1. Ти міні дуже на швидку писав, а я тобі оце навзаводи пишу, — ніколи. Ось-що! чи получив ти моє письмо і Кобзаря? чи був ти у Городищі? чи бачився з П. Ѳ. Семеренком? Як що бачився, то напиши міні, що він тобі сказав? Та ще ось що: напиши міні гарненько, що то за пан Трощинський? Де той Кагарлик і що то за грунт, що він нам пропонує, що він коштує? Я се літо до тебе не приїду, ніколи, — роби як сам знаєш, о грошах не турбуйся. *Кобзарь* добрий чинш платить, спасибі йому. Та напиши міні хоч пів слова о Хариті; вона міні спать не дає. Оставайся здоров. Цілую твою жінку і твоїх діточок.

Т. Шевченко.

Як матимеш час, то сам одвези письмо П. Ѳ.: а не, то одішли.

До В. Г. Шевченка.

Февраль (?). Прочитай оце письмо, та, поміркувавши гарненько, запечатай, та або сам одвези, або одішли, або під лаву кинь. Та що! нехай Харита, добре подумавши, скаже: чи піде вона за мене, чи ні? чи бачився ти з П. Ѳ. Семеренком? Та напиши, чи той грунт у Трощинського над Дніпром? бо як не над Дніпром, то міні й за копу його не треба! — Ще як скаже Харита, що піде за мене, то прийми ти її в своїй хаті, як рідну сестру. Нехай вона сердешна од наймів трохи одпочине. На харч і її одежу я тобі вишлю гроши. Попроси за мене і сестру мою, а свою жінку, щоб і вона її привітала. Тричі спасибі тобі за Васю. Як побачиш брата Йосипа, то скажи йому, нехай очунює, та захожується міні хату ставить. А о волі ще й досі не чуть нічого доброго. Напиши міні, чи є в Харити батько, або мати? чи крепачка вона, чи вольна? коли крепачка, то чия? і яка плата за її волю.

В. Г. Шевченка.

18 лютого. Напиши міні швиденько адрес Жаботинського і Кериловського пана: як його зовуть і що воно таке? та напиши, як зовуть синів брата Микити, брата Йосипа і сестри Ярини. Жінки і дівчата уже не панщане, а про чоловіків, парубків і хлопців ще нічого не чуть і за грунти теж.

Та напиши міні гарненько, як і що зробив ти з Трощинським? як що добре зроблено о грунті, то дбай дубовий, берестовий, ясеновий, кленовий і липовий ліс і пиши о грошах.

Чи бачився ти з Семеренком і що він тобі сказав? Посилаю тобі нашвидку зроблений план хати, поміркуй і роби, як сам добре знаєш; міні тілько треба, щоб робота була дубова, та круглий ганок скляний на Дніпро.

Спитай у Харити, що вона скаже? щоб я знав; що

міні думать, і що робить! На се літо я не приїду до вас, роби як сам здоров знаєш, а я тобі скажу спасибі.

Чи получив ти Кобзаря і письмо Трощинському? У Кериловської був; вона нездужа і я її не бачив, а Маню поцілував за тебе і один фунт добрих конфет оддав.

Ще раз прошу, прошу тебе: спитай у Харити, що вона скаже, і напиши міні швиденько.

»Русская газета« запрещена. Послав я тобі »Современник« і »Народное Чтеніе«, чи получив? Послав я тобі ненадписанних пять книжок *Кобзаря*. Може тобі ще треба буде, то напиши; бо його швидко й не стане: пани дуже кривляться на сліпого старця. — Ще раз благаю тебе, напиши, що скаже Харита? Оставайся здоров. Цілую тричі твою жінку і твого Йосика, Ганулю, Присю, Андрія, Каленика і тебе, мій щирий брате і друже!

Ти-б добре зробив, як би міні прислав ковбас, а то я захляв без цего добра.

До В. Г. Шевченка.

23 марта. Чого се ти замовк, мов тобі заціпило? Чи не завадило тобі од казань, що ти для мене так мудро скомпонував? Спасибі тобі, мій брате рідний, мій друже єдиний!

Брехня цему; я тілько (не фарисей) не идолопоклонник такий, як оті християне, сіпаки, брехуни. Собака погавка, а вітер рознесе. В послідньому письмі просив я тебе, щоб ти міні швиденько [написав?] о Микиті, Йосипі і Ярині і їх дітях і грунтах.

Робота моя о їх волі аж шкварчить, а ти ані телень!

Чи ти вмер, чи тілько ще занедужав, чи може, крий Боже, запишався? Пишиж міні все, та пиши гарненько, а надто о Хариті. Чи ти казав її о мені, і що вона тобі сказала? Будь ласкав, поверни цім ділом на мою руку, а то не втерплю, одружуся з такою шерепою, що й тобі сором буде. Ще ось що: як будуть питать брата

Йосипа, на чиїм він грунті живе, то нехай скаже; на своїм. За грунти положена якась плата, то сестрі Катерині доведеться потім платить, а теперь Йосипові безплатно оддадуть. А тим часом не знаю ще, як воно зробиться.

Чи ти зробив що з Понятовським, або з Трощинським? Як що ні, то чи не зробиш чого з Занієвським? От би добре було! А дубового, кленового, липового і ясинового (дерева) певне не придбав! Що тобі Бог послав чи дочку, чи сина? Зови мене в куми. Чи получаєш ти книжки, що я посилаю? Яке здоровя твоєї жінки, а моєї сестри? Чи приїдуть твої хлопці і дівчата на святки до дому? Для Присі єсть у мене гостинець, та нехай прочитає добре Робинзона Крузе. Чи Вася вже вчиться письму? Бувай здоров з жінкою і з діточками! Пиши до мене швидче; бо я трохи не одурів, ждучи твого письма, о братах і о Хариті.

До В. Г. Шевченка.

Мартъ (?). Одвези сам книжки в Городище і оддай своїми руками; в Керилівку перешли, а пять книжок роздай, кому сам знаєш. Та пиши міні, бо я вже аж утомився, ждучи твого листа.

До Я. Г. Кухаренка.

25 марта. Батьку Отамане Кошовий! Посилаю тобі к великодню замісць писанки *Хату*, і не журнал, а тілько альманах, попередник нашого будущого журнала *Основа*. Начинається він з того року. Збірай батьку Чорноморську запорозьку старовину та присилай на моє імя, а я передаватиму в редакцію. Треба-б багато де чого тобі написать, та ніколи, нехай другим разом, лучшим часом. Цілую твою жінку і твоїх діточок, а тебе аж тричі. Згадуй инколи щирого твого

Т. Шевченка.

До В. Г. Шевченка.

28 марта. 23 марта я писав до тебе трохи не лаючи, а 26 марта получив твоє і пана Трощинського письмо. Добре ти зробиш, як поєднаєш мене з паном Трощинським, але зпершу поєднай мене з Харитою, а потім проси Трощинського, щоб він розклав плату на три части по 500 карб.; до нового 1861 року я виплачу йому всі 1500 карб. Як що він здасться на се, то зараз пиши міні, бери гроши, приймай добро і хозяйнуй. Грунт законтрактуй на 25 літ на своє імя, або на моє, як знаєш. Добре-б ти зробив, як би поїхав у Керилівку, та сказав би Микиті, Йосипові і Ярині, щоб вони не квапилися на волю без поля і без грунту; нехай лучче підождуть. Трощинському сьогодні не пишу: ніколи; поки що, торгуйся з ним сам, як тобі Бог поможе. А дуже-б, дуже добре-б було нам у купі вік докоротать над староденним Дніпром! Посилаю тобі десять книжок *Кобзаря*, продай їх, як можна буде, і гроші оддай сестрі Ярині.

Жду твого обіцяного письма од 15 марта, і тим часом цілую тебе, твою жінку і твоїх діточок.

До В. Г. Шевченка.

22. березня. Сьогодня я получив твої письма. Сьогодня у мене велике свято: сьогодня, 22 березня 1838 року, я глянув із неволі на світ Божій. Сьогодняж ота придурковата Харита зробила з мого великого свята такий дрібний будень, що я трохи-трохи не записався в ченці.

Та дарма! Нехай собі погуляє до тієї весни. (Міні ні в осені, ні навіть зімою до тебе приїхать неможна.) А тим часом ти вразумляй її потроху і жінку свою попроси, і сестер Катерину і Ярину. Скажи їй, що ми з тобою таки самі пани, як вона панна. Викуповать її на волю не треба: вона вже вільна, і всі жінки і дівчата в нашім краї уже на паищні. (?)[1]) Це я добре знаю.

[1]) Не панські?

Як що ти добре поєднаєсся з Трощинським (и як Бог тобі поможе поєднать мене з Харитою), то купуй отой дом у Ржищеві та придбай міні лісу на кадвірню комору: то моя й буде робоча. Дуже-б, дуже добре було, як би нам укупі довелося вік свій докоротать!

Пану.....скому нехай Микита скаже, щоб він тричі чмокнувся з своїм рідним батьком — з чортом. По 85 карбованців нехай бере тепер чистими грішми з грунтами і полем, а потім (в осені) візьме дулю.

Послідного мого письма ти, мабуть, ще не получив. Я там писав, що і як робить з Трощинським. Як получиш, то напиши міні, що ти думаєш і що можна зробить? Послав я тобі 10 *Кобзарів* і дуже-дуже розумну книжку для Присі. Напиши, як получиш.

Каменський міні казав, що ....ч от потилиці до пьят паскуда, та й більш нічого не сказав.

Чи не побачисся ти сам коли-небудь з батьком і з матірью Харити? Порадься з ними та ростовчи ти їм, що я і ти не пани, а таки-ж самі прості люди, що панам і в лакеї не годимось. Нехай вони дурні урозуміють сеє слово. Чи получив сігорішню другу книжку »Народнаго Чтенія«? там єсть моє письмо до редактора. Воно вже перетлумочене і надруковане в польских газетах. Прислухуйся, що там пани і полупанки на се письмо казатимуть? Може літом заїде до тебе Куліш, то привітай його гарненько. Поцілуй Васю за мене і скажи їй, що як буде добре учиться, то я їй і намисто, і серги і перстень привезу, а як же ні, то привезу березової каши, а вона, тут скажи, дуже добре росте.

Сьогодня з почти принесли міні і твої ковбаси, та ота придурковата Харита таке міні зробила свято, що я на їх тілько поглянув.

Пиши міні швидче, що і як ти сподієш з Трощинським? Нехай Микита спитає, що той Фліорковський положить за десятину поля і за грунт? А я вже Хариті і намисто, і дукач, і хрест купив: дурень думкою бо-

гатіє, як то кажуть. А ти все-таки з очей її не спускай: може ще що-небудь і буде. Брат і щирий твій друг

Шевченко.

P. S. Не спускай з очей і пана Змієвського.

До Е. Г. Ковалевського.

26 апрѣля. Чтимый и глубокоуважаемый Егоръ Петровичъ! Во имя всѣхъ святыхъ и, въ особенности, во имя великомученика Георгія, извините меня, что я не самолично поздравляю васъ съ днемъ вашего ангела (легче верблюду въ игольное ухо пройти, нежели доброму художнику среди бѣла дня оставить свою работу).

По обычаю предковъ нашихъ, во мѣсто злата и серебра нетлѣннаго посылаю вамъ тлѣнное послѣднее дѣло рукъ моихъ и пребываю сердечно любящій васъ

Т. Шевченко.

До В. Г. Шевченка.

15 мая. Чи ти мої письма не читаєш, чи, прочитавши, занехаєш? Я вже тобі тричі, а оце в четвертий раз пишу, що я се літо не вирвуся з Петербурга, що не прибуду до дому чи до тебе, а ти міні що-разу товкмачиш, що я тебе жду, — що чи будеш ти, чи ні? Знай же тепер, що я і літо і зіму не буду на Україні; а на ту весну, як Бог поможе, то прибуду, а ти до того часу дбай о клапті землі, чи по тім, чи по сім боці Дніпра. Тілько щоб над самісеньким Дніпром, та дбай так, щоб нам у купі оселиться. Занехай Ржищев, цур йому, тому домові, ковітці, вітрякові, потім тром грушам. Як що дуже уподобався пан Трощинський, то бери у його службу; я чув, що він пан і заможний і не дуже лукавий. А там, як матимеш час, то подивишся сам на ті Рудяки; бо Григорович і збрехать уміє. Як що подобаються тобі оті Рудяки, то возьми в поссесію 20 десятин на 25 літ, гарненько поторговавшись з Трощинським,

та захожуйся будовати. Се літо ніколи, а на те хиба. Та ще ось що: як зробиться отак, як я оце пишу, то дбай о дубовім лісі на надвірню комору (на робочу), і як що та придуркувата Харита не схаменулась, то проси сестру Катерину і сестру Ярину, чи не накинуть вони оком у Керилівці яку огрядну та чепурну дівчину, хоч і вдовицю, аби чесного роду, та щоб не стара і доладна була. Без жінки і над самісеньким Дніпром і в новий великій хаті, і з тобою, мій друже брате, я буду на самоті, я буду одинокий. Що робиться в Межирічі? Чи не бачився ти з Змієвським? а той грунт, що ми з тобою оглядали, у печінках сидить. Одішли оцей екземпляр об'явленія о »Основі« П. Ѳ. Семеренку, я йому після Кобзаря уже двіч писав, а він міні ані телень! Нехай собі сердиться, коли в його така сердита натура. На сім тижні я, або Білозерський, пошле Трощинському такий же екземпляр об'явленія. Оставайся здоровий, цілую твою жінку і твоїх діточок. Друг і брат твій

Т. Шевченко.

Шкода, що твої хлопці написали до мене чорт зна по якому; вони хоч би у Присі училися писать по-людському. В половині іюня, а може і раньше, заїде до тебе офицер Новицький. Привітай його гарненько і найми, або сам позич йому коней до Жаботина. Йому поручено самолично торговаться з Фліорковським, в Городище на завод сам його повези.

До Марка Вовчка.

Петербург, 25 мая. Спасибі тобі, моя доню любая, моя єдиная, що ти мене хоч у Дрездені згадала. Я ще й досі тут, — не пускають до дому. Печатать не дають. Не знаю, що й робити! Чи не повіситься часом? Ні, не повішусь, а втічу на Україну, оженюсь і вернуся, як умитий, в столицю. Коли ви вернетесь до нас? Як би через рік, то дуже добре було-б. З Кожанчиковим

я бачився позавчора і він міні нічого не казав про »Ледащицю«. Серденько моє! не посилайте поки-що нічого отим книгарям — поки вас лихо не прискрипало; бо вони не бачать, а носом чують наші злидні. А в тім робіть як знаєте. В осени буде у нас свій журнал під редакцією Білозерського і Макарова. Підождіть трошки. А покищо нехай вам Бог помогає на все добре. Тричі цілую вас і вашого Богдася. Аминь.

Т. Шевченко.

Як матимете час, то пишіть до мене через Калинецького, бо він знатиме, де я повертаюсь.

До В. Г. Шевченка.

29 іюня. Сьогодні в Корсуні премерзене свято, а в моїй тихій хаті і такого, благодарить Бога, нема. Добре б ти зробив, як би побачився та привітав од мене оту шляхту много знанную мною личн А вона сьогодня вся повинна бути у Корсуні. Сьогодні певне буде у Корсуні і Наталка Шулячівна, то ти, яко чоловік не без розуму, поклонися її од мене, а більш а ні телень. Коли так зробив, то зробив добре. Я її добре не розглядів, здається трошки педантка і не дуже чепурна; а нечепурна жінка і циганові не дружина. На ту весну, Бог поможе приїду подивлюся та поражуся з сестрою і з тобою, а поки, коли трапляється її неледачий чоловік, то нехай їй Бог помагає. Шкода, що ота Харита зледащила, а міні-б луччої жінки і на край світа шукать не треба. Чи був ти у Рудяках? що ти там бачив і чи зробив що з тим паном Трощинським? напиши міні швиденько? Ще ось що; на тім тижні президент Общества литературного получив письмо од К. Флірковського. Він пише, що братів і сестру Ярину з дітьми випускає на волю без грунтів і без землі безплатно; але вони не беруть такої поганої волі. І добре роблять. Як ще не був, то незабаром буде у тебе Новицький. Добре б ти зробив, як би вкрав у Лопухина день, або й другий;

поїхав з Новицьким у Жаботин, та вдвох сказали б отому дурневі, щоб він не боявся Керилівчан, а положив би яку хоче плату за грунти і за землю (не меньше чотирох десятин на душу) і щоб зараз написав тому-ж президентові Егору Петровичу Ковалевскому.

Поцілуй за мене свою жінку, Йосипка, дівчат і хлопців, коли вони дома. Керилівчанам скажи, щоб вони на ту погану безземельну волю не дуже квапились.

Чи бачився ти з Кулішем, і що зроблено з хатиною і садочком над Росью, і де те добро, чи в самому Корсуні, чи недалеко його? Напиши міні. Подякуй ще раз отого пана за сукно на свитку; а свитка, як пошита, то нехай у тебе жде мене, твого брата і друга

Т. Шевченка.

До В. Г. Шевченка.

1 іюля. Позавчора я послав тобі письмо, а сьогодні получив твоє. На чорта ти їх адресував біс батька зна кому? я од його получив розпечатане.

Коли ти кажеш, що коло Канева добре буде, то бери десять десятин землі з умовою заплатить гроши въ продолженіе года въ три срока. І зараз же напиши міні, чи багато треба грошей для почину? Обудуваться так, як кажеш, добре буде. Бувай здоровий! нехай тобі Бог помагає на все добре.

До В. Г. Шевченка.

29 іюля. Посилаю тобі 1000 карбованців грошей. Як що можна буде розділить плату за грунт на три сроки — розділи; а як же ні — заплати разом за 10 десятин землі, а купчую кріпость зроби на своє імя. Про хату напишу тобі, як діждусь твого письма. Друг і брат III.

Нехай міні Прися напише, що вона прочитала в тих книжках, що я їй послав. Скажи Васі, що як буде вчиться, то я їй на ту весну намистечко привезу.

Йосип пьяний і дурний — вибач йому; а сестрам, як побачиш, од мене поклонись. У сестри Ярини спи-

тай, як побачиш, чи оженила вона свого сердешного сина, чи ні?

На хату купи тілько сосноваго дерева; на двери і одвірки дубового, або ясенового. Хата щоб була 10 аршин вшир і 20 вздовж. Як найдеш сухого береста, то бери; здається краще не буде, (здається на що-небудь) — хоть на лави.

Чом мені Прися и Ганнуся нічого не напишуть? Вася — та ще, думаю, і говорить не вміє.

До Вас. Вас. Тарновского (молодшого).

7 августа. Милостивый государь Василій Васильевичъ! 100 экземпляровъ »Кобзаря«, взятые вами у Д. С. Каменецкаго для передачи Михаилу Корнѣевичу Чалому, инспектору 2-й кіевской гимназіи, я эти сто экз. »Кобзаря« подарилъ моей невѣстѣ, и она покорнѣйше васъ проситъ, и я тоже, 50 экз. переслать въ Черниговъ, въ пользу воскресныхъ школъ, на имя Романа Дмитріевича Тризны а 50 экз. въ пользу тѣхъ же школъ въ Кіевѣ, на имя М. К. Чалаго. И будущая жена моя, и я будемъ вамъ благодарны, если вы исполните нашу просьбу. Готовъ къ услугамъ

Т. Шевченко.

До С. Чалого.

С.-Петербург, 11 августа. М. Г. Убѣдительнѣйше прошу васъ получить (съ почты) 50 экземпляровъ моего »Кобзаря« и, по вашему усмотрѣнію, передать помянутые 50 экземпляровъ одному изъ кіевскихъ книгопродавцевъ а вырученныя деньги отдайте въ кассу кіевскихъ воскресныхъ школъ и на досугѣ извѣстите меня о вашемъ здоровьи, вашей суруги и здоровьи Ивана Максимовича Сошенка, за что будетъ вамъ благодаренъ и на услуги готовый искренній вашъ

Т. Шевченко.

P. S. Получили ли вы »Кобзаря«, надписаннаго моею рукой на ваше имя?

До В. Г. Шевченка.

22 августа. Ми з тобою, здається, і розумні люди, а робимо чорт знає по якому. Ти мого письма не дождесся, пишеш міні, а я, на тебе дивлючись, тобі одвітую, не знавши, що ти міні писатимеш. Розумні люде, здається, так не роблять. Я сьогодні пишу до тебе, бо маю час, але на пошту письма не подам, аж поки не получу од тебе звістки о полученіи 1000 карб. Як би ти для почину, до весни обійшовся ціми грішми, то добре-б було, а як що ні, то напиши, — я ще пришлю, тілько не багато. Я оце заходився жениться, та міні, бач, і тут треба гроші, а вся надія на »Кобзаря« та на »Основу«.

Будущее подружє моє зоветься Ликерія, крепачка, сирота, така сама наймичка, як і Харита, тілько розумнійша одним (словом?) — письменна, і по-московськи не говорить. Вона землячка наша з під Ніжина. Тутешні земляки і землячки наши (а надто панночки) як почули, що міні Бог таке добро послав, то ще трошки подурнійшали. Гвалтом голосять »не до-пари і не до-пари!« Нехай їм здається, що не до пари, а я добре знаю, що до пари.

В осени, як обробишся з полем, покопаєш наше будуще кишло, вибери на тому кишлі найкраще місце і посади яблуню і грушу на память 28 іюля 1860 року.

Поберемося ми після Покрови. Добре-б ти зробив, як би к нашому весіллю прислав сушених карасів десяток, другий або й третій, та запеченого Дніпрового ляща одного, другого, або й третього. Ти писав міні що в Каневі цего добра хоч лопатою горни, а тут і за гроши не добудеш; от тобі й столиця!

В Пекарях якась вдова, попадя, продає хату. Купить би, та к осени перевезти на грунт і поставить. А весною нехай би сестра Ярина з меншим сином перевезлась у ту хату, та й хазяйнувала, а тим часом я з жінкою прибуду, то вона-б і нам пораду дала-б. Бо я і жінка моя, хоч і в неволі і в роботі зросли, але в

простому сільскому ділі нічого не тямимо, то порада-б сестри Ярини дуже-б до ладу була і міні і Ликерії.

Оттаке-то скоїлось! несподівано я приїду до тебе в гості з жінкою, сиротою і наймичкою! Сказано: коли чоловік чого добре шукає, то й найде. Так і зо мною тепер трапилось. Міні тепер не жаль, що Харитина трошки придурковата.

25 августа. Добре я зробив, що позавчора не дописав сього письма і не послав тобі: сьогодня я получив твое письмо і бачу, що ти з Кулішем [illegible] адто росфантазировались. Книгарь Кожанчиков сь[illegible] сказав міні от-що (а він се діло добре знає): на [illegible] готовика і на 3000 кредиту »въ книжной торго[illegible] жно получить 10 процентовъ съ усиленнымъ тру[illegible] Міні самому не подобається твое сіпачество та, н[illegible] діться! Бумага і чай — се инша річ! Напиши [illegible] міні гарненько, чи багато тобі треба кредиту на се[illegible]зо?

А тим часом отого клятого сіпачества [illegible] ки[illegible] воно тебе хлібом годує, а хліб велике діл[illegible] тобі план хати. Коли ти найдеш не так [illegible] напиши міні; а тим часом окопуй леваду [illegible] сосновий; на одвірки тілько та на двери к[illegible] та ясенового, та на поміст липи. Як [illegible] буде грошей, напиши, я добуду і пришл[illegible] Добр[illegible] як би Ярина весною рано перевезла[illegible] на м[illegible] може можна найнять для неї у Каневі [illegible]очку [illegible] а літом ми з жінкою прибудемо та в[illegible] пора[illegible] що нам робить?

На надвірню комору (робочу) при случаї ду[illegible] лісу купи; нехай собі лежить, та висихає, поки що буде.

Цілую твою жінку, діточок і тебе. Т.

До В. Г. Шевченка.

5 октября. Спасибі тобі, мій друже-брате, за твої великі хлопоти з тим землеміром та з иншими пьявками людськими. Спасибі ще раз!

Дуже, дуже добре ти зробив, що не посадив яблуні і груши; прищепи весною на дичках, вони й швидче і більші всіх ростуть. Я з своєю молодою, не побравшись, розійшовся. Ликеря така самісенька, як і Харита, дурнійша тілько тим од Харити, що письменна. Що міні на світі робити? Я одурію на чужині, та на самоті!...

Добре-б зробив (як матимеш час). щоб сам поїхав у Київ та своїм оком подивився на оту мадамъ Соар. По слуху вона міні не подобалась, подивись лиш на неї своїм батьківським оком. Ремінна свита з видлогою на тім тижні тобі пошлеться; на заказ[1]) і добре зроблена; коштує 32 карб. На сі гроші справ Йосиповим дітям на зіму одежу, а довги його не плати -- нехай сам платить! Микиті скажи (як побачиш), що він дурний — ні з ким не порадившись, зробив чорт зна й що!

Письмо Ф. і моє письмо і копія з условія печатаються в пятій книжці Народнаго Чтенія, тим я тобі тієї копії і не посилаю.

Порадь їм будь ласкав, щоб вони швидче записались в міщане, в Звенигородці один, другий в Черкасах, а Ярина в Каневі. Міні тут радять так, не знаю, як ти порадиш?

Грошей, що там треба буде, то я вишлю.

Калиника поцілуй тричі за мене і скажи йому, що, як добре знатиме математику, то астрономію і навигацію за пояс заткне. Отак і скажи йому. Шкода міні Йосипкової лапочки; а ще більше шкода того дурня, що він і не бачить, що він нівечить... Шкода, тай годі!

Спасибі тобі за лящи і карасі; на весілля вони не прибудуть бо весілля того й не буде, а ми вдвох собі з М. М. Л по чумацькому та по бурлацькому, зваримо борщу з карасями, лящем закусимо, та подякуємо тобі з жінкою і помолимось за щастє і здоровє твоїх діточок. Бувай здоровий! твій брат і друг Т. Щ.

---

1) В автографі: зараз.

Пришлю, або сам привезу Васі гостинця, як буде добре вчиться, а як же ні, то й ні!

До С. Чалого.

6 ноября, С.-Петербург. Любий мій і щирий земляк! Спасибі вам за письмо ваше, і велике спасибі за Кобзаря мого, що ви єго щиро привітали. А тепер ось-що: або самі, або скажіть И. М. Сошенку, щоб він дознався, де там у Київі живе Madame Соар. Як дознається, то щоб пішов до неї та подивився, як там живуть мої небог[illegible]ся, Ганнуся, та будьте ласкови напишіть міні. [illegible] що: напишіть міні швиденько, в імя Боже, що [illegible]ься в самих воскресних школах?

Ще ось-що [illegible]кажіть Івану Максимовичу, щоб він вам щиро сказав, чи здорова його жінка і його чорнявая Ганнуся? Він міні сам не напише: ледащо! та щей й старе ледащо!

Оставайтеся здорові — нехай вам Бог помагає на все добре!

Іскренний ваш Т. Шевченко.

До В. Г. Шевченка.

2 декабря. На місці Аркаса в Одесі якийсь Павлов, але і той Павлов нічого не вдіє без оцего Иваницького. Перешли йому моє письмо, та будемо ждать, що з того буде. Добре-б ти зробив, як би ще і сам йому написав гарненько. Та це як знаєш — так і роби. Посилаю тобі письмо мого великого приятеля київського — прочитай його; та як будеш у Київі, зайди в 2-гу гимназію, спроси квартиру инспектора Михайла Корнієвича Чалого, поклонися йому од мене. Це він міні пише про М. Соар. Та зайди ще до И. М. Сошенка: Чалий тобі скаже, де в[illegible] Вони тобі порадять, що робити з Присею і Ганнусею [illegible]ли. Бувай здоровий. Кланяється тобі Куліш.

До М. К. Чалого.

2 декабря. Во імя Господа вибачайте міні за те, що я вам пишу тепер коротенько; єй-Богу, ніколи. Передайте під росписку книгареві 100 екз. *Кобзаря*, нехай він продає його по 1—50 копі з вычотом 20 процентів за комісію — і нехай заплатить за транспорт. Низенько кланяюсь вашій жінці, а купно[1]) і вам. Як зайде до вас брат Варфоломей, то привітайте і порадьте, що йому зробить з Присею і Ганнусею.

До мене що день приходить Орловський, здається з його будуть люди. Бувайте здорові, нехай вам Бог помага на все добре.

Щирий ваш Т. Шевченко.

Чом ота с... Соха не обізветься до мене?

До В. Г. Шевченка.

23 декабря. Я лучче тричі чорта в... поцілую, як матиму писать отому поганому Селецькому. Я тобі вже писав, як будеш у Київі, то побачся з Чалим і Сошенком: вони тебе на все добре наставлять.

Цілую твою жінку і твоїх діточок. Скажи Васі і Йосипкові, що на новий рік, як будут добре вчиться я їм гостинець пришлю. Йосипкові я думав прислать доброго сукна на штанці та на жупанок (як буде добре читать), а то й березової каші пришлю.

Братові Йосипові скажи, що дурень, Микиті не кажи нічого. Як доведеться побачить сестру Ярину, то скажи їй, що вона брехуха. А сестру Мотрю поцілуй тричі за мене. Ти од себе напиши що небудь розумне отому Яковові Тарновському.

До Якова Вас. Тарновського.

Дек. 23. С.-Пб. Давно, дуже давно ми з вами не бачились, щиро шануємий Яков Василєвич! І так як ви чоловік щирий і розумний, а я теж трошки похожий

---

[1]) Разом.

на таких людей, як ви, то ми безплодно і написали один другому измятое слово »Милостивый государь!« Лучче любить і робить, а ніж писать і говорить.

Двоюродный братъ мій Варѳоломей Григорьевичъ Шевченко — почти управляющій корсунскимъ имѣніемъ князя Лопухина, чоловік розумний, щирий и, какъ говорятъ, мастеръ своего дѣла; это вы лучше можете узнать отъ вашихъ сосѣдей, нежели отъ меня. Братъ мой тяготится нѣмцами и ляхами и, въ особенности, его свѣтлѣйшествомъ; прочувши, що вам треба замістить чім-небудь лучшим вашего теперешняго управителя, хочетъ, и я прошу васъ, приймiть його до себе, та й більш нічого.

Літом, як Бог поможе, я буду в Потоках і щиро, щиро вас поцілую, а поки що, бувайте здорові.

Іскренний ваш Т. Шевченко.

Кума моя Над. Вас. занедужала і осталася в Петербургѣ. Вас. Вас. і Людмила Владиміровна поїхали в Качановку.

До А. Д. Оболенского[1]).

М. Г. Александръ Демьяновичъ! Стихотворенія, которыя вамъ нравятся, выпишите изъ прилагаемой рукописи; я не имѣю времени. Рукочись оставьте у себя до будущей субботы.

Вашъ покорный слуга Т. Шевченко.

Предложите перевести Курочкину то, что вы найдете удобопереводимымъ.

(?)

Посылаю вамъ экземпляръ »Кобзаря«, на всякій случай безъ подписи. Передайте А. И. [Герцену] съ моимъ

[1]) Редактора »Народнаго Чтенія«.

благоговѣйнымъ поклономъ. Во имя Божеє найдіть та пришліть міні оті прокляті рушики (??), а то вони, чортові дочки, міні спать не дають. Чи будете ви сьогодня в четвертом часу дома?

1861.

До М. К. Чалого.

Январь (?). Посылаю вамъ на показъ 10 экземпляровъ моего *Букваря*, а изъ конторы транспортовъ вы получите 1000 экземпляровъ. Добре було-б, якби його можна було роспустить по селам, де єсть школи. А як Бог поможе зібрать за його гроші, то положіть їх в кассу ваших воскресних школ. — Я чув і читав, що Високопреосвященний Арсеній дуже возревновав о сельских школах і жалується, що не печатують дешевих букварів. Покажіть йому мій букварь і як що вподобається, то я й йому пришлю хоть 5000 екземплярів, звичайно за гроші, бо то не моє добро, а добро наших убогих воскресних школ. Так і скажіть йому.

Думка єсть за букварем напечатать Лічбу (ариѳметику) і ціни й величини такої же, як і букварь. За Личбой — етнографію і географію в 5 коп. А історію тілько нашу, може вбгаю в 10 коп. Як би Бог поміг оце мале діло зробить, то велике само-б зробилося

До С. Чалого.

4 января. Вельми шануємий земляк мій! Посилаю вам на показ 10 екземплярів мого Букваря, а із контори транспортов ви получите 1000 экземпл. Добре було б, як би можна роспустить його по уѣздних та по сельских школах. Та вже що хочете, те й робіть з ним, а як Бог поможе, зберете гроши, то положить їх в кассу ваших воскресних школ. Я і чув і читав, що Високопреосвященний Арсеній дуже возревновав о сельских школах і жалується що не печатають дешевих букварів. Покажіть йому мій Букварь, і як що вподобається, то

я і йому пришлю хоть 5000 эк. звичайно за гроши, (по 3 к.), бо це не моє добро, а добро наших убогих воскресних школ, — так і скажіть йому.

Думка єсть за Букварем напечатать лічбу (ариѳметику) і ціни і величини такой ж, як і Букварь. За лічбою етнографію і географію по 5 коп.; а історію, тілько нашу, може вбгаю в 10 коп. Як би Бог поміг оце мале діло зробить, то велике б само зробилося.

Старе ледащо (Сошенко) таки спромоглося на аркуш паперу та вже так його змережав, що й курці нема де клюнуть. Та так по письменному, що я насилу второпав. Кланяюсь і йому і його жінці. Те, що просив він, може зробиться.

Бувайте здорові! нехай вам Бог помагає на все добре. Низенько кланяюсь вашей жінці и вам.

Іскренний ваш Т. Шевченко.

P. S. Чи був мій брат у вас і що він там зробив з своїми недолітками?

До С. Чалого.

12 генваря. Будьте здорові з новим роком! Послав вам сьогодня свого добра 1000 штук. Прийміть його, та що хочете, те з ним і робіть. Добре б було-б, як би його можна було пустить в села: там би воно швидче прийнялося. А в тім, як знаєте, так і робіть. — Низенько кланяюся вашій жінці и вам.

Т. Шевченко.

До В. Т. Шевченка.

22 января. Погано я зустрів оцей новий поганий рік. Другий тиждень не вихожу з хати: чхаю, та кашляю, аж обісіло. Як тебе там Бог милує? Ти, мабуть, послідніх двох моїх писем не получив, що нічого не пишеш. В першому письмі, адресованному в Корсунь, послав я письмо незапечатане, щоб ти прочитав і пере-

слав в Одесу полковнику Иваницькому, главному начальнику механическаго заведенія при Обществѣ Мореходства и Торговли. Письмо про Каленика. Друге письмо, адресоване в Київ, в дом Соар, в которому также незапечатане письмо в Потоки на імя Я. В. Тарновського; чи получив ти оті письма, чи ні? Чи получив ти »Букварь« і »Основу«?

Заткни пельку отому проклятому землемірові, та роби швидче з тим сердешним грунтом. Та що ти зробиш, зараз же і напиши міні, щоб я знав, що з собою робить: чи їхать міні весною у Канів, чи ні? Як треба буде грошей, то напиши; а може я сам привезу.

Багато-б ще треба де чого сказать тобі, та нездужаю; нехай до другого разу. Бувай здоровий, цілую твоїх діточок і твою жінку. Т.

До В. Г. Шевченка.

29 генваря. Так міні погано, що я ледве перо в руках держу, і кат його батька знає, коли воно полегшає. Ось що! вчора заходив до мене прощаться полковник Антонович: він сьогодні поїхав в Одесу. Антонович цей — один із самоглавних членов Общества пароходства и торговли в Одесі. Я просив його за твого Каленика і він міні сказав от що: щоб ти йому не барившися написав: которий Каленикові год, і чому він учився в Херсоні: чи навиґації, чи механіки, чи математики? Йому це треба знать для того, щоб до чого лучче притулить Каленика. Напиши ж йому, та попроси гарненько, то може що й буде. Адресуй так: »Въ Одессу въ дежурство Новороссійскаго и Бессаробскаго Генералъ-губернатора Его Высокоблагородію Платону Александровичу Антоновичу«.

Чи послав ти мое письмо Иваницкому в Одесу. Чи получив »Букварь« і »Основу«? Начхай ти в ярмулку отому жидові, що ти пишеш, з його грунтом і з його

хатою. Кінчай швидче в Каневі, та напиши міні, як кончиш, щоб я знав, що робити з собою весною.

Прощай! Утомився, наче копу жита за одним заходом змолотив.

Цілую твою жінку і твоїх діточок. Т.

До В. В. Тарновського[1]).

16 февраля. С.-Петербургъ. Милостивый Государь Василій Васильевичъ! Сегодня получилъ я письмо изъ Чернигова отъ Романа Дмитріевича Тризны, на имя котораго въ прошломъ году просилъ я васъ переслать 50 экз. »Кобзаря« въ пользу черниговской воскресной школы. Тризна пишетъ мнѣ, что онъ и до сего дня не получилъ вашей посылки. Во имя Божіе увѣдомьте меня, на чье имя и когда послали вы въ Черниговъ помянутые экземпляры, чѣмъ много обяжете готоваго къ услугамъ

Т. Шевченко.

До И. Н. Макрицкого.

24 февраля. Многоуважаемый Иванъ Николаевичъ! Поздравляю васъ съ вождѣленнимъ днемъ вашего святого ангела, извините, что я не могу лично принести моего искренняго поздравленія: я боленъ, другой мѣсяцъ не только на улицу, меня и въ коридоръ не пускаютъ... и не знаю, чѣмъ кончится мое затворничество? Глубоко кланяюсь Марьѣ Львовнѣ, и лобызаю вашихъ дѣточекъ, отъ души желаю вамъ повеселиться по прошлогоднему. До свиданія, искренній вашъ

Т. Шевченко.

---

[1]) Молодшого.

Автобіографічна замітка Т. Шевченка.

(По його автографу).

Тарасъ Шевченко — сынъ крѣпостного крестьянина Григорія Шевченка. Родился въ 1814 году февраля 25, въ селѣ Кириловкѣ, Звенигородского уѣзда, Кіевской губерніи, въ имѣніи помѣщика Василія Васильевича Энгельгардта. На осьмомъ году, лишившись отца и матери, пріютился онъ у дьячка въ школѣ въ видѣ школяра-попихача. По мно[го] тяжкомъ двухлѣтнемъ испытаніи, прошелъ онъ грамматику, часловецъ и, наконецъ, псалтирь. Дьячекъ, убѣдившись въ досужествѣ своего школяра-попихача, посылалъ его вмѣсто себя читать псалтирь по усупшихъ крѣпостныхъ душахъ, за что и платилъ ему десятую копейку, яко поощреніе. Но несмотря на столь лестное къ себѣ вниманіе суроваго спартанца-учителя, въ одинъ изъ многихъ дней и ночей, когда спартанецъ-учитель съ своимъ другомъ Іоною Лимаремъ были мертвецки пьяны, школяръ-попихачъ, безъ зазрѣнія совѣсти обнаживъ задницу своего наставника и благодѣтеля, всыпалъ ему великую дозу березовой каши. Помстившись до отвалу и похитивши какую-то книжечку съ кунштиками, въ ту же ночь бѣжалъ въ мѣстечко Лисянку, гдѣ и нашелъ себѣ учителя живописи, отца дьякона, тоже спартанца.

Терпѣливо бродяга-школяръ носилъ изъ Тикача три дня ведрами воду и растиралъ мѣдянку на желѣзномъ листѣ; на четвертый день бѣжалъ, бѣжалъ онъ въ село Тарасовку къ дьячку маляру, славившемуся въ околоткѣ изображеніемъ великомученика Никиты и Ивана-воина; у послѣдняго для большаго эфекта рисовалъ онъ на лѣ-

вомъ рукавѣ двѣ солдатскія нашивки. Къ сему-то Апеллесу обратился школяръ-бродяга съ твердымъ намѣреніемъ перенести всѣ испытанія только бы хоть малость научиться его великому искусству. Но, увы, Апелесъ посмотрѣлъ внимательно на лѣвую ладонь бродяги, отказалъ ему наотрѣзъ, не находя въ немъ таланта не только къ малярству или шевству, ниже къ бондарству.

Потерявъ всякую надежду сдѣлаться когда-нибудь хоть посредственнымъ маляромъ, съ сокрушеннымъ сердцемъ бродяга возвратился въ свое родное село съ намѣреніемъ наняться въ погонычи, или пасти громадскую ватагу и, ходя за стадомъ овецъ и свиней, читать краденную книжку съ кунштиками.

И это не сбылось. Помѣщику Павлу Васильевичу Энгельгардту, только-что наслѣдовавшему достояніе побочнаго отца своего, понадобился расторопный мальчикъ, и оборванный школяръ-бродяга попалъ прямо въ тиковую куртку, въ такіе же шаровары и, наконецъ, въ комнатные казачки. Въ должности казачка, онъ втихомолку срисовывалъ украденнымъ [у] конторщика карандашемъ картины суздальской школы, украшавшія панскіе покои. Странствуя съ обозомъ за своимъ дидечемъ въ Кіевъ, Вильно и въ Петербургъ, на постоялыхъ дворахъ кралъ онъ изображенія разныхъ историческихъ героевъ, какъ-то: Соловья-разбойника, Кульнева, Кутузова, казака Платова и прочихъ, съ намѣреніемъ скопировать ихъ на досугѣ точь въ точь.

Случай и досугъ представился въ Вильнѣ. Это было въ 1829 году, декабря 6. Панъ и пани уѣхали въ рессурсы на балъ, въ домѣ все успокоилось, уснуло. Тогда онъ развернулъ краденныя сокровища и, выбравъ изъ нихъ казака Платова, принялся благоговѣйно-тщательно копировать. Уже дошелъ до маленькихъ казачковъ, гарцующихъ около дюжихъ копытъ коня казака Платова, какъ растворилась дверь, панъ и пани возвратились съ балу. Панъ съ остервѣненіемъ выдралъ его за уши,

надавалъ пощечинъ за то, дескать, что онъ могъ не только домъ — городъ сжечь. На другой день панъ велѣлъ кучеру Сидоркѣ выпороть его хорошенько, что и было исполнено сугубо.

Въ 1832 году въ С.-Петербургѣ, по неотступной его просьбѣ, помѣщикъ законтрактовалъ его на четыре года разныхъ живописныхъ дѣлъ цеховому мастеру, нѣкоему Ширяеву. Ширяевъ былъ ретивѣе всякаго дьячка-спартанца. Но, несмотря ни на какія стѣсненія, онъ въ свѣтлыя лѣтнія ночи бѣгалъ въ Лѣтній Садъ рисовать съ безобразныхъ неуклюжихъ статуй, — достойное украшенье Петровскаго сада. Въ этомъ саду и въ то же время началъ онъ дѣлать этюды въ стихотворномъ искусствѣ; изъ многочисленныхъ попытокъ онъ впослѣдствіи напечаталъ только одну балладу »Причинна«. Въ одинъ изъ этихъ сеансовъ познакомился онъ съ художникомъ Иваномъ Максимовичемъ Сошенькомъ, съ которымъ и до сихъ [поръ] въ самыхъ искреннихъ братскихъ отноше[illegible] По совѣту Сошенка, онъ началъ пробовать по[illegible]л съ натуры акварелью. Для многочисленныхъ пробъ терпѣливо служилъ ему моделью его землякъ и другъ, Иванъ казакъ Нечипоренко, дворовый человѣкъ того же Энгельгардта. Однажды тотъ же Энгельгардтъ увидалъ у Нечипоренко работу своего крѣпостнаго артиста, которая ему вѣрно очень понравилась, потому что онъ началъ употреблять его для снятія портретовъ съ своихъ любимыхъ любовницъ, за которые иногда и награждалъ рублемъ серебра, не болѣе.

Въ 1837 году И. М. Сошенко представилъ его конференцъ-секретарю въ художествѣ В. И. Григоровичу съ цѣлью освободить его отъ горестнаго состоянія. В. И. Григоровичъ просилъ о немъ В. А. Жуковскаго, а В. А. предварительно узнавши (узнавши) цѣну отъ помѣщика, просилъ К. П. Брюллова написать его В. А. Жуковскаго портретъ для Императорской Фамиліи съ цѣлью разыграть его въ лотерею въ Царскомъ Семей-

ствѣ. Великій Брюлловъ охотно согласился. Портретъ написанъ. В. А. Жуковскій съ помощью графа М. Ю. Вельегорскаго устроили лотерею въ 2500 р. ассигнаціями и этою цѣною была куплена свобода Т. Ш. въ 1838 году, апрѣля 22. Съ того же дня началъ онъ посѣщать классы а[кадеміи] художествъ, и вскорѣ сдѣлался однимъ изъ любимыхъ учениковъ-товарищей великаго Карла Брюллова.

Въ 1844 году удостоился онъ званія свободнаго художника, а въ 1847 году былъ арестованъ вмѣстѣ съ Костомаровымъ, Кулишемъ и многими другими по доносу студента К[іевскаго] У[ниверситета] нѣкоего Петрова[1]), а 30 мая того же года изъ каземата третьяго отдѣленія Т. Г. Шевченко былъ сосланъ въ Орскую крѣпость и потомъ въ Ново-Петровское укрѣпленіе съ строжайшимъ запрещеніемъ писать и рисовать.

Въ 1858 году, 22 августа, по ходатайству графини Анастасіи Ивановны Толстой, освободили его изъ Ново-Петровскаго укрѣпленія и по ея же ходатайству Всемилостивѣйше повелѣли быть ему подъ надзоромъ полиціи въ столицѣ и заниматься своимъ художествомъ.

Въ 1859 году лѣтомъ послѣ долгой и тяжкой разлуки увидѣлъ онъ свою прекрасную родину, крѣпостныхъ братьевъ и сестру и благополучно осенью возвратился въ А[кадемію] художествъ, гдѣ, благодаря правящихъ академіею, съ любовью истиннаго художника занимается гравюрою аква-тинта и аква-форта.

Послѣ долгихъ двухлѣтнихъ проволокъ главный цензурный комитетъ разрѣшилъ ему напечатать только тѣ изъ своихъ сочиненій, которыя были печатаны до 1849 года, вычеркнувши изъ нихъ десятки страницъ ( )[2]).

1860 года въ первой половинѣ генваря.

---

[1]) Тут приписка на боці: «безъ суда и ѣдствія разослали ихъ въ разныя крѣпости».

[2]) В скобках нечитке слово.

Автобіоґрафічний лист Т. Шевченка до редактора »Народнаго Чтенія«[1]).

Милостивый государь,

Александръ Александровичъ!

»Я вполнѣ сочувствую вашему желанію познакомить читателей »Народнаго Чтенія« съ исторіею жизни людей, выбившихся своими способностями и дѣлами изъ темной и безгласной толпы простолюдиновъ. Подобныя свѣдѣнія поведутъ, мнѣ кажется, многихъ къ сознанію своего человѣческаго достоинства, безъ котораго невозможны успѣхи общественнаго развитія въ низшихъ слояхъ населенія Россіи. Моя собственная судьба, представленная въ истинномъ свѣтѣ, могла бы навести, не только простолюдина, но и тѣхъ, у кого простолюдинъ находится въ полной зависимости, на размышленія, глубокія и полезныя для обѣихъ сторонъ. Вотъ почему я рѣшаюсь обнаружить передъ всѣмъ свѣтомъ нѣсколько печальныхъ фактовъ моего существованія. Я желалъ бы изложить ихъ въ такой полнотѣ, въ какой покойный С. Т. Аксаковъ представилъ свои дѣтскіе и юношескіе годы, тѣмъ болѣе, что исторія моей жизни составляетъ часть исторіи моей родины. Но я не имѣю духа входить во всѣ ея подробности. Это могъ бы сдѣлать человѣкъ, успокоившійся внутренно и успокоенный насчетъ себѣ подобныхъ внѣшними обстоятельствами. Все, что я могу

---

[1]) Цей лист-перерібка попередньої »Автобіоґрафічної замітки«, зредаґована П. Кулішем.

покамѣстъ сдѣлать въ исполненіи вашего желанія, это — представить вамъ въ короткихъ словахъ фактическій ходъ моей жизни. Когда вы прочтете эти строки, вы, я надѣюсь, оправдаете чувство, отъ котораго у меня сжимается сердце и коснѣетъ рука.

Я — сынъ крѣпостного крестьянина, Григорія Шевченка. Родился въ 1814 году, февраля 25-го, въ селѣ Кириловкѣ, Звенигородскаго уѣзда, Кіевской губерніи, въ имѣніи одного помѣщика. Лишившись отца и матери на осьмомъ году жизни, пріютился я въ школѣ, у приходскаго дьячка, въ видѣ школяра-попихача. Эти школяры въ отношеніи къ дьячкамъ то же самое, что мальчики, отданные родителями, или иною властью, на выучку къ ремесленникамъ. Права надъ ними мастера не имѣютъ никакихъ опредѣлительныхъ границъ; они — полные рабы его. Всѣ домашнія работы и выполненіе всевозможныхъ прихотей самого хозяина и его домочадцевъ лежатъ на нихъ безусловно. Предоставляю вашему воображенію представить, чего могъ требовать отъ меня дьячокъ, — замѣтьте, горькій пьяница — и что я долженъ былъ исполнять съ рабской покорностью, не имѣя ни единаго существа въ мірѣ, которое заботилось бы, или могло заботиться, о моемъ положеніи. Какъ-бы то ни было, только въ теченіе двухлѣтней тяжкой жизни въ такъ называемой школѣ, прошелъ я граматику, часловецъ и, наконецъ, псалтирь. Подъ конецъ моего школьнаго курса, дьячокъ посылалъ меня читать, вмѣсто себя, псалтирь по усопшимъ крѣпостнымъ душамъ и благоволилъ платить мнѣ за то десятую копейку, въ видѣ поощренія. Моя помощь доставляла суровому моему учителю возможность предаваться больше прежняго любимому своему занятію, вмѣстѣ съ своимъ другомъ, Іоною Лимаремъ, такъ что по возвращеніи отъ молитвословнаго подвига, я почти всегда находилъ ихъ обоихъ мертвецки-пьяными. Дьячокъ мой обходился жестоко не со мною однимъ, но и съ другими школярами, и мы всѣ глубоко его не-

навидѣли. Безтолковая его придирчивость сдѣлала насъ, въ отношеніи къ нему, лукавыми и мстительными. Мы надували его при всякомъ удобномъ случаѣ и дѣлали ему всевозможныя пакости. Этотъ первый деспотъ, на котораго я наткнулся въ моей жизни, поселилъ во мнѣ, на всю жизнь, глубокое отвращеніе и презрѣніе ко всякому насилію одного человѣка надъ другимъ. Мое дѣтское сердце было оскорблено этимъ исчадіемъ деспотическихъ семинарій мильйонъ разъ, и я кончилъ съ нимъ такъ, какъ вообще оканчиваютъ выведенные изъ терпѣнія беззащитные люди — местью и бѣгствомъ. Найдя его однажды безчувственно-пьянымъ, я употребилъ противъ него собственное его оружіе — розги, и, на сколько хватило дѣтскихъ силъ, отплатилъ ему за всѣ его жестокости. Изъ всѣхъ пожитковъ пьяницы-дьячка драгоцѣннѣйшею вещью казалась мнѣ всегда какая-то книжечка съ кунштиками, то есть гравированными картинками, вѣроятно, самой плохой работы. Я не счелъ грѣхомъ или не устоялъ противъ искушенія похитить эту драгоцѣнность, и ночью бѣжалъ въ мѣстечко Лысянку.

Тамъ я нашелъ себѣ новаго учителя, въ особѣ маляра-діакона, который, какъ я скоро убѣдился, очень мало отличался своими правилами и обычаями отъ моего перваго наставника. Три дня я терпѣливо таскалъ на гору ведрами воду изъ рѣчки Тикача и растиралъ на желѣзномъ листѣ краску мѣдянку. На четвертый день терпѣнье мнѣ измѣнило, и я бѣжалъ въ село Тарасовку, къ дьячку-маляру, славившемуся въ околодкѣ изображеніемъ великомученника Никиты и Ивана Воина. Къ сему то Апеллесу обратился я съ твердою рѣшимостью — перенести всѣ испытанія, какъ думалъ я тогда, неразлучныя со всякою наукою. Усвоить себѣ его великое искусство, хоть въ самой-малой степени, желалъ я страстно. Но, увы! Апеллесъ посмотрѣлъ внимательно на мою лѣвую руку и отказалъ мнѣ наотрѣзъ. Онъ объяснилъ мнѣ, къ моему крайнему огорченію, что во мнѣ

нѣтъ способности ни къ чему, ни даже къ шевству или бондарству.

Потерявъ всякую надежду сдѣлаться когда-нибудь хоть посредственнымъ маляромъ, съ сокрушеннымъ сердцемъ возвратился я въ родное село. У меня была въ виду скромная участь, которой мое воображеніе придавало, однакожъ, какую-то простодушную прелесть: я хотѣлъ сдѣлаться, какъ выражается Гомеръ, »пастыремъ стадъ непорочныхъ«, съ тѣмъ, чтобы, хотя за громадскою ватагою, читать свою любезную краденную книжку съ кунштиками. Но и это не удалось мнѣ. Помѣщику, только-что наслѣдовавшему достояніе отца своего, понадобился расторопный мальчикъ, и оборванный школяръ-бродяга попалъ прямо въ тиковую куртку, въ такіе же шаровары и, наконецъ, въ комнатные казачки.

Изобрѣтеніе комнатныхъ казачковъ принадлежи цивилизаторамъ Заднѣпровской Украйны, полякамъ; помѣщики иныхъ національностей перенимали и перенимаютъ у нихъ казачковъ, какъ выдумку, неоспоримо умную. Въ краю нѣкогда казацкомъ сдѣлать казака ручнымъ съ самого дѣтства — это то же самое, что въ Лапландіи покорить произволу человѣка быстроногаго оленя... Польскіе помѣщики былого времени содержали казачковъ, кромѣ лакейства, еще въ качествѣ музыкантовъ и танцоровъ. Казачки играли для панской потѣхи веселыя двухсмысленныя пѣсенки, сочиненныя народною музою съ горя, подъ пьяную руку, и пускались передъ панами, какъ говорятъ поляки, сюды-туды-навпри-сюды. Новѣйшіе представители вельможной шляхты, съ чувствомъ просвѣщенной гордости, называютъ это покровительствомъ украинской народности, которымъ-де всегда отличались ихъ предки. Мой помѣщикъ, въ качествѣ русскаго нѣмца, смотрѣлъ на казачка болѣе практическимъ взглядомъ и, покровительствуя моей народности на свой манеръ, вмѣнилъ мнѣ въ обязанность только

молчаніе и неподвижность въ углу передней, пока не раздастся его голосъ, повелѣвающій подать стоящую тутъ же, возлѣ него, трубку, или налить у него передъ носомъ стаканъ воды. По врожденной мнѣ продерзости характера, я нарушалъ барскій наказъ, напѣвая чуть-слышнымъ голосомъ гайдамацкія унылыя пѣсни и срисовывая украдкою картины суздальской школы, украшавшія панскіе покои. Рисовалъ я карандашомъ, который — признаюсь въ этомъ безъ всякой совѣсти — укралъ у конторщика.

Баринъ мой былъ человѣкъ дѣятельный: онъ безпрестанно ѣздилъ то въ Кіевъ, то въ Вильно, то въ Петербургъ, и таскалъ за собой въ обозѣ меня для сидѣнья въ передней, подаванія трубки и тому-подобныхъ надобностей. Нельзя сказать, чтобъ я тяготился своимъ тогдашнимъ положеніемъ: оно только теперь приводитъ меня въ ужасъ и кажется мнѣ какимъ-то дикимъ и несвязнымъ сномъ. Вѣроятно, многіе изъ русскаго народа посмотрятъ когда-то по моему на свое прошедшее. Странствуя съ своимъ бариномъ съ одного постоялаго двора на другой, я пользовался всякимъ удобнымъ случаемъ украсть со стѣны лубочную картинку и составилъ себѣ такимъ образомъ драгоцѣнную коллекцію. Особенными моими любимцами были историческіе герои, какъ-то: Соловей-Разбойникъ, Кульневъ, Кутузовъ, казакъ Платовъ и другіе. Впрочемъ, не жажда стяжанія управляла мною, но непреодолимое желаніе срисовать съ нихъ какъ только возможно вѣрныя копіи.

Однажды, во-время пребыванія нашего въ Вильно, въ 1829 году, декабря 6-го, панъ и пани уѣхали на балъ въ такъ называемые рессурсы (дворянское собраніе), по случаю тезоименитства въ Бозѣ почившаго Императора Николая Павловича. Въ-домѣ все успокоилось, уснуло. Я зажегъ свѣчку въ уединенной комнатѣ, развернулъ свои краденныя сокровища и, выбравъ изъ нихъ

казака Платова, принялся съ благоговѣніемъ копировать. Время летѣло для меня незамѣтно. Ужъ я добрался до маленькихъ казачковъ, гарцующихъ около дюжихъ копытъ генеральскаго коня, какъ позади меня отворилась дверь, и вошелъ мой помѣщикъ, возвратившійся съ бала. Онъ съ остервенѣніемъ выдралъ меня за уши и надавалъ пощечинъ не за мое искусство, нѣтъ! (на искусство онъ не обратилъ вниманія), а за то, что я могъ бы сжечь не только домъ, но и городъ. На другой день онъ велѣлъ кучеру Сидоркѣ выпороть меня хорошенько, что и было исполнено съ достодолжнымъ усердіемъ.

Въ 1832 году мнѣ исполнилось восемнадцать лѣтъ и, такъ-какъ надежды моего помѣщика на мою лакейскую расторопность не оправдались, то онъ, внявъ неотступной моей просьбѣ, законтрактовалъ меня, на четыре года, разныхъ живописныхъ дѣлъ цеховому мастеру, нѣкоему Ширяеву, въ Санктпетербургѣ. Ширяевъ соединялъ въ себѣ всѣ качества дьячка-спартанца, дьякона маляра и другого дьячка хиромантика; но, несмотря на весь гнетъ тройственнаго его генія, я, въ свѣтлыя весеннія ночи, бѣгалъ въ Лѣтній Садъ рисовать со статуй, украшающихъ сіе прямолинейное созданіе Петра. Въ одинъ изъ такихъ сеансовъ познакомился я съ художникомъ Иваномъ Максимовичемъ Сошенкомъ, съ которымъ и до-сихъ-поръ нахожусь въ самыхъ искреннихъ братскихъ отношеніяхъ. По совѣту Сошенка, я началъ пробовать акварелью портреты съ натуры. Для многочисленныхъ грязныхъ пробъ терпѣливо служилъ мнѣ моделью другой мой землякъ и другъ, казакъ Иванъ Нечипоренко, дворовый человѣкъ нашего помѣщика. Однажды помѣщикъ увидѣлъ у Нечипоренка мою работу, и она ему до того понравилась, что онъ началъ употреблять меня для снятія портретовъ съ любимыхъ своихъ любовницъ, за которые иногда награждалъ меня цѣлымъ рублемъ серебра.

Въ 1837 году Сошенко представилъ меня конференцъ-секретарю академіи художествъ, В. И. Григоровичу, съ просьбой — освободить меня отъ моей жалкой участи. Григоровичъ передалъ его просьбу В. А. Жуковскому. Тотъ сторговался предварительно съ моимъ помѣщикомъ и просилъ К. П. Брюллова написать съ него, Жуковскаго, портретъ, съ цѣлью разыграть его въ частной лотереѣ. Великій Брюлловъ тотчасъ согласился, и вскорѣ портретъ Жуковскаго былъ у него готовъ. Жуковскій, съ помощью графа М. Ю. Вельегорскаго, устроилъ лотерею, въ 2 500 рублей ассигнаціями, и этою цѣною куплена была моя свобода, въ 1838 году апрѣля 22.

Съ того же дня началъ я посѣщать классы Академіи Художествъ, и вскорѣ сдѣлался однимъ изъ любимѣйшихъ учениковъ-товарищей Брюллова. Въ 1844 году удостоился я званія свободнаго художника.

О первыхъ литературныхъ моихъ опытахъ скажу только, что они начались въ томъ же Лѣтнемъ Саду, въ свѣтлыя, безлунныя ночи. Украинская строгая муза долго чуждалась моего вкуса, извращеннаго жизнію въ школѣ, въ помѣщичьей передней, на постоялыхъ дворахъ и въ городскихъ квартирахъ; но когда дыханіе свободы возвратило моимъ чувствамъ чистоту первыхъ лѣтъ дѣтства, проведенныхъ подъ убогою батьковскою стрѣхою, она, спасибо ей, обняла и приласкала меня на чужой сторонѣ. Изъ первыхъ слабыхъ моихъ опытовъ, написанныхъ въ Лѣтнемъ Саду, напечатана только одна баллада *Причинна*. Какъ и когда писались послѣдовавшія за нею стихотворенія, объ этомъ теперь я не чувствую охоты распространяться. Краткая исторія моей жизни, набросанная мною въ этомъ нестройномъ разсказѣ въ угожденіе вамъ, сказать правду, обошлась мнѣ дороже, чѣмъ я думалъ. Сколько лѣтъ потерянныхъ! Сколько цвѣтовъ увядшихъ! И что же я купилъ у судьбы своими усиліями — не погибнуть? Едва-ли не одно страшное уразумѣніе своего прошедшаго. Оно ужасно, оно

тѣмъ болѣе для меня ужасно, что мои родные братья и сестра, о которыхъ мнѣ было тяжко вспоминать въ своемъ разсказѣ, до-сихъ-поръ — крѣпостные. Да, милостивый государь, они крѣпостные до-сихъ-поръ!

Примите увѣреніе і т. д....

Перводрук: »Народное чтеніе« 1860 ч. 2. Передруковано в Хрестоматії Галахова й у багатьох виданнях »Кобзаря«.

Зредаґовано на основі видання В. Яковенка (Твори Т. Шевченка. Т. II. 1911.)

Тарас Шевченко.

Новопетровское укрепление на Мангышлакской дороге

Спомин про старшого боярина Тараса Шевченка на весіллі Пантелія Куліша й Олександри Кулішевої в 1847 р.

Великий друже, наш Батьку, ріднесенький Татуню! На розсвітанні життя мого Ти був моїм старшим боярином... І як гарно було на душі у мене... мов справді сонечко було ще тільки *на розсвітанні* і показувало даліч життя нашої будучини, — квітчастого, багатого, засланого мріями, з нестримним захопленнєм духа жадоби. І тут разом прийшов ти, і мрії наші осолодив. Струмочком потекли в далеч осяйними мріями культурної освіти.

І од Тебе світ показався на нашому небосхилі. Ти тоді звеличав мене і »княгиню й королівною«! Боже мій! Я і сама се почувала, бо присуть таких двох велетнів сили розумової і мині надали дух красоти, — возвисили мене, одухотворили красою свого подуху на мене — як сонце на рослину, так Ти, мій друже, і Куліш. Ви мині такі близькі, як сонце до планети; а я тут свій орбит округ Вас роблю! Ви мині надали освіти — духовної краси, і оживили, осяяли її.

Я Тобою пишалася, мій великий друже. І я Тобі співчувала завсігди, і Твою руку своїми палящими устами поцілувала, бо мала на меті зогріти Тебе тоді, як Ти плакав над своїми гадками про Україну, що »Обідрана сиротою понад Дніпром плаче«, — тоді, як дружина моя виправляла Тобі Твоє писаннєчко про любу свою сестру, любиму Орину, що тоді кріпачкою була, ходила ще на панщину. Гірко Твої сльози пали пекучим огнем на

моє молоде серце, бо ще не знало болючого і не почувало його, »бо темно ще на дворі« було... Я подумала, як же то воно впаде йому... і поцілувала Твою руку. Аж тепер мині солодко од сього, бо я така щаслива... Мене Господь уповажив, що я могла хоч цім Тобі виректи мою прихильність до Тебе — мученика.

Скільки Твоя поетична муза нас утішала, і сумом доводила до сліз... За що ж Тобі така доля судилася, друже мій неоцінний? За те, що Ти широкою пеленою увесь світ обняв, — обняв своєю правдивою палкою

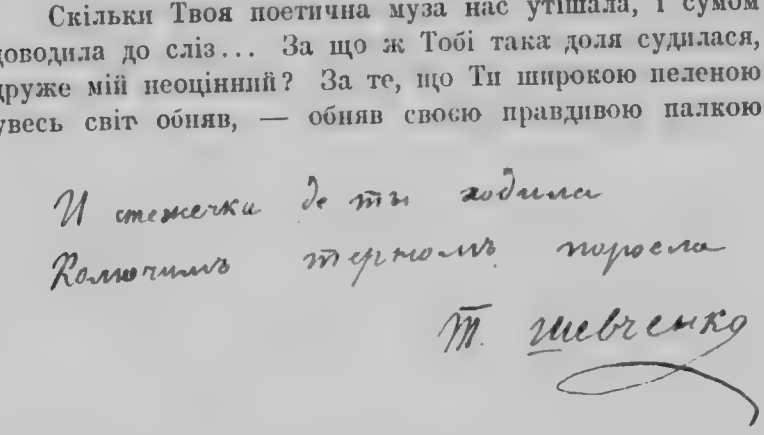

Автограф Т. Шевченка з музея В. Тарновського в Чернигові.

річчю, вабливою правдою, своїми поезіями, — принадними, як найкраща квітка пахуча?

Коли Ти бувало, заложивши руки за спину, мигтиш по хатах, співаючи свою »Зіроньку«, ми забували тоді про те, що ми на землі, — тепер по-всяк час те я пам'ятаю. Пошли Тобі, Боже, царство небесне, а наші вічні сльози про Твою недолю і тяжку Українську — не захолонуть. Не захолонуть — де зозуленьки кували, де соловейки щебетали і де Ти все своє кував.

Те віднеслось в далечінь, а і доні Твоя пісня почувається чулою...

Вічня Тобі пам'ять, і сльози, і дяка наша, — що не обездолив Україну нашу своїми словами. Зоставив Ти риси блискучі. Дорогий боярине, Ти — пиха наша — подкошений цвіте!

Прощавай, дорогий друже, пиха наша і всесвітняя; тай мене внезабарі сподівайся на одвідини.

Знов поруч станем. Чи познаєш?!

Може знов мене, друже незабутий, »королівною, княгинею своєю« звеличаєш?

Ганна Барвінок. (О. Куліш.)

На спомин 26-го лютого 1911 року.

Друковано з книжки:
«На сполши 50 роковин смерти Тараса Шевченка» Москва 1912.

Шевченко серед поетів славянства.

На сьому святкуванні на мою долю випало вияснення місця Шевченка в ряді славянських поетів. Завдання се такеж трудне, як колиб пропонували вияснити питання про становище українського племени по-між племенами славянськими в культурному відношенні. Це порівняння навязується тим більш нагло, що Шевченко краще, ніж хто инший, змалював в своїх творах українців, український дух, думки, почуття і сподівання свого народу. Сама доля його має значну аналоґію з долею його народу і, через те, що Шевченко в свойому зовнішному і внутрішному житті неначе злився з витворившим його осередком, то, бути може, де-яке, хоч би і поверхового розгляду питання об тому, що таке цей народ, посунуло б нас і до вияснення того питання, що складає предмет мого належитого докладу. Український народ перш за все є, безумовно, руський народ, а са́ме, народ південно руський, що має дуже багато похожого на наш, великоруський, по мові, по норовам, поглядам і т. п., але не дивлячись на те, в значній мірі одріжняється від нас. Причини тому історичні і частково, безумовно, природні, то-б-то, *топографичні, климатичні і етнографичні.* Безперечно, що спільну рису як великоросів, так і українців складає *значний ідеалізм*, що не виявляється в нашому народі тільки при найбільш неможливих умовинах, — коли чоловік не може думати ні про що инше, як про підтримання свого істнування. Як тільки руський, хоч би і найтемнійший, де-кільки піднявся *по над цими щоден-*

ними прозаїчними працями, то зараз же у його починається посильне шукання ідеалу. Це виявляється як в народній поезії, і великоруській, і українській, так, між иншим, дуже сильно і в релігії. Як відомо, великороси і українці однаково побожні, але в цьому відношенні помітно також і ріжницю.

Це з'ясовується насамперед ріжницею в природі і потім ріжницею чужородних первістків, що увійшли до обох ціх племен. Коли у нас, великоросів, позначається, переважно, *примішка финська,* то в українців переважає *примішка турецько-татарська.* Але головне діло тут, саме, в природі. Наша північна природа замикає чоловіка мимоволі більш-менш в середину себе і проводить до такого ідеалізму, котрий можна назвати *ідеалізмом чистим,* а саме, ідеалізмом, що признає ідеал за щось не од мира сього, а тому і *шукати ідеалу на землі нема рації;* і от появляються всякі побожні міркування, безліч різних *помовок, сект* і т. п. численних власне у нас напівночи. *На півдні сього нема.*

Південна природа настільки приваблива сама по собі, що чоловік не може не звертати на неї уваги, не може не находитись під чарами її краси. При такій природі, що манить до себе, зовсім звичайно, що сей ідеалізм де-кільки одміняється. Він виходить із за-межи людської душі, і з'являються спроби шукань ідеалу по-за людиною власне, в сій природі. Таким чином, ідеалізм чистий одміняється в дуже близький, споріднений йому, *романтизм.* І от як раз, саме, романтизм і уявляє із себе одну з найбільш одмітних рис, що одрізняє українців од великоросів. Романтизм инколи, гублячи під собою початковий грунт, переводиться тільки в той настрій, за котрим йдуть романтичні шукання і особливо визнання близкости ідеалу, все одно, вірне чи помилкове. Сей настрій виказується в особливій чулости до всього оточаючого, у відповідному напрямку мрійности, иноді, в нахилі до сліз, тому, що сей настрій частково захоплює

й нерви. Се те, що узивається чулістю або сантиментальністю, — риса, котрої великорос не має зовсім. Сантиментальність йому просто смішна. Великорос, що являється дуже насмішкуватим, повсякчас може підняти на сміх хоч би, наприклад, німця, що зітхає, дивлячись на місяць Що торкається українців, то у них де-котра частина сантиментальности, безперечно, є. В нашій народній поезії навряд можна зустрінуть де-небудь хочь яку-небудь сантиментальну рису. До нас сантименталізм було принесено вкінці 18 і початку 19 віку штучно з Німеччини, частково з Анґлії, але це і був тільки модний напрямок, що виявився такими літературними творами, як повість Карамзіна, »Бѣдная Лиза«, котру нам тепер читати нудно, і, навіть, почасти смішно, і віршами Дмітрієва і инших його наслідувачів, — віршами, що були в минулі часи частково покладені на музику і виспівувались бабусями і прабабусями, на зразок: »Стонетъ сизый голубочекъ, стонетъ онъ и день, и ночь« і т. п. У нас цей напрямок пройшов тільки у верхні кола суспільства, не одбившись у народі зовсім. Але в піснях українських поруч з рисами романтичними можна добачити і ознаки де-якої сантиментальности, проте більш незвичайні, і більш непевні, ніж в поезії німця, англичанина або шотландця, котрого лірика, навіть народня, почасти вражає своєю мрійною чулістю. Як не помірно ця риса виначається в українця, вона безперечно йому властива. *Українець, наприклад, дуже любить місяць*, і любить його не в разі якой-небудь речи для миркування, а саме, як щось таке, що викликає *у ньому тендітний, жалібний настрій*. Мы чуєм в українських піснях про те, як »дівчина полюбила козаченька при місяці стоя« і т. п. Отож бачимо вже значну ріжницю поміж північною і південною людністю Росії.

Можна знайти і другу одміну, досить істотну. Наприклад, сувора природа півночи в ряди-годи дозволює людині вийти одному на боротьбу з нею. Боротьба з

сією природою вдавалась звичайно гурту людей, відомого напрямку спілці, тоді як привільне життє південного степу його достатна природа зовсім не потрібувала такого гуртовання людей; і от на півночи багато краще тій людині, що звикла діяти не на одинці, а вкупі з иншими людьми. Подібні загальні орґанізації для відомої мети на півночи вдаються краще, ніж на півдні. *Південна людина, українець, в більшости, індівідуаліст, иноді навіть надзвичайний.*

Запевне, що прямуваннє до дії громадою, до взаємного підлажування і до підлеглости якому-небудь начальнику мусило одбитись на розвитку індівідуальности. *Особистість, індівідуальність розвинена на півночі куди менше ніж на півдні.* Не трудно знайти і инші неоднаковості між північними і південними руськими, наприклад, в разі спільної обом насмішкуватости; але це одсунуло б нас далеко. Всі ці видатні риси українців, вкупі взяті, можуть бути використувані для характеристики Шевченка саме через те, що *він являється неначе вістником внутрішнього життя свого народу.*

Шевченка досить трудно порівняти з иншими поетами, через те що він уявляє собою *обєднаннє, з одного боку, рівняючи убогої освіти і недостатність розвитку розумового, а з другого боку, безумовної геніяльности.* Що торкається Шевченкової освіти, то скільки ми не будемо шукати слідів де-котрої начитаности в його творах, в усякому разі, треба зазначити, що вона була вельми невеликою, коли ми порівняли б хоч би його знання і ступінь розвитку з тим, що він бажав сказати в своїх творах, і з самими предметами де-котрих із його творів. Відомо, що Шевченко походив із крепаків. Він дуже рано залишився сиротою і попав вчитись до дяка пяниці. Він одержував од навчителя побої і замісць плати за своє навчаннє носив до школи дрова. Натерпівся він там багато лиха, але як би то не було, вивчився російській грамоті і також славянській так, що вмів

читати й писати. Слідом за тим трудно йому було переняти скільки-небудь значні відомості. Він попав у козачки до свого пана Енґельгардта, — людини, що, певна річ, не турбувався надто про його духовний розвиток, але однак, спостерігши в Шевченка дуже значний талан до малярства, він добрав для своєї користи способу до того, щоб його повчити сій штуці. І от Шевченко попав до Варшави, відкиля певно він і виніс знаннє польської мови.

Відтіля його перевезли до Петербургу і от-там і починається більш-менш систематичне його вченнє. Попавши до Академії Мальовництва, він почав слухати там загально-просвітні курси, що хоч і були досить поверхові, але в усякому разі давали йому де-котрі розуміння, і здається безперечним, що численні з[illegible] котрі неначе не торкаються штуки, як се видно з [illegible] творів, обовязані своїм походженнєм саме сім курсам. Таке наприклад, його знаннє ґречеської і римської мифольоґії, — знаннє що, може статись, обмежувалось тим, що йому відомі були назви ґрецьких і римських божеств і їх атрібути та функції.

Правда, і з сього боку у його зустрічаються де-котрі помилки, а саме, наприклад, музу він узиває просто сестрою Аполона. Без сумніву на сіх же курсах він добув відомості з стародавньої історії, клясичної, — відомості, безперечно, дуже поверхові. Вони виявляються в тому, що він инколи узиває де-котрих греків, але багато частійше римлян. Одна з його поем навіть написана ніби на клясичну тему, а саме »Неофіти«. Але знайомство з змальованим там римським життєм, видимо, було у його дуже невеликим. Він боровся з сією перепоною, і ся боротьба одбилась зле на поемі, що належить до числа рівняючи слабших Шевченкових творів. У його є і друга поема із стародавнього життя »Марія«, де він малює життє Богородиці. Але цей твір неможно назвати невдатним, і все, що можна висловити про його

з погляду неґативної критики, це то, що він досить безхитрий; але поезія у йому є, і от чому. Поема в своєму змістові, правда, доторкається до клясичного миру, але той громадський стан, що доводилось в сій поемі змальовувати Шевченкові: характер подій, прості сельські обставини — багато більше підходили до його талану і по схожости йому рідного побуту краще йому були відомі, а крім того він перевернув Богородицю майже в українську дівчину. *При таких умовинах, дійсно, ся поема вийшла у його поетичною, не дивлячись на далекий йому сюжет.* Зустрічаються у його і инші натяки на історичні події, наприклад, на французьку революцію, але таких натяків дуже мало.

Вже краще Шевченко був знайомим з української історією, головним чином, як треба думати, з праць його земляка і приятеля *Маркевича*, що пописував і вірші по-великоруські. А проте иноді Шевченко брав відомості і з переказів. Наприклад, поему »Гайдамаки« він написав переважно, коли не виключно, на підставі оповідання дідів, між иншим і його діда, сучасника кріпацько-козацького бунту в році *1768*. Иноді він доходив прямо до вигадки через схожість з тим, що йому було відомо з української історії. Так наприклад, »Іван Підкова«, що буцім то пограбував Скутари, азіятське передмістє Костянтинополя, визволив полонених там козаків, є чистий плід його фантазії. В усякому разі Шевченко читав, скільки мав змоги, і, видимо, начитанність у нього була досить порядна. Великоруській літературній мові він вивчився так гарно, що можно подивуватись величезним його здібностям. Він писав по-великоруські прегарно, так літературно, як людина, що одержала систематичну освіту.

Але в році 1847 трапилось де що таке, що відразу зупинило його розвиток, або, принаймні дуже загальмувала його. Його обвинуватили в належности до буцім то бунтливого, але на ділі до мрійного і, в дійсности,

до досить безвинного Кирило Методійовського брацтва, посадили спочатку в Петропавловську фортецю, а потім оддали в москалі і заслали за Урал в Орьску кріпость, відкіля попав і на Аральське море. В сьому засланні він пробував 10 років, до тогож з забороною писати й малювати. Колиб це було в Германії, то можна було б ручитись, що Шевченко дійсно не писав і не малював би, тому, що німецькі начальники та німецькі вартові добились би того, щоб у нього не було ніколи ані хвилини вільної, ані клаптика паперу, ані кінчика оливця. Але ми — народ більш добродушний і більш недбалий. Шевченко завів собі захалявну книжечку і в ній писав вірші. Инколи він і малював, але досить мало, через те що малюваннє було обстановлено більшими перешкодами. Написав він одначе в сьому загнанні, дуже сумному, багато. Є і декільки поем, звісно невеликих, тому що в таких обставинах трудно ждати якогонебудь твору більш-менше значних розмірів. За те багато він тоді написав ліричних віршів, і в тому числі таких, що належать до кращих його творів і до дійсних перлин поезії, наприклад, *чудовий вірш Лазаревському.* В ньому він говорить, що завтра задзвонять звони по всій Україні, всі пійдуть до церкви, усюди буде радість, для нього ж завтра на степу заквилить голодний звір. Тяжко жити на чужині, а особливо в такі хвилини. Слідувало б умерти; так надія не вмирає.

І надія підтримувала його в загнанні посеред найбільш страшних обставин. Друге, що його підтримувало, була поезія. Він сам про се каже кільки раз дуже жалісно, благословляє свою музу, котрої він, правда, музою не взиває. Слово »муза« у нього трапляється в заголовці одного вірша, присвяченого дійсно його музі і в першому вірші другого посланія до М. С. Щепкина, що було позичено у Пушкина; звичайно ж музу свою він узиває думою, — думою святою, що приходить до нього з України, розважає його і вирятовує,

підтримуючи в ньому бадьорість і почуттє обовязку. Так надіявся Шевченко мало не до кінця свого заслання, до року 1857, але за рік, бути може, до визволення ся надія, ся порівнююча духовна бадьорість неначе похитнулася і він почав пити. І от, коли він, визволений, але ще не допущений в столиці, проживав в Нижньому Новгороді, до нього туди приїхав М. С. Щепкин, його, коли не земляк, так в усякому разі, одноплеменець і великий його прихильник, на котрого Шевченко дивився з величезною повагою, як на великого артиста і до того старшого. Там Щепкин і мав нагоду упевнитись, що Шевченко не устерігся од сієї слабости, що дуже вкоротила і його життє, певна річ, в звязку з тим, що Шевченко переніс в засланні. Вернувшися з нього, Шевченко і прожив всього тільки біля 4-х років.

Коли він повернувся до Нижнього Новгороду, а потім до Петербургу, він з захопленнєм взявся за читаннє. За сей час він багато прочитав, але мало йому довелось використувати для творчости. Можна навіть сказати, що його поетичні сили почали йому в сей час зраджувати. Треба при сьому зауважити те, що з року 1850 до 1857-го, коли визволили Шевченка, він либонь нічого не писав по-українськи, тому що в сей час старався писати по-великоруськи. Тоді він написав кілька повістей і, принаймні, почав відому драму »Назар Стодоля«, що була потім вже перекладена на українську мову. Тому ся драма і одрізняється од всіх українських творів Шевченка найбільшою близкістю до великоруської мови.

Виходить, Шевченко був людиною, рівняючи не освіченою і, в усякому разі культурні наверстування ніколи не мали змоги побороти тієї народньої стихії, котру він виніс із села, з свого дитинства. Він зостався цілком вірним народньому побуту, народнім поглядам, народньому методу вислову, але, підкреслюю, тоді, коли він писав по-українськи; як же тільки він почав пи-

сати по-великоруськи, він нічим не одрізнявся од інтеліґента.

Більша частина його творів і присвячена українському побуту, українським відносинам, і навіть думки там, хоч би, так мовити, не вкраїнські або, вірнійше, не тільки українські, але і загальнолюдські, викладаються в поетичній формі так, як се міг би зробити тільки українець. І це не те, що навмисне переймання народньої пісні. Ні, він був пронятим до мозгу кісток своєю рідною піснею. До такого ступня велике його знайомство з цією піснею, до такого ступня безпосередно ся пісня пройшла всю його істоту що, коли він писав, він иноді, на око, несвідомо брав уривки з окремих пісень, і трудно буває розібрати, що належить йому і що позичено із сього джерела. Про окремі вирази нічого й казати; позичань таких у його дуже багато; да инакше не можна і писати в народньому дусі, як не користуючись вже готовими висловами, що посвячені вживаннєм в народній поезії. Се цілком зрозуміло; але у його є такі ліричні вірші, про котрі навіть трудно сказати, чи його це твір, чи яка-небудь тільки записана їм пісня, невідома з инших збірників. Де-кільки таких непевних, можна сказати, пісень знаходяться в числі саме тих, що записані їм в »захалявну книжечку«. Як раз саме там, на степу біля Аральского моря особливо ясно він згадував про Україну і особливо охоче він писав там в сьому напрямку, неначе стараючись поновити в своїй уяві малюнки рідного краю з усіма його фізичними і духовними особливостями.

Значить, Шевченко уявляється нам людиною, з освітою дуже недостатньою і безсістемною. Він поет, що писав в більшости в народньому дусі, поет селянства, поет, од віршів котрого оддає дьогтем, по вислову критика Бєлинського, що инакше, як *і взагалі тодішні інтелігенти — західники*, не мав змоги відноситись ні до якої народньої поезії, все одно, чи вона українська,

чи великоруська, чи инша, не відома на заході. Скорій її поважали в ці часи наші славянофіли, що і до Шевченка поставились дуже щиро і привітно. Можна і в наші часи почути у нас таку оцінку Шевченка: »Да что такое Шевченко? Это народный поэтъ, подобный нашему, Кольцову«. Це порівняннє настільки неправдиве, що колиб ті, хто його вживає, знали, що вони кажуть, їм було б соромно. Схожість поміж ними цілком зовнішня. Кольцов, як відомо, дійсно писав вірші подібні до руських пісень. Є у нього і дуже влучні твори в цій формі, і безумовно, що він мав поетичну здатність. Але перш за все відношеннє пісні Кольцова до пісні народньої великоруської далеко не те, що відношеннє Шевченкової пісні до народньої української пісні. Цікаво, що Кольцов, котрий лічиться простим крепацьким поетом, не дуже подобається нашому[1]) простому народові. Але це зрозуміло. Кольцов був не крепак, а кра́марь, родом з міста (Вороніжа). З народом він знайомився в той час, коли скуповував товар, котрим він торгував. Що ж відноситься Шевченка, то це був крепак, і крепак всією душею, крепак до такого ступня глибокий, що і світогляд його, *хоч він і поширився безумовно до розмірів загальнолюдських*, без чого він не був би великим поетом, усе таки в підвалині своїй залишився таким, який властивий українському крепаку. У Кольцова наслідування народнім пісням більш-менш штучні, за дуже незначними виїмками. Вони почасти нагадують зразки не народні, а наслідування народній творчости. Ранійш од Кольцова народнім пісням наслідували *Мерзляков, Дельвіг, Циганов* і ці наслідування широко росповсюдились в формі романсів, наприклад, »знаменитого« в свій час: »Ты душа ль моя, красна дѣвица« і т. п. І на народніх творах Кольцова вплив ціх попередників більш-менш одбився. В його піснях на-

---

[1]) Великоруському.

родність з'являється почасти штучною, декільки зализаною. Але, як уже було зазначено, не в усіх: у нього є вірші дійсно дуже гарні, наприклад: »Пора любви«. Як би там не було, в його наслідуванні народности є дещо штучне. Поруч з тим у підвалині Шевченкової творчости безпосередно лежать чисті народні пісні, дуже ріжноманітні, котрі він знав і розумів найкраще. У Шевченка є і инша одміна од Кольцова, найбільш виразна. Коли ми, великороси, говоримо про поета найбільшого у нас, котрий самостійно уявляє неначе сінтез нашого духовного життя, ніколи ми не назвемо Кольцова; і навіть не помислимо про нього: Кольцов все більш і більш робиться вжитком читанок, де знаходяться його вірші на зразок; »Что ты спишь, мужичокъ?« или: »Ну, тащися, Сивка«. Ні, в такому разі ми назовемо Пушкина. Коли ви спитаєте поляка, який поет передає найкраще польський дух? Він вам назове Міцкевича. Не в усіх славянських народів є такі поети, що змогли б служити сами по собі представниками всього духовного життя, всіх нахилів народних. У сербинів, наприклад, є поети надзвичайно талановиті, але, коли спитати сербина або хорвата, який в дійсности поет одбиває цей народ, то я гадаю, що задовольняюча одповідь навряд чи буде, а коли спитаєм кількох сербинів або хорватів, то поміж ними навіть виявиться різноголосиця. Так само і у чехів, не дивлячись на істнуваннє у них дуже гарних поетів.

Але це випадок, що і між талановитими поетами відомого народу не виявилось такого, що без усякого сумліву всіх їх відмінив би і зумів уявить собою все те, що дороге його землякам, те, чим вони живуть, про що мріють, на що покладають надію. Це випадок, але, як би там не було, з славянських народів такий поет є у нас — Пушкин, у поляків — Міцкевич. Окрім їх можна вказати ще на словенця Прешерна, хоч поміж нами він мало відомий, почасти тому, що мало і написав.

або, краще мовити, мало дійшло його творів до нас, тому що трохи не більшу частину їх було спалено піс. його смерти; проте, безперечно це поет, надзвичайно талановитий і багатобічний, що для свого народу уявляє те, що для нас Пушкин і для поляків Міцкевич. Коли ж ви спитаєте про того поета, що, можна сказати, втіляє в собі український народ, ні один українець, безумовно, ані хвилини не замислиться і скаже: »Се Тарас Шевченко«. Вже одної цієї умовини досить для того, щоб бачити в Шевченкові ґенія. Се я кажу тільки для тих, котрі Шевченка не читали або читали мало і не оцінили; той же, хто на ділі познайомиться з його творами, хто вдивиться в їх дух, той прямо скаже, що се поет ґеніяльний. А вдивитись в сей дух належним робом, досконало, — се не кожному приступно. *Можна сміливо сказати, що зрозуміти Шевченка, уявляє теж саме, що зрозуміти українську поезію.* Для сього мало знання мови, а треба окрім того знаннє народньої української поетики, которої ще ніхто не написав. Людині, не посвяченій в сю поетику, иноді яка-небудь пісенька може здатися нікчемною і навіть кумедною.

Що таке, наприклад, оці вірши: »Пливе щука з Кременчука, пливе собі зтиха. Хто не знає закохання, той не знає лиха. Пливе щука з Кременчука, луска на ній сяє. Хто не знає закохання, той щастя не знає«. До чого тут »щука«, що то пливе зтиха, то виблискує лускою? Але той, хто знайомий з українською народньою поезією, знає, що ця »щука« є нещо инше, як відомий поетичний зворот, порівнаннє, що складається з того, що беруть яке-небудь явище із зовнішньої природи, иноді таке, котре зовсім не стосується головного сюжету вірша, і потім йде думка, що увіходить в склад дійсного змісту пісні. Той же самий зворот властивий і великоруській народній пісні, наприклад:

»Ужъ какъ палъ туманъ на синё море,
А злодѣйка тоска въ ретиво сердце.
Не подняться туману съ синя моря,
И не выдти кручинѣ изъ сердца вонъ«.

Такого вигляду порівнання уявляють собою одну з одмінних рис руської народньої поезії взагалі, однаково, чи великоруської, чи української. Коли ви придивитесь тілько до дійсного змісту наведеної тут української пісеньки, він виявиться тим самим, що ми знаходимо надзвичайно глибоким у Гете в пісні Миньйони, — що щасливий тільки той, хто кохає. *(Himmelhoch jauchzend, zu Tode betrübt — glücklich allein ist die Seele, die liebt.)*

Але для того, щоб замінити цю тожсамість, треба пройти через верхню національну форму. Теж саме і у Шевченка. Візьмем, наприклад, його вірш. »Перебендя«.

Перебендя старий, сліпий.
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає« і т. п.

Що таке ця дивна людина, сліпий співець, що ховається од людей, ночує, де доведеться? Це нещо инше, як змалюваннє поета, і до того, змалюваннє дуже гарне. Коли ви знімете сю національну форму, то що під нею ви знайдете? Тіж самі риси поета, що дивують нас у викладі хоч би Пушкина: »Пока не требуетъ поэта къ священной жертвѣ Аполлонъ«, або:

»Поэтъ, не дорожи любовію народной«.

Тут саме, з одного боку ми бачимо горе, котре гнобить поета, гнобить, як судилось, внаслідок величезної супереки між випещенним їм в собі ідеалом і дійсністю, через що поет ніколи не може бути цілком щасливим, між иншим і в коханні; з другого ж боку ця сама, нещасна в дійсности, людина заспокоює инших в їх скорботі:

»Він їм тугу розганяє, хоч сам світом нудить«. На-

стають иноді такі хвилини, коли такий Перебендя тікає од людей, йде куди-небудь на степ і сідає один на могилу, де навкруги нього віє тільки вітер, і з вітром він розмовляє; і у Пушкина поет в часи натхнення біжить »На берега пустынныхъ волнъ, въ широкошумныя дубравы«.

Все се дивні риси, з котрих цілком зрозуміло, як ясно Шевченко почував, що таке поет. І не дивно, що він це почував і умів надзвичайно гарно передати. Шевченко в перенятій їм народній формі вислову думок з'являється поетом незвичайно оріґінальним. Але ясно зрозуміло, що він не мав змоги уникнути де-котрих побічних впливів. Ми знаємо, наприклад, що він знав Пушкина і дуже високо його цінив, знав так само Жуковского, може бути, був знайомим і з поезією Лермонтова, знав Міцкевича, і Шевченків читач може, навіть, де-небудь знайти у нього неначе що схоже на Пушкинове або на Міцкевичове; але коли і дійсно у нього є де-котрі мотиви, наслідувані у тіх, або инших поетів, то вони перероблені так, що ніколи напевне їх виявити неможна, крім хиба таких випадків, як, наприклад, коли він один *уривок з вірша Пушкина просто переніс до себе в сьому посланії до М. С. Щепкина*, про котрого я згадував, або жартлива цітата *з Пушкина* ж при описі свого настрою в Петропавловській фортеці.

Можна гадати, що в де-котрих місцях »*Гайдамаків*« є де-які *наслідування Міцкевичу*, але довести се ні в якому разі неможна. Одні з найкращих творів Шевченка — його баляди, котрих він сам не узиває так, — це: »Причинна«, »Втоплена«, »Тополя«, дрібні оповідання, дивно поетичні і незвичайно ладні. Баляди писав, наприклад, Жуковский, і, безумовно, Шевченко знав їх, але навряд чи можна знайти у нього яку-небудь схожість з балядами Жуковського, що переважно досить штучні. Скоріш у нього можна шукати де-котрих місців дотикання з де-якими балядами Міцкевича, тому що у

останнього дійсно є дуже прості баляди, написані майже народньою мовою, як наприклад: „Lilie“. Але і це знов таки буде тільки гаданнєм. Одна стихія, що безумовно є у Шевченка, — народня поезія, которої він служить неначе продовжувателем, але продовжувателем на далеко ширших підвалинах, вже загальнолюдських, що і становить його поруч з поетами всього світу.

Можна ще сказати кільки слів про форму його творів. Форма ся, переважно, народня або, принаймні, недалека до народньої і дуже ріжноманіта. Либонь найбільш ужиточний у нього розмір це відомий 14-тистоповий вірш, або краще, сполученнє 8-мистопового з 6-тистоповим, яке постійно зустрічається в українських народніх піснях, наприклад:

»Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!..«

У його цілі поеми написані сім розміром, але рідко бувають витримані в ньому, а частіш переплітаються вставками, особливо в перших його поемах. Вставки ці з уривків 12-тистопових, то б то, у стільки ж складів, скільки в краковяці і з тією самою цезурою. Цей розмір теж ужитний в народній поезії; але у Шевченка звичайно чергуються стих 12-тискладний з жіночим докінченнєм і стих 11-тискладний з мужеським. До того часто у нього буває так, що він оповідає в 14-тискладному стиху, а за оповіданнєм йде міркуваннє в стиху 12-тискладному, наприклад, в »Причинній«: »Така її доля, о Боже-ж, мій милий...« Стих цей у нього зустрічається з перервами дуже часто, а иноді в нечисленних випадках ділиться подвоє ритмою. Як найкращий знавець українських пісень, Шевченко знав не тільки розмір тих пісень, що найбільш у нас відомі, то б то пісень, так мовити, схожих на романси, що складаються з рівних ритмів, але він знав також і більш стародавні пісні, обрядові, ті самі, котрими народня українська поезія

найближче підходить до великоруської, і иноді такий стародавній стих, спільний поезії великоруській і українській, Шевченко пускає в діло з великим знаттєм. Так, в одному вірші, досить довгому, він каже про те, що Рогніда в Полоцьку піджидає до себе молодого, литовського князя, і все прилаштоване до його вітання. Оповідано се 4-стоповим ямбом. Потім, несподівано поворіт в її долі: приходить не молодий литовець, а ворог — Володимир Києвський, і це несподіване явище змальовано иншим стихом, а саме, от сім, можна мовити, загально руським або праруським, котрий тут на своєму лонці як найкраще: »Не із Литви йде князь сподіваний, ще незнаємий, давно жаданий«,

»А із Києва туром-буйволом
Іде веприщем за Рогнідою
Володимир князь со киянами«.

Це звичайний розмір наших дум[1]), але нечужий і українцям. Ще є один такий саме загально-руський розмір в його наслідуванні »Слово о полку Игореві«:

»З передсвіта до вечора
А з вечора до досвіта
Летить стріла каленая,
Брязчить шабля о шеломи,
Трощить списи гартовані...«

Се розмір ужиточний і у великоруських піснях, наприклад: »На улицѣ то дождь, то снѣгъ«. Із віршів штучних, невластивих народній пісні, у Шевченка зустрічається либонь всього один, — *4-стоповий ямб*: »Реве та стогне Дніпр широкий«.

На прикінці цього відділу слід одповісти де-котрим з критиків Шевченка, що вихваляли у його особливу красу форми. Що до форми, то він ставився до неї досить недбало; це виявляється і в розмірі, виявляється

[1]) Великоруських «былин».

і в ритмі, в котрих він дозволяв собі такі вольності, яких ви не зустрінете і в народній українській пісні, незважаючи на те, що вона скрізь і завжди замість ритми обмежується асонансом, то б то суголосністю голосних. В своїх кращих віршах він неначе більше клопочеться про форму, але чим далі, тим менш він звертає на це уваги.

Неможна обминути без уваги Шевченкової мови. Довго говорити я про це не буду, да і не містець я по цій части, але мушу помітити його надзвичайну, можна мовити, придатність для всієї української території. Народився Шевченко в такій місцевости України, де живе неначе осередкова мова її. На схід од неї говірка слобожанської України, де вже помічається все більше й більше близкости до великоруської мови; на захід, на Поділлі і на Волині, все більше і більше являється полонизмів. Рідна Шевченкова мова стоїть посередині між цими двома крайностями. *Мовою своєю Шевченко орудує не тільки як гарний знавець її, але і як геніяльний письменник.* Не виходячи з меж народньої говірки, він однак уміє так зручно одміняти усякі звороти, що з'являється цілком особливий ефект. До того, він поводиться з мовою дуже сміливо і не боїться, коли йому иноді знадобиться вставити і великоруське слово, *однак переважно в разі цітати.* Скрізь і завжди уставляє він *з найбільшим мистецтвом церковно-славянські слова і вирази.* Коли він каже про щось величне, підвишене, у його раптом з'являється надзвичайно до речі церковне слово, а иноді яка-небудь влучно підібрана коротка цітата з біблії стає в пригоді йому для убійчого сарказму.

Значить, якеж, нарешті, місце Шевченка в ряді славянських поетів? Порівнювати його по тим прикметам, що я навів, — може статись, не з достатнім переконанням належить з Пушкиним, Міцкевичем і, нехай так, з Прешерном. Що торкається порівняння Шевченка з Пушкиним, то я певен, що багатьом воно здається дуже

чудним, може бути, навіть переборщеним. Це так, ріжниця між Шевченком і Пушкиним дуже велика; алеж ця ріжниця залежить од того, що Пушкин хоч, безумовно, висловлює найбільш істотне своєї народности так саме гарно, як висловлює Шевченко теж саме в своїй, *але Пушкин змальовує все це зверху, а Шевченко знизу.* Пушкин не тільки цінив простий народ великоруський, але і знав його гарно і умів писати в його дусі, але, як би там не було, величезну, більшу частину поезії Пушкина присвячено не народу, а верхнім колам, інтеліґенції нашій, або ж вона вітає по чужих країнах, у Франції, Анґлії, Іспанії, при чому залишається однак постійно руською, тому що у змалюванні і чужого нам побуту пробивається у Пушкина руський дух, руський склад ума. Що торкається Шевченка, то він 1) майже ніколи не виходив з рямок українського життя, 2) він ніколи у своїй поезії не малював интеліґенції. Улюблена його сфера, де він незрівняний, є сфера низша, кріпацька, пригнічений, страждаючий простий народ. Вже по одній цій причині поміж Пушкиним і Шевченком мусить бути величезна ріжниця. Колиж поміж ними є спільне, то спільне у них зустрічається дуже часто в одному і тому же відношенні до речей, саме тому, що вони обидва були глибоко руські люде, хоч і належали до двох ріжних паростів руського народа, а вдруге тому, що вони обидва ґенії.

Значить, коли ми хочемо з'ясувати відношення Шевченка до Пушкина, то для цього мало не краще за все нам треба скористуватись тією метафорою, до котрої удався один з найбільших польських поетів, Словацький, визначаючи своє відношення до Міцкевича, а саме:

»*Шевченко є такеж Божество, як Пушкин, але пробуваюче на своєму особливому сонці*«.

Х. Корш.

Друковано з книжки:
«На спомин 50 роковин
смерти Тараса Шевченка»
Москва 1912.
(З задержанням правопису —
крім курсіву).